

ERZURUM
TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
2010

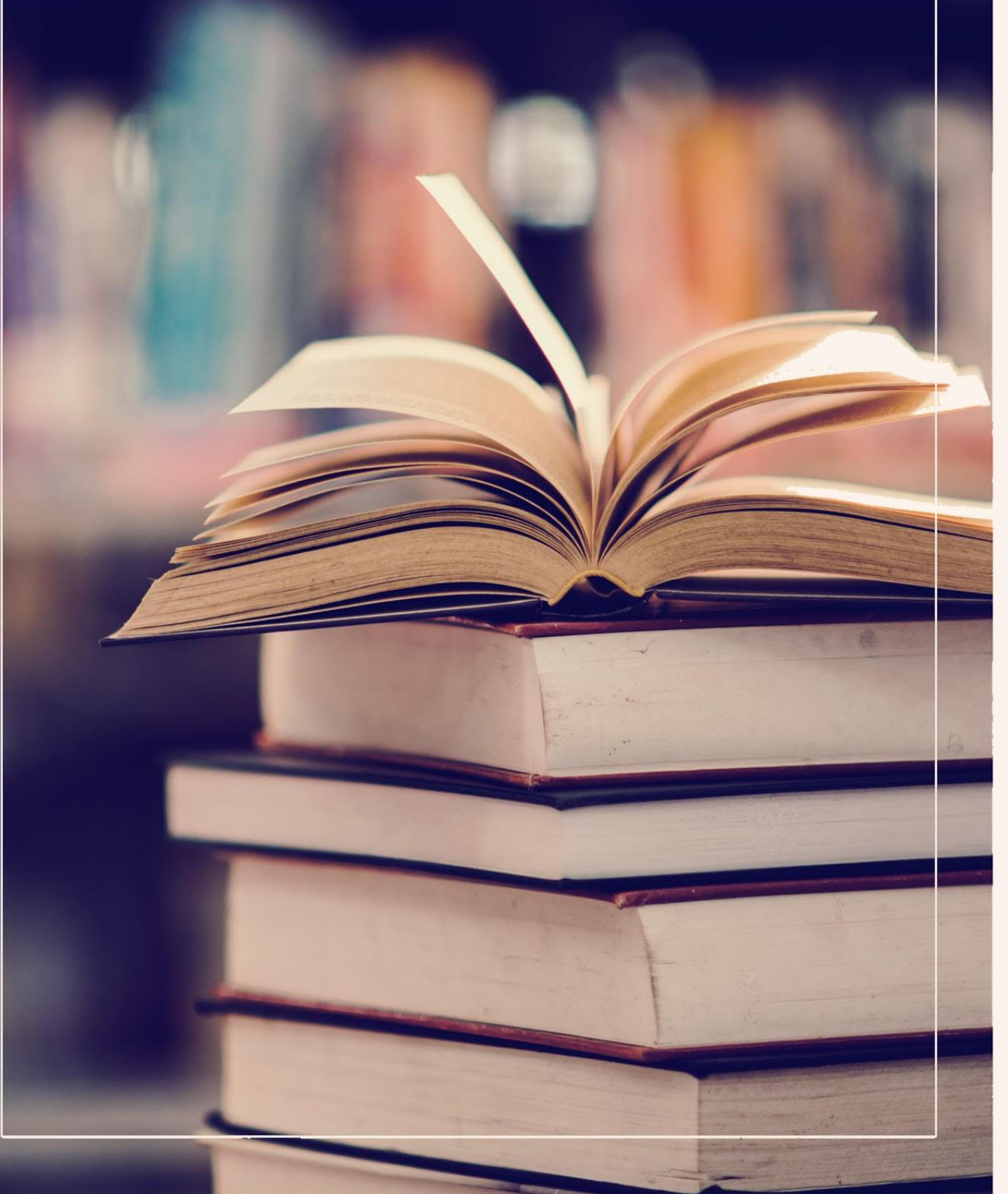
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

Erzurum Technical University Journal Of Social Sciences Institute

Nisan 2022 • Sayı 14

e-issn: 2717-8706

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ Erzurum Technical University Journal Of Social Sciences Institute

ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
ERZURUM TECHNICAL UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTITUTE

Yıl: 7

Sayı: 14

Nisan 2022

ERZURUM-2022

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi
Erzurum Technical University Journal of Social Sciences Institute

Yayın Sahibi | Owner

Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Editörler | Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİNGÖL
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR

Yabancı Dil Editörü | Foreign Language Editor

Öğr. Gör. Yavuz DAŞDEMİR

Yazım Editörü | Text Editor

Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Raşit ÖZTÜRK

Alan Editörler | Field Editors

Felsefe | Philosophy

Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM

İktisadi ve İdari Bilimler | Economics and Administrative Sciences

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KARACA
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet İlker AKBABA
Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGÖZ

İngiliz Dili ve Edebiyatı | English Language and Literature

Dr. Öğr. Üyesi Serap ATASEVER BELLİ
Dr. Öğr. Üyesi Tuğba AYGAN

Psikoloji | Psychology

Dr. Öğr. Üyesi Burcak SÖNMEZ

Sosyoloji | Sociology

Dr. Öğr. Üyesi Nesibe Ayşe SAĞLAM
Doç. Dr. Serdar NERSE

Tarih | History

Doç. Dr. Hakkı YAPICI

Türk Dili ve Edebiyatı | Turkish Language and Literature

Doç. Dr. Uğur UZUNKAYA
Doç. Dr. Yavuz Sinan ULU

Dizgi | Typesetting

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİNGÖL

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü | Legal Representative

Prof. Dr. Yusuf Ziya SÜMBÜLLÜ

Yayın Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Ali UTKU (Atatürk Üniversitesi, Felsefe)
Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM (Erzurum Teknik Üniversitesi, Felsefe)
Doç. Dr. Serdar SAYGILI (Erciyes Üniversitesi, Felsefe)

Prof. Dr. Tevfik Şükrü YAPRAKLI (Atatürk Üniversitesi, İşletme)
Prof. Dr. Ömer YILMAZ (Atatürk Üniversitesi, Ekonometri)
Prof. Dr. İbrahim Halil EKŞİ (Gaziantep Üniversitesi, İşletme)
Doç. Dr. Abdülkadir KAYA (Bursa Teknik Üniversitesi, İşletme)

Doç. Dr. Ceyhan YÜKSELİR (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Kubilay GECİKLİ (Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı)

Dr. Öğr. Üyesi Büşra CEVHEROĞLU (Erzurum Teknik Üniversitesi, Psikoloji)
Dr. Öğr. Üyesi Derya Gürcan YILDIRIM (Atatürk Üniversitesi, Psikoloji)

Prof. Dr. Yunus BERKLİ (Atatürk Üniversitesi, Sanat Tarihi)
Prof. Dr. Hüseyin YURTTAŞ (Atatürk Üniversitesi, Sanat Tarihi)

Prof. Dr. Müjdat AVCI (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Siyaset Bilimi Ve Kamu
Yönetimi Bölümü)

Prof. Dr. Göksal ALVER (İstanbul Üniversitesi, Sosyoloji)
Dr. Öğr. Üyesi Hatice Çeçen ÇELİK (Erzurum Teknik Üniversitesi, Sosyoloji)

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKÜĞURLU (Erzurum Teknik Üniversitesi, Tarih)
Prof. Dr. Serkan YAZICI (Sinop Üniversitesi, Tarih)
Prof. Dr. İbrahim ETHEM (Milli Savunma Üniversitesi, Tarih)
Doç. Dr. Mevlüt YÜKSEL (Atatürk Üniversitesi, Tarih)

Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (Erzurum Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı)
Prof. Dr. Hanife Yasemin MUMCU (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı)
Doç. Dr. Ömer AKSOY (Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı)
Dr. Öğr. Üyesi Ali İhsan YAPICI (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı)

Prof. Dr. Erdinç ŞIKTAR (Atatürk Üniversitesi, Spor Bilimleri)

Yayın Kurulu Sekreteri | Publication Board Secretarie

Akif KURT

e-ISSN

2717-8706

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED) yılda iki kez yayımlanan Ulusal Hakemli bir dergidir. Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları ETÜSBED'e aittir. Dergide yayımlanan makalelerin içerikleriyle ilgili her türlü yasal sorumluluk, yazar(lar)a aittir. Dergimiz ACAR İndeks, SOBİAD Atıf Dizini, İdealonline Veri Tabanı, CiteFactor Academic Scientific Journals, Internation Scientific Indexing (ISI), ESJI, DRJI indekslerinde taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU | ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Abamüslim AKDEMİR (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet İNAM (Ortadođu Teknik Üniversitesi-Emekli)
Prof. Dr. Ahmet SARI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali UTKU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR (Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Alper GÜVEL (Çukurova Üniversitesi)
Prof. Dr. Besim ÖZCAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Beyhan KANTER (Mardin Artuklu Üniversitesi)
Prof. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ (Kırıkkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Cengiz ALYILMAZ (Uludağ Üniversitesi)
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Dimitri VASİLYEV (Rusya Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Feridun EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi)
Prof. Dr. Gülhan ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Haldun ÖZKAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Halit DURSUNOĐLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hikmet ÖKSÖZ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Hüseyin ÖZER (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Ethem ATNUR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kazım KÖKTEKİN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kemal ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Kenan İNAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TEZCAN (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet TÖRENEK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÖZBEN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Muammer YAYLALI (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem DAŞDEMİR (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Muharrem DAYANÇ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KACIROĞLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KOÇ (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUGURLU (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuray KARACA (Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KARATAY (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Osman KÖSE (Polis Akademisi)
Prof. Dr. Rifat KÜTÜK (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sebahattin ÇEVİKBAŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami BAKIRCI (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Selami ECE (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Sinan ÖZBEK (Kocaeli Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman ÇİĞDEM (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Süleyman EFENDİOĞLU (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Şahmurat ARIK (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Ümit KILIÇ (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Vedat KAYA (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Veyis DEĞİRMENÇAY (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Yavuz ASLAN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Abdulkadir KAYA (Bursa Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Ahmet DOĞAN (Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Bahadır GÜCÜYETER (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Melike GÖKCAN (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ogün COŞKUN (Atatürk Üniversitesi)
Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA (Kafkas Üniversitesi)
Doç. Dr. Süleyman ÖZBEK (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Özkan DAŞDEMİR (Erzincan Üniversitesi)
Doç. Dr. Şakir DIZMAN (Erzurum Teknik Üniversitesi)

HAKEMLER | REFEREES

- Prof. Dr. Burhan SAYILIR (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Canan SEYFELİ (Dicle Üniversitesi)
Prof. Dr. Ekrem ERDOĞAN (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Güncel ÖNKAL (Maltepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet MEDER (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Murat KARATAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Prof. Dr. Songül ÇOLAK (Samsun Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayhan GÖRMÜŞ (Namık Kemal Üniversitesi)
Doç. Dr. Ayla OĞUZ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Doç. Dr. Bayram SEVİNÇ (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Derya Derin PAŞAOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Ferhat AKDEMİR (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Filiz GÖKTUNA YAYLACI (Anadolu Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan KARAKÖSE (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Doç. Dr. Hüdayi SAYIN (Yeni Yüzyıl Üniversitesi)
Doç. Dr. İsmail SERİN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa KALKAN (Karatekin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aylin ÇİÇEKLİ (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aysel ERSÖZ (Ankara Hacı Bayramı Veli Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatma YÜCE (Sinop Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Başak UYSAL (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Melek Zeynep ESENYEL (Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Ahmet TÜZEN (Gümüşhane Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Necip UYANIK (Mardin Artuklu Üniversitesi)

EDİTÖRDEN

Sevgili okurlarımız,

Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED)'nin 14. sayısını sizlerle buluşturmanın mutluluğu içerisindeyiz. Bu sayımızda sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından sekiz araştırma makalesi ve bir adet kitap incelemesiyle karşınızdayız. Çalışmaların bilim dünyasına ve ilgililerine faydalı olmasını dileriz.

Her bir yazı büyük bir emeğin ve alın terinin eseri olduğu ülküsüyle hareket eden dergimiz, benimsemiş olduğu ücretsiz yayın politikası ile değerli yazar ve siz değerli okuyucuları buluşturmanın vermiş olduğu sevinçle çalışmalarını sürdürmektedir. Bu noktada dergimizin 14. sayısının ortaya çıkmasında makaleleriyle katkı sağlayan yazarlarımıza, kıymetli görüşleri ile değerlendirmede bulunan hakemlerimize, yayın ve danışma kurulunda görev yapan bütün değerli bilim insanlarına emeklerinden dolayı çok teşekkür ederiz.

Sağlık içinde, 15. sayıda buluşmak ümidiyle. Saygılarımızla...

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa BİNGÖL

Dr. Öğr. Üyesi Murat BAHADIR

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

TOTALİTER DÜNYALAR: BİN DOKUZ YÜZ SEKSEN DÖRT VE V
TOTALITARIAN WORLDS: NINETEEN EIGHTY-FOUR AND V FOR
VENDETTA

GONCA KARACA

1-20

COĞRAFİ BİR BAKIŞ AÇISIYLA 2001-2020 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ
BOŞANMALAR
DIVORCES IN TURKEY IN THE PERIOD 2001-2020 FROM A
GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE

HÜSEYİN ŞAHBAZ

21-58

SØREN KIERKEGAARD'TA VAROLUŞ, KENDİLİK VE HAKİKAT
EXISTENCE, SELF, AND TRUTH IN SØREN KIERKEGAARD

YILMAZ ORUÇ

59-80

ONTOLOJİK GÜVENLİK BAĞLAMINDA COVID-19 PANDEMİSİ
COVID-19 PANDEMIC IN THE CONTEXT OF ONTOLOGICAL

BURAK ŞAHİN

81-96

GİG EKONOMİSİ İLE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ İLİŞKİSİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
AN ASSESSMENT ON THE RELATIONSHIP OF GIG ECONOMY AND
HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

MERVE ERTÜRK

97-126

GALLİPOLİ'DEN ÇANAKKALE SAVAŞLARI'NA: 100. YIL TEMALİ
POSTA PULLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
FROM GALLİPOLİ TO THE DARDANELLES WAR: AN EVALUATION OF
THE 100TH ANNIVERSARY POSTAGE STAMPS

SERKAN AYCİL

127-156

DOĞU VE BATI ARASINDA: ORTA ASYA TÜRK BOZKIR
KÜLTÜRÜNÜN KÖKLERİNE DAİR
BETWEEN THE EAST AND THE WEST: ABOUT THE ROOTS OF THE
CENTRAL ASIAN TURKISH STEPPE CULTURE

ENGİN EROĞLU

157-177

BAZI DİNLERDE VE ALTAY VE YAKUT MİTLERİNDE YARATILIŞ VE
KÖTÜLÜK İLİŞKİSİ
THE RELATIONSHIP OF CREATION AND EVIL IN SOME RELIGIONS
AND IN ALTAY AND YAKUT MYTHS

SERKAN SAYAR

178-202

Kitap İncelemesi | Book Review

1075-1099 / 1664-1688 TARİHLİ ANONİM BİR ESERE GÖRE
II. VİYANA SEFERİNDE SADRAZAM KARA MUSTAFA PAŞA
ACCORDİNG TO AN ANONYMOUS WORK DATED 1075-1099 / 1664-1688
GRAND VİZİER KARA MUSTAFA PASHA İN THE SECOND VIENNA
CAMPAİGN

ŞUAYP ATEŞ

203-221

YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ
AUTHOR GUIDELINES AND EDITORIAL PRINCIPLES

222-236

**TOTALİTER DÜNYALAR: BİN DOKUZ YÜZ SEKSEN DÖRT
VE V**
**TOTALITARIAN WORLDS: NINETEEN EIGHTY-FOUR
AND V FOR VENDETTA**

Gonca KARACA

Arş. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve
Edebiyatı Bölümü

gonca.karaca@erdogan.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1013-7241>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
S.14, Nisan | April 2022, Erzurum
e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 07.09.2021
Kabul Tarihi | Accepted Date : 07.12.2021
Sayfa | Pages : 1-20
 : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.991757>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

 iThenticate

TOTALİTER DÜNYALAR: BİN DOKUZ YÜZ SEKSEN DÖRT VE V¹

Gonca KARACA

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 01-20

ÖZ

Totaliterlik sadece siyasal değil aynı zamanda sosyal ve kültürel alanlarda da önemli bir kavramdır. Vatandaşlar üzerinde toptan (total) iktidar uygulamayı amaçlayan totaliter rejimler genellikle distopik eserlerde resmedilmektedir. Bu türden distopyaların belki de en çok bilinen ve okunanı olan George Orwell'in yazdığı *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* mutlak siyasal otoriteye karşı güçlü eleştirisiyle birçok benzer eseri etkilemiş ve onlara ilham vermiştir. Böyle bir eser Alan Moore ve David Lloyd'un aynı isimli grafik romanından uyarlanan ve James McTeigue tarafından yönetilen *V* filmidir. *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* gibi bu film de benzer bir totaliter yönetimi odak noktası yaparak ve yönetim sistemleri ile ilgili soruları gündeme getirerek distopik bir geleceği tasvir etmektedir. Totaliterliğe ilişkin olarak, *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'te Okyanusya başında Büyük Birader'in bulunduğu ve basitçe adlandırılan Parti tarafından yönetilirken *V*deki yönetici parti Norsefire'in başında ise Adam Sutler bulunmaktadır. Bu türden benzerlikleri göz önüne alarak, bu çalışma, parti, ideoloji, gözetim, gizli polis, propaganda ve direniş gibi açılardan bu iki eserdeki totaliter sistemleri ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Totaliterlik, distopya, gözetim, gizli polis, propaganda.

TOTALITARIAN WORLDS: NINETEEN EIGHTY-FOUR AND V FOR VENDETTA

ABSTRACT

Totalitarianism is a significant concept not only on political but also on social and cultural grounds. Totalitarian regimes, which aim to exercise total power over citizens, are generally portrayed in dystopian works. Perhaps, one of the most known and read dystopias of this kind, *Nineteen Eighty-Four* by George Orwell has influenced and inspired many other similar works through its powerful criticism of an absolute political authority. One such work is the movie *V for Vendetta* directed by James McTeigue, being based on the graphic novel of the same name by Alan Moore and David Lloyd. The movie, like *Nineteen Eighty-Four*, depicts a dystopian future making a similar totalitarian rule its focus point and raising questions about ruling systems. With regard to totalitarianism, Oceania of *Nineteen Eighty-Four* is ruled by simply-called Party led by Big Brother while the ruling party Norsefire in *V for Vendetta* is headed by Adam Sutler. Taking into consideration such similarities, this study aims to put forward totalitarian systems of the two works concerning such elements as party, ideology, surveillance, secret police, propaganda and resistance.

Keywords: Totalitarianism, dystopia, surveillance, secret police, propaganda.

¹ This article is the revised and expanded version of the paper presented at the "International Graduate Conference: Innovative Representations of 'Utopias' in Studies in English" held on 15-16 March 2016 at Hacettepe University, Ankara, Turkey.

Introduction: Dystopia

“Cruelty, injustice, intolerance and oppression. And where you had the freedom to object, to think and speak as you saw fit, you now have censors and surveillance coercing your conformity and soliciting submission” (McTeigue, 2006: 0:20:00-0:20:13), says V, the protagonist of *V for Vendetta*, while he is explaining the situation of the citizens of England, in which the movie is set. This England seems to be a dystopian one like the Airstrip One, once known as England or Britain, in *Nineteen Eighty-Four* by George Orwell. Thus, it is not surprising that O’Brien, one of the characters in *Nineteen Eighty-Four*, depicts his world as “the exact opposite of hedonistic Utopias that the old reformers imagined. A world of fear and treachery and torment” (Orwell, 2000: 306). This depiction is significant because dystopia, as a genre, emerges out of the impossibility of utopia, and it is translated as “not-good place.” Accordingly, dystopias are fictional works set in an unpleasant future world where control is maintained through elements such as fear, surveillance and punishment. Although the context and elements of dystopias vary in accordance with the period in which they are written, perhaps almost all of them share a common trait: an oppressive regime that controls its citizens.

If it is taken into consideration that dystopias project the current political or social order into an almost disastrous future (Abrams, 1999: 328), then it will make sense that the dystopia as a literary genre began to appear especially after the World Wars, which are the biggest warning signs of a worsening world condition together with their devastating consequences. They became popular with the influence of the totalitarian regimes like Hitler’s Germany and Stalin’s Russia, and this popularity has reached its peak in the twenty-first century. Margaret Atwood (2005) finds it sad that what we have is not utopias but dystopias, and continues, “if enough people disagree with us we’ll have to eliminate or suppress or terrorize or manipulate them, and then we’ve got 1984” (95). Therefore, it is possible for writers to warn the readers about imminent consequences of current political or social decisions, and to criticise a current political system, by fictionalizing their stories in dystopian worlds.

Dystopias are the portraits of societies having a seemingly perfect order, yet shaped by an imperfect, generally totalitarian rule. The ruling group in dystopias may be a political party or a religious community with a powerful leader on the top of it. The citizens are kept under such a control and are so oppressed that they do not have the right to speak and physical or psychological capacity to lead over any aspect of their lives. Yet, since fiction is not complete

without a kind of conflict, dystopias almost always include dissident characters, generally the protagonists of the story, resisting the ruling system. These characters are different from other people in the society with their capacity to uncover the hidden truths behind this so-called perfect society or the real motives and aims of the rulers. Usually aided with at least one of the other characters, they try to bring the truths to the light, and bring about a change within the system. They sometimes become successful, at other times, they fail and the system prevails with people suffering and being oppressed by the totalitarian rule. In accordance with the characteristics of totalitarianism, this study concerns itself with the similarities and differences between two political systems in *Nineteen Eighty-Four* and *V for Vendetta* by respectively dealing with the totalitarian party and the leader, ideology, terror, secret police, surveillance, propaganda and the place of art and literature in totalitarian systems. Although these characteristics are featured not only in these works, but also in other dystopias as well as satires revolving around totalitarian rule, this study focuses only on these two fictional works and aims to reveal how their creators prefer to handle totalitarian rule through their narratives.

1. Totalitarianism

The concept of “totalitarianism,” which roughly means total power and control, was initially used by Italian philosophers and politicians in the 1920s when the fascist regime began to be dominant in Italy (Gregor, 2009). Journalist Giovanni Amendola, an opponent of the Italian fascism, first used the concept of “totalitarian” as a condemnation of that political system. On the other hand, in the writings of Giovanni Gentile, who regards himself as the philosopher of fascism, totalitarianism gained a positive meaning as a comprehensive ruling system in reference to Mussolini’s fascist regime. Gentile mentions in “The Philosophic Basis of Fascism” (1928) about this comprehensive or totalitarian scope of fascism, and adds that it “concerns itself not only with political organization and political tendency, but with the whole will and thought and feeling of the nation” (299). However, Italian fascism is not the only regime which could be associated with totalitarianism either then or today. Nazi Germany and Soviet Russia, where the ultimate control and power of dictators like Adolf Hitler and Joseph Stalin over the masses can be observed, may also be examples of the totalitarian system. Indeed, asking for “total, unrestricted, unconditional, and unalterable loyalty of the individual member” (Arendt, 1976:

323), totalitarianism is based on the principle of a total control of the citizens, which includes not only political, but also social, economic, cultural and all other spheres of life.

Although definitions and explanations of totalitarianism vary in accordance with different thinkers' views, it is almost certain that in a totalitarian system, there is one political party in power led by one leader with a specific ideology (Friedrich & Brzezinski, 1965; Linz, 2000). All the departments of the state from police to education are subject to this party, all the aspects of human life are under the party's control, all actions and speech of the citizens are observed and recorded by the party. In order to exercise a total power and control over the citizens, the party uses almost all means of communication and surveillance including media, cameras, telephones and microphones. Any action or speech that shows the slightest sign of disloyalty or even suspicion can be detected by the party immediately. As a result, those who are charged with treason are captured, tortured, and eliminated by the party. All these elements could be the defining characteristics of a totalitarian system. Likewise, Pauley lists several features of totalitarianism that people dealing with it generally put forward:

(1) the extraordinary powers of the leader; (2) the importance of an exclusionist ideology; (3) the existence of a single mass party; (4) a secret police prepared to use terror to eradicate all domestic opposition; (5) a monopoly of the communications media as well as over the educational systems; (6) a determination to change basic social, artistic, and literary values; and (7) an insistence that the welfare of the state be placed above the welfare of its citizens.
(2015: 1)

Despite these highlighted features, some scholars object to the concept of totalitarianism, and assert that Hitler's Germany and Stalin's Russia were indeed not totalitarian but authoritarian regimes, by remarking that people in those countries were not subject to a total control, and they had freedom in their private lives. In this sense, totalitarian and authoritarian regimes are sometimes confused and the terms are interchangeably used, which seems to be a faulty approach. In authoritarianism, it is certain to see the monopoly of political power, yet it gives a chance to the citizens to live their private lives freely. On the other hand, totalitarianism desires control in all aspects of life, and penetrates into the most intimate parts of human life to the extent that you have nothing, as it is stated in *Nineteen Eighty-Four*, "except the few cubic centimetres inside your skull" (Orwell, 2000: 32).

Besides being a classic of dystopia genre, *Nineteen Eighty-Four* by Orwell is also important in showing how a totalitarian system exercises control over its people. Actually, Orwell's aim in writing *Nineteen Eighty-Four* is to depict how people may suffer and be oppressed in a totalitarian society. Disillusioned by the failure of socialism in creating justice and equality in Russia under the control of Stalin, Orwell strictly objected to totalitarianism explaining in his article "Why I Write" that "every line of serious work" that he wrote beginning from 1936 was "written, directly or indirectly, against totalitarianism" (Orwell, 1946: 11). *Nineteen Eighty-Four* with its legacy over the decades has inspired numerous dystopias, among which we can list *V for Vendetta*, both the movie directed James McTeigue and the graphic novel with the same name written by Alan Moore and illustrated by David Lloyd. Moore (1990) lists Orwell, Huxley, *Fahrenheit 451* as well as many others among the concepts that inspired him in the process of creating V. The graphic novel actually began as a comic book series in the 1980s, a period when Margaret Thatcher was in office as the prime minister of the United Kingdom, with the fear that the oppressive rule under Thatcher may be one day grow into a totalitarian regime. Both Orwell's and Moore's visions that any oppressive regime seems to result in totalitarianism and to create a kind of dystopia lead them to criticise predominantly their own societies. Orwell's emphasis that "totalitarianism, if not fought against, could triumph anywhere" (Orwell, 1968: 502) including Britain is noteworthy as both Orwell and Moore aim not to denounce such a specific regime as fascism or socialism, but to condemn totalitarianism overall through their works.

2. Party, Leader and Ideology

The two dystopian worlds of *Nineteen Eighty-Four* and *V for Vendetta* are similar in that they are both under the control of totalitarian parties. Being named after the year it is set, *Nineteen Eighty-Four* depicts London, the chief city of Airstrip One, which is one of the provinces of Oceania. The simply-called Party in charge of Oceania consists of two parts: Outer and Inner Party. While the members of the Inner Party are more privileged than the ones of the Outer Party, the proletarians in the country are excluded from both the rights and responsibilities of the Party members since they are considered the neutral element in the society. In the eye of the Party, the proletarians are the masses without the ability to think and go into action against it as their life is limited to "a diet of mass literature, heavy physical work, films, football, beer and

gambling” (Claeys, 2010: 124). Even though the Party does not care about them, the proletarians actually form the majority of the population, compared to the members of the Party. This is not very surprising when it is taken into consideration that the totalitarian party, as Friedrich and Brzezinski (1965) write, is made of “a relatively small percentage of the total population (up to 10 percent) of men and women” (22). Nevertheless, the members of the Inner Party are loyal, or they seem to be loyal in the case of the Outer Party, to the Party, which can be a clue why the Party wants to keep the membership under control. The Party does not only desire the loyalty and dedication of its members, but it also seeks, in accordance with its total control, to penetrate into almost every aspect of the lives of citizens. In this sense, the Party keeps their lives in control through four different Ministries,

the four Ministries between which the entire apparatus of government was divided. The Ministry of Truth, which concerned itself with news, entertainment, education and the fine arts. The Ministry of Peace, which concerned itself with war. The Ministry of Love, maintained law and order. And the Ministry of Plenty, which was responsible for economic affairs. (Orwell, 2000: 6).

It is interesting to notice in the novel that the Ministry of Truth is responsible to alter the truths and justify them in such a way that they always support what the Party says or does, or the Ministry of Peace deals with waging wars.

The Party, indeed, comes to power through chaos resulting from a former war as Norsefire, the totalitarian ruling party in *V for Vendetta*, succeeds in gaining power through creating chaos. Before coming to power Norsefire starts a detention project that involves all people who are thought by Norsefire to be dissidents and potentially dangerous. Gathering these people including “immigrants, Muslims, homosexuals, terrorists. Disease-ridden degenerates” (McTeigue, 2006: 0:03:50-0:03:58) in a research centre called Larkhill Medical Research Institute, imprisoning, torturing and killing them to use them as test subjects, Norsefire wants to create a virus that would be a biological weapon. Although most of the subjects fail and die during the experiments, and the centre is destroyed by an explosion, Norsefire manages to develop the virus that is actually used on citizens of England. Norsefire releases the virus in three different areas: Three Waters Treatment and Supply Complex, St Mary’s School and a tube station, which becomes sufficient to kill thousands of people. However, Norsefire obviously makes some religious extremists scapegoat for the biological attacks and causes eventually war and terror. As a consequence,

an atmosphere of chaos and fear takes over England, from which Norsefire, under the leadership of Adam Sutler, benefits to seize the government: "Fear got the best of you. And in your panic, you turned to the now High Chancellor Adam Sutler. He promised you order, he promised you peace and all he demanded in return was your silent, obedient consent" (McTeigue, 2006: 0:20:44-0:20:55). This is exactly what Norsefire seeks to achieve by creating such conditions based on fear and terror which would lead citizens to submission for the sake of protection and restoration of order. Linz (2000) asserts that the reason why totalitarian parties appeal to terror is that they aim to sustain their total control, and, at the same time, they are afraid to lose the total control. Accordingly, Norsefire takes size of power and strives to make this power permanent by adopting those methods that induce terror, methods that demanded by Adam Sutler.

Norsefire cannot actually be distinguished from Adam Sutler in its motives and actions since one of the prominent characteristics of a totalitarian party is that it is ruled by one single person. Although Sutler is now the ultimate power both leading Norsefire and ruling over the country, he starts as "a young, up-and-coming politician," but he is also "completely single-minded and has no regard for the political process. The more power he attains, the more obvious his zealotry and the more aggressive his supporters become" (McTeigue, 2006: 1:33:00-1:33:17). After the biological attacks, Sutler makes a promise that his party would help the citizens and reconstruct peace and order in the country. Eventually, the election, which is held after the incidents, results in the victory of Norsefire by a landslide. Indeed, soon after the results of the election, a pharmaceutical company called Viodoxic finds a cure for the virus. What is striking here is that this company is controlled by prominent members of Norsefire who gain a big wealth as a consequence. It is understood, at last, "the goal of this [Larkhill] project is power. Complete and total hegemonic domination" (McTeigue, 2006: 1:33:32-1:33:36). While those party members become rich, and, additionally, are brought to prestigious posts, Adam Sutler, as the leader of Norsefire, is appointed to the newly created position of High Chancellor. Sutler is not only the leader of the party, but he is also "the leader" of the country, as Gregor (2012) expresses that totalitarian leaders are called "The Leader" who "embody the will of the community" (4). Sutler is regarded as the ultimate power in the country where his posters are on the walls of almost all buildings. At least, he seems to be the ultimate power until the end of the

movie when he is betrayed and killed by his own man, Peter Creedy who is the chief of the secret police. The reason why Sutler is respectively a weak leader is partly because that he is an actual human being. This is also why he lives in an underground place with securities and he talks to even his men through video calls.

While Sutler does really exist, it is not known whether Big Brother, the leader of the Party in *Nineteen Eighty-Four*, is a real person or not. Though there is a possibility that he once might have lived, no one has seen him in recent years, and thus the reader cannot be sure about the existence of Big Brother. It is very probable that Big Brother is a figure or a myth that is made up by the Party. According to Friedrich and Brzezinski (1965), myths and symbolism have such a significant place that they justify the totalitarian rule “reinforcing the authority of those who are wielding power [the party and the leader] in a particular community” (91). Winston Smith, the protagonist of the novel, tries to remember when he heard about Big Brother for the first time, which is not likely for him to be certain about. Because the Party records that Big Brother has always been there since the beginning of the Party till now. In this sense, it is possible to consider Big Brother a legendary or mythical hero, who has always existed and will always exist, which makes him a much more powerful totalitarian leader than Adam Sutler. Big Brother’s eyes are constantly watching everyone since there is almost nothing that does not show his face. He is everywhere “on coins, on stamps, on the cover of books, on banners, on posters and on the wrapping of a cigarette packet – everywhere. Always the eyes watching you and the voice enveloping you. Asleep or awake, working or eating, indoors or out of doors, in the bath or in bed – no escape” (Orwell, 2000: 31-32). It can be inferred that Big Brother is omnipresent, which means that he is present not only in all places but also at all times. When Winston asks O’Brien, an important member of the Inner Party, if Big Brother really exists in the same way as Winston himself exists, O’Brien replies that Big Brother exists no matter in what way Winston thinks he exists. Similarly, in response to the question whether Big Brother will ever die, O’Brien says it is not likely that Big Brother can die. Big Brother exists as the Party exists; he is “the embodiment of the Party” (Orwell, 2000: 296) and the symbol of the Party’s ideology.

The ideology of the Party, called Ingsoc, is obscure as there is uncertainty about its nature and the beginning of the word’s usage. Ingsoc is the version of English Socialism that is valid in Newspeak, the language used in Oceania. Despite this name, the Party is neither English nor socialist though it pretends

to be socialist boasting that the Party ended capitalism and class distinction. This is actually just a deception with the aim of controlling the citizens more easily as ideology becomes a tool used by the totalitarian parties and leaders to justify their actions. An ideology is simply “a reasonably coherent body of ideas concerning practical means of how to change and reform a society” though totalitarian ideology becomes related to destroying a society and building a new one (Friedrich & Brzezinski, 1965: 88). With respect to this understanding of ideology, neither the name “Ingsoc” in particular nor what it evokes is not that important in the same way as the ideologies of other two superpowers in the world, Eurasia and Eastasia, along with Oceania are not important. Because all these ideologies “are barely distinguishable, and the social systems which they support are not distinguishable at all. Everywhere there is the same pyramidal structure, the same worship of semi-divine leader, the same economy existing by and for continuous warfare” (Orwell, 2000: 226). In spite of the Party’s “socialist” ideology, there is still class distinction in Oceania between the proletarians and the Party members, and injustice and inequality even among the Party members. Moreover, the proletarians are reduced to the level of animals as it says in one of the Party slogans: “Proles and animals are free” (Orwell, 2000: 83). This is, of course, because of the Party’s approach to the proletarians as the masses without the capacity to go into action.

On the other hand, Norsefire does not need to hide its exclusionist ideology, most probably fascism, in terms of its treatment toward different groups of people in society that do not conform to the norms. When it is compared to Ingsoc including such principles as doublethink and Newspeak, Norsefire’s ideology seems less elaborate both in its nature and approach to lives of citizens. Nevertheless, whether it is elaborate or not, the ideology of a totalitarian regime becomes, after accepted by the party, the absolute truth imposed on citizens who are also expected to accept it without questioning. In this way, as Orwell claims, totalitarianism “not only forbids you to express – even to think – certain thoughts, but it dictates what you shall think, it creates an ideology for you, it tries to govern your emotional life as well as setting up a code of conduct” (1941: 4). Norsefire’s fascism is mixed with religious fundamentalism resulting in its discrimination against such groups as immigrants and Muslims on the basis of national origin and religion. This exclusionist ideology is better understood when a homosexual woman named Valerie Page, who is one of the victims in Larkhill, tells how things become

frightening with the rule of Sutler. She remembers “how the meaning of words began to change [...] how ‘different’ became dangerous. I still don’t understand it why they hate us so much” (McTeigue, 2006: 1:16:36-1:16:59) It is because those groups of people, who are “different” and not “normal,” are considered by Norsefire a possible threat to the welfare of the country and maintenance of Norsefire’s power, and they should be eliminated, which is accomplished through Larkhill project. What is more horrifying here that Norsefire does not only imprison, torture and kill them through experiments, it also does not hesitate to kill thousands of citizens including children and people who seem not to be “different” via the virus. It is clear to note that terror becomes a crucial method of maintaining power in totalitarian ideology of Sutler and Norsefire.

3. Terror, Secret Police and Surveillance

Although terror is not always included in the definitions of totalitarianism (Linz, 2000), it would not be wrong to state that terror is one of the remarkable elements of the totalitarian regimes. As it is expressed before, terror is used by the totalitarian party in order to sustain its power and control that they are afraid to lose. Friedrich and Brzezinski explain that terror is,

whether physical or psychic, effected through party and secret-police control, supporting but also supervising the party for its leaders, and characteristically directed not only demonstrable “enemies” of the regime, but against more or less arbitrarily selected classes of the population; the terror whether of the secret police or of party-directed social pressure systematically exploits modern science, and more especially scientific psychology (1965: 22).

It can be understood that terror does not have to be physical, it may also influence the psychology of those on whom terror is exercised, whether they are enemies of the totalitarian party, or the citizens, or even the party members. The psychological terror used by the totalitarian party for total control may take the form of “the threat of execution or with defamation and social shame” in order to “intimidate” and “frighten” those people who are seen possible threats to the maintenance of the total control, and to bring them under “conformity and obedience” (Friedrich & Brzezinski, 1965: 129). So, one of the primary goals of terror is to make the citizens conform to the norms and rules imposed by the totalitarian party on them by showing them what will happen otherwise. When Norsefire and Adam Sutler in *V for Vendetta* see the possibility that the citizens may rebel against them, Sutler wants his men to give a message of threat to people: “I want this country to realize that we stand on the edge of oblivion. I want every man, woman and child to understand how close we are to chaos. I

want everyone to remember why they need us" (McTeigue, 2006: 1:30:21-1:30:34). Similarly, in *Nineteen Eighty-Four*, O'Brien tells Winston that terror will always exist in Oceania: "The espionage, the betrayals, the arrests, the tortures, the executions, the disappearances will never cease. It will be a world of terror as much as a world of triumph" (Orwell, 2000: 307). Terror in both *V for Vendetta* and *Nineteen Eighty-Four* is generally exercised by a kind of secret police that is a group of police-like officers whose identities are not revealed.

The Fingermen are the secret police in *V for Vendetta*, who spy the citizens and capture those who are detected as suspicious or guilty. The audience sees the Fingermen for the first time at the beginning of the movie when Evey Hammond, one of the main characters, is confronted by three Fingermen in a street after the curfew. It is thought at first that the Fingermen are doing their job by catching those like Evey who break the curfew. Yet, it is later understood it does not actually matter whether people break the curfew or not as they attempt to rape Evey without listening to what she says. Here, the Fingermen are portrayed as corrupt and not-very-clever men. It is not known for sure whether all the Fingermen are like the ones who attack Evey or not. However, it is expected them to be at least clever to the extent that they detect people taking suspicious actions. Under the head of Peter Creedy, the Fingermen capture such people, which is called "black-bag," and imprison, question, torture and kill them in the end. Throughout the movie, the audience is shown that various characters including Evey's parents who attend riots after Adam Sutler become High Chancellor, and Gordon Deitrich, a homosexual television programmer who humiliates Sutler in his talk show, are black-bagged. Evey herself is saved by V from being captured by the police and the Fingermen after she helps V, who is declared a terrorist. V tells her that she would be captured and taken into interrogation: "They'd imprison you, torture you, and in all probability, kill you in the pursuit of finding me" (McTeigue, 2006: 0:28:57-0:29:02). When the Fingermen black-bag a person who is regarded as a dissenter, even the police are not able to reach and/or interrogate that person. The Fingermen aim not to reform and correct such people by punishing them, but to eliminate and get rid of them.

Like the Fingermen, the Thought Police in *Nineteen Eighty-Four* is responsible for capturing people regarded dangerous to the authority of the Party. Those who are captured and arrested by the Thought Police are found

guilty for having committed the thoughtcrime. It is possible to note that thoughtcrime is the biggest crime in Oceania, it "IS death" (Orwell, 2000: 33) since it is the source of all other crimes:

Whether he wrote DOWN WITH BIG BROTHER, or whether he refrained from writing it, made no difference ... He had committed ... the essential crime that contained all others in itself. Thoughtcrime, they called it. Thoughtcrime was not a thing that could be concealed for ever. You might dodge successfully for a while, even for years, but sooner or later they were bound to get you (Orwell, 2000: 22).

The Party aims to prevent the citizens from committing crime even in their minds as it wants to make people internalise power and control imposed on them. Those who are detected by the Party to commit crime one way or another, namely whether actually committing it or considering about committing it, are caught and got rid of by the Thought Police. Winston knows that most people who vanish actually fall into the hands of the Thought Police. The significant thing is that those people are treated as if they have never existed, and they are regarded not as lost or dead, but as "unpersons." Before they become unpersons they are tortured and tormented by the Party not just to simply punish them but to "cure" them, in other words to make them fit into the norms. When Winston is captured, O'Brien tells him the reason: "To cure you! To make you sane! ... The Party is not interested in the overt act: the thought is all we care about. We do not merely destroy our enemies, we change them" (Orwell, 2000: 289-290). O'Brien explains that the Party predominantly cares about what people think rather than what they actually do, which is why thoughtcrime is the greatest of all crimes.

In order to prevent the citizens from committing thoughtcrime, the Party keeps them under surveillance in every possible way. In addition to the Thought Police and spies observing people, there are telescreens in public places and in all Party members' houses both broadcasting and recording audio and video. However, although they are always on, it is not known if they record all the time, or when they record. Thus, citizens assume that they are being watched at any moment, which causes them to internalise power exercised by the Party while they live "in the assumption that every sound you made was overheard, and, except in darkness, every movement scrutinized" (Orwell, 2000: 5). Norsefire also uses surveillance through various ways including cameras and phones to both control citizens and to gain information. The government is fully organized to take care of surveillance and is divided into different departments responsible

for various ways of surveillance. The audio methods related to surveillance are under the responsibility of the department called “the ear” while the visual ones are up to the division called “the eye.” Therefore, devices used for surveillance that record audio and video are also referred to as ears and eyes. It is interesting that these divisions are named after the parts of the human body according to their responsibilities. Correspondingly, as it is stated above, the secret police are referred to as “the finger” since they are responsible for dealing with “criminals.” On the other hand, the standard police forces are responsible for investigations and are called “the nose.” And the duty of the department which is called “the mouth” is to propagandise Sutler and Norsefire’s policies.

4. Propaganda and Art

Both Norsefire in *V for Vendetta* and The Party in *Nineteen Eighty-Four* do not exercise their power only through terror and surveillance, but also through propaganda since it is vital for almost all totalitarian parties to maintain their power (Friedrich & Brzezinski, 1965: 131). Totalitarian parties can use almost everything in their favour as a tool for propaganda including media. In *V for Vendetta*, Norsefire’s propaganda operate even before Sutler’s victory in the election held after the biological attacks. “Fueled by the media,” the propaganda campaign of Norsefire makes it possible that “fear and panic spread quickly fracturing and dividing the country until” people have no other choice but to trust Sutler in order to be saved from chaos (McTeigue, 2006: 1:34:34-1:34:42). Norsefire does not reveal the truth about the attacks making fabricated news that charge religious extremists. Accordingly, Norsefire uses media for propaganda in order to justify its actions and to show people Adam Sutler and his party are capable of knowing and controlling information. British Television Network (BTN), the national TV network, is at Sutler’s command, and one of the biggest tools for propaganda. Besides the man, Dascombe, who is the head of the mouth is also responsible for managing BTN. When V explodes the Old Bailey, the Central Criminal Court in England, to draw public’s attention to initiate his plan against Sutler and Norsefire, BTN informs the citizens that it is an emergency demolition under the government’s control: “We’re calling it an emergency demolition. We have spin coverage on the network and throughout the InterLink. Several experts have been lined up to testify against the Bailey’s structural integrity” (McTeigue, 2006: 0:11:31-0:11:41). Norsefire does not want citizens to know that it is exploded by V, someone considered a terrorist, as it

would be bad for the authority and reputation of Norsefire if people knew the truth. For the same reason, the murder of Lewis Prothero, a propagandist who is called "the Voice of London," by V is announced on BTN news as a natural death "from apparent heart failure" (McTeigue, 2006: 0:37:45). In this sense, Norsefire and the Party not only change or remove truths, but they also create their own realities that match their actions and desires.

In *Nineteen Eighty-Four*, the propaganda and fabricated news become so systemised that the Party controls almost all truths in Oceania, and, if necessary, transforms them especially through media. The Party changes every bit of information in accordance with its benefit; the past news, for instance, are continuously altered and adjusted according to present needs, which is called the mutability of the past: "Day by day and almost minute by minute the past was brought up to date" (Orwell, 2000: 47). As it is expressed before, the Ministry of Truth is responsible for these continuous alterations. If any piece of news, record or information conflict with what the Party currently says, then it is either erased or adjusted to present. Sometimes, it is even possible that "fictional records of nonexistent persons or events" are made up "to help to support the Party line" (Booker, 1994: 212). Statements that are consistent with the adjusted information take their place not only in telescreens, radios and newspapers, but also in other publications. For example, it is shown on the news that Oceania, which was at war with Eastasia and at peace with Eurasia four years ago, is currently at war with Eurasia and at peace with Eastasia, and it is accepted that the situation was the same four, even ten years ago. The remarkable point is that people believe or seem to believe in the fact that Oceania has always been at war with Eurasia: "And if all others accepted the lie which the Party imposed – if all records told the same tale – then the lie passed into history and became truth" (Orwell, 2000: 40). Accordingly, the Party is capable to control past, present and future by altering the truth and dominating people's thoughts.

One of the major ways of control that both the Party and Norsefire apply in regard to propaganda is to control culture and art. Culture becomes a tool of power and control rather than a mixture of diverse customs, habits, lifestyles, ways of entertainment and fields of art. In totalitarian regimes, "art is viewed in utilitarian rather than aesthetic terms and is considered to be an instrument in shaping the ... society" (Friedrich & Brzezinski, 1965: 329). Literary works, films, or musical scores are efficiently used so that they are able to make the Party propaganda in *Nineteen Eighty-Four*. In addition to propagandising its politics

through such media, the Party already supplies “the citizens of Oceania with newspapers, films, textbooks, telescreen programmes, plays, novels – with every conceivable kind of information, instruction, or entertainment, from a statue to a slogan, from a lyric poem to a biological treatise” (Orwell, 2000: 50). In this way, the Party shapes the social and cultural lives of the citizens as well as imposing its own ideology on them. This social, cultural and artistic supply is operative both for the Party members and the proletarians at different levels. As the proletarians are considered “helpless, like the animals” (Orwell, 2000: 309), they are engaged with different materials other than the ones intended for the Party members. They include “rubbishy newspapers containing almost nothing except sport, crime and astrology, sensational five-cent novelettes, films oozing with sex, and sentimental songs which were composed entirely by mechanical means on a special kind of kaleidoscope known as a versificator” (Orwell, 2000: 50). Even though things related to sex and sexuality except procreation are not permitted, the proletarians are able to read and watch porn, which the Party members are not allowed to see at all. Similarly, Norsefire in *V for Vendetta* censors works of art and literature as well as other kinds of stuff that are found objectionable. Such censored paintings, sculptures, jukeboxes, etc. are collected and either destroyed or stored up by the government. V “reclaims” some of those things “from the vaults of the Ministry of Objectionable Materials” and brings them into his home that he calls “the Shadow Gallery” (McTeigue, 2006: 0:27:51-0:28:07). Gordon Deitrich also collects artistic works such as photographs and books including a Quran that he finds aesthetic and attractive. Sometimes, the censored works do not only include “objectionable materials” because they are considered unfit for Norsefire’s ideology. They may also be blacklisted just because High Chancellor Adam Sutler does not enjoy as with Tchaikovsky’s *1812 Overture* which is used by V during the explosion of the Old Bailey. Sutler does not want to hear it again since it reminds him that the explosion is highly probably a sign of resistance to his totalitarian rule.

Conclusion: The Problem of Resistance

Both *Nineteen Eighty-Four* and *V for Vendetta* are fictional works that speculate about future; however, they reflect real concerns over contemporary societies where people are oppressed and forced to conform to numerous norms being kept under control and surveillance. Dystopias correspondingly function as a warning that such oppression, conformity, control and surveillance could

result in totalitarianism. After all, these dystopias are predominantly inspired by the rising dictatorships in the 1930s and several oppressive regimes in the twentieth century. It would not be wrong to express that Big Brother has resemblances to Stalin, or *Norsefire* has similar beliefs with the Nazi Party. Yet, this does not mean that these works directly deal with and attack Stalin or Nazism. Rather they reflect totalitarianism distinctively presenting totalitarian rules different from one another. They also present the problem of resistance to the totalitarian rules, which forms a notable issue in the analysis of totalitarianism, in dissimilar ways. According to Friedrich and Brzezinski (1965), “there remain in all these dictatorships some groups that manage to offer some resistance to the totalitarian rule” despite the total control of such states (279). They explain that various motives and impulses such as “moral indignation and thwarted ambition, religious scruples and personal revenge, patriotic fervor and class antagonism” and many others may lead to acts of resistance (280). Those acts of resistance may contain one or a few individuals whose small and unorganized actions do not succeed at making a difference as in *Nineteen Eighty-Four*. Or, they may be much bigger ones leading to a movement that can end the totalitarian rule as in *V for Vendetta*. Although both Winston Smith and V, as the protagonists and the centres of resistance in the novel and the movie, do not get involved in something like a resistance group – Winston does not actually become a part of the resistance movement called the Brotherhood, he is just duped by O’Brien – V’s resistance brings the end of *Norsefire* while Winston fails. One of the reasons of this failure may be the difference between the characters of V and Winston.

In the movie, V is portrayed like a superhero, who defeats Sutler and *Norsefire*, kills all his enemies, saves people of England from “bad guys”, and enables them to reach freedom. V, indeed, is one of the prisoners in Larkhill during the biological researches, and also responsible for the explosion that destroys the centre. He actually becomes a quasi-superhuman through the effect of biological experiments. Seeking vengeance over *Norsefire* and those people who are involved in the Larkhill project, V makes plans to kill most of them who become important figures in the country such as Sutler, Creedy and Prothero. Nevertheless, V does not only want to punish and kill whoever is responsible for the project, but he also desires to bring back justice and freedom to England. Inspired by the Gunpowder Plot and Guy Fawkes, V explodes the Old Bailey on November 5, and plans to destroy the House of Parliament one year after in a similar way. Addressing the citizens, V also wants them to support and stand

beside him outside the gates of the Parliament building. When Evey questions him whether it is helpful to explode the buildings, V answers that “building is a symbol, as is the act of destroying it. Symbols are given power by people. Alone a symbol is meaningless, but with enough people, blowing up a building can change the world” (McTeigue, 2006: 0:32:30-0:32:41). Throughout the movie, V hides his face with a Guy Fawkes mask and covers all his body with dark clothes, partly due to his deformed skin, but mainly due to his desire to present himself as a symbol of an idea rather than mere flesh and blood.

Unlike V, Winston Smith is just an ordinary human being with all his weaknesses. Working in the Ministry of Truth as responsible for altering the news in newspapers in accordance with the Party’s interests, Winston is a member of the Outer Party. Although he seems to be a loyal Party member, he hates and does not support the rule of the Party and Big Brother, always wondering whether somebody else thinks in the same way as he does. As an act of resistance, he decides to write a diary in his house hiding from the telescreen, with the hope that one day people will learn the truths about the Party: “To the future or to the past, to a time when thought is free, when men are different from one another and do not live alone – to a time when truth exists and what is done cannot be undone” (Orwell, 2000: 32). Later, he notices that his superior O’Brien in the workplace may also be down with the Party and Big Brother. Winston’s resistance reaches its peak when O’Brien explains that he is a member of the Brotherhood and gives Winston the book of Emmanuel Goldstein who is the Brotherhood’s leader. As Winston reads Goldstein’s book, he becomes more conscious of how the Party seizes and maintains power and control, and more eager to resist the Party’s rule. He does not expect that the Party can be defeated in a short time, but he imagines “little knots of resistance springing up here and there—small groups of people banding themselves together, and gradually growing, and even leaving a few records behind, so that the next generations can carry on where we leave off” (Orwell, 2000: 179). However, Winston’s hopes crush as O’Brien reveals to be a spy and have trapped Winston, which is resulted in the capture of Winston by the Thought Police.

The difference between the results of V’s and Winston’s acts of resistance also shapes the endings of the movie and the novel. The difference becomes striking especially when it is known that *V for Vendetta* was partly inspired by Orwell’s narrative. On the one hand, V initiates change by revealing the truths,

manages to get rid of Sutler and other leading figures of Norsefire and to start a revolution. Even though he dies at the end of the movie, Evey completes what he leaves undone, and the House of Parliament is destroyed with the attendance of thousands of citizens. Indeed, this kind of ending seems to be typical Hollywood scenario of victory as in most superhero movies. Yet, it gives the message that there is hope for the future since England is very likely to be saved from the totalitarian rule. On the other hand, Winston Smith is detected by the Party, captured and physically and psychologically tortured by the Thought Police. Though he tries to maintain his resistance against the Party, he is eventually defeated when he is taken over by his phobia of rats. At the end of the novel, Winston, broken by the Party, embraces the totalitarian rule of the Party and Big Brother, which makes his earlier attempts of resistance futile. It can be understood that there is no hope for the future in *Nineteen Eighty-Four* as the novel ends with the statement that “he loved Big Brother” (Orwell, 2000: 342).

Accordingly, it is significant that this difference between the two endings reflect diverse speculations about what future holds in real life. Having once experienced totalitarianism, as in Hitler’s Germany or in Stalin’s Russia, human beings adopt different approaches to current problems such as the oppression of fundamental rights and freedoms that have the potential to lead them to the same point. Being optimist, some believe that humanity has learned its lesson from totalitarian dictatorships and other oppressive regimes and will not make the same mistakes. Others have rather dark and bleak visions that history will repeat itself and the world will turn into a dystopia, since greed for power is intrinsic to human beings. Therefore, it is important to realize flaws and defects in society today and to improve the living conditions before what people have actually turns into *Nineteen Eighty-Four*.

References

- Abrams, M. H. (1999). *A Glossary of Literary Terms* (7th ed.). Boston, MA: Heinle&Heinle.
- Arendt, H. (1962). *The Origins of Totalitarianism* (7th ed.). Cleveland, OH: Meridian Books.
- Atwood, M. (2005). *Writing with Intent: Essays, Reviews, Personal Prose: 1983-2005*. New York, NY: Carroll and Graf Publishers.
- Booker, M. K. (1994). *Dystopian Literature: A Theory and Research Guide*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Claeys, G. (2010). "The Origins of Dystopia: Wells, Huxley and Orwell". G. Claeys (Ed.), *The Cambridge Companion to Utopian Literature*. New York, NY: Cambridge University Press, 107-131.
- Friedrich, C. J., & Brzezinski, Z. K. (1965). *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (2nd ed.). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Gentile, G. (1928). "The Philosophic Basis of Fascism". *Foreign Affairs*, 6 (2), 290-304.
- Gregor, A. J. (2009). *Marxism, Fascism and Totalitarianism: Chapters in the Intellectual History of Radicalism*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gregor, A. J. (2012). *Totalitarianism and Political Religion: An Intellectual History*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- McTeigue, J. (Director), Silver J., Hill, G., Wachowski, L., & Wachowski, L. (Producers). (2006). *V for Vendetta* [Film; Netflix]. United States: Warner Bros. Pictures.
- Moore, A. (1990). "Behind the Painted Smile". KC Karlson (Ed.), *V for Vendetta*. New York, NY: DC Comics, 267-276.
- Orwell, G. (1941). "Literature and Totalitarianism". https://www.orwell.ru/library/articles/totalitarianism/english/e_lat (13 Mayıs 2021)
- Orwell, G. (1946). "Why I Write". https://orwell.ru/library/essays/wiw/english/e_wiw (14 Haziran 2021)

Orwell, G. (1968). *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell* (4th vol.). London, England: Secker & Warburg.

Orwell, G. (2000). *Nineteen Eighty-Four*. London, England: Penguin Books.

Pauley, B. F. (2005). *Hitler, Stalin, and Mussolini: Totalitarianism in the Twentieth Century* (4th ed.). Chichester, England: Wiley Blackwell.

**COĞRAFİ BİR BAKIŞ AÇISIYLA 2001-2020 DÖNEMİNDE
TÜRKİYE'DEKİ BOŞANMALAR
DIVORCES IN TURKEY IN THE PERIOD 2001-2020 FROM
A GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE**

Hüseyin ŞAHBAZ

Dr., Coğrafya Öğretmeni, Milli Eğitim Müdürlüğü

huseyiniyesuh@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-4808-0746>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute

S.14, Nisan | April 2022, Erzurum

e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date : 03.11.2021

Kabul Tarihi | Accepted Date : 03.01.2022

Sayfa | Pages : 21-58

<http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.956891>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

iThenticate

COĞRAFI BİR BAKIŞ AÇISIYLA 2001-2020 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DEKİ BOŞANMALAR

Hüseyin ŞAHBAZ

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 21-58

ÖZ

2001-2020 döneminde Türkiye nüfusunun boşanma durumunu coğrafi açıdan incelemeyi amaçlayan bu çalışmadan elde edilen bulgular şunlardır: Dönem dönem bir miktar gerileme olsa da ülkedeki kaba boşanma hızı, genel olarak bir artma eğilimindedir. Belirtilen dönemde ülkedeki boşanmaların % 96,27'si, geçimsizlik yüzünden meydana gelmiştir. Boşanmaların % 76,21'inde erkekler, yaşça kadınlardan büyüktür. Kaba boşanma oranı açısından Türkiye'de en yüksek değerler ülkenin batı ve güneybatısındadır. Ülkenin batı ve güneybatısından doğu ve güneydoğusuna doğru gidildikçe bu oran kademeli bir şekilde azalmaktadır. Aynı zamanda bu durum özel konumu nedeniyle Türkiye'nin, sadece Avrupa ve Asya kıtaları arasında değil, aynı zamanda sosyo-kültürel açıdan da Batı ve Doğu kültürleri arasında bir köprü rolü oynadığını teyit etmektedir. Ülkede okuryazarlık oranının yükseldiği illerde, boşanma oranı da yükselmektedir. Türkiye illerinde genel olarak toplam doğurganlık hızı ile kaba boşanma hızı ortalaması arasında ters bir orantı vardır. Nüfus yapısının homojen olduğu illerde kaba boşanma hızı düşerken, nüfus yapısının heterojenliğe doğru evrildiği illerdeyse kaba boşanma hızı yükselmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Nüfus Özellikleri, Boşanma.

DIVORCES IN TURKEY IN THE PERIOD 2001-2020 FROM A GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE

ABSTRACT

The findings obtained from this study, which aims to examine the divorce situation of the Turkey population in the period of 2001-2020 geographically, are as follows: Although there has been a decline from time to time, the crude divorce rate in the country generally tends to increase. In the specified period, 96.27% of the divorces in the country were due to incompatibility. In 76.21% of divorces, men are older than women. In terms of crude divorce rate, the highest values in Turkey are in the west and southwest of the country. This ratio gradually decreases as you go from west and southwest to the east and southeast of the country. At the same time, this situation confirms that Turkey, due to its special position, acts as a bridge not only between the continents of Europe and Asia, but also between Western and Eastern cultures in socio-cultural terms. In the country, In the provinces where the literacy rate increases, the divorce rate also increases. In general, there is an inverse relationship between the total fertility rate and the crude divorce rate in the provinces of Turkey. While the crude divorce rate decreases in the provinces where the population structure is homogeneous, the crude divorce rate increases in the provinces where the population structure evolves towards heterogeneity.

Keywords: Turkey, Population Characteristics, Divorce.

Giriş

Aile toplumsal örgütlenmenin ve toplumsal kurumlaşmanın temel işlevsel bir öğesidir. Birçok toplumsal kurum gibi aile de insanlık tarihi boyunca önemli değişiklikler geçirmiş, işlevlerinde farklılaşmalar olmuş, ancak hiçbir toplumda yerini, önemini ve değerini yitirmemiştir (Kır, 2011: 381). Kültürün bir kuşaktan diğerine iletilmesinde en önemli sosyal ortam olan aile, dinî, millî ve hukukî değerleri ile toplumun çekirdeğini oluşturmaktadır. Türk milletinin tarihe yön veren, çok geniş bir coğrafyadaki hareketliliğinde; sağlam aile yapısı ve düzeni son derece önemli bir rol oynamıştır (Öğüt Eker, 2001: 131).

Ancak evlilik yolu ile kurulan aileleri tehdit eden faktörlerden biri olarak boşanmalar, bugünün en önemli sosyal problemlerinden biri haline gelmiştir (Eyce, 2002: 96). Boşanma, eşler henüz hayatta iken, bir eşin kanunda öngörülmesi olan sebeplerden birine dayanarak açacağı dava sonucunda evlilik birliğine hâkim kararıyla son verilmesine denir (Akıntürk ve Ateş, 2017: 234). Başka bir ifadeyle boşanma, hukuk çerçevesinde yeniden evlenme hakkı verecek şekilde karı kocanın ayrılmasıdır (UN-DESA, t.y.).

Her ne kadar hukuki yollarla gerçekleşen bir olgu olsa da boşanmanın sadece hukuki açıdan ele alınması ve açıklanması da yeterli değildir. Zira boşanmanın, hukuki açıdan sona ermesi kadar toplum tarafından da onaylanması gerekmektedir (Kaya ve Eren, 2020: 708).

Belli bir kültür düzeyine ulaşmış ve evliliği sosyal bir kurum olarak kabul etmiş toplumlarda boşanma hakkı, bazı yasa ve geleneklerle kısıtlanmış; fakat hiçbir zaman ortadan kaldırılmamıştır. Aile ve evlilik kurumunun çözülmesine sebep olması sebebiyle boşanma, önemli derecede sosyal ve psikolojik durumların ortaya çıkmasına yol açar (Yıldırım, 2004: 59-60). Nitekim boşanma, hem kadın hem de erkeklerin ekonomik durumlarını olumsuz bir şekilde etkiler. Ancak boşanmanın ardından hayat standartlarında büyük bir düşüş gerçekleşen bireyler arasında kadınların oranı çok daha yüksektir (Coates, 2008: 73).

Bundan başka eşlerin boşanması, çocukları da çok kötü bir şekilde etkilemektedir. Hatta öyle ki yapılan araştırmalar, çocukların ebeveynlerinin boşanmasındansa problemlili bir aile ortamında yaşamayı tercih ettiklerini göstermektedir (Türkarlan, 2007: 99). Dahası anne-babalar tekrar bir araya gelseler bile, yaşananlar yüzünden, gerek eşler ve gerekse çocuklar arasındaki ilişkinin normale dönmesi oldukça zordur (Chan ve Ermisch, 2014: 6-8).

Bununla birlikte boşanma belirli bir oranda seyrediyorsa, bu evliliklerin ve ailelerin sağlıklı olduğuna da işaret eder. Çünkü evlilik içinde gerilim yaşanıyorsa bu,

boşanma yoluyla giderilerek fertlerin huzuru sağlanır. Böylece huzursuzluk topluma sirayet etmez. Fakat boşanmalar belirli bir oranın üstüne çıkarsa ya da düşerse bu; hem yapılan evliliklerde, hem ailelerde ve hem de toplumda sosyal birtakım problemler olduğuna işaret eder (Eyce, 2002: 96).

İşte böylesine önemli bir sorun olan boşanma, nüfus coğrafyasının da çalışma konuları arasında yer almaktadır. Zira nüfus, gerek miktar ve gerekse yapı itibarıyla sürekli değişir. Mevcuda yeni fertlerin ilave olması veya mevcuda dâhil olanlardan bazılarının eksilmesi, hem nüfusun miktarında ve hem de yapısında bazı değişimlere neden olur. Aynı nüfus içerisinde bir kısım fertlerin bir kategoriden diğerine transferinden ibaret olan; göç, evlenme ve boşanma gibi olaylara, “nüfus hareketleri” denir (Tandoğan, 1998: 80).

İstatistiksel veriler, boşanmanın ciddi bir sosyal sorun olduğunu şüphe götürmez bir tarzda kanıtlamaktadır. Çağdaş yaşamın durumsal krizleri arasında yer alan boşanmanın, Batı toplumlarında olduğu gibi, giderek artan sıklıkla görülmeye başladığı ülkelerden birisi de Türkiye’dir (Uçan, 2007: 39). Asya ve Avrupa kıtaları arasında bir köprü rolü oynayan bu ülke, kültür ve uygarlığın kaynakları bakımından, tümüyle Batılı ya da Doğulu sayılamaz. Bilakis Anadolu, bu iki kültürün karışıp kaynaştığı bir yerdir (Doğanay, 1997: 73-89). Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’nin ADNKS verilerine göre 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla ülkenin nüfusu, 83.614.362’dir.

Türkiye nüfusunun, 2001-2020 yılları arasındaki boşanma durumunu coğrafi açıdan ele almayı amaçlayan bu çalışmada; okuryazarlık durumu, toplam doğurganlık hızı, ikamet edilen il göre başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı ve işgücüne katılma oranları ile evliliklerin sona ermesi arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı irdelenmiştir. Buna göre ele alınacak hususlardan ilkiyle çalışmaya geçilebilir:

31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla ülkede 15 ve üstü yaştaki toplam nüfusun okuryazarlık oranı, % 958,48’dir. Bu açıdan Türkiye illerinin durumunu ortaya koyabilmek amacıyla TÜİK’in “Ulusal Eğitim İstatistikleri” veri tabanından alınan ve en fazla olandan en aza doğru okuryazarlık oranının sıralandığı bir tablo (Tablo 1) hazırlanmıştır. Bu tabloya bağlı olarak; en düşük, düşük, orta, yüksek ve en yüksek olmak üzere; okuma yazma oranlarının derecesine göre ülkedeki illeri 5 gruba ayırmak mümkündür.

İlgili tabloda da görüleceği üzere ülkede 15 ve üstü yaştaki toplam nüfus içinde okuma yazma bilenlerin oranının en düşük olduğu il, Mardin (% 895,31)’dir. Bu ilden başka; Şanlıurfa, Ağrı, Iğdır, Şırnak, Siirt, Muş, Tunceli ve

Kars, ülkede okuma yazma oranının en düşük olduğu diğer illerdir. Buna göre Türkiye'de okuryazar oranı en düşük (% 895 ilâ % 924,9 arasında) iller, ülkenin Doğu ve Güneydoğu Anadolu (GDA) Bölgesi'nde bulunmaktadır.

Tablo 1: 15 ve Üstü Yaştaki Nüfus İçinde Okuryazarların Oranı Açısından Türkiye'nin İlleri Tablosu (2020)

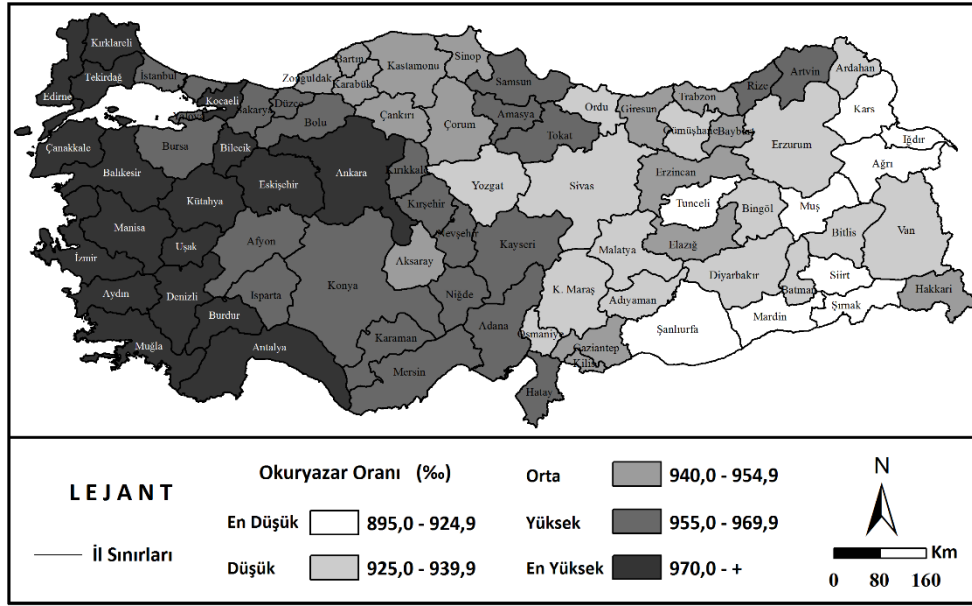
S. No	İl Adı	Ülkedeki %'si	S. No	İl Adı	Ülkedeki %'si	S. No	İl Adı	Ülkedeki %'si
1	Çanakkale	983,12	28	Amasya	965,49	55	Zonguldak	941,08
2	Tekirdağ	980,11	29	Yalova	965,36	56	Erzincan	940,47
3	İzmir	979,66	30	Bursa	964,88	57	Aksaray	940,19
4	Denizli	978,70	31	Afyon.	964,18	58	Osmaniye	939,80
5	Bilecik	978,48	32	Düzce	964,13	59	K. Maraş	938,07
6	Kırklareli	977,85	33	Artvin	963,93	60	Malatya	936,40
7	Kütahya	976,68	34	Kırkkale	963,61	61	Sivas	935,97
8	Manisa	975,86	35	Kayseri	963,41	62	Erzurum	935,90
9	Antalya	975,42	36	Niğde	962,80	63	Yozgat	935,62
10	Muğla	974,79	37	Nevşehir	961,47	64	Bitlis	935,31
11	Ankara	973,79	38	Rize	961,38	65	Ordu	934,78
12	Kocaeli	973,38	39	Hatay	960,07	66	Gümüşhane	933,78
13	Eskişehir	972,96	40	Adana	957,47	67	Batman	932,82
14	Balıkesir	971,77	41	Kırşehir	956,12	68	Bingöl	930,87
15	Edirne	971,56	42	Elazığ	953,40	69	Adıyaman	930,53
16	Aydın	971,30	43	Çankırı	953,02	70	Ardahan	928,11
17	Burdur	970,46	44	Karabük	952,55	71	Van	927,64
18	Uşak	970,20	45	Gaziantep	952,53	72	Diyarbakır	925,39
19	Mersin	969,71	46	Bartın	951,43	73	Kars	924,94
20	Samsun	969,14	47	Kilis	951,03	74	Tunceli	924,38
21	İstanbul	968,77	48	Trabzon	950,68	75	Muş	915,71
22	Isparta	968,11	49	Sinop	949,93	76	Siirt	912,50
23	Konya	967,86	50	Çorum	946,27	77	Şırnak	911,92
24	Tokat	967,82	51	Kastamonu	943,72	78	Iğdır	911,26
25	Sakarya	966,17	52	Bayburt	943,41	79	Ağrı	907,08
26	Karaman	965,76	53	Hakkâri	942,29	80	Şanlıurfa	900,94
27	Bolu	965,70	54	Giresun	941,81	81	Mardin	895,31

Kaynak: TÜİK'in "Ulusal Eğitim İstatistikleri" veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ülkede okuma yazma bilenlerin oranının düşük (% 925 ilâ % 939,9 arasında) olduğu grupta da Doğu ve GDA Bölgesi'nin illeri ağırlıktadır. Nitekim bu grupta yer alan ve sözü edilen bölgelerde bulunan iller; Diyarbakır, Van, Ardahan, Adıyaman, Bingöl, Batman, Erzurum, Bitlis ve Malatya'dır. Bundan

başka; Gümüşhane, Ordu, Yozgat, Sivas, Kahramanmaraş ve Osmaniye, bu grupta yer alan diğer illerdir.

Harita 1: 15 ve Üstü Yaştaki Nüfus İçinde Okuma Yazma Bilenlerin Oranı Açısından Türkiye'nin İlleri (2020)

Türkiye'de okuma yazma oranının orta seviyede (% 940 ilâ % 954,9 arasında) olduğu illerse; Elazığ, Çankırı, Karabük, Gaziantep, Bartın, Kilis, Trabzon, Sinop, Çorum, Kastamonu, Bayburt, Hakkâri, Giresun, Zonguldak, Erzincan ve Aksaray'dır.

Okuryazar oranının ülkede yüksek (% 955 ilâ % 969,9 arasında) olduğu iller grubundaysa; Mersin, Samsun, İstanbul, Isparta, Konya, Tokat, Sakarya, Karaman, Bolu, Amasya, Yalova, Bursa, Afyonkarahisar, Düzce, Artvin, Kırıkkale, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Rize, Hatay, Adana ve Kırşehir vardır.

Ülkede okuma yazma oranının en yüksek olduğu il ise Çanakkale (% 983,12)'dir. Bundan başka okuma yazma oranının en yüksek (% 970 ve daha fazla) olduğu iller grubunda; Afyonkarahisar hariç Ege Bölgesi'nin tamamı; İstanbul, Bursa, Yalova ve Sakarya hariç Marmara Bölgesi'nin tamamı; İç Anadolu Bölgesi'nden ise sadece Ankara ve Eskişehir illeri bulunmaktadır.

Bu verilere bağlı olarak okuma yazma oranlarının derecesine göre bir dağılım haritası (Harita 1) çizilmiştir. İlgili haritada da görüleceği üzere genel

olarak okuryazarlık oranı, ülkenin batı illerinde en yüksekten başlamakta ve doğu-güneydoğuya doğru gidildikçe kademeli bir şekilde azalarak en düşük seviyesine kadar inmektedir.

Boşanma konusunu coğrafi açıdan değerlendirebilmek için incelenmesi gereken hususlardan ikincisi, toplam doğurganlık hızıdır. Nüfus değişiminin bir bileşeni ve aynı zamanda da doğumların ölçülmesinde kullanılan yöntemlerden biri olan *toplam doğurganlık hızı, bir kadının doğurgan olduğu dönem olarak kabul edilen süreçte (15 ilâ 49 yaşları arası) dünyaya getirebileceği ortalama çocuk sayısını ifade eder* (Aydın, Aslantaş Bostan ve Özgür, 2018: 6).

Türkiye'nin 2009-2020 döneminde toplam doğurganlık hızının ortalaması 2,12'dir. TÜİK'in "Doğum İstatistikleri" verilerinden yararlanılarak doğurganlık hızının ortalaması açısından ülkedeki illerin durumunu ortaya koyabilmek amacıyla bir tablo (Tablo 2) hazırlanmıştır.

İlgili tablo, belirtilen dönemde illere göre toplam doğurganlık hızlarının ortalamasının bulunarak bunların en fazla olandan en aza doğru sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Ardından da bu tablodaki doğurganlık hızının derecesine göre Türkiye illerinin durumunu (en düşük, düşük, orta, yüksek ve en yüksek olmak üzere) gruplar halinde ortaya koyan bir harita (Harita 2) çizilmiştir.

İlgili tablo ve haritada da görüleceği üzere 12 yıllık süreçte toplam doğurganlık hızı ortalamasının en düşük (1,445 ilâ 2,024 arasında) olduğu grupta yer alan il sayısı 52 (% 64,2)'dir. Ülkede toplam doğurganlık hızı ortalamasının en düşük olduğu il ise Edirne (% 1,445)'dir. Marmara Bölgesi'nin tamamı; Ege Bölgesi'nin tamamı; Akdeniz'in Antalya, Burdur ve Isparta illeri; Bayburt hariç Karadeniz Bölgesi'nin tamamı; Konya, Aksaray, Niğde ve Kayseri hariç İç Anadolu'nun tamamı; Doğu Anadolu'dan ise sadece Erzincan, Tunceli, Elazığ ve Malatya illeri bu grupta yer almaktadır.

Toplam doğurganlık hızı ortalamasının ülkede düşük (2,025 ilâ 2,604 arasında) olduğu gruptaysa; Bayburt, Mersin, Kayseri, Ardahan, Konya, Niğde, Adana, Aksaray, Erzurum, Osmaniye, Bingöl, Kahramanmaraş ve Hatay illeri bulunmaktadır.

Ülkede toplam doğurganlık hızı ortalamasının orta seviyede (2,605 ilâ 3,184 arasında) olduğu iller grubundaysa; Kars, Adıyaman, Hakkâri, Kilis, Iğdır, Gaziantep ve Diyarbakır gibi Doğu ve GDA Bölgesi'nin illeri yer almaktadır.

Tablo 2: Toplam Doğurganlık Hızı Ortalaması Açısından Türkiye'nin İllerini Gösterir Tablo (2009-2020)

S. No	İl Adı	Toplam Doğurganlık Hızı Ort.	S. No	İl Adı	Toplam Doğurganlık Hızı Ort.	S. No	İl Adı	Toplam Doğurganlık Hızı Ort.
1	Şanlıurfa	4,326	28	Mersin	2,048	55	Sinop	1,732
2	Şırnak	3,974	29	Bayburt	2,041	56	Kırşehir	1,727
3	Ağrı	3,785	30	Karaman	2,008	57	Yalova	1,723
4	Siirt	3,591	31	Afyon.	1,973	58	Amasya	1,708
5	Muş	3,500	32	Yozgat	1,968	59	Artvin	1,705
6	Van	3,356	33	Malatya	1,956	60	Bilecik	1,690
7	Bitlis	3,335	34	Elazığ	1,931	61	Muğla	1,687
8	Mardin	3,298	35	Kocaeli	1,926	62	Isparta	1,678
9	Batman	3,212	36	Sivas	1,916	63	Gümüşhane	1,676
10	Diyarbakır	3,093	37	Nevşehir	1,913	64	Ankara	1,665
11	Gaziantep	2,998	38	Sakarya	1,861	65	Burdur	1,663
12	Iğdır	2,933	39	Antalya	1,842	66	Uşak	1,659
13	Kilis	2,863	40	Çorum	1,835	67	Kırıkkale	1,638
14	Hakkâri	2,790	41	Manisa	1,834	68	Balıkesir	1,610
15	Adıyaman	2,733	42	Bursa	1,822	69	Giresun	1,607
16	Kars	2,642	43	Düzce	1,816	70	İzmir	1,603
17	Hatay	2,569	44	Çankırı	1,810	71	Kastamonu	1,596
18	K. Maraş	2,560	45	Tekirdağ	1,810	72	Tunceli	1,579
19	Bingöl	2,433	46	Ordu	1,807	73	Bolu	1,568
20	Osmaniye	2,414	47	Trabzon	1,788	74	Bartın	1,548
21	Erzurum	2,407	48	Erzincan	1,782	75	Zonguldak	1,535
22	Aksaray	2,234	49	Samsun	1,771	76	Karabük	1,526
23	Adana	2,173	50	Aydın	1,765	77	Çanakkale	1,522
24	Niğde	2,164	51	İstanbul	1,758	78	Kütahya	1,503
25	Konya	2,114	52	Rize	1,748	79	Eskişehir	1,464
26	Ardahan	2,098	53	Tokat	1,746	80	Kırklareli	1,457
27	Kayseri	2,085	54	Denizli	1,733	81	Edirne	1,445

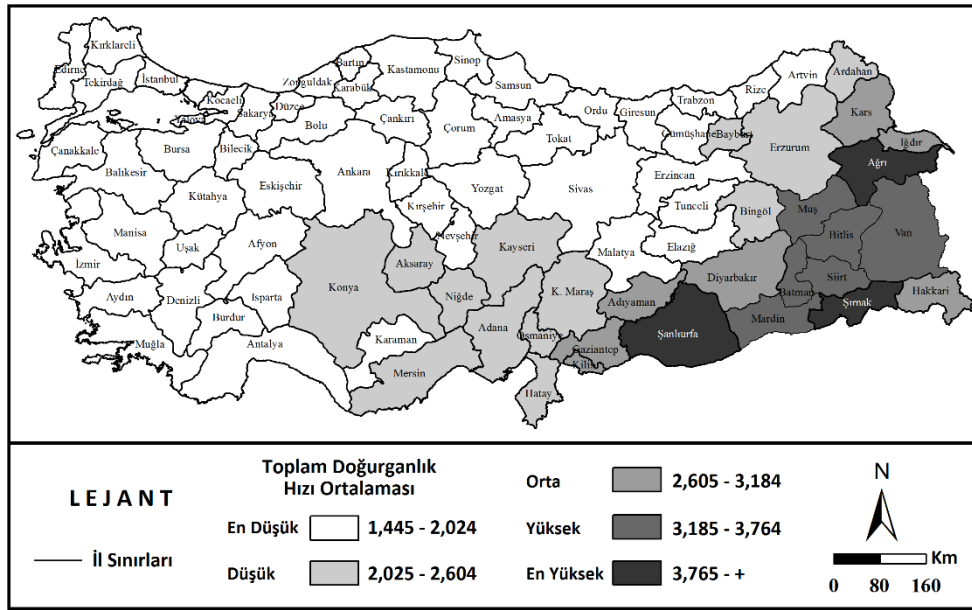
Kaynak: TÜİK'in "Doğum İstatistikleri" veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ülkede toplam doğurganlık hızı ortalamasının en yüksek (3,765 ve daha fazla) olduğu gruptaysa; Şanlıurfa başta olmak üzere Şırnak ve Ağrı gibi yine Doğu ve GDA Bölgesi'nin illeri vardır.

Toplam doğurganlık hızı ortalamasının ülkede yüksek (3,185 ilâ 3,764 arasında) olduğu gruptaysa; Batman, Mardin, Bitlis, Van Muş ve Siirt gibi Doğu ve GDA Bölgesi'nin illeri bulunmaktadır.

Bu verilere göre toplam doğurganlık hızı ortalamasının; Doğu ve GDA Bölgesi'nde en yüksek olduğu, buralardan ülkenin kuzeyi ve özellikle de batısına doğru gidildikçe en düşük seviyelere kadar gerilediğini söylemek mümkündür.

Harita 2: Toplam Doğurganlık Hızı Ortalaması Açısından Türkiye'nin İllerini Gösterir Harita (2009-2020)

Boşanma konusunu coğrafi açıdan inceleyebilmek için göz önünde bulundurulması gereken hususlardan biri de ikamet edilen ile göre başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranıdır. *Her ne kadar net göç sayısı kadar olmasa da bu oran, illerin dışarıdan ne kadar göç aldığı konusunda bir fikir vermektedir* (Şahbaz, 2020: 110). Bunun için TÜİK ADNKS'nin "İkamet Edilen İle Göre Nüfusa Kayıtlı Olunan İl" veri tabanından yararlanılarak 31 Aralık 2020 tarihi itibarıyla her ildeki başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı saptanmış ve sonrasında da bunlar, en fazla olandan en aza doğru sıralanmıştır (Tablo 3).

Ardından da bu tabloya bağlı olarak il dışına kayıtlı olanların derecesine göre illerin durumunu (en düşük, düşük, orta, yüksek ve en yüksek olmak üzere) gruplar halinde ortaya koyan Harita 3 hazırlanmıştır.

İlgili tablo ve haritadan da takip edileceği üzere ülkede başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının en düşük (% 6,3 ilâ % 22,1 arasında) olduğu grupta 47 (% 58) il bulunmaktadır. Ülkede başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının en düşük olduğu il ise Şanlıurfa (% 6,3)'dür. Erzincan ve Tunceli hariç Doğu Anadolu Bölgesi'nin tamamı, Gaziantep hariç GDA Bölgesi'nin tamamı; Düzce,

Zonguldak ve Karabük hariç Karadeniz Bölgesi'nin tamamı; Eskişehir, Ankara, Kırıkkale, Kırşehir ve Kayseri hariç İç Anadolu Bölgesi'nin tamamı; Ege Bölgesi'nden sadece Afyonkarahisar ve Kütahya illeri; Akdeniz'den de sadece Hatay ili bu grupta yer almaktadır.

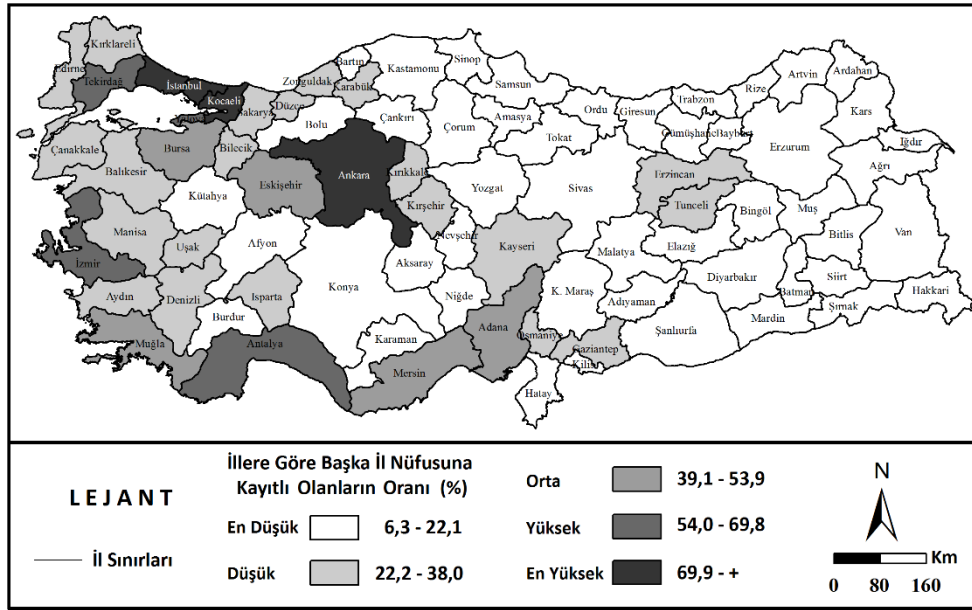
Tablo 3: Türkiye'de İllere Göre Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranını Gösterir Tablo (2020)

S. No	İl Adı	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların %'si	S. No	İl Adı	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların %'si	S. No	İl Adı	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların %'si
1	İstanbul	85,61	28	Tunceli	26,24	55	Kastamonu	14,71
2	Kocaeli	71,81	29	Denizli	25,97	56	Van	14,71
3	Ankara	70,30	30	Düzce	24,70	57	Hatay	14,53
4	Yalova	66,38	31	Zonguldak	24,67	58	Sinop	14,08
5	Tekirdağ	63,53	32	Kırşehir	23,85	59	Siirt	13,25
6	İzmir	60,97	33	Isparta	23,78	60	Artvin	13,00
7	Antalya	55,54	34	Uşak	22,49	61	Ardahan	12,87
8	Bursa	48,60	35	Malatya	21,69	62	Bitlis	12,70
9	Mersin	43,35	36	Batman	20,81	63	Hakkâri	12,26
10	Muğla	43,34	37	Karaman	20,23	64	Tokat	11,95
11	Eskişehir	41,07	38	Bayburt	20,15	65	Trabzon	11,92
12	Adana	40,80	39	Amasya	19,74	66	Kars	11,91
13	Bilecik	37,54	40	Burdur	19,72	67	Şırnak	11,21
14	Aydın	36,82	41	Samsun	18,94	68	Bingöl	11,10
15	Gaziantep	33,79	42	Elazığ	18,77	69	Afyon.	11,03
16	Karabük	33,20	43	Nevşehir	17,87	70	Yozgat	11,03
17	Kırklareli	33,01	44	Gümüşhane	17,49	71	Giresun	10,98
18	Kayseri	29,84	45	Bartın	16,68	72	Mardin	10,79
19	Sakarya	29,79	46	Kilis	16,60	73	Erzurum	10,40
20	Manisa	29,42	47	Konya	16,38	74	Sivas	10,38
21	Kırıkkale	29,22	48	Çankırı	15,95	75	Muş	9,93
22	Çanakkale	28,61	49	Rize	15,74	76	Çorum	9,58
23	Bolu	28,39	50	Kütahya	15,57	77	Ordu	8,91
24	Balıkesir	28,32	51	Iğdır	15,24	78	Ağrı	8,42
25	Edirne	27,74	52	Aksaray	15,12	79	K. Maraş	8,18
26	Osmaniye	26,97	53	Niğde	14,87	80	Adıyaman	7,13
27	Erzincan	26,84	54	Diyarbakır	14,87	81	Şanlıurfa	6,30

Kaynak: TÜİK'in "Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi" veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının düşük (% 22,2 ilâ % 38 arasında) seviyede olduğu iller grubundaysa; Uşak, Isparta, Kırşehir, Zonguldak, Düzce, Denizli, Tunceli, Erzincan, Osmaniye, Edirne, Balıkesir, Bolu, Çanakkale, Kırıkkale, Manisa, Sakarya, Kayseri, Kırklareli, Karabük, Gaziantep, Aydın ve Bilecik bulunmaktadır.

Harita 3: Türkiye'de İllere Göre Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranını Gösterir Harita (2020)

Ülkede başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının orta seviyede (% 39,1 ilâ % 53,9 arasında) olduğu gruptaysa; Adana, Eskişehir, Muğla, Mersin ve Bursa illeri yer almaktadır.

Başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının ülkede yüksek (% 54 ilâ % 69,8 arasında) olduğu gruptaysa; Antalya, İzmir, Tekirdağ ve Yalova illeri bulunmaktadır.

Ülkede başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının en yüksek (% 69,9 ve daha fazla) olduğu iller ise; İstanbul, Kocaeli ve Ankara'dır. Bunlardan özellikle İstanbul, % 85,61 oranıyla ülkede başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının en yüksek olduğu ildir.

Bu verilere göre Marmara Bölgesi başta olmak üzere, Ege, Akdeniz ve kısmen İç Anadolu'da önemli ölçüde başka il nüfusuna kayıtlı olan insan mevcudu bulunduğunu, diğer bölgelerdeyse bunların oranının en düşük seviyelere kadar indiğini söylemek mümkündür.

Boşanma konusunu coğrafi açıdan irdeleyebilmek için ele alınabilecek hususlardan bir diğeri de 15-64 yaş arasındaki nüfus içinde işgücüne katılma oranlarıdır. Ancak bu konuyla ilgili TÜİK'in resmi internet sitesinde illere göre değil, "İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS)"na göre veriler bulunmaktadır. Bu nedenle işgücüne katılma oranlarıyla ilgili tablo (Tablo 4) hazırlanırken, mevcut olan veriler kullanılmıştır.

Tablo 4: İBBS'ye Göre 15-64 Yaş Arasındaki Nüfus İçinde İşgücüne Katılma Oranları Açısından Türkiye'nin İllerini Gösterir Tablo (2014-2020)

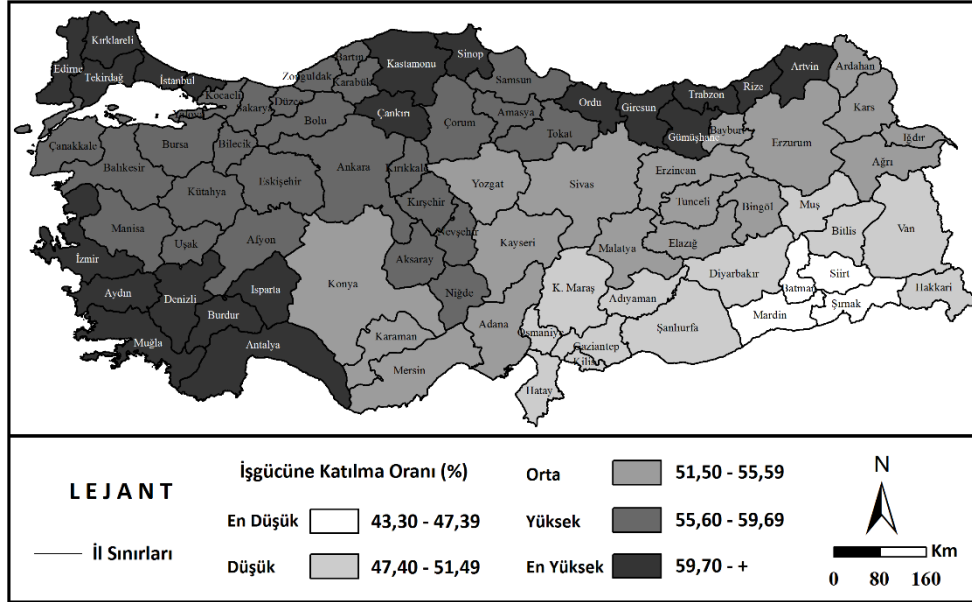
S. No	İstatistikî Bölge Birimi	İşgücüne Katılma Oranı Ort. (%)	S. No	İstatistikî Bölge Birimi	İşgücüne Katılma Oranı Ort. (%)
1	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	63,84	14	Zonguldak, Karabük, Bartın	56,28
2	Kastamonu, Çankırı, Sinop	63,77	15	Bursa, Eskişehir, Bilecik	56,30
3	Antalya, Isparta, Burdur	61,66	16	Konya, Karaman	55,25
4	Aydın, Denizli, Muğla	61,54	17	Adana, Mersin	54,27
5	İzmir	61,20	18	Erzurum, Erzincan, Bayburt	54,11
6	Ordu, Giresun, Trabzon, Rize, Artvin, Gümüşhane	60,56	19	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	54,04
7	İstanbul	59,54	20	Kayseri, Sivas, Yozgat	53,39
8	Manisa, Afyon., Kütahya, Uşak	59,34	21	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	53,26
9	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	58,79	22	Hatay, K. Maraş, Osmaniye	51,20
10	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	58,69	23	Van, Muş, Bitlis, Hakkâri	49,95
11	Ankara	57,16	24	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	49,33
12	Balıkesir, Çanakkale	56,75	25	Şanlıurfa, Diyarbakır	47,64
13	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	56,49	26	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	43,24

Kaynak: TÜİK'in "İşgücü İstatistikleri Bölgesel Sonuçlar" veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sözü edilen tablo, belirtilen dönemdeki İBBS'ye göre işgücüne katılma oranlarının ortalamasının bulunarak bunların en fazla olandan en aza doğru sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Ardından da bu tablodaki işgücüne katılma oranının derecesine göre illerin durumunu (en düşük, düşük, orta, yüksek ve en yüksek olmak üzere) gruplar halinde ortaya koyan Harita 4 hazırlanmıştır.

İlgili tablo ve haritadan da görüleceği üzere işgücüne katılma oranının en düşük (% 43,3 ilâ % 47,39 arasında) olduğu grupta; Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt gibi Doğu ve GDA Bölgesi'nin illeri vardır.

Harita 4: İBBS'ye Göre 15-64 Yaş Arasındaki Nüfus İçinde İşgücüne Katılma Oranları Açısından Türkiye'nin İllerini Gösterir Harita (2014-2020)

Ülkede işgücüne katılma oranının düşük (% 47,4 ilâ % 51,49 arasında) olduğu grupta da Doğu ve GDA Bölgesi'nin illeri ağırlıktadır. Nitekim bu grupta yer alan ve sözü edilen bölgelerde bulunan iller; Şanlıurfa, Diyarbakır, Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Van, Muş, Bitlis ve Hakkâri'dir. Bundan başka; Akdeniz Bölgesi'nde yer alan; Hatay, Kahramanmaraş ve Osmaniye, bu grupta yer alan diğer illerdir.

Türkiye'de işgücüne katılma oranının orta seviyede (yani % 51,5 ilâ % 55,59 arasında) olduğu grupta da, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan, Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli, Erzurum ve Erzincan gibi Doğu ve GDA Bölgesi'nin illeri ağırlıktadır. Bundan başka İç Anadolu Bölgesi'nden Kayseri, Sivas, Yozgat, Konya ve Karaman; Akdeniz Bölgesi'nden Adana, Mersin ve Karadeniz Bölgesi'nden de Bayburt ili bu grupta yer almaktadır.

İşgücüne katılma oranının ülkede yüksek (% 55,6 ilâ % 59,69 arasında) olduğu gruptaysa; Marmara Bölgesi'nden Kocaeli, Sakarya, Yalova, Bursa, Balıkesir, Bilecik, Çanakkale; İç Anadolu Bölgesi'nden Eskişehir, Ankara, Kırıkkale, Kırşehir, Aksaray, Nevşehir, Niğde; Ege Bölgesi'nden Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya ve Uşak; Karadeniz Bölgesi'nden ise Zonguldak, Karabük, Bartın, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya, Düzce ve Bolu illeri vardır.

Ülkede işgücüne katılma oranının en yüksek (% 59,7 ve daha fazla) olduğu iller grubundaysa; Marmara Bölgesi'nden İstanbul, Tekirdağ, Edirne, Kırklareli;

Karadeniz Bölgesi'nden Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane; Akdeniz Bölgesi'nden Antalya, Isparta, Burdur; Ege Bölgesi'nden İzmir, Aydın, Denizli, Muğla; Karadeniz Bölgesi'nden Kastamonu ve Sinop; İç Anadolu Bölgesi'nden ise sadece Çankırı bulunmaktadır.

Bu veriler göstermektedir ki işgücüne katılma oranı; İstanbul'dan başlayarak ülkenin Trakya'da kalan kısmı, Kastamonu ve Sinop'tan başlayıp Çankırı'ya kadar uzanan ülkenin kuzeyi, İzmir'den başlayarak Antalya'ya kadar uzanan ülkenin güneybatısı, Ordu'dan başlayarak Karadeniz kıyısı boyunca Artvin'e kadar uzanan ülkenin kuzeydoğusunda en yüksektir. Buralardan Anadolu'nun iç kısımlarına, doğu ve güneydoğusuna gidildikçe ise işgücüne katılma oranı, kademeli bir şekilde azalarak en düşük seviyesine kadar inmektedir.

Materyal ve Yöntem

Çalışmada kullanılan sayısal veriler TÜİK'in; Boşanma İstatistikleri, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, Doğum İstatistikleri, İşgücü İstatistikleri Bölgesel Sonuçlar ve Ulusal Eğitim İstatistikleri veri tabanından alınmıştır. Ayrıca yapılan literatür taramasıyla konuyla ilgili hazırlanan; tez, rapor, makale, kitap, dergi ve diğer kaynaklar temin edilmiştir.

Sonrasında da elde edilen bu verilerden yola çıkılarak ülkenin belirtilen yıllar arasındaki boşanma durumu; nicel araştırma ve sentez yönteminin yanı sıra beşeri coğrafya metodolojisi ile ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu yapılırken de istatistiki verilere dayalı olarak hazırlanan tablolar ile bu tablolara bağlı olarak hazırlanan grafikler ve dağılım haritalarından istifade edilmiştir.

Bulgular

1. 2001-2020 Döneminde Türkiye'nin Boşanma Verileri

Bir referans döneminde sınırları belirli herhangi bir alanda boşanan kişi sayısının o yerdeki nüfusa oranı olarak tanımlanan kaba boşanma hızı, genel olarak 1.000 kişi başına düşen boşanma sayısı şeklinde ifade edilmektedir (UN-DESA, t.y.). Türkiye'nin, 2001-2020 yılları arasındaki kaba boşanma hızını ortaya koymak amacıyla TÜİK'in "Boşanma İstatistikleri" veri tabanından yararlanılarak Tablo 5 ve Şekil 1 hazırlanmıştır.

İlgili tablo ve şekle göre 2001-2008 yılları arasında ‰ 1,34 ilâ ‰ 1,44 arasında değişen oranlarda gerçekleşen kaba boşanma hızı, özellikle 2009 yılından itibaren dikkat çekici bir şekilde artmaya başlamıştır. Zira bu yılda ‰

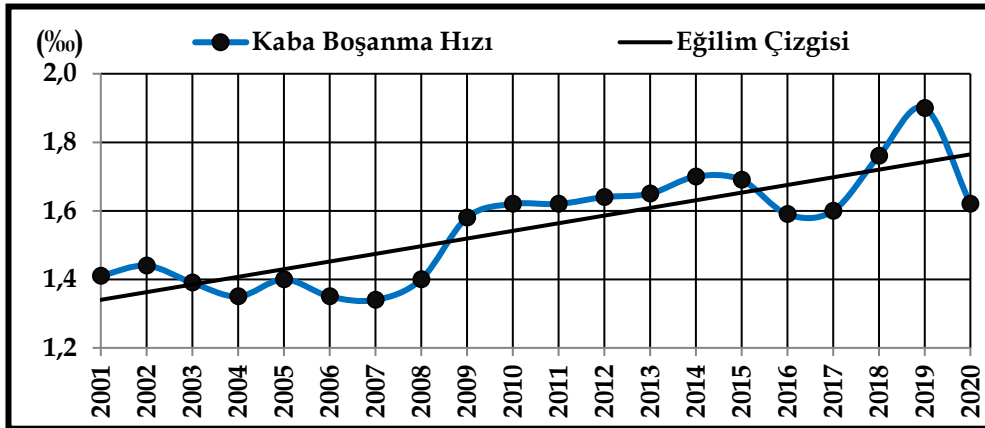
1,58 seviyesine çıkan kaba boşanma hızı, 2014 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artarak % 1,7'ye kadar çıkmıştır.

Tablo 5: Yıllara Göre Türkiye'nin Boşanma Sayıları ve Kaba Boşanma Hızı Tablosu (2001-2020)

Yıl	Boşanma Sayısı	Kaba Boşanma Hızı (%)	Yıl	Boşanma Sayısı	Kaba Boşanma Hızı (%)
2001	91.994	1,41	2011	120.117	1,62
2002	95.323	1,44	2012	123.325	1,64
2003	92.637	1,39	2013	125.305	1,65
2004	91.022	1,35	2014	130.913	1,70
2005	95.895	1,40	2015	131.830	1,69
2006	93.489	1,35	2016	126.164	1,59
2007	94.219	1,34	2017	128.411	1,60
2008	99.663	1,40	2018	143.573	1,76
2009	114.162	1,58	2019	156.587	1,90
2010	118.568	1,62	2020	135.022	1,62

Kaynak: TÜİK'in "Boşanma İstatistikleri" veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 1: Yıllara Göre Türkiye'nin Kaba Boşanma Hızı Grafiği (2001-2020)

2016-2017 yıllarında bir miktar gerileyerek % 1,59 ilâ %1,6 oranına kadar düşen ülkenin kaba boşanma hızı, bundan sonra tekrar artışa geçmiş ve özellikle 2019 yılında % 1,9 ile en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Nihayet kaba boşanma hızı 2020 yılında bir miktar gerileyerek % 1,62 seviyesine düşmüştür. Sonuç olarak dönem dönem bir miktar gerilese de ülkedeki kaba boşanma hızının genel olarak artma eğiliminde olduğu görülmektedir.

2. 2001-2020 Döneminde Türkiye’de Boşanma Nedenleri

TÜİK’in “Boşanma İstatistikleri” veri tabanına göre boşanmanın hukuki nedenleri arasında; geçimsizlik, terk, zina akıl hastalığı, cana kast ve pek fena muamele, cürüm ve haysiyetsizlik gibi sebepler bulunmaktadır.

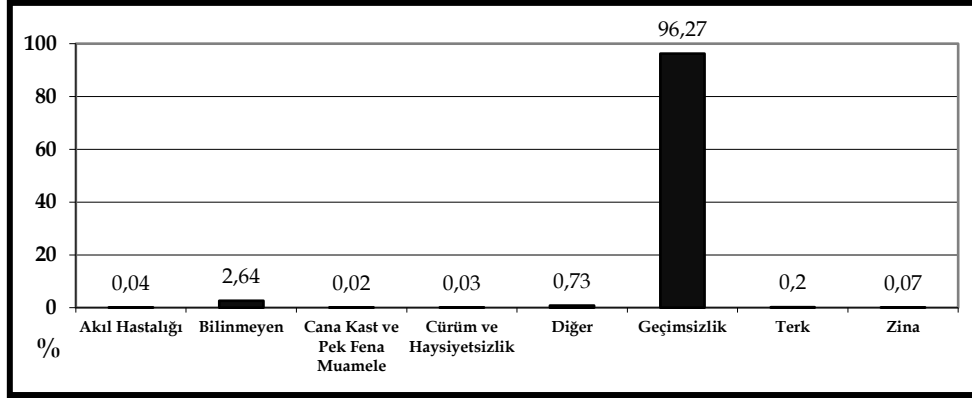
Türkiye’deki boşanmaların sebeplerini ortaya koyabilmek için, sözü edilen veri tabanından istifade edilerek Tablo 6 ve Şekil 2 hazırlanmıştır. İlgili tablo, 2001-2020 döneminde ülkede gerçekleşen boşanmaların sebeplerine göre toplanıp yıl sayısı olan 20’ye bölünmesi suretiyle oluşturulmuştur. Buna göre Türkiye’de 2001-2020 döneminde gerçekleşen 2.308.219 boşanma olayının % 96,27’sinin (2.222.098’i) sebebi, “geçimsizlik”tir.

Tablo 6: Yıllara göre Türkiye’de Boşanma Nedenleri (2001-2020)

Yıl	Akl Hastalığı	Bilmeyen	Cana Kast ve Pek Fena Muamele	Cürüm ve Haysiyetsizlik	Diğer	Geçimsizlik	Terk	Zina	Toplam	%’si
2001	31	4.903	17	27	333	86.271	337	75	91.994	3,99
2002	24	4.534	12	21	454	89.939	275	64	95.323	4,13
2003	21	3.411	29	21	615	88.220	252	68	92.637	4,01
2004	31	3.272	12	20	444	86.900	262	81	91.022	3,94
2005	45	2.923	36	39	539	91.989	257	67	95.895	4,16
2006	37	3.890	26	36	684	88.455	283	78	93.489	4,05
2007	56	4.719	24	29	551	88.533	230	77	94.219	4,08
2008	37	3.785	37	24	882	94.567	258	73	99.663	4,32
2009	38	3.976	29	42	1.156	108.560	285	76	114.162	4,95
2010	42	3.597	32	37	1414	113.039	317	90	118.568	5,14
2011	58	2.506	35	35	957	116.153	288	85	120.117	5,20
2012	52	1.899	30	26	1.050	119.921	276	71	123.325	5,34
2013	40	2.103	31	37	1.149	121.627	238	80	125.305	5,43
2014	61	2.466	31	36	1.280	126.732	200	107	130.913	5,67
2015	57	2.086	38	35	1.149	128.152	210	103	131.830	5,71
2016	43	1.771	27	44	978	123.052	163	86	126.164	5,47
2017	39	1.690	28	40	752	125.634	131	97	128.411	5,56
2018	47	1.895	40	45	732	140.549	163	102	143.573	6,22
2019	45	2.908	36	47	750	152.570	127	104	156.587	6,78
2020	18	2.537	16	59	967	131.235	85	105	135.022	5,85
Toplam	822	60.871	566	700	16.836	2.222.098	4637	1.689	2.308.219	100,00
%’si	0,04	2,64	0,02	0,03	0,73	96,27	0,20	0,07	100,00	-

Kaynak: TÜİK’in “Boşanma İstatistikleri” veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 2: Türkiye'de Boşanma Nedenlerinin Oransal Dağılışı (2001-2020)

Yargıtay kararlarında geçimsizlik, evlilik birliğini temelinden sarsacak nitelikteki olay ve davranışlar şeklinde tanımlanmaktadır. Buna ilaveten eşler arasında baş göstermiş olan geçimsizliğin veya anlaşmazlığın, ortak hayatı çekilmez bir hale getirmesi de şarttır (Akıntürk ve Ateş, 2017: 263-265).

Türkiye'deki boşanmalarda geçimsizliği sırasıyla; bilinmeyen, diğer, terk, zina, akıl hastalığı, cürüm ve haysiyetsizlik ile cana kast ve pek fena muamele gibi çok cüzi oranlarda olduğu görülen sebepler takip etmektedir.

3. 2001-2020 Döneminde Türkiye'de Boşanan Eşlerin Birbirine Göre Yaş Durumları

Türkiye'de boşanan eşler arasındaki yaş durumunu ortaya koyabilmek için, TÜİK'in "Boşanma İstatistikleri" veri tabanından istifade edilmiştir. Yapılan hesaplamalarda 2001-2020 döneminde ülkede gerçekleşen boşanmalardaki eşlerin birbirine göre durumları; erkeğin yaşça küçük olmasından başlayarak yaşların eşit olduğu, erkeğin yaşının kadına nazaran (1 ilâ 10 arasında) büyük olduğu, erkeğin yaşının kadına nazaran 11 veya daha büyük olduğu ve çiftlerin yaş durumunun bilinmediği şeklinde yapılan sınıflandırmaya göre toplanıp yıl sayısı olan 20'ye bölünmesiyle Tablo 7 ve Şekil 3 hazırlanmıştır.

İlgili tablo ve şekle göre Türkiye'de belirtilen dönemde gerçekleşen 2.308.219 boşanma olayının % 14,37'sinde "damadın yaşça küçük" olduğu görülmektedir. Onu sırasıyla erkeğin kadından; % 8,81 oranıyla 3 yaş, % 8,62 oranıyla 4 yaş, % 8,62 oranıyla 2 yaş, % 8,13 oranıyla 1 yaş, % 8,03 oranıyla 5 yaş büyük olduğu boşanmalar takip etmiştir. Yaşların eşit olduğu boşanmaların payı ise % 7,42'dir.

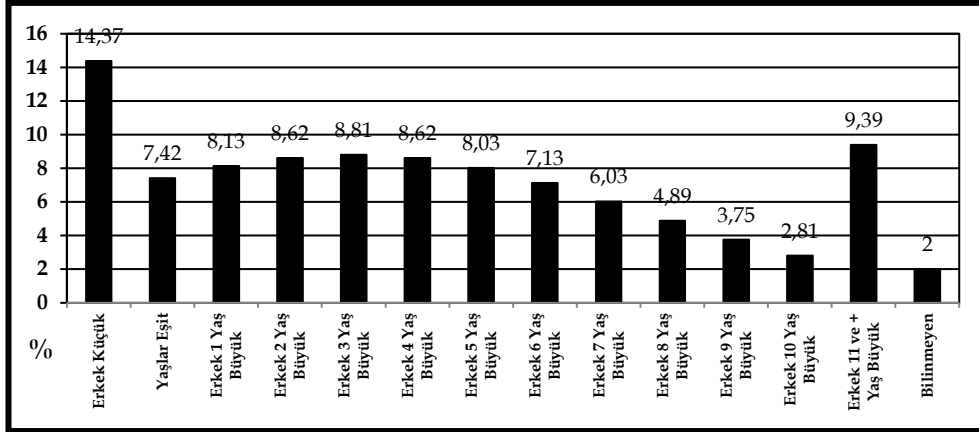
Tablo 7: Yıllara ve Eşlerin Yaşlarına Göre Türkiye’de Boşanma Durumu (2001-2020)

Yıl	Erkek Küçük	Yaşlar Eşit	Büyük Olan Erkeğin Yaş Farkı											Bilinmeyen
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11+	
2001	13.895	9.315	7.917	7.790	8.163	7.851	7.216	6.520	5.387	4.286	3.290	2.365	7.999	-
2002	14.924	8.877	8.149	8.133	8.240	8.068	7.455	6.525	5.717	4.473	3.426	2.595	8.741	-
2003	14.680	8.400	7.817	7.896	8.025	7.887	7.113	6.484	5.326	4.424	3.291	2.542	8.752	-
2004	14.141	8.411	7.762	7.640	7.881	7.767	7.051	6.247	5.198	4.266	3.305	2.473	8.880	-
2005	14.752	8.511	8.140	8.083	8.182	8.178	7.641	6.729	5.570	4.551	3.547	2.610	9.401	-
2006	14.042	8.536	7.950	7.785	8.143	7.884	7.356	6.582	5.571	4.507	3.490	2.511	9.132	-
2007	14.010	8.588	7.917	7.879	8.004	8.208	7.554	6.604	5.534	4.588	3.456	2.619	9.258	-
2008	14.152	6.416	7.679	8.467	8.742	8.373	7.792	7.163	5.895	4.848	3.613	2.665	9.253	4.605
2009	15.966	7.347	8.806	9.731	10.052	9.731	9.316	8.162	6.904	5.578	4.163	3.085	10.662	4.659
2010	16.328	7.553	9.054	10.186	10.426	10.410	9.709	8.401	7.129	5.954	4.603	3.343	11.201	4.271
2011	16.545	7.770	9.523	10.210	10.636	10.459	9.929	8.705	7.606	6.145	4.585	3.476	11.598	2.930
2012	16.793	8.080	9.773	10.815	10.829	10.618	10.004	8.996	7.673	6.223	4.815	3.564	11.772	3.370
2013	16.880	8.211	9.955	10.797	11.250	11.042	10.214	9.332	7.701	6.234	4.837	3.668	11.874	3.310
2014	18.103	8.511	10.520	11.378	11.520	11.244	10.569	9.379	8.209	6.446	5.055	3.824	12.810	3.345
2015	18.200	8.740	10.387	11.455	11.711	11.570	10.617	9.586	8.206	6.439	5.224	3.885	12.590	3.220
2016	17.535	8.401	10.021	11.009	11.367	11.000	10.316	9.078	7.704	6.213	4.786	3.649	11.900	3.185
2017	18.293	8.911	10.371	11.266	11.265	11.140	10.354	9.174	7.794	6.304	4.827	3.670	11.886	3.156
2018	20.622	9.985	11.733	12.556	12.791	12.276	11.599	10.197	8.676	7.080	5.336	4.013	13.207	3.502
2019	22.508	11.034	12.927	13.907	14.021	13.476	12.645	11.234	9.244	7.494	5.906	4.537	13.998	3.656
2020	19.362	9.718	11.168	11.973	12.085	11.782	10.920	9.492	8.123	6.696	5.090	3.834	11.892	2.887
Toplam	331.731	171.315	187.569	198.956	203.333	198.964	185.370	164.590	139.167	112.749	86.645	64.928	216.806	46.096
%'si	14,37	7,42	8,13	8,62	8,81	8,62	8,03	7,13	6,03	4,89	3,75	2,81	9,39	2,00

Kaynak: TÜİK’in “Boşanma İstatistikleri” veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bunlardan sonraki erkeğin daha büyük olduğu yaşlardaysa boşanmalarda kademeli olarak bir azalma görülmektedir. Nitekim sırasıyla erkeğin kadından; 6 yaş büyük olduğu boşanmaların oranı % 7,13, 7 yaş büyük olduğu boşanmaların oranı % 6,03, 8 yaş büyük olduğu boşanmaların oranı % 4,89, 9 yaş büyük olduğu boşanmaların oranı % 3,75, 10 yaş büyük olduğu boşanmaların oranı % 2,81’dir. Erkeğin kadından 11 ve daha fazla yaşta olduğu boşanmaların oranıysa % 9,39’dur. Boşanmaların % 2’lik kısmındaysa yaş farkının ne kadar olduğu bilinmemektedir.

Şekil 3: Eşlerin Yaş Durumuna Göre Türkiye'deki Boşanmaların Oransal Dağılışı (2001-2020)

Ancak erkeğin yaşı büyüdükçe boşanmaların kademeli bir şekilde azalması, bu kapsama giren çiftlerin çok iyi geçindikleri anlamına gelmemektedir. Zira böyle bir sonuç çıkmasının nedeni, yaş farkı arttıkça yapılan evliliklerin oranının azalmasıdır.

Yine bu konuyla ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardan bir diğeri de 2001-2020 döneminde gerçekleşen boşanmalar içinde % 14,37 ile en fazla paya sahip olan “erkeğin yaşça küçük” olduğu durumların bir yanılığa sebep olabileceğidir. Bu konunun daha anlaşılabilir olması açısından boşanan eşlerin birbirine karşı olan yaş durumunu gruplamak suretiyle bir tablo daha hazırlanmıştır (Tablo 8).

Tablo 8. Eşlerin Yaş Gruplarına Göre Türkiye'deki Boşanmaların Oransal Dağılışı (2001-2020)

EŞLERİN YAŞ DURUMU	BOŞANMA SAYISI	BOŞANMA ORANI (%)
Yaşlar Eşit	171.315	7,42
Erkek Küçük	331.731	14,37
Erkek Büyük	1759.077	76,21
Bilinmeyen	46.096	2,00
Toplam	2.308.219	100,00

Kaynak: Tablo 3'ten yararlanılarak hazırlanmıştır.

İlgili tablo ve şekilde de görüleceği üzere Türkiye'de belirtilen dönemde gerçekleşen boşanma olaylarının % 76,21'inde erkeğin yaşı kadından büyüktür. Bu durum aynı zamanda ülkenin sosyo-kültürel yapısında erkeğin kadından yaşça büyük olması gerektiği yönünde hâkim bir düşünce olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

4. 2001-2020 Döneminde Türkiye'deki Boşanmaların İllere Göre Oransal Dağılımının İstatistikî ve Coğrafi Açısından Değerlendirilmesi

2001 ilâ 2020 döneminde ülkenin boşanma durumunu illere göre ortaya koyabilmek amacıyla TÜİK'in "Boşanma İstatistikleri" veri tabanından yararlanılmıştır. Buradan her ilin, belirtilen döneme ilişkin kaba boşanma hızı verileri toplanarak yıl sayısı olan 20'ye bölünmek suretiyle, ortalaması bulunmuştur. Ardından da bunlar, oranlarına göre en fazla olandan en aza doğru sıralanmıştır (Tablo 9).

Tablo 9: Kaba Boşanma Hızı Verilerinin 20 Yıllık Ortalaması Açısından İllerin Ülkedeki Yeri (2001-2020)

S. No	İl Adı	Ülkedeki %'si	S. No	İl Adı	Ülkedeki %'si	S. No	İl Adı	Ülkedeki %'si
1	Hakkâri	0,135	28	Sivas	1,107	55	Burdur	1,576
2	Şırnak	0,184	29	Çankırı	1,115	56	Bursa	1,586
3	Bitlis	0,196	30	Erzincan	1,163	57	Manisa	1,591
4	Siirt	0,219	31	Amasya	1,186	58	Bartın	1,603
5	Muş	0,220	32	Iğdır	1,199	59	Konya	1,606
6	Van	0,245	33	Osmaniye	1,200	60	Kırklareli	1,619
7	Ağrı	0,285	34	Giresun	1,236	61	Kayseri	1,682
8	Batman	0,286	35	Gaziantep	1,259	62	Adana	1,702
9	Mardin	0,357	36	Bolu	1,320	63	Karaman	1,751
10	Diyarbakır	0,429	37	K. Maraş	1,323	64	Tekirdağ	1,773
11	Kars	0,492	38	Niğde	1,324	65	İstanbul	1,828
12	Şanlıurfa	0,525	39	Bilecik	1,330	66	Zonguldak	1,841
13	Ardahan	0,534	40	Hatay	1,332	67	Yalova	1,858
14	Erzurum	0,536	41	Samsun	1,340	68	Balıkesir	1,860
15	Bingöl	0,539	42	Tunceli	1,356	69	Kırıkkale	1,874
16	Bayburt	0,636	43	Kütahya	1,388	70	Mersin	1,888
17	Gümüşhane	0,713	44	Çorum	1,409	71	Nevşehir	1,959
18	Rize	0,810	45	Isparta	1,424	72	Eskişehir	1,976
19	Adıyaman	0,827	46	Sakarya	1,441	73	Kırşehir	1,992
20	Trabzon	0,867	47	Sinop	1,444	74	Aydın	2,048
21	Artvin	0,887	48	Yozgat	1,479	75	Ankara	2,052
22	Kilis	1,016	49	Karabük	1,503	76	Aksaray	2,205
23	Tokat	1,040	50	Afyon.	1,506	77	Denizli	2,207
24	Kastamonu	1,074	51	Düzce	1,531	78	Muğla	2,290
25	Malatya	1,090	52	Çanakkale	1,539	79	Uşak	2,291
26	Ordu	1,095	53	Kocaeli	1,542	80	Antalya	2,409
27	Elazığ	1,104	54	Edirne	1,563	81	İzmir	2,568

Kaynak: TÜİK'in "Boşanma İstatistikleri" veri tabanından yararlanılarak hazırlanmıştır.

Yapılan sıralamada en düşük değer % 0,135, en yüksek değer ise % 2,568 olduğu görülmüştür. Buna göre, 0'dan başlayıp yarımşar puan artan bir sıralamayla, kaba boşanma hızı oranları 6 gruba ayrılmıştır. Ancak kaba boşanma hızı oranlarına göre bunları; 0'dan başlayıp birer puan artacak şekilde (yani boşanma oranı; yüksek, orta ve düşük olmak üzere) ikişerli gruplar

halinde 3'e de ayırmak mümkündür. Ardından da bu bilgiler ışığında ve kaba boşanma oranları açısından illerin ülkedeki yerini ortaya koyabilmek amacıyla bir dağılım haritası çizilmiştir (Harita 5).

Ancak bu tablo ve haritanın izahına geçmeden önce, Türkiye'nin 20 yıllık kaba boşanma hızı verilerinin illere göre ortalaması ile coğrafi açıdan ele alınacak özellikler arasındaki ilişkiyi açıklamalarının doğruluğunu istatistiki açıdan da desteklemek adına, çalışmanın bu bölümünde çoklu doğrusal regresyon analizi yapılması uygun görülmüştür.

İkiden fazla değişken arasındaki ilişkileri ölçmekte kullanılan regresyon analizleri, çoklu regresyon analizi olarak adlandırılmaktadır. Bu analizde değişkenler arasındaki ilişkinin şekli, sayısal olarak belirlenmektedir (Çakıcı, Oğuzhan ve Öznil, 2015: 243). $Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \epsilon$ şeklinde modellenmesi yapılan çoklu doğrusal regresyon analizinde değişkenler, bağımlı (Y) ve bağımsız (X) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Modelde; bilinmeyen parametreler β_0, β_1 şeklinde; hata terimi ise ϵ sembolü ile ifade edilmektedir (Karabulut ve Şeker, 2018: 1059).

Yukarıdaki açıklamadan hareketle bu çalışmanın bağımlı değişkeni, illere göre verilen kaba boşanma hızı verilerinin 20 yıllık ortalamasıdır (Tablo 9). Çalışmanın bağımsız değişkenleri ise illere göre; 15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuryazarların oranı (Tablo 1), toplam doğurganlık hızının ortalaması (Tablo 2), başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı (Tablo 3) ve İBBS'ye göre 15-64 yaş arasındaki nüfus içinde işgücüne katılma oranlarıdır (Tablo 4). Bu değişkenler ve SPSS istatistik yazılımı kullanılmak suretiyle çalışmanın çoklu doğrusal regresyon analizi hazırlanmıştır (Tablo 10).

İlgili analiz tablosunda da görüleceği üzere İBBS'ye göre 15-64 yaş arasındaki nüfus içinde işgücüne katılma oranları dışındaki değişkenler ile kaba boşanma hızı verilerinin 20 yıllık ortalaması arasında anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. İşgücüne katılma oranının P değeri ise istatistiki açıdan kabul edilebilir maksimum düzey olarak önerilen 0,05'ten büyük ($p=0,841$) olduğu için, kaba boşanma hızı oranlarına anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Muhtemelen bunda işgücüne katılma oranlarının illere göre değil de Tablo 4'te de görüleceği üzere İBBS'ye göre; İstanbul, Ankara ve İzmir hariç; birkaç ili kapsayacak şekilde bir arada verilmesi etkilidir.

Tablo 10: Kaba Boşanma Hızı Bağımlı Değişkenin, Coğrafi Açından İncelenen Bağımsız Değişkenlerle Olan İlişisini Gösterir Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Tablosu

Coefficients ^a								
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta			Tolerance	VIF	
1	(Constant)	-7,378	3,251		-2,269	0,026		
	Okuryazar %'si	0,009	0,003	0,33	2,771	0,007	0,327	3,055
	Toplam Doğurganlık Hızı Ort.	-0,294	0,119	-0,324	-2,466	0,016	0,269	3,715
	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların %'si	0,01	0,003	0,274	3,283	0,002	0,664	1,506
	İşgücüne Katılma Oranı Ort. (%)	0,003	0,014	0,024	0,201	0,841	0,317	3,156

a. Dependent Variable: **Kaba Boşanma Verilerinin 20 Yıllık Ortalaması (%)**

Kaynak: Tablo 1, 2, 3, 4 ve 9'daki veriler kullanılmak suretiyle SPSS ortamında hazırlanmıştır.

Belirtilen sebep yüzünden sözü edilen değişkenin modelden çıkarıldığı çoklu bir doğrusal regresyon analizinin daha yapılması uygun görülmüştür. Böyle bir analiz tablosu hazırlamadan önce de *bağımlı değişkendeki değişimi en fazla açıklayan model, "adım adım ekleme" yöntemi* (Tonta, 2008: 12) kullanılmak suretiyle, SPSS ortamında tespit edilmiştir (Tablo 11).

Tablo 11: Kaba Boşanma Hızı Bağımlı Değişkenini En Fazla Açıklayan Modeli Gösterir Tablo*

Model Summary ^d										
Model	R	R Square	Adjusted R Square	Std. Error of the Estimate	Change Statistics					Durbin-Watson
					R Square Change	F Change	df 1	df 2	Sig. F Change	
1	,745 ^a	0,556	0,55	0,400668	0,556	98,797	1	79	0	
2	,773 ^b	0,598	0,588	0,38359	0,042	8,191	1	78	0,005	
3	,805 ^c	0,648	0,634	0,361405	0,05	10,87	1	77	0,001	1,783

a. Predictors: (Constant), Okuryazar %'si
b. Predictors: (Constant), Okuryazar %'si, Toplam Doğurganlık Hızı Ortalaması
c. Predictors: (Constant), Okuryazar %'si, Toplam Doğurganlık Hızı Ortalaması, Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların %'si
d. Dependent Variable: Kaba Boşanma Verilerinin 20 Yıllık Ortalaması (%)

Kaynak: Tablo 1, 2, 3 ve 9'daki veriler kullanılmak suretiyle SPSS ortamında hazırlanmıştır. *İşgücüne katılma oranının P değeri 0,05'ten büyük olduğu için, modelden çıkarılmıştır.

Sözü edilen model kullanılarak hazırlanan çoklu doğrusal regresyon analize göre (Tablo 12) toplam doğurganlık hızı ortalamasının korelasyon katsayısının negatif olması (-0,308), kaba boşanma hızı ile çocuk sayısı arasında ters bir orantı olduğunu göstermektedir. Bunu daha detaylı bir şekilde ifade etmek gerekirse, ülkenin toplam doğurganlık ortalamasındaki % 1'lik bir artış, kaba boşanma hızı oranında % 0,31'lik bir azalışla ilişkilidir.

Tablo 12: Kaba Boşanma Hızı Bağımlı Değişkenini En Fazla Açıklayan Model Kullanılmak Suretiyle Hazırlanan Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Tablosu

Coefficients ^a													
Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Significant	95,0% Confidence Interval for B		Correlations			Collinearity Statistics		
	B	Std. Error	Beta			Lower Bound	Upper Bound	Zero-order	Partial	Part	Tolerance	VIF	
1	(Constant)	-18,806	2,022		-9,299	0	-22,831	-14,78					
	Okuryazar %'si	0,021	0,002	0,745	9,94	0	0,017	0,025	0,745	0,745	0,745	1	1
2	(Constant)	-11,982	3,071		-3,901	0	-18,096	-5,867					
	Okuryazar %'si	0,015	0,003	0,514	4,76	0	0,008	0,021	0,745	0,474	0,342	0,442	2,265
	Toplam Doğurganlık Hızı Ortalaması	-0,281	0,098	-0,309	-2,862	0,005	-0,476	-0,085	-0,694	-0,308	-0,205	0,442	2,265
3	(Constant)	-7,325	3,22		-2,275	0,026	-13,737	-0,913					
	Okuryazar %'si	0,009	0,003	0,335	2,901	0,005	0,003	0,016	0,745	0,314	0,196	0,343	2,912
	Toplam Doğurganlık Hızı Ortalaması	-0,308	0,093	-0,34	-3,326	0,001	-0,493	-0,124	-0,694	-0,354	-0,225	0,438	2,284
	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların %'si	0,01	0,003	0,273	3,297	0,001	0,004	0,016	0,594	0,352	0,223	0,666	1,501

a. Dependent Variable: Kaba Boşanma Verilerinin 20 Yıllık Ortalaması (%)

Kaynak: Tablo 1, 2, 3, 9 ve 11'deki veriler kullanılmak suretiyle SPSS ortamında hazırlanmıştır.

Analize göre okuryazarlık oranının ve başka il nüfusuna kayıtlı olanların korelasyon katsayılarının pozitif olması, bunlarla kaba boşanma hızı arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Nitekim başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranındaki % 1'lik bir artış, kaba boşanma hızı ortalamasında % 0,01 artışa işaret etmektedir. Bundan başka Türkiye'deki okuryazarlık

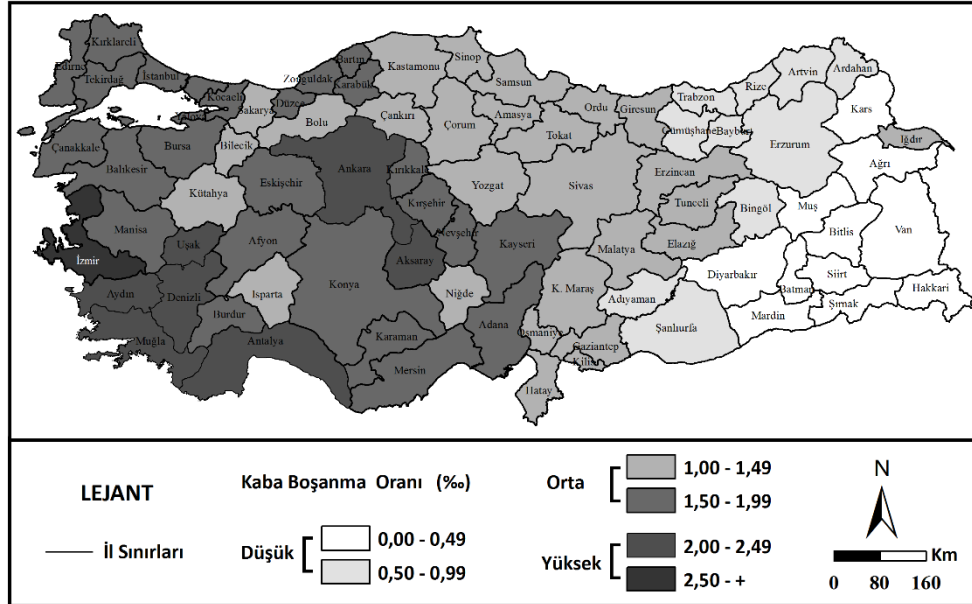
oranındaki % 1'lik bir artışın ise ülkenin boşanma hızı ortalamasında % 0,01'lik bir artışla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca söz konusu analiz, boşanma üzerinde en etkili değişkenin toplam doğurganlık hızı olduğunu da göstermiştir. Nitekim bu değişkenin korelasyon katsayısı (-0,308), çocuk sayısındaki artış ile boşanma oranları arasında negatif yönde ve kuvvetli bir ilişki olduğuna işaret etmektedir.

İstatistiki açıdan yapılan bu değerlendirmeden sonra elde edilen analiz sonuçları da göz önünde bulundurularak 2001-2020 döneminde Türkiye'deki boşanmaların illere göre oransal dağılışı, coğrafi açıdan ele alınabilir.

Kaba boşanma hızı verilerinin 20 yıllık ortalaması açısından illerin ülkedeki yerini gösteren tablo (Tablo 9) ve haritada (Harita 5) da görüleceği üzere en düşük ortalamaya sahip (% 0 ilâ % 0,49 arasında) olan iller kategorisinde % 0,135 oranıyla Hakkâri ilk sırada yer almaktadır. Bu ili sırasıyla; Şırnak, Bitlis, Siirt, Muş, Van, Ağrı, Batman, Mardin, Diyarbakır ve Kars illeri takip etmektedir. Bu illerin hepsinin ülkenin Doğu ve GDA Bölgesi'nde bulunması dikkat çekicidir.

Harita 5: Kaba Boşanma Hızı Verilerinin 20 Yıllık Ortalaması Açısından İllerin Ülkedeki Yeri (2001-2020)

Çalışmanın başında da değinildiği üzere boşanma oranının çok düşük ya da çok yüksek olması; hem ailelerde, hem evliliklerde ve hem de toplumda sosyal birtakım problemler olduğuna işaret etmektedir (Eyce, 2002: 96). Bu bakış açısıyla sözü edilen bölgelerdeki çok düşük boşanma oranları da kaygı verici olabilir.

Zira ülkenin doğusunda her on kadından biri, çokkarılı bir evlilik içindedir ve bu nedenle isteseler de resmi nikâh yaptırılmamaktadır. Yasalara göre olmaması gereken ve dolayısıyla merkezi otoritelerce yok sayılan bu durumdaki kadınlar, isteseler de evliliğe ilişkin haklarını savunamamaktadır. Dahası resmi nikâhı olan kadınların çoğunluğu için bile geleneksel yasalara göre bölgede boşanmak pek mümkün değildir (İlkaracan, 1998: 21).

Doğu ve GDA ile ilgili dikkat çeken hususlardan biri de, ülke genelinin tersine, bu bölgelerdeki kadın intiharlarının erkeklerden daha fazla olmasıdır. Ülkedeki kadın intiharlarının % 36'sının aile geçimsizliğinden kaynaklandığı (Yıldız, 2003: 143) göz önünde bulundurulursa, sözü edilen bölgelerdeki kadın intiharlarının önemli bir kısmının da aynı sebep yüzünden meydana geldiği söylenebilir.

Kaba boşanma hızı ortalaması en düşük seviyede olan bu illerin coğrafi açıdan incelenen özelliklerini bir arada ve daha anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla bir karşılaştırma tablosu hazırlanmıştır (Tablo 13).

Tablo 13: Kaba Boşanma Hızı Ortalaması En Düşük Seviyede Olan İllerin Coğrafi Açıdan İncelenen Özelliklerine İlişkin Karşılaştırma Tablosu*

S. No	İl Adı	15 ve Üstü Yaşta Nüfus İçinde Okuryazarların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup	Toplam Doğurganlık Hızının Ortalaması Açısından İlin Bulunduğu Grup	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup
1	Hakkâri	Orta	Orta	En Düşük
2	Şırnak	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
3	Bitlis	Düşük	Yüksek	En Düşük
4	Siirt	En Düşük	Yüksek	En Düşük
5	Muş	En Düşük	Yüksek	En Düşük
6	Van	Düşük	Yüksek	En Düşük
7	Ağrı	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
8	Batman	Düşük	Yüksek	En Düşük
9	Mardin	En Düşük	Yüksek	En Düşük
10	Diyarbakır	Düşük	Orta	En Düşük
11	Kars	En Düşük	Orta	En Düşük

Kaynak: Harita 1, 2, 3 ve 5'teki gruplandırmaya istinaden hazırlanmıştır.

*İşgücüne katılma oranları açısından illerin bulunduğu grubu gösterir sütun, P değeri 0,05'ten büyük olduğu için, tablodan çıkarılmıştır.

İlgili tabloda da görüleceği üzere kaba boşanma hızı ortalaması en düşük seviyede olan bu illerin en dikkat çekici özelliklerinden biri, başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının hepsinde de en düşük derecede olmasıdır. Bu da söz konusu illerin oldukça homojen denilebilecek bir nüfus yapısına sahip

olduğunu göstermektedir. Bundan başka bu kategorideki illerde 15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuryazarların oranı, diğer gruplardakine nazaran en düşük seviyededir. Ayrıca bu illerdeki toplam doğurganlık hızının ortalaması da yüksektir.

Kaba boşanma hızı ortalamasının en düşük olduğu bu il grubundan başka bir de kaba boşanma hızı ortalamasının düşük (% 0,5 ilâ % 0,99 arasında) derecede olduğu ikinci bir il grubu daha vardır. Sırasıyla bu iller; Şanlıurfa, Ardahan, Erzurum, Bingöl, Bayburt, Gümüşhane, Rize, Adıyaman, Trabzon ve Artvin'dir. Bu illerin ülkedeki konumlarına bakıldığında, onların yarısının Doğu ve GDA Bölgesi'nde, diğer yarısının da Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda yer aldığı görülmektedir.

Adı geçen bölgelerse ülkede erkek egemenliğinin oldukça belirgin olduğu yerlerdir (Yıldırım, 2004: 66). Ataerkillik olarak adlandırılan ve hem kamusal hem de özel alanda erkeklere mutlak öncelik veren bu yapıda toplum, bir dereceye kadar kadınların insan haklarını sınırlandırmaktadır (Sultana, 2012: 1-12). Ve bu da sözü edilen bölgelerin kaba boşanma hızı ortalamasının düşük çıkmasının en önemli sebeplerinden biridir.

Kaba boşanma hızı ortalaması düşük seviyede olan bu illerin coğrafi açıdan incelenen özelliklerini bir arada ve daha anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla bir karşılaştırma tablosu hazırlanmıştır (Tablo 14).

Tablo 14: Kaba Boşanma Hızı Ortalaması Düşük Seviyede Olan İllerin Coğrafi Açıdan İncelenen Özelliklerine İlişkin Karşılaştırma Tablosu*

S. No	İl Adı	15 ve Üstü Yaştaki Nüfus İçinde Okuryazarların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup	Toplam Doğurganlık Hızının Ortalaması Açısından İlin Bulunduğu Grup	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup
1	Şanlıurfa	En Düşük	En Yüksek	En Düşük
2	Ardahan	Düşük	Düşük	En Düşük
3	Erzurum	Düşük	Düşük	En Düşük
4	Bingöl	Düşük	Düşük	En Düşük
5	Bayburt	Orta	Düşük	En Düşük
6	Gümüşhane	Düşük	En Düşük	En Düşük
7	Rize	Yüksek	En Düşük	En Düşük
8	Adıyaman	Düşük	Orta	En Düşük
9	Trabzon	Orta	En Düşük	En Düşük
10	Artvin	Yüksek	En Düşük	En Düşük

Kaynak: Harita 1, 2, 3 ve 5'teki gruplandırmaya istinaden hazırlanmıştır.

*İşgücüne katılma oranları açısından illerin bulunduğu grubu gösterir sütun, P değeri 0,05'ten büyük olduğu için, tablodan çıkarılmıştır.

İlgili tabloda da görüleceği üzere bu illerin hepsinde de başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı, en düşük seviyededir. Bu da adı geçen illerde de homojen denilebilecek bir nüfus yapısı olduğunu göstermektedir. Bundan başka bu kategorideki illerin genelinde 15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuryazarların oranı, bir önceki gruba göre biraz daha artarak orta seviyeye çıkmıştır. Ayrıca genel olarak bu illerdeki toplam doğurganlık hızı ortalaması, bir önceki gruba göre bir derece azalarak, düşük seviyeye gerilemiştir.

Kaba boşanma hızı ortalamasının düşük olduğu bu il grubundan sonra, kaba boşanma hızı ortalamasının orta seviyede olduğu iller kategorisine geçilebilir. Daha önce de değinildiği üzere bu kategoride yer alan illeri, kaba boşanma hızı ortalaması alt orta ve kaba boşanma hızı ortalaması üst orta seviyede olan iller olmak üzere, kendi içinde iki gruba ayırmak mümkündür.

Bunlardan kaba boşanma hızı ortalaması alt orta seviyede (% 1 ilâ %1,49 arasında) olan iller, genel olarak bir önceki grupta belirtilen (yani kaba boşanma hızı ortalaması düşük olan) illerin batıya doğru bir devamı niteliğindedir. Nitekim bu iller, Doğu ve GDA Bölgesi'nin batısında yer alan Malatya, Erzincan, Tunceli, Elazığ, Gaziantep ve Kilis illeri; Akdeniz Bölgesi'nin doğusundaki Kahramanmaraş, Osmaniye ve Hatay illeri; Doğu Karadeniz'in batısındaki Giresun ilinden başlar. Sonrasında da İç Anadolu Bölgesi'nin doğusunda ve kuzeyinde yer alan Sivas, Yozgat ve Çankırı illeri; Orta Karadeniz'in tamamı (Çorum, Samsun, Amasya, Ordu Tokat); Batı Karadeniz'in Sinop, Kastamonu ve Bolu illeri şeklinde devam eder. Ayrıca Marmara Bölgesi'nin Sakarya ve Bilecik illeri ile Ege Bölgesi'nden Kütahya ili de bu gruba dâhildir. Bunlardan başka haritada aralara serpiştirilmiş gibi görünen; Isparta, Niğde ve Iğdır illeri de bu grupta yer almaktadır.

Kaba boşanma hızı ortalaması alt orta seviyede olan bu illerin coğrafi açıdan incelenen özelliklerini bir arada ve daha anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla bir karşılaştırma tablosu hazırlanmıştır (Tablo 15).

İlgili tabloda da görüleceği üzere kaba boşanma hızı ortalaması alt orta seviyede olan bu illerin en dikkat çeken özelliği, başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranının genel olarak en düşük seviyede olmasıdır. Bundan başka bu illerdeki toplam doğurganlık hızı ortalamasının, bir önceki gruba göre bir derece daha azalarak, genel olarak en düşük seviyeye gerilediği de görülmektedir. Ayrıca bu illerin genelinde 15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuryazarların oranı, orta seviyededir.

Tablo 15: Kaba Boşanma Hızı Ortalaması Alt Orta Seviyede Olan İllerin Coğrafi Açısından İncelenen Özelliklerine İlişkin Karşılaştırma Tablosu*

S. No	İl Adı	15 ve Üstü Yaşta Nüfus İçinde Okuryazarların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup	Toplam Doğurganlık Hızının Ortalaması Açısından İlin Bulunduğu Grup	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup
1	Malatya	Düşük	En Düşük	En Düşük
2	Erzincan	Orta	En Düşük	Düşük
3	Tunceli	En Düşük	En Düşük	Düşük
4	Elazığ	Orta	En Düşük	En Düşük
5	Gaziantep	Orta	Orta	Düşük
6	Kilis	Orta	Orta	En Düşük
7	K. Maraş	Düşük	Düşük	En Düşük
8	Osmaniye	Düşük	Düşük	Düşük
9	Hatay	Yüksek	Düşük	En Düşük
10	Giresun	Orta	En Düşük	En Düşük
11	Sivas	Düşük	En Düşük	En Düşük
12	Yozgat	Düşük	En Düşük	En Düşük
13	Çankırı	Orta	En Düşük	En Düşük
14	Çorum	Orta	En Düşük	En Düşük
15	Samsun	Yüksek	En Düşük	En Düşük
16	Amasya	Yüksek	En Düşük	En Düşük
17	Ordu	Düşük	En Düşük	En Düşük
18	Tokat	Yüksek	En Düşük	En Düşük
19	Sinop	Orta	En Düşük	En Düşük
20	Kastamonu	Orta	En Düşük	En Düşük
21	Bolu	Yüksek	En Düşük	Düşük
22	Sakarya	Yüksek	En Düşük	Düşük
23	Bilecik	En Yüksek	En Düşük	Düşük
24	Kütahya	En Yüksek	En Düşük	En Düşük
25	İsparta	Yüksek	En Düşük	Düşük
26	Niğde	Yüksek	Düşük	En Düşük
27	İğdır	En Düşük	Orta	En Düşük

Kaynak: Harita 1, 2, 3 ve 5'teki gruplandırmaya istinaden hazırlanmıştır.

*İşgücüne katılma oranları açısından illerin bulunduğu grubu gösterir sütun, P değeri 0,05'ten büyük olduğu için, tablodan çıkarılmıştır.

Kaba boşanma hızı ortalamasının üst orta seviyede (yani ‰ 1,5 ilâ ‰ 1,99 arasında) olduğu iller de genel olarak bir önceki grupta belirtilen illerin batıya doğru bir devamı niteliğindedir. Nitekim bunlar, İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Konya, Kayseri, Karaman, Kırıkkale, Nevşehir, Eskişehir, Kırşehir; Akdeniz Bölgesi'nde yer alan Burdur, Adana ve Mersin; Ege Bölgesi'nde yer alan Afyonkarahisar ve Manisa; Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Karabük, Düzce, Bartın ve Zonguldak; Marmara Bölgesi'nde yer alan Sakarya ve Bilecik hariç bütün (Çanakkale, Kocaeli, Edirne, Bursa, Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Yalova ve Balıkesir) illerdir.

Kaba boşanma hızı ortalaması üst orta seviyede olan bu illerin coğrafi açıdan incelenen özelliklerini bir arada ve daha anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla bir karşılaştırma tablosu hazırlanmıştır (Tablo 16).

Tablo 16: Kaba Boşanma Hızı Ortalaması Üst Orta Seviyede Olan İllerin Coğrafi Açıdan İncelenen Özelliklerine İlişkin Karşılaştırma Tablosu*

S. No	İl Adı	15 ve Üstü Yaşta Nüfus İçinde Okuryazarların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup	Toplam Doğurganlık Hızının Ortalaması Açısından İlin Bulunduğu Grup	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup
1	Konya	Yüksek	Düşük	En Düşük
2	Kayseri	Yüksek	Düşük	Düşük
3	Karaman	Yüksek	En Düşük	En Düşük
4	Kırıkkale	Yüksek	En Düşük	Düşük
5	Nevşehir	Yüksek	En Düşük	En Düşük
6	Eskişehir	En Yüksek	En Düşük	Orta
7	Kırşehir	Yüksek	En Düşük	Düşük
8	Burdur	En Yüksek	En Düşük	En Düşük
9	Adana	Yüksek	Düşük	Orta
10	Mersin	Yüksek	Düşük	Orta
11	Afyon.	Yüksek	En Düşük	En Düşük
12	Manisa	En Yüksek	En Düşük	Düşük
13	Karabük	Orta	En Düşük	Düşük
14	Düzce	Yüksek	En Düşük	Düşük
15	Bartın	Orta	En Düşük	En Düşük
16	Zonguldak	Orta	En Düşük	Düşük
17	Çanakkale	En Yüksek	En Düşük	Düşük
18	Kocaeli	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek
19	Edirne	En Yüksek	En Düşük	Düşük
20	Bursa	Yüksek	En Düşük	Orta
21	Kırklareli	En Yüksek	En Düşük	Düşük
22	Tekirdağ	En Yüksek	En Düşük	Yüksek
23	İstanbul	Yüksek	En Düşük	En Yüksek
24	Yalova	Yüksek	En Düşük	Yüksek
25	Balıkesir	En Yüksek	En Düşük	Düşük

Kaynak: Harita 1, 2, 3 ve 5'teki gruplandırmaya istinaden hazırlanmıştır.

*İşgücüne katılma oranları açısından illerin bulunduğu grubu gösterir sütun, P değeri 0,05'ten büyük olduğu için, tablodan çıkarılmıştır.

İlgili tabloda da görüleceği üzere kaba boşanma hızı ortalaması üst orta seviyede olan bu illerde başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı, bir önceki gruba göre bir derece artarak, düşük seviyesine çıkmıştır. Bu da söz konusu illerdeki nüfus yapısının, kısmen de olsa homojenlikten sıyrılarak heterojenliğe doğru evrildiğini göstermektedir. Bundan başka bu kategorideki illerin genelinde 15 ve üstü yaşta nüfus içinde okuryazarların oranı, bir önceki gruba göre bir derece artarak, yüksek seviyesine çıkmıştır. Ayrıca bu illerdeki toplam doğurganlık hızı ortalaması, genel olarak en düşük seviyededir.

Kaba boşanma hızı ortalaması orta seviyede olan bu il gruplarından sonra kaba boşanma hızı ortalamasının yüksek olduğu iller kategorisine geçilebilir. Daha önce de değinildiği üzere bu kategoride yer alan illeri de, kaba boşanma

hızı ortalaması yüksek ve kaba boşanma hızı ortalaması en yüksek olan iller olmak üzere, kendi içine iki gruba ayırmak mümkündür.

Bunlardan kaba boşanma hızı ortalaması yüksek (yani ‰ 2 ilâ ‰ 2,49 arasında) olan illere bakıldığında; İç Anadolu Bölgesi'nde bulunan Ankara ve Aksaray hariç adı geçen illerin tamamının ülkenin batı-güneybatısında yer aldığı görülmektedir. Nitekim artan bir sıralamaya göre bu iller; Aydın, Ankara, Aksaray, Denizli, Muğla, Uşak ve Antalya'dır.

Bunlardan İç Anadolu'da yer alan ve aynı zamanda da Türkiye'nin başkenti olan Ankara, yönetim işlevine bağlı olarak ülkedeki önemli nüfus çekim merkezlerinden birisidir (Yüceşahin ve Tüysüz, 2011: 162). Sanayinin de önemli ölçüde geliştiği Ankara, sahip olduğu çok sayıda yükseköğretim kurumuyla eğitim açısından da ülkenin önde gelen illerindedir (Ankara Kalkınma Ajansı, 2018: 4-5). Bunların bir sonucu olarak ülkenin ikinci büyük kenti durumuna gelen Ankara, 2017 yılında hazırlanan "İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması (SEGE) Araştırması"na göre ülkede 2. sırada yer almıştır (Acar, Bilen Kazancık, Meydan ve Işık, 2019: 35). Dolayısıyla bu ilin kaba boşanma hızı ortalamasının yüksek olması, sosyo-ekonomik gelişmişlik ile boşanma arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Orta Anadolu'da kaba boşanma hızı ortalamasının yüksek olduğu bir diğer il olan Aksaray ise 1998 yılında "Kalkınmada 1. Derecede Öncelikli İller" arasına alındıktan sonra yatırımcıları kendisine çekmeye başlamış ve 2004 yılında çıkarılan 5.084 sayılı "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki Kanunu"nun yürürlüğe girmesiyle de bu durumunu daha da pekiştirmiştir. Buna bağlı olarak; otomotiv, otomotiv yan sanayi ve otomotiv üst yapı sektörü, süt ve süt ürünleri, demir çelik ürünleri, tekstil, madencilik, makine aksamları ve imalatının öne çıktığı Aksaray, göç alan bir il haline gelmiştir (Ahiler Kalkınma Ajansı, t.y.: 6-7). Dolayısıyla ekonomik açıdan ilde meydana gelen bu gelişmelerle Aksaray'daki boşanmalar arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Nitekim sosyal refah dönemlerinde Türkiye'de boşanmaların arttığı (Eyce, 2002: 96-97) bilgisi dikkate alınır, refah seviyesinin yükseldiği illerde de boşanmaların artacağı yönünde bir çıkarımda bulunmak mümkündür.

Kaba boşanma hızı ortalamasının yüksek olduğu Antalya, Muğla, Aydın ve Denizli ise ülkede turizm sektörünün önemli ölçüde geliştiği illerdir. Nitekim bunlardan Antalya ilinin ekonomisinde, turizm sektörünün çok önemli bir yeri vardır (Toksöz, 2011: 3). Aynı şekilde elverişli iklim şartları, tabiat güzellikleri ve tarihi

eserleri ile Muğla da ülkenin turizm açısından talep edilen illerinden biridir (İkiel, 2004: 24). Kuşadası ve Didim gibi tanınmış turistik mekânlara sahip olması nedeniyle Aydın ilinin ekonomisi de oldukça gelişmiştir (Koday ve Akbaş, 2016: 90). Bunlardan başka Pamukkale-Hierapolis Dünya Miras Alanı ve diğer kültür-turizm değerleri sayesinde Denizli de turizm açısından ülkenin önde gelen illerinden biridir (Dağ ve Mansuroğlu, 2020: 589).

Elde edilen bulgular, turizmin yerel halkın sosyo-kültürel yapısına olumlu ve olumsuz birtakım etkilerinin olduğunu göstermektedir (Özaltın Türker, 2020: 1486). Bunlardan olumsuz etkilerinin neler olduğuna bakıldığında; ahlaki değer yargıları başta olmak üzere kültürel değerlerin zayıfladığı; alkol, uyuşturucu, kumar ve fuhuş gibi sosyo-kültürel yapıya zarar veren durumların yaygınlık kazandığı (Yıldırım Kalem ve Öztürk Deniz, 2018: 87) görülmektedir. Zira turizm, ziyaret edilen ülke vatandaşlarında giyimden başlayarak hareket ve davranışlarda, yemek yeme âdetinden kişisel ilişkilere kadar kültürel kirlenmeye sebep olur. Ayrıca turizm sektöründe mesai saatlerinin uzun ve belirsiz oluşu, bu sektörde çalışanların aile içi etkileşiminin zayıflamasına yol açar (Civelek, 2010: 345-347). Dahası ekonomik açıdan da eşlerinden birbirine olan bağımlılığını ortadan kaldırması nedeniyle turistik tesislerde çalışan kimi kadınların, boşanmalara kadar varan aile geçimsizlikleriyle (Ürger, 1993: 284) karşı karşıya kaldıkları da bir gerçektir.

Bundan başka Antalya hariç sözü edilen illerin hepsi, İzmir Limanı Hinterlandı içinde yer almaktadır (Esmer vd., 2019: 75). Bir limanın ticari ağlarla bağlandığı ve etkilediği alan olarak tanımlanan hinterland, daha çok ekonomik hareketliliğe bağlı olarak gelişen ve genişleyen ticari dağıtım alanıdır (Nemlioğlu Koca, 2017: 161). Ancak sözü edilen illerin sadece ticari değil, aynı zamanda sosyo-kültürel açıdan da bu limanın bulunduğu İzmir'in tesiri altında kaldığı anlaşılmaktadır. Zira birazdan da değinileceği üzere İzmir, ülkede kaba boşanma hızı ortalamasının en yüksek olduğu ildir.

Ege Bölgesi'nin İç Batı Anadolu Bölümü'nde yer alan Uşak, kaba boşanma hızı ortalamasının yüksek olduğu bir diğer ildir. Bu il; tekstil, dericilik, seramik sektörleri açısından ilerleme kaydetmiş (Meçik, Genç ve Karabacak, 2013: 60-67) ve buna bağlı olarak sadece komşu illerden değil, aynı zamanda ülkenin doğu ve güneydoğusundan da göç almıştır. Bununla birlikte il, ülkenin büyük kentlerine göç de vermektedir. Göç verilen yerlerin başındaysa Ege Bölgesi'nin metropol kenti ve aynı zamanda da Türkiye'nin üçüncü büyük şehri olan İzmir gelmektedir. Öyle ki Uşak nüfusuna kayıtlı olup da İzmir'de yaşayanlar, il dışında yaşayan Uşaklıların yaklaşık % 30'una tekabül etmektedir (Kaya, 2016: 400). Sosyo-kültürel açıdan iki il arasındaki etkileşimi artıran bu durumun ilin boşanma oranlarına da yansımalarını söylemek mümkündür.

Kaba boşanma hızı ortalaması yüksek seviyede olan bu illerin coğrafi açıdan incelenen özelliklerini bir arada ve daha anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla bir karşılaştırma tablosu hazırlanmıştır (Tablo 17).

Tablo 17: Kaba Boşanma Hızı Ortalaması Yüksek Seviyede Olan İllerin Coğrafi Açıdan İncelenen Özelliklerine İlişkin Karşılaştırma Tablosu*

S. No	İl Adı	15 ve Üstü Yaştaki Nüfus İçinde Okuryazarların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup	Toplam Doğurganlık Hızının Ortalaması Açısından İlin Bulunduğu Grup	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup
1	Ankara	En Yüksek	En Düşük	En Yüksek
2	Antalya	En Yüksek	En Düşük	Yüksek
3	Muğla	En Yüksek	En Düşük	Orta
4	Aydın	En Yüksek	En Düşük	Düşük
5	Denizli	En Yüksek	En Düşük	Düşük
6	Uşak	En Yüksek	En Düşük	Düşük
7	Aksaray	Orta	Düşük	En Düşük

Kaynak: Harita 1, 2, 3 ve 5'teki gruptandırmaya istinaden hazırlanmıştır.

*İşgücüne katılma oranları açısından illerin bulunduğu grubu gösterir sütun, P değeri 0,05'ten büyük olduğu için, tablodan çıkarılmıştır.

İlgili tabloda da görüleceği üzere kaba boşanma hızı ortalaması yüksek olan bu illerin en dikkat çeken özelliği, 15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuryazarların oranının, bir önceki gruba göre bir derece daha artarak, en yüksek seviyesine çıkmasıdır. Bundan başka bu illerdeki toplam doğurganlık hızı ortalaması, genel olarak en düşük seviyesindedir. Ayrıca bu illerde başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı, bir önceki gruba göre bir derece daha artarak, orta seviyesine çıkmıştır. Bu da söz konusu gruptaki illerin nüfus kompozisyonunun, heterojenliğe doğru biraz daha yaklaştığını göstermektedir.

Kaba boşanma hızı ortalaması en yüksek (% 2,5'ten fazla) olan iller grubundaysa sadece İzmir bulunmaktadır. Zira % 2,568 oranıyla İzmir, ülkede kaba boşanma hızı ortalamasının en yüksek olduğu ildir.

Tarih boyunca çok önemli bir liman kenti olan İzmir, bu özelliği nedeniyle her zaman dışa açık bir nitelik sergilemiştir. Bu da hem sosyal ve hem de ekonomik açıdan İzmir'e; rekabet etme, kapasite geliştirme ve uyum sağlama konusunda avantaj sağlamıştır. Bugün de tarım, sanayi ve hizmet ana sektörlerinin tümünde Türkiye'nin önde gelen illerinden birisi olan İzmir; aldığı göçlerle nüfus büyüklüğü açısından ülkede 3. sırada bulunmaktadır (İzmir Kalkınma Ajansı, 2015: 11). Bundan başka il, 2017 yılında hazırlanan SEGE Araştırması'na göre de ülkede 3. sırada yer almıştır (Acar vd., 2019: 35). Dolayısıyla İzmir'de boşanma oranlarının yüksek olması, sosyo-

ekonomik gelişmişlikle boşanma arasında doğru orantılı bir ilişki olduğunu da göstermesi açısından önemlidir.

Kaba boşanma hızı ortalaması en yüksek seviyede olan bu ilin coğrafi açıdan incelenen özelliklerini bir arada ve daha anlaşılabilir bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla bir tablo hazırlanmıştır (Tablo 18).

Tablo 18: Kaba Boşanma Hızı Ortalaması En Yüksek Seviyede Olan İllerin Coğrafi Açıdan İncelenen Özelliklerine İlişkin Karşılaştırma Tablosu*

S. No	İl Adı	15 ve Üstü Yaştaki Nüfus İçinde Okuryazarların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup	Toplam Doğurganlık Hızının Ortalaması Açısından İlin Bulunduğu Grup	Başka İl Nüfusuna Kayıtlı Olanların Oranı Açısından İlin Bulunduğu Grup
1	İzmir	En Yüksek	En Düşük	Yüksek

Kaynak: Harita 1, 2, 3 ve 5'teki gruplandırmaya istinaden hazırlanmıştır.

*İşgücüne katılma oranları açısından illerin bulunduğu grubu gösterir sütun, P değeri 0,05'ten büyük olduğu için, tablodan çıkarılmıştır.

İlgili tabloda da görüleceği üzere söz konusu ilde başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı, bir önceki gruba göre bir derece daha artarak, yüksek seviyesine çıkmıştır. Bu da İzmir'in daha heterojen bir nüfus yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Bundan başka bu ildeki 15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuma yazma bilenlerin oranı da bir önceki gruptaki gibi en yüksek seviyede bulunmaktadır. Ayrıca bu ildeki toplam doğurganlık hızı ortalaması ise en düşük seviyesindedir.

Ancak çalışmanın başında da değinildiği üzere *boşanma oranının çok düşük olması kadar çok yüksek olması da; hem ailelerde, hem evliliklerde ve hem de toplumda sosyal birtakım problemler olduğuna işaret edebilir* (Eyce, 2002: 96). Bu bakış açısıyla İzmir ilindeki boşanma oranlarının da kaygı verici olduğu söylenebilir.

Sonuç

2001-2020 döneminde Türkiye nüfusunun boşanma durumunu coğrafi açıdan incelemeyi amaçlayan bu çalışmadan elde edilen bulgular şunlardır:

Dönem dönem bir miktar gerileme olsa da ülkedeki kaba boşanma hızı, genel olarak bir artma eğilimindedir.

Belirtilen dönemde ülkedeki boşanmaların % 96,27'si, geçimsizlik yüzünden meydana gelmiştir.

Boşanmaların % 76,21'inde erkekler, yaşça kadınlardan büyüktür. Bu da sosyo-kültürel yapısı gereği Türkiye'de gerçekleşen boşanmalar ve dolayısıyla da yapılan evliliklerde, erkeğin yaşça kadından büyük olması gerektiği yönünde hâkim bir düşünce olduğunu göstermektedir.

Çalışmada kaba boşanma hızı ortalamasının derecesine göre iller 6 gruba (en düşük, düşük, alt orta, üst orta, yüksek ve en yüksek olmak üzere) ayrılmış ve buna göre ülkedeki dağılımın şu şekilde olduğu görülmüştür:

Kaba boşanma hızı ortalaması en düşük olan illerin hepsi, Doğu ve GDA Bölgesi'nde bulunmaktadır. Ülkede kaba boşanma hızı ortalamasının en düşük olduğu il ise Hakkâri'dir.

Kaba boşanma hızı ortalaması düşük derecede olan illerin yarısı Doğu ve GDA, diğer yarısı ise Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda bulunmaktadır.

Kaba boşanma hızı ortalaması alt orta seviyede olan iller, genel olarak bir önceki grupta belirtilen illerin batıya doğru bir devamı niteliğindedir. Nitekim kabaca bu iller; Doğu ve GDA Bölgesi'nin batısı, Akdeniz Bölgesi'nin doğusu, Doğu Karadeniz'in batısı, Orta Karadeniz'in tamamı, Batı Karadeniz'in bir bölümü, İç Anadolu'nun kuzeyi ve doğusu, Marmara Bölgesi'nin ise doğusunda yer almaktadır.

Kaba boşanma hızı ortalamasının üst orta seviyede olduğu iller de genel olarak bir önceki grupta belirtilen illerin batıya doğru bir devamıdır. Nitekim bu iller, İç Anadolu Bölgesi'nde yer alan Konya, Kayseri, Karaman, Kırıkkale, Nevşehir, Eskişehir, Kırşehir; Akdeniz Bölgesi'ndeki Burdur, Adana ve Mersin; Ege Bölgesi'ndeki Afyonkarahisar ve Manisa; Batı Karadeniz Bölümü'nde yer alan Karabük, Düzce, Bartın ve Zonguldak; Marmara Bölgesi'nde ise Sakarya ve Bilecik hariç bütün illerdir.

Kaba boşanma hızı ortalaması yüksek olan illere bakıldığında; İç Anadolu Bölgesi'nden sadece Ankara ile Aksaray'ın bulunduğu; diğer illerin tamamının ise ülkenin batı-güneybatısında yer aldığı görülmektedir. Nitekim bu iller de Aydın, Denizli, Muğla, Uşak ve Antalya'dır.

Kaba boşanma hızı ortalaması en yüksek olan gruptaysa sadece ülkenin batısında yer alan İzmir ili bulunmaktadır.

Buna göre kaba boşanma hızı ortalaması açısından Türkiye'de en yüksek değerler, ülkenin batı ve güneybatısında görülmektedir. Buradan ülkenin doğu ve güneydoğusuna doğru gidildikçe kaba boşanma hızı ortalaması, kademeli bir şekilde azalmaktadır. Aynı zamanda bu durum özel konumu nedeniyle Türkiye'nin, sadece Avrupa ve Asya kıtaları arasında bir köprü rolü oynamadığını, aynı zamanda sosyo-kültürel açıdan da Batı ve Doğu kültürlerinin bir geçiş noktası olduğunu teyit etmektedir.

Bundan başka yukarıda değinildiği üzere kaba boşanma hızı ortalamasının derecesine göre gruplandırılan iller; 15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuryazarların oranı, başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı, toplam doğurganlık hızının ortalaması ve işgücüne katılma oranı gibi 4 özellik açısından incelenmiş ve buradan şu sonuçlara ulaşılmıştır:

15 ve üstü yaştaki nüfus içinde okuryazarların oranı açısından: Kaba boşanma hızı ortalaması en düşük seviyede olan illerde okuryazarların oranı, diğer bütün gruplardakine nazaran en düşük seviyededir. Bu oran kaba boşanma hızı ortalaması düşük ve alt orta seviyede olan illerin genelinde "orta", kaba boşanma hızı ortalaması üst orta seviyede olan illerin genelinde "yüksek", kaba boşanma hızı ortalaması yüksek olan illerin genelindeyse "en yüksek" seviyesine çıkmıştır. Kaba boşanma hızı ortalaması en yüksek seviyede olan İzmir ilinde de okuma yazma bilenlerin oranı, "en yüksek" seviyesindedir. Buradan okuryazarlık oranı arttıkça, boşanma oranının da arttığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim konuyla ilgili yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi de Türkiye'deki okuryazarlık oranındaki % 1'lik bir artışın, ülkenin boşanma hızı ortalamasında % 0,01'lik bir artışla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bunu eğitilmiş bireylerin oranca yüksek olduğu illerde yaşayan eşlerin, ortak hayatları çekilmez bir hale geldiğinde, evliliklerini sona erdirmeye konusunda tersi durumda olanlara nazaran daha rahat davranabildikleri şeklinde yorumlamak mümkündür.

Toplam doğurganlık hızının ortalaması açısından: Toplam doğurganlık hızının ortalaması; kaba boşanma hızı ortalamasının en düşük seviyede olduğu illerde, "yüksek" iken kaba boşanma hızı ortalamasının düşük seviyede olduğu illerin genelindeyse "düşük"tür. Bundan başka kaba boşanma hızı ortalamasının; alt orta, üst orta, yüksek ve en yüksek seviyede olduğu illerdeyse toplam doğurganlık hızının ortalaması "en düşük"tür. Buna göre ülkede toplam doğurganlık hızı ile kaba boşanma hızı ortalaması arasında ters bir orantı olduğu genellemesinde bulunulabilir. Nitekim konuyla ilgili yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi de ülkenin toplam doğurganlık ortalamasındaki % 1'lik bir artışın, kaba boşanma hızı oranında % 0,31'lik bir azalışla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu durumu ya hiç çocuk sahibi olmayan ya da çok az çocuk sahibi olan eşlerin, evliliklerini sona erdirmeye konusunda tersi durumda olanlara kıyasla daha rahat davranabildikleri şeklinde yorumlamak da mümkündür.

Başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı açısından: Kaba boşanma hızı ortalaması en düşük ve düşük seviyede olan illerin tamamında, başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranı "en düşük"tür. Bu oran; kaba boşanma hızı

ortalaması alt orta seviyede olan illerde genel olarak “en düşük” iken, kaba boşanma hızı ortalaması üst orta seviyede olan illerde “düşük”, kaba boşanma hızı ortalaması yüksek olan illerde “orta” ve kaba boşanma hızı ortalaması en yüksek seviyede olan İzmir ilindeyse “yüksek” seviyesine çıkmıştır. Buradan nüfus yapısının; homojen olduğu illerde kaba boşanma hızı ortalamasının düştüğü, heterojenliğe doğru evrildiği illerdeyse kaba boşanma hızı ortalamasının yükseldiği sonucuna ulaşılabılır. Nitekim konuyla ilgili yapılan çoklu doğrusal regresyon analizi de başka il nüfusuna kayıtlı olanların oranındaki % 1’lik bir artışın, kaba boşanma hızı ortalamasında ‰ 0,01 artışla ilişkili olduğunu göstermiştir. Nüfus yapısının homojen olması, bireyler üzerinde toplum baskısının daha fazla olması şeklinde yorumlanabilir. Bu da böyle illerde yaşayan ve ortak hayatı çekilmez bir hale gelen eşlerin, evliliklerini sona erdirme konusunda nüfus yapısı heterojen olan illerde yaşayanlara göre daha dezavantajlı oldukları anlamına gelmektedir.

İşgücüne katılma oranı açısından: SPSS yazılımı kullanılmak suretiyle hazırlanan çalışmanın çoklu doğrusal regresyon analizine göre işgücüne katılma oranının P değeri, istatistiki açıdan kabul edilebilir maksimum düzey olarak önerilen 0,05’ten büyük ($p=0,841$) çıktığı için işgücüne katılma oranları ile kaba boşanma hızı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Muhtemelen bunda işgücüne katılma oranlarının il bazında değil de İBBS’ye göre verilmesi etkili olmuştur. TÜİK’in sözü edilen verileri il bazında veri tabanında yayımlaması durumunda bu değişkenin de kaba boşanma hızıyla olan ilişkisine dair tamamlayıcı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

Acar, S., Bilen Kazancık, L., Meydan, M. C. ve Işık, M. (2019). *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017*. Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.

Ahiler Kalkınma Ajansı (2018). *Yeni Teşvik Sistemi Aksaray*. <http://ahika.gov.tr/assets/ilgildosyalar/Aksaray-Yeni-Tesvik-Sistemi.pdf> (09 Eylül 2021).

Akıntürk, T. ve Ateş, D. (2017). *Türk Medeni Hukuku 2. Cilt: Aile Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayın.

Ankara Kalkınma Ajansı. (2018). *Ankara El Kitabı*. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı.

Aydın, O., Aslantaş-Bostan, P. ve Özgür, E. M. (2018). "Mekânsal Veri Analizi Teknikleriyle Türkiye'de Toplam Doğurganlık Hızının Dağılımı ve Modellenmesi". *Coğrafya Dergisi*, 37, 27-45. doi: 10.26650/JGEOG434650

Chan, T. W. ve Ermisch, J. (2014). *Family Geography and Family Demography in the UK: Cross-Sectional Perspective*. https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/1534615/7/Chan_ps2.pdf (06 Eylül 2021).

Civelek, A. (2010). Turizmin Sosyal Yapıya ve Sosyal Değişmeye Etkileri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 13 (1-2), 331-350.

Coates, B. A. (2008). *Divorce with Decency*. United States of America: University of Hawaii Press.

Çakıcı, M., Oğuzhan, A. ve Özdil, T. (2015). *İstatistik*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Dağ, V. ve Mansuroğlu, S. (2020). "Turizm Alanlarının Kent Kimliğine Etkisi: Denizli Kenti Örneği". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24 (2), 589-604.

Doğanay, H. (1997). *Türkiye Beşeri Coğrafyası*. İstanbul: MEB Yayınları.

Esmer, S., Başer, S. Ö., Oral, E. Z., Danacı, A., Balcı, G. ve Akbayırlı, K. (2019). *TCDD İzmir Alsancak Limanının Geçmişten Günümüze Bölge Ekonomisi Açısından Değerlendirilmesi*. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.

Eyce, B. (2002). "Demografik Özelliklere Göre Türkiye'de Boşanma". *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 14, 81-98.

İkiel, C. (2004). "Muğla'nın Coğrafi Özellikleri". A. A. Çınar (Ed.), *Muğla Kitabı (Arkeoloji, Tarih, Coğrafya)*. Muğla: Printer Ofset Matbaacılık, 15-25.

İlkkaracan, P. (1998). "Doğu Anadolu'da Kadın ve Aile". *Bilanço*, 75, 173-192.

İzmir Kalkınma Ajansı. (2015). *İzmir Bölge Planı 2014-2023*. İzmir: İzmir Kalkınma Ajansı.

Karabulut, R. ve Şeker, K. (2018). Belirlenmiş Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23 (3), 1049-1070.

Kaya, A. (2016). "Uşak İli Nüfusunun Başlıca Özellikleri". *Tarih Okulu Dergisi*, 9 (XXVI), 389-415. doi: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh933>

Kaya, K. ve Tan Eren, G. (2020). "Boşanma ve Erken Boşanmaların Artış Nedenleri". *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (9), 708-728.

Kır, İ. (2011). Toplumsal Bir Kurum Olarak Ailenin İşlevleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (36), 381-404.

Koday, Z. ve Akbaş, F. (2016). "Aydın İlinin İdari Coğrafya Analizi". *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 57, 63-91.

Meçik, O., Genç, E. ve Karabacak, M., (2013). "Uşak Ekonomisi ve Yerel Dinamiklerin Rolü". *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6, 48-69.

Nemlioğlu Koca, Y. (2017). "Development of the Port Cities in Turkey: Hinterland and Networks". *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 7 (3), 159-180. doi: 10.26579/jocress-7.3.11

Öğüt Eker, G. (2001). Yazılı Kaynaklarda Türk Ailesi. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 13 (37), 131-158.

Özaltın Türker, G. (2020). Turizmin Etkileri Olumlu mu, Olumsuz mu Türkiye de Yapılmış Çalışmalara Yönelik Bir İnceleme. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4, 1477-1492. doi: 10.26677/TR1010.2020.407

Sultana, A. (2012). "Patriarchy and Women's Subordination: A Theoretical Analysis". *Arts Faculty Journal*, 4, 1-18. doi: 10.3329/afj.v4i0.12929

Şahbaz, H. (2020). "Ülke İçi Göçlerde Eskişehir İlinin Yeri". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25 (44), 107-124.

Tandoğan, A. (1998). *Demografik Temel Kavramlar ve Türkiye Nüfusu*. Trabzon: Eser Ofset Matbaacılık.

Toksöz, G. (2011). *Antalya İli İşgücü Piyasası Analizi*. Ankara: Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Türkiye Ofisi.

<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/info/antalya-isgucu.pdf> (05 Eylül 2021).

Tonta, Y. (2008). *Regresyon Analizi*.

<https://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/courses/fall2007/sb5002/sb5002-11-regresyon-analizi.pdf> (22 Aralık 2021).

TÜİK (2021). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*.

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (03 Eylül 2021).

TÜİK (2021). *Boşanma İstatistikleri*.

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (03 Eylül 2021).

TÜİK (2021). *Doğum İstatistikleri*.

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (03 Eylül 2021).

TÜİK (2021). *İşgücü İstatistikleri Bölgesel Sonuçlar*.

<https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr> (03 Eylül 2021).

TÜİK (2021). *Ulusal Eğitim İstatistikleri*.

<http://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=130&locale=tr> (03 Eylül 2021).

Türkarşlan, N. (2007). "Boşanmanın Çocuklar Üzerine Olumsuz Etkileri ve Bunlarla Başetme Yolları". *Aile ve Toplum*, 9 (3), 99-108.

Uçan, Ö. (2007). "Boşanma Sürecinde Kriz Merkezine Başvuran Kadınların Retrospektif Olarak Değerlendirilmesi". *Klinik Psikiyatri*, 10, 38-45.

UN-DESA (2021). *Crude Divorce Rate*.

<https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/datas-et/marriage/crude-divorces.asp> (04 Eylül 2021).

Ürger, S. (1993). *Genel Turizm*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Basımevi.

Yıldırım Kalem, M. ve Öztürk Deniz, F. (2018). Turizmin Yerel Halkın Sosyo-Kültürel Yapısına Etkisi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), 79-91.

Yıldırım, N. (2004). "Türkiye'de Boşanma ve Sebepleri". *Bilig*, 28, 59-81.

Yıldız, M. C. (2003, Eylül). "İntihar Bir Töre Cinayeti mi?". T. Atalay, İ. Uluğ, A. Atak (Ed.). *Sosyolojik ve Hukuksal Boyutlarıyla Töre ve Namus Cinayetleri Uluslararası Sempozyumu*, Diyarbakır. 136-162.

Yüceşahin, M. M. ve Tüysüz, S. (2011). "Ankara Kentinde Sosyo-mekânsal Farklılaşmanın Örüntüleri: Ampirik Bir Analiz". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 9 (2), 159-188.

**SØREN KIERKEGAARD'TA VAROLUŞ, KENDİLİK VE
HAKİKAT
EXISTENCE, SELF, AND TRUTH IN SØREN
KIERKEGAARD**

Yılmaz ORUÇ

Doktorant, İnönü Üniversitesi, Felsefe Anabilim Dalı

yilmazoruc016@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9907-3642>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute

S.14, Nisan | April 2022, Erzurum

e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date : 13.09.2021

Kabul Tarihi | Accepted Date : 03.01.2022

Sayfa | Pages : 59-80

<http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.994942>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

iThenticate

SØREN KIERKEGAARD'TA VAROLUŞ, KENDİLİK VE HAKİKAT

Yılmaz ORUÇ

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 59-80

ÖZ

Søren Kierkegaard geleneksel felsefenin bu zamana dek insanı açıklamada daha çok rasyonalist söylemi esas aldığını belirtir ve rasyonalist söylemin insanın bireyselliğini önemsemediğini düşünür. O, kendi düşüncesini oluştururken daha çok Hegel'in sisteminde nesnel/mutlak tinin gölgesi altında değersizleştirilmiş bireyi önemser. Çünkü Hegel'in sisteminde insanın bireysel varoluğu ikinci plandadır. Bundan dolayı Kierkegaard insanın salt akılcı söylemlerle tanımlanamayacağını, akılcı söylemin her zaman eksik kaldığını belirtir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran en önemli niteliğın onun tinselliğı olduğunu düşünen Kierkegaard korku, kaygı, umutsuzluk gibi insana özgü psikolojik öğeleri dikkate alarak somut bir insan profili resmeder. Kierkegaard somut insan varoluşundan hareket ederek yeni bir perspektif geliştirir. Varoluşçu düşüncenin kurucusu olarak kabul edilen Kierkegaard insanın kendiliğinin seçimler yoluyla oluştuğunu düşünür. Somut insan üç farklı seçimle kendiliğine ve hakikate ulaşır. Estetik, etik ve dinî seçim üç temel seçim olarak karşımıza çıkar. Kierkegaard'a göre dinî seçim en üst seçimdir. İnsan dinî olanı seçtiğinde Tanrı karşısındaki eksikliğini ve aciziyetini fark eder ve kendi olabilir. Kendilik'e ve dolayısıyla hakikate ulaşmak da umutsuzluk ve insanın içselliğiyle mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Hakikat, Kendilik, Kierkegaard, Seçim, Varoluş.

EXISTENCE, SELF, AND TRUTH IN SØREN KIERKEGAARD

ABSTRACT

Søren Kierkegaard states that traditional philosophy has based more on rationalist discourse in explaining human beings until now and thinks that rationalist discourse does not care about human individuality. While forming his own thought, he cares more about the individual who is devalued under the shadow of the objective/absolute spirit in Hegel's system. Because in Hegel's system, the individual existence of man is secondary. For this reason, Kierkegaard states that human beings cannot be defined only by rational discourses, and rational discourse is always incomplete. Thinking that the most important quality that distinguishes man from other beings is his spirituality, Kierkegaard paints a concrete human profile by taking into account human psychological elements such as fear, anxiety and hopelessness. Kierkegaard develops a new perspective starting from concrete human existence. Kierkegaard, who is accepted as the founder of existential thought, thinks that human self is formed through choices. A concrete person reaches his own self and truth through three different choices. Aesthetic, ethical and religious choice appear as three basic choices. For Kierkegaard, religious choice is the supreme choice. When a person chooses the religious one, he realizes his inadequacy and weakness before God and can be himself. Reaching the Self and thus the truth is also possible with despair and human inwardness.

Keywords: Truth, Self, Kierkegaard, Choice, Existence.

Giriş

Kierkegaard, kendi düşüncelerini kaleme alırken Sokrates gibi hareket eder. Bu sebeple kendisini yaşadığı dönemin Sokrates'i olarak görür. Kierkegaard'ın Sokrates benzeri yaklaşımı kendisinden sonra gelen düşünürlerce de kabul edilir ve ona Danimarka'lı Sokrates yakıştırması yapılır. Kierkegaard'ın Sokrates'e olan ilgisi Platon'un ilgisinden daha az değildir. Tıpkı Platon gibi Kierkegaard da kendini Sokrates'te görür. Kierkegaard da Sokrates gibi hakiki varlığın insanın bireyselliğinde yer aldığını, hakiki bilginin de bireyin kendini bilmesiyle elde edilebileceğini düşünür (Magill, 1971: 12). İnsan kendi bireyselliği üzerine düşünerek kendi seçimlerini özgürce yapmalıdır. Bireyin kendini bilmesi ancak içsellikle yapılan seçimlerle mümkün olabilmektedir (Kierkegaard, 2020: 24). Kierkegaard, Sokrates'in 'kendini bil' sözünü 'kendini seç' olarak değiştirmiş ve insanın özgürce yaptığı seçimlerle bir evreden başka bir evreye ulaşabilme imkânından söz etmiştir.

Varoluşçuluğu önemli kılan husus insanın kendi varoluşuna kendisinin anlam kattığına vurgu yapmasıdır. İnsan, kendi eylemleriyle kendi özünü oluşturur. Daha önceki felsefi sistemler ise insanın bu dünyaya bir öz ile geldiğini düşünür. Böylesi bir anlayış doğal olarak insanı diğer nesnelere gibi ele alır. Oysa varoluşçuluk, diğer tüm şeyleri geri plana alarak tamamen insan varoluşunu dikkate alır. Bundan dolayı varoluşçuluk klasik felsefenin fazlaca dikkate aldığı soyut kavram ve açıklamaları önemsemez. Varoluşçuluğun dikkati tamamen somut insanın varoluşuna yönelir (Folquie, 1998: 39). Varoluşçuluğun en önemli isimlerinden biri kabul edilen Kierkegaard açısından somut insan, dünyadaki tüm varlıklardan daha benzersiz bir yapıdadır. İnsan, hayat boyu bireysel varoluşunu sergileyebilme farkındalığına haiz tek canlıdır. İnsan, varoluşunu bir anda nihayete erdiremez. Varoluş, zaman içerisinde yaparak, yaşayarak ve tercihlerde bulunarak elde edilir (Cauly, 2006: 54-69). İnsan, kendi varoluşunu, hayattaki tercihlerine göre seçebilen, kendisini dönüştürebilen bir yapıya sahiptir. Kierkegaard'ın varoluşu çeşitli evrelerle açıklaması da bu tercihler ve dönüşümleri esas olarak gerçekleştirilir (Taşdelen, 2004: 104). Yapılan her tercih insanı farklı bir evreye taşır. Kierkegaard'ın varoluş evrelerine geçmeden önce düşünürümüzün varoluştan ne anladığına bakmak ilk yapılması gereken şey olacaktır.

1. Bireyin Kendini Seçmesi Bağlamında Varoluş

Kierkegaard açısından varoluş, bireyin kendisini seçme sürecidir. Varoluşu soyut ve anlamsız birtakım kavramlara hapsetmek ve akılcı bir şekilde açıklamaya çalışmak bu süreci yok saymak anlamına gelir (Kierkegaard, 2020: 21). Bu nedenle varoluş kavramı nesnel açıdan ele alınamaz. Varoluş, sonlu insanın öznel tecrübelerini dikkate alır (Türkyılmaz, 2016: 17). Varoluşçuluk, bilimsel doğrular ve soyut kavramlardan ziyade insanın hakikatini önceler. Yine varoluşçuluk, pozitif bilimlerin aksine nesne yerine özneyi başlangıç kabul eder. Var olmak adına tercihlerimiz önemli olsa da tek başına tercihlerimiz yeterli değildir. Tercih ettiği tip ya da evrede takılıp kalan bir var olan, kendi varoluşunu yitirir. Var olmak adına daha evvel yaptığımız tercihlerimizden sıyrılıp bir sonraki evrede ne olmak istiyorsak bu isteğimize uygun yeni tercihleri seçmemiz gerekir. Kendi varoluşumuza bir sınır çizmememiz gerekir. Çünkü varoluşun kendisi bir süreçtir, kendiliğimizin ötesine geçmektir. İnsan yalnızca özgür seçimleriyle daha üst bir varoluş alanına ilerleyerek varlığını sürdürebilir (Folquie, 1998: 39-46). Tekil insanın öznelliğini önemseyen Kierkegaard için insan yaşadıkça ve seçim yaptıkça kendi varoluşuna anlam katabilmektedir.

Varoluşçu düşünürler, klasik felsefenin, insanı içinde yaşadığı evrenin bir parçası olarak görmesine karşı çıkar. İnsan, evrenin küçük bir parçasından çok, başlı başına bir öznedir. İnsan sadece akılla kavranabilir bir varlık da değildir. İnsan duygularıyla birlikte var olan eşsiz bir varlıktır. İnsanın özüne, duygularına yönelmek, varoluşçu felsefeyi klasik felsefeden ayıran en önemli özelliktir (Manav ve Gürdal, 2013: 61-62). Klasik felsefe, bireyin duygularını ve yaşadığı çatışmaları çözmede yetersiz kalır. Çünkü insan salt akılsal olarak ele alınır. İnsani duyguların yok sayılması, dikkate alınmaması bireysel varoluşun canlılığını yok saymak anlamına gelir. Kierkegaard açısından insanın iç dünyası, klasik felsefenin açıklamalarına karşı direnç gösteren bir yapıya sahiptir (Kierkegaard, 2020: 21). İnsanın iç dünyası durağan olmaktan ziyade sürekli değişen bir yapı içerir. Bu anlamda insanı sadece akılsal bir varlık olarak ele almak doğru bir yaklaşım olmayacaktır. İnsan akıl sahibi bir varlık olmanın yanında duygu ve tutkuları da olan bir varlıktır.

Kierkegaard'ın düşünceleri esasen Hegel karşıtlığını sergiler. Hegel bütün dünyayı mantık çerçevesinde açıklama yoluna gider. Mantığın kategorileri, Tin'in tarihte kendini açmasından başka bir şeye hizmet etmez.

Oysa Kierkegaard nezdinde böylesi bir yaklaşım anlamsızdır. Çünkü bu durum insanı pasifize eder. Oysa insan evren içerisinde aktif bir haldedir (MacIntyre, 2001: 17-18). Hegel'e göre insan, Tin'in kendini açma sürecindeki basamaklardan biridir. İnsanı yok sayan böylesi bir süreç ise Kierkegaard açısından anlamsızdır (Solomon, 2020; 128). Hegel kendi sisteminde tekil insanı tamamen görmezden gelir (Kierkegaard, 1992a: 203). Bu noktada Kierkegaard sadece Hegel'i eleştirmekle kalmaz kavramsal düşünceyi önceleyen, kavramsal hakikatleri kabul eden tüm felsefi anlayışları reddeder. Kierkegaard'a göre Platon'dan bu yana hakikatin evrensel olduğunu düşünen tüm düşünürler hakikati rasyonel bir karakterde sunma yoluna gitmişlerdir. Böylesi bir evrensel hakikat kabulü ise tekil insanın öznelliğini bir kenara koymuştur (Solomon, 2020; 129). Hegel, varoluşun bir bütün içerisinde akılla kavranabileceğini düşünür. Böylesi bir anlayış varoluşun kendine özgü niteliğini göz ardı etmek, varoluşu kısıtlı olarak ele almak ve tekil bireyi yok saymak anlamına gelir. Bu yüzden Hegel'in akılcı, objektif sistemi varoluşu anlamsız hale getirmektedir (Kierkegaard, 2020: 9). Kierkegaard, varoluş ve sistem kavramlarının birbiriyle çeliştiğini düşünür. Çünkü sistem esas itibarıyla sonluluğu içerir. Oysa varoluş dinamik bir yapıya sahiptir. Varoluş kavramını Hegel'in yaptığı gibi salt akılsal olarak ele almak varoluşu yok saymak anlamına gelir (Manav ve Gürdal, 2013: 64). Bu nedenle Kierkegaard, Hegel'in nesnel ve akılcı sistemine karşı durur. Nesnel ve akılcı sistemin yerine insanın duygularını koyarak insan varoluşunun ancak duygulara bakarak anlaşılabilirliğini düşünür. Bununla birlikte Kierkegaard, Hegel'in bütüncül sisteminin karşısında da yer alır. Çünkü bir bütünün parçası olmak insanın kişiliğini yok saymak anlamına gelir. Bu yüzden Kierkegaard, Hegel'in nesnel felsefesinin tam karşısına öznel felsefeyi yerleştirir. Öznel felsefe, nesnel felsefenin aksine bütünü değil tekil olarak insan varlığını dikkate alır. İnsan varlığı dinamik bir yapıdadır ve bu durum süreklilik arz eder. Dinamik bir yapıya sahip olan insan varoluşu dünyayla ilişkisini duygularıyla kurar (Weahl, 1999: 11-13). Kierkegaard'ın Hegel'den farklılaştığı husus Tin'in tam karşısına tekil insanı koymasıdır. Hegel'in sisteminde dünyadaki -tekil insan dahil- her şey nesnel ve rasyonel bir şekilde Tin'in kendini açmasına hizmet ederken Kierkegaard'ta dünyadaki her şey tekil insanın öznelliğine göre şekillenmektedir (Solomon, 2020; 169-171). Kierkegaard Hegel'in bütüncül felsefesine karşın insanın bireyselliğini önemser ve insanın içselliğine, duygularına vurgu yapar. Bu anlamda insan Kierkegaard için çok önemli bir konumda yer alır.

Kierkegaard'a göre her bireysel varoluş biriciktir, öznedir. Bundan dolayı Kierkegaard açısından üç farklı öznellik türü bulunur. Bu türler varoluş

evreleri olarak da adlandırılır (Kierkegaard, 2020: 29). Kierkegaard'ın varoluşu evrelere ayırmasının nedeni bireysel varoluşun somutluğudur (Manav ve Gürdal, 2013: 69). Kierkegaard *Ya/Ya da* isimli eserinde bu varoluş evrelerinin nasıl şekillendiğini detaylı bir şekilde anlatır (Cauly, 2006: 102). Varoluş evrelerinin her birini, bireyin kendiliğe ulaşma çabasındaki potansiyelin, ihtimallerin nasıl gerçekleştiğini gösterme çabası olarak değerlendirebiliriz (Taşdelen, 2004: 145-153). Çünkü Kierkegaard'a göre varoluş süreç içerisinde ortaya çıkan bir şeydir ve bu süreç değişik aşamalardan geçer. Varoluş evrelerinin her biri bireyin hayatında geçtiği aşamalara gönderme yapar. Her bir evre aslında bir diyalektik vardır. Burada adı geçen diyalektik Hegel'in sistemindeki zorunlu ilkeyi çağrıştırmaz. Kierkegaard'ın varoluş sürecinde bireyin bir evreden başka bir evreye geçmesi zorunluluk içermez. Yanı sıra, daha alt evreler üstteki herhangi bir evreye geçiş için aracılık görevi de üstlenmez. Kierkegaard'ın ortaya koyduğu varoluş evreleri arasında bir uçurum vardır ve evreler arası geçiş mutlak seçim ve sıçramayla mümkün olur (Türkyılmaz, 2016: 22). Kierkegaard'ın ortaya koyduğu evreler kendi içerisinde değerlendirilir ve hiçbir evre diğerine göre daha değerli ya da rasyonel olarak sunulmaz. Her bir evre kendine has birtakım akıl ve duygu durumlarını içerir.

Kierkegaard'ın yapmaya çalıştığı şey hayatımızda var olan yaşam biçimlerini ortaya koymaktır. Bu yaşam biçimlerine yapacağı dolaysız bir eleştiri, açıklama insanlar tarafından pek hoş karşılanmayacaktır. Çünkü insanoğlu yaşadığı, tecrübe ettiği yaşam biçimlerinin, inandıkları doğruların doğrudan eleştirilmesine doğal olarak ya tepki verecektir ya inkâr edecektir ya da görmezden gelecektir. Bu yüzden Kierkegaard varoluş evrelerini dolaylı bir şekilde açıklamıştır (Kierkegaard, 2020, 24). Kierkegaard'a göre estetik varoluş evresi, etik varoluş evresi ve dinî varoluş evresi olmak üzere üç tür yaşam biçimi vardır (Kierkegaard, 1945: 430). Varoluş evrelerinin her birini ortaya çıkaran temel unsur ise insanın sahip olduğu farklı tutku türleridir (Taşdelen, 2010: 134). Farklı tutku türleri insanın farklı seçimler yapmasını sağlar. Yapılan her seçim de insanın farklı yaşam biçimlerini bize gösterir.

1.1. Hazzı Önceleyen Bir Yaşam Biçimi: Estetik Varoluş

Kierkegaard açısından insan yaşamındaki ilk evre estetik varoluş evresidir. Bu evre esasen gündelik insan yaşamının bir portresidir. Estetik varoluş evresi hazzı ve kişisel tatmini önceleyen bir evredir (Solomon, 2020; 173). Aynı zamanda estetik varoluş evresi her insanın zorunlu bir şekilde

bulunduğu ilk evredir (Hannay, 2013: 194). Estetik evrede yaşayan insan haz peşindedir. Estetik insan güzeli ister ve kendisine zevk veren şeyleri arar (Kierkegaard, 2020: 30). Bu evrede iki tür estetik biçim vardır. Birincisi dolaysızlığı temele alır, ikincisi düşünselliği. Her iki estetik biçiminin ortak yanı ise karar verme noksanlığıdır. Dolaysız estetik insan gündelik hayatın akışına kendini kaptırmışken düşünsel estetik insan zihinsel yanıyla ön plana çıkar (Yıldırım, 2020: 186). Estetik evrede birey, anlık hazları dikkate alır. Sorumluluk almaktan kaçır, geleceğine yönelik herhangi bir karar almaz, yalnızca içinde bulunduğu an'a odaklanır ve alacağı zevki düşünür (Manav ve Gürdal, 2013: 70). Burada geçmiş ve gelecek değil, an önemlidir. Birey, plan ve program yapmaz, dışsal koşullarla hayatını sürdürür. Böylesi bir yaşam tarzı bireyi pasif kılar (Çetin, 2016: 173-174). Kişiliğin pasifleştiği bu evrede insan sadece kendi bireysel mutluluğunu düşünür. Bu mutluluk da dışarıdan gelen etkilerle şekillenir.

Estetik evrede yaşayan birey farklı olanakları hayata geçirmesine karşın hiçbir şeye bağlılık göstermez. Örneğin birey âşık olur fakat evliliği aklına getirmaz. Farklı konularda düşünür ancak düşündüğü hiçbir şeyi uygulamaz. Bu evredeki birey esas itibarıyla kesin karar verme sorumluluğundan kaçır (Magill, 1971: 40-41). Sorumluluktan kaçan birey farklı zamanlarda farklı arzu ve zevklerin peşinden koşır, hiçbir duruma bağlılık göstermez. Bu bağlamda estetik evrede birey sınırsız bir şekilde heyecan ve arzusunun peşindedir (Politis, 2012: 21). Arzusunu gerçekleştiren birey tatmin oldukça başka türden arzuları gerçekleştirmeyi amaçlar. Dışsal koşullardan kaynaklanan arzu, bireyin an'da yaşamasına neden olur. (Kierkegaard, 2020: 771). Dışsallık bu noktada bireyi pasifize eder. Birey bu evrede özgür seçimlerde bulunmamaktadır (Kierkegaard, 2020: 779). Bu evrede anlık hazlar, hayal gücü ve duygular tinselliğin önündedir. Kierkegaard açısından anlık hazlara, duygulara yönelen bu yaşam biçimine en iyi örnek ise Don Juan'dır (Türkyılmaz, 2016: 37). Kierkegaard'ın estetik evrede ele aldığı karakterlerden biri olan Don Juan, Mozart'ın Don Gioavanni'sinden ilham alınarak oluşturulmuştur. Müzikal bir karakter olan Don Juan, anlık hazlarını tatmin etmeyi arzulayan, erotik tutkuların esiri olan bir karakterdir (Yıldırım, 2020: 186). Kierkegaard'a göre Don Juan karakteri ruhun karşıtı olan duyumsallığı yansıtır. Kierkegaard açısından duyumsallık şeytansı olana da karşılık gelir. Don Juan, arzularını baştan çıkararak giderme amacındadır. Don Juan arzusunu gerçekleştirir gerçekleştirmaz kendisine yeni bir arzu nesnesi bulma arayışına girer (Kierkegaard, 2015: 61-72). Kierkegaard'a göre Don Juan karakteri müziksel bir yapıya sahiptir (Kierkegaard, 2005: 72). Müziksel Don Juan'ın tek gayesi baştan

çıkarma üzerine kuruludur. Düşünsel bir yanı olmayan bu karakteri kelime ya da cümlelerle açıklamak mümkün değildir. Don Juan'ın devamlılığı yoktur. Don Juan, müzik başlayınca var olur, bitince ise yok olur (Kierkegaard, 2015: 76). Don Juan karakteri devamlılık arz etmez. Bu da onun anlık bir karakter olduğunu bize gösterir.

Kierkegaard'ın estetik evrede ele aldığı ikinci karakter ise Johannes'tir. Johannes, Don Juan'dan farklı olarak düşünsel bir baştan çıkarıcıdır. Johannes yalnızca tek bir kadını, Cordelia'yı baştan çıkarmayı amaçlar (Yıldırım, 2020: 188). Kierkegaard sıradan bir baştan çıkarıcıdan ziyade Johannes'in düşünsel bir yanının olduğunu düşünür (Kierkegaard, 2010: 13). Johannes bir kadını baştan çıkarmaktan zevk alır ancak burada amaç kadını elde etmek değildir. Johannes farklı düşünceler geliştirerek, oyun oynayarak karşısındaki kadını baştan çıkarmanın yollarını arar (Kierkegaard, 2020: 12). Kierkegaard'ın düşünsel estetik bir karakter olarak ele aldığı Johannes düşünsel olarak da insanın zevk alabilirliğini gösterir. Ancak insanın bedensel olarak da düşünsel olarak da sadece zevke odaklanması bir yerden sonra sıkıntıyı da beraberinde getirir. Ne Don Juan ne de Johannes içinde buldukları sıkıntıyı aşabilecek karakterlerdir. Her iki karakter de sorumluluk almak yerine an'a odaklanır. Çünkü sorumluluk duygusu aynı zamanda sahip oldukları özgürlüğü de kısıtlayacaktır. Johannes de Don Juan gibi hiçbir kadına bağlılık göstermez ancak Johannes, Don Juan'dan farklı olarak etik olana saygı duyan bir karakterdir (Manav ve Gürdal, 2013: 77). Etik olana saygı duyması Johannes'i Don Juan'dan farklı kılsa da her ikisi de an'a odaklandıkları için geleceğe dair herhangi bir kaygı taşımamaktadırlar.

Kierkegaard'ın estetik evrede değindiği bir diğer karakter ise Faust'tur. Don Juan'dan bir şekilde türetilen Faust entelektüel olanı temsil eder (Kierkegaard, 2015: 73). Don Juan müzikle karakterize iken Faust dramatik bir yapıdadır (Hannay, 2013: 70). Don Juan bedensel bir baştan çıkarıcıyken Faust ustalikle kelimeleri kullanabilen bir yalancıdır (Kierkegaard, 2015: 73). Bu anlamda Faust, Kierkegaard için düşünselliğin en yüksek seviyesine karşılık gelir (Türkyılmaz, 2016: 41). Her ne kadar Faust bu evrede düşünsel tarafıyla ön planda olsa da yine de o bir estetik karakterdir ve tıpkı diğer iki karakter gibi sorumluluktan ve gelecekle ilgili plan yapmaktan uzaktır.

Estetik evrede yer alan karakterler aslında toplumdan uzak yaşayan bireyleri temsil eder. Bu karakterlerin tamamı toplumsal kuralları hiçe sayar ve sorumluluk almaktan kaçır. Tek gayeleri kendilerine zevk verecek olan

uğraşlara ilgi duymaktır. Nişanlılık, evlilik gibi eylemleri tercih etmeyişleri, tensel hazlarını gidermeyi öncelikle estetik evredeki karakterlerin etik evreye aykırı özelliklerine gönderme yapar (Taşdelen, 2004: 174-176). Bu evredeki birey farklı ruh durumlarına tabiidir ve her daim 'an'ı yaşamayı seçerek sorumluluktan uzak bir hayat sürmektedir. Estetik evredeki insan için geçmiş ve gelecek önemsizdir. An'da bulunmak estetik evredeki bireyin varoluşunu karakterize eder (Taşdelen, 2004: 180-181). Kierkegaard'ın değindiği üç karakter de an'la karakterizedir ve tamamen hazzı öncelikle ederler.

Farklı özelliklere sahip karakterlerden oluşsa da estetik evrede yer alan birey için kalıcı bir tatmin sağlamak mümkün değildir. Çünkü an'lar her zaman bireyin dikkatini çekmeyebilir. Sürekli farklı zevklere odaklanmak, bunlar arasında gidip gelmek bir yerden sonra insanda iç sıkıntısı, boşluk gibi durumların ortaya çıkmasına neden olur. An'da yaşanan, tüketilen şeyler bir noktadan sonra kaybolup gider ve kişisel tatmin sağlanamaz. Bir yerden sonra bu durum bireyde içsel çatışmaların ve krizlerin ortaya çıkmasına neden olur. An'da yaşayan insan aslında hayatı ve özgürlüğünü ıskalamış olur. Kierkegaard'ın Hegel'i eleştirdiği kısım da burasıdır. Hegel'in sistemi estetik evrede takılır. Bu yüzden Hegel estetik evrenin ötesine geçemez. Düşünsel anlamda Hegel'in sistemi kusursuz olabilir ancak o, insanın içselliğini görmezden gelir. Hegel'in sistemi içerisinde insan kendi öznelliğinin farkına varamaz. Estetik evredeki birey ya/ya da sorusunun ağırlığının altında ezilir. Bu noktada bir seçim yapması gerekir. Estetik aşamadaki birey bir yerden sonra iç sıkıntısı, umutsuzluk, kaygı gibi duygu durumlarının etkisinde kalır. Bunların ortaya çıkması aynı zamanda bireyin tinselliğinin de arttığını gösterir. Estetik evredeki insan her ne kadar bedensel zevklerine odaklansa da bir yerden sonra kaçınılmaz olarak umutsuzluğa kapılır. Bu umutsuzluğu aşması için de bir seçim yapması gerekir. Yapacağı bu seçim bireyi umutsuzluktan kurtarır ve onu etik olana taşır (Kierkegaard, 2020: 31-32). Umutsuzluğun insanı etik alana taşıdığını söyleyen Kierkegaard'a göre etik alan, gerçekte insanın anlam arayışındaki ikinci evre olarak karşımıza çıkar.

1.2. Toplumsallık ve Sorumluluk Ekseninde Bir Yaşam Biçimi: Etik Varoluş

Etik varoluş evresi estetik varoluş evresinin aksine daha karmaşıktır. Bu nedenle estetik varoluş evresindeki birey tamamen gündelik yaşamın olanakları peşinde koşan, kendi varoluşunun farkında olmayan, an'lık hazları gerçekleştirmeyi önceleyen bir yapıdayken etik varoluş evresinde birey artık özgürlüğünün, seçimlerinin ve dolayısıyla kendi varoluşunun farkına varmaya

başlamıştır. Birey bu evrede salt bir birey olmaktan çok daha ötedir. Bu anlamda Kierkegaard'a göre etik kavramı birçok alanı içerisinde barındırır. Bu kavram hem eskiyi hem modern olanı hem paganizmi hem Hıristiyanlığı içerir. Bu sebeple etik, basit bir kavramdan çok diyalektik bir süreçte de gönderme yapar (Politis, 2012: 43). Kierkegaard açısından hayatı tam olarak değerlendirebilecek birey aslında etik alanda yer alır. Çünkü bu evrede birey estetik evrede olduğu gibi sadece an'da bulunmaz, geniş zamanda bir süreklilik arz eder (Kierkegaard, 2013a: 8). Etik varoluş evresinde yer alan birey, estetik evredeki farklılıkları, istikrarsızlıkları, gündelik olanı yürürlükten kaldırıp etik evre ile uyumlu hale getirmeye çalışır. Burada bireysellikten ziyade toplumsallık ön plana çıkar (Cauly, 2006: 121). Estetik varoluş evresinin aksine birey bu evrede arzu ve hazzın peşinden gitmeyi bırakmıştır. Arzu ve hazzın yerini toplumsal sorumluluklara uyma, kuralları içselleştirme almıştır. Birey artık sadece an'la karakterize değildir ve geleceğe dönük planlar yapmaya başlamıştır.

Kierkegaard bu varoluş evresini Hegel'in etiğe dair görüşlerini dikkate alarak oluşturur. Kierkegaard'a göre etik varoluş evresi toplumsal normları, gelenekleri, alışkanlıkları içerisinde barındırır. Toplumsal normlar bireyin gerçekleştireceği davranışları meşrulaştırmasına olanak sağlar. Oysa estetik varoluş evresindeki birey toplumsal normları özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesiyle reddeder. Evlilik kurumu, insanın bir aile kurması, belirli bir işte çalışması, toplumsal normlara uygun hareket etmesi bazı ödevlere uymayı beraberinde getirir. Bu gibi toplumsal eylemleri gerçekleştirmek bireyin kendiliğine güç katar. Etik varoluş evresindeki birey toplumsal sorumluluklarının bilinciyle hareket eder ve bu sorumlulukları hayatının merkezine koyar. Bu durum, bireyin kendiliğine katkı sağlar (Kierkegaard, 2020: 34). Toplumsal sorumluluk kendiliğe katkı yapmanın yanında insanın toplumla uyum içerisinde yaşamasını da sağlar.

Kierkegaard'a göre etik varoluş evresindeki birey, estetik varoluş evresindeki birey gibi farklı duygu durumları içerisinde gidip gelmez. Kendi varlığının sorumluluğunun farkındadır. Kendilik, özgür bir şekilde bireyin kendini somut biçimde seçmesiyle mümkün olur. Bu seçim de ancak etik varoluş evresinde gerçekleşir (Yıldırım, 2020: 192). Etik varoluş evresi bireyin sorumluluk üstlendiği, bağlılık gösterdiği, toplumsal normların ve ödevlerin olduğu bir evredir. Burada bireyin özneliği ön plandadır. Estetik evredeki birey an'da yaşar, bedensel hazlarını tatmin eder. Tek arzusu hazzın doruklarına

çıkmaktır. Ancak etik varoluş evresindeki birey özgür bir şekilde seçim yapar, sorumluluklarını yerine getirir. Birey hayatı boyunca sürekli farklı durumlarla karşılaşabilir. Bu durumlara karşı kararlı bir duruş sergilemesi, istikrarlı tavır alması etik evredeki bireyin en önemli özellikleri arasındadır. Bu evrede yer alan birey kendi varoluşuna aktif bir şekilde anlam katar (Kierkegaard, 2020: 32-33). Bu durum estetik evreden farklı olarak bireyin pasifliğini ortadan kaldırır. Bu evrede birey dışsal koşullar tarafından belirlenmez. Bizzat kendi özgür seçimleriyle hareket eder.

Kierkegaard'a göre birey mutlak seçim ile etik varoluş evresine geçebilir. Ancak mutlak seçim ile etik olanın tercih edilmesi estetik olanı tamamen dışlamaz. Etik varoluş evresinde kişiliğin odak noktası bireyin kendisidir. Bu anlamda estetik tamamen dışlanır ancak arka planda yine de varlığını sürdürür (Kierkegaard, 2013a: 23). Kierkegaard'a göre ya/ya da durumu yaşamdaki en önemli meseledir ve tüm insanların yaşamında yer alır (Kierkegaard, 2013b: 9). Kierkegaard'ın ya/ya da'sında ise esas olan etik olandır (Kierkegaard, 2020: 762). Çünkü estetik evredeki birey kendilik duygusunu geri plana atmış, sorumluluktan ve karar vermekten kaçmıştır. Estetik birey tamamen hayallerinin ve duygularının peşinden gitmiştir. Kendi varlığının sonsuzluğuyla ilgilenmemiştir. Anlık hazlar arasında gidip gelse de burada tam bir seçim yoktur. Oysa birey kendisini mutlak anlamda seçtiği takdirde "kendini seçmiş" olacaktır (Yıldırım, 2020: 192). Kendini seçen birey böylelikle kendi varoluşuna anlam katabilmeye başlayacaktır.

Kierkegaard'ın *Ya/Ya Da* eserinde etik varoluş evresini temsil eden Yargıç Wilhelm karakteri, estetik evredeki bireyi seçim yapmamasından dolayı eleştirmekte ve doğru olduğunu düşündüğü etik evreye davet etmektedir (Manav ve Gürdal, 2013: 80). Etik varoluş evresindeki birey estetik evredeki gibi salt kendisi için yaşamaz. Etik evredeki birey toplumsaldır. Toplum için iyi ve doğru olanı amaçlar. Bu evrede diğer insanların yararına olan eylemler dikkate alınır. Bu eylemler bireyi tatmin etmese de önemli olan evrensel ulaşmaktır. Birey, varoluşunu evrensel olana adar (Anderson, 2014: 63). Etik varoluş evresinde bireyin kendisi için önemsedığı ödev, evrensel ulaşmaktır (Kierkegaard, 2013b: 102). Birey ancak evrensel ulaştığında kendi varoluşunu gerçekleştirme imkânına sahip olur (Kierkegaard, 2020: 854). Evrensel ulaşmak bireyi estetik evredeki dışsal koşullardan kurtarır. Birey bu evrede aktif bir şekilde seçim yapar ve yaptığı seçimler bireysel hazlarından ziyade toplumun beklentilerini karşılar.

Kierkegaard'ın etik varoluş evresindeki karakteri Yargıç Wilhelm estetik varoluş evresindeki bireyi eleştirir ve evliliği önemser. Estetik varoluş evresindeki birey an içerisinde yaşar ve zevklerinin giderilmesini önceler. Burada karşısına çıkan kadınların kimliklerinin bir önemi yoktur. Oysa etik varoluş evresinde sevgi, âşk, bağlılık gibi kavramlar öne çıkar. Sevgi ve âşkın toplumsal kurallara uyacak şekilde yaşanması önemsenir (Taşdelen, 2004: 206-207). Evlilik kurumu estetik varoluş evresinde yaşanan içsel çatışmaları, umutsuzlukları ortadan kaldırarak bireyin kendiliğine ulaşmasına katkı sağlar (Cauly, 2006: 125). Kierkegaard'a göre birey etik varoluş evresine ancak mutlak bir seçimle geçebilir. Mutlak seçimle birlikte etik ön plana çıkarken estetik arka planda kalır. Etik varoluş evresinin merkezinde her ne kadar merkezde etik bulunsa da göreceli olarak estetik yön de varlığını sürdürür (Kierkegaard, 2020: 763-764). Yani bu evrede toplumsal olan her ne kadar ön planda olsa da yine de insanın estetik yönü mutlak anlamda ortadan kalkmaz.

Her ne kadar etik varoluş evresinde birey tinselliğinin ve özgürlüğünün farkında olsa da tıpkı estetik varoluş evresindeki birey gibi bir süre sonra sıkıntı ve umutsuzluğun içinde yer alır. Sorumluluklarına sadık kalmak, bir kadınla evlenmek, her daim ona bağlı kalmak, verdiği sözü her gün tekrar etmek bir süreklilik ister. Bireyin kendiliğine katkı sağlayan, toplum içinde güvenle yaşamasını sağlayan da bu süreklilik ve tekrardır. Lakin bu süreklilik ve tekrar durumu dışsal nedenlere maruz kalabilir. Dışsal nedenler bireyin tüm sorumluluklarını, görevlerini ortadan kaldırabilir ve çeşitli içsel çatışmalara sebep olabilir. Bireyin kendi olmasını sağlayan ve hayatına anlam katan etik kurallar aniden ortadan kalkabilir. Kierkegaard açısından etik varoluş evresinin bireye sunduğu kısmi güven ve istikrar aslında bir illüzyondur. Birey etik varoluş evresinde bazen öyle durumlarla karşı karşıya kalır ki içinde bulunduğu toplumsal ve evrensel kurallar durumu açıklamada yetersiz kalır. Etik varoluş evresi rasyoneldir ancak birey irrasyonel durumlarla da her an karşı karşıya gelebilir. Böylesi durumlarda birey içsel bir çatışma yaşar ve artık etik varoluş evresi çözüm üretmekte zorlanır. Birey artık etik varoluş evresinin sınırına gelmiştir. Bu sınır da dinî varoluş evresidir (Kierkegaard, 2020: 854). Dinî varoluş evresi ise bireyin ani bir sıçrama yaparak toplumsal olmanın ötesine geçtiği ve Tanrı'yla olan ilişkisinin yoğunlaştığı bir evre olarak karşımıza çıkar.

1.3. Toplumsal Olanın Ötesine Geçen Bir Yaşam Biçimi: Dinî Varoluş

Dinî varoluş evresinin merkezinde Tanrı-birey ilişkisi bulunur. Doğal olarak bu evrede birey imanın gereklerini yapmakla yükümlüdür. İman aracılığıyla birey önceki iki evrenin aksine Tanrı ile daha yoğun bir ilişki kurar. Bu anlamda birey tam manasıyla Tanrı'ya lâıyk bir kul olmayı amaçlar. Bu evrede birey Tanrı'ya olan imanını sergilemek için yaşar (Anderson, 2014: 64). Dinî varoluş evresi estetik evrenin bireyciliğiyle etik evrenin toplumsallığının birleşimi olarak görülebilir. Burada bireysel öznellik acı çekme ile kendisini gösterir. Kierkegaard'a göre birey bu evreye ancak bir sıçrama yoluyla ulaşabilir. Estetik evreden etik evreye geçiş rasyonel bir kararla mümkün olurken etik evreden dinî evreye geçişte irrasyonel bir durum vardır. Dinî varoluş evresinde bireyin amacı Tanrı'ya erişmektir (Manav ve Gürdal, 2013: 93). Bundan dolayı dinî varoluş evresinde varlığını sürdürmek isteyen kişi bireyselliğini geri plana iter ve Tanrı'ya teslimiyeti seçer (Gödelek, 2008: 368). Dinî varoluş evresinin merkezinde iman kavramı yer alır. Bu yüzden Kierkegaard, etik varoluş evresinden farklı olarak bu evrenin irrasyonel bir karaktere sahip olduğunu düşünür. İnanç ve iman kavramları akılla çelişik olmasına rağmen birey Tanrı'ya inanır. Bu evrede birey tam bir teslimiyetle tüm varlıklardan çok Tanrı'yı önemser. Etik evredeki birey evrensel göre hareket ederken dinî varoluş evresindeki birey Tanrı'ya karşı görev ve sorumluluğu olduğu bilincini taşır (Anderson, 2014: 65-66). Kierkegaard'a göre, etik varoluş evresindeki insan din, iman ve Tanrı ile sosyal olarak ilişkilidir ancak dinî varoluş evresine ulaşmak etik kuralların daha yüksek bir varlık ve amaç uğruna bir kenara bırakılmasını zorunlu kılar (Strathern, 1999: 41). Bu durum insanın yavaş yavaş Tanrı'yı merkeze alıp toplumu ikinci plana atması anlamına gelir.

Bireyin inancı, imanını seçmesi etik olanı bir kenara bırakma ve toplumdan uzaklaşmayı beraberinde getirir. Dinî varoluş evresine geçen birey estetik ve etik tüm eylemlerinden, kararlarından vazgeçmek istese de yine de bunlara karşı ilgisi sürer. Birey bir yandan eski alışkanlıklarından uzak durmak isterken diğer yandan inancının etkisindedir. Bundan dolayı daha önceki iki evre ile dinî evre arasında bir çekişme yaşanır. Kierkegaard böylesi bir durumu örneklendirmek için İbrahim'in oğlu İshak'ı¹ kurban etmesi girişimini dikkate

¹ İbrahim'in İshak ve İsmail isminde iki oğlu vardır ancak üç semavi dinde kurban edilmek istenen oğulun ismi konusunda tam bir ortaklık olmasa da Hıristiyanlık ve Yahudilik'te bu isim İshak olarak kabul edilirken İslamiyet'te İsmail olarak kabul edilir. Tekvin 22'de "İshak'ı, sevdiğin biricik oğlunu yanına al. Moriya bölgesine doğru yola çık, orada sana göstereceğim dağlarda oğlunu kurban edeceksin" ayeti oğulun isminin bize İshak olduğunu açıkça söylerken Kur'an'da bu isim açık olarak

değer bulur. Bir yanda İbrahim'in içinde yaşadığı toplumsal kurallar diğer yanda ise İbrahim'in Tanrı inancı yer alır (Blackham, 2005: 12-13). Kierkegaard'ın bahsettiği çelişki tam da budur. İnanç, iman çelişkidir. Dinî varoluş evresinde tekil özne evrenselin ötesinde yer alır. Tanrı'yla kurduğu ilişki onu evrenselin üzerine çıkarır. Kierkegaard'a göre İbrahim ve Tanrı arasında kimse giremez. İbrahim rasyonel olandan, evrensel olandan sıyrılmış ve yolunu kaybetmiştir. Bu hikâyede İbrahim etik kuralları daha yüksek bir amaç uğruna bir kenara bırakır ve etik olanı aşar. İbrahim'in tekil bir birey olarak evrenselin ötesine geçmesi aslında saçma bir durumdur. Ancak bu saçmalık İshak'ın kurban edilmesini engeller. Bu saçmalık aynı zamanda İbrahim'i iman şövalyesi yapan şeydir. İbrahim, imanını kanıtlamak uğruna öz oğlunu Tanrı için kurban etmekten bir an olsun geri durmamıştır. Durumu saçma kılansa İbrahim'in tekil birey olarak evrenseli aşması olmuştur (Kierkegaard, 2005: 179). Normal şartlar altında herhangi bir insanın toplumsal olandan kopuşu olumlu karşılanmaz ancak İbrahim'in Tanrı için oğlunu kurban etmek istemesi onu evrenselin üstüne çıkarır.

Kierkegaard'a göre İbrahim etiği askıya alan, kendini tamamen Tanrı'ya adayan bir "iman şövalyesi"dir. Onu iman şövalyesi yapan asıl şey ise inancını evrenselin önüne koyan tutkusudur (Hannay, 2013: 212). İman şövalyesi İbrahim kendi içerisinde çelişki yaşar. Etik açıdan İbrahim oğlunu seven bir babadır. Etik kurallar bir babanın oğlunu kurban etmesini olumlamaz. Ancak tekil birey olan İbrahim, Tanrı'ya adanmışlığına da sadık kalmak istemektedir. Korkak davranması İbrahim'i iman şövalyesi olmaktan alıkoyacaktır (Kierkegaard, 2002: 119). Kierkegaard'ın dinî varoluş evresinde değindiği İbrahim'in hikâyesi aslında etik olanın daha üst bir amaç uğruna bir kenara konulmasıdır (Kierkegaard, 2005: 179). İbrahim'in Tanrı'dan oğlunu kurban etmesi adına aldığı emir hem akla hem de etik olana terstir. Ancak İbrahim imanını kanıtlamak adına etik ödevi karşısına alır. Bu noktada İbrahim'in Tanrı'ya olan tam teslimiyeti, etik anlamda bir cinayet olarak görülecek eylemi dinî açıdan kutsal bir konuma taşır (MacIntyre, 2001: 14). Bu durum bir insan için zor bir tercih olsa da iman risk ve ispat gerektirdiği için İbrahim bu aşamada bir an olsun geri adım atmamıştır.

belirtilmemesine rağmen bazı müfessirler Yahudi kaynaklarından farklı olması adına İsmail ismini kullanmışlardır.

Kierkegaard için mühim olan insanın kendisini seçmesi, varlığına anlam katması ve Tanrı'ya teslim olmasıdır. Esas hedef bireyin uğrunda her şeyi feda edebileceği hakikati bulmasıdır. Bu hakikat Hegel'in yaptığı gibi rasyonel düşünceyle, felsefi bir sorgulamayla elde edilebilecek bir şey değildir. Hegel'in akılsal olarak kurguladığı teorisinde her şey önceden bellidir, her şeyin başı ve sonu bellidir. Ancak böylesi bir durum bireye bir yarar sağlamamaktadır. Çünkü Hegel'in sistemi tek tek bireyler için anlamsız ve faydasızdır. Böylesi bir sistemde Hıristiyanlığı açıklamak bireye hiçbir fayda sağlamaz (Kierkegaard, 2005: 167-168). Çünkü Kierkegaard'a göre hakikat özneldir (Kierkegaard, 1992a: 343). Nesnel bir şekilde hakikati elde etmek mümkün değildir. Bu noktada birey kendi kararlarını özgürce alarak hakikati elde etmeye çalışır.

Kierkegaard'a göre dinî varoluş evresinde iki farklı dindarlık biçimi vardır. İlk tür dindarlık biçiminde insan pratik eylemleriyle sonsuzluğu ararken Kierkegaard'ın gerçek Hıristiyanlık olarak gördüğü ikinci tür dindarlık biçiminde insan pratik eylemlerinin yanında diyalektik bir karakteri de yansıtır. Ona göre gerçek Hıristiyanlık içkin ve aşkın olanın bir sentezinden ziyade sonlu ve sonsuzun paradoksal birlikteliğini yansıtır (Politis, 2012: 27-28.) Özetle şunu söyleyebiliriz ki ilk dindarlık biçimi etik varoluş evresini, ikinci dindarlık biçimi ise dinî varoluş evresini niteler.

Kierkegaard'a göre gerçek dindarlık özneldir ve birey nesnel durumda asla gerçek dindar haline gelemmez. İmanın esasını, bireyin öznel kabulü oluşturur. İman, özneldir ve temelinde birey-Tanrı ilişkisi bulunur. Birey Tanrı'ya sadece içsel ve öznel olarak ulaşabilir. İmanı, nesnel olarak değerlendiren yaklaşım bireyin öznel yönünü görmezden gelir. Kierkegaard inancın nesnel kriterlerle başkaları tarafından önceden kurulmasını kabul etmez (Taşdelen, 2004: 243-244). İnanç, bireyin Tanrı'yla olan ilişkisinde açığa çıkan ve akılla açıklanamayan bir durumdur. Bundan dolayı dindarlığı nesnel ölçütlerle açıklamak mümkün değildir.

Dinî varoluş evresini özetlemek gerekirse; nesnel, spekülâtif sistemlerin yetersiz açıklamaları Kierkegaard'ı Hıristiyanlığı yeniden değerlendirmeye yöneltmiştir. Kierkegaard'a göre nesnel düşünce bireyin öznelliğini, varoluşunu dikkate almaz. Kierkegaard böylesi bir Hıristiyanlık anlayışını kabul etmez ve akılla iman arasındaki uyumsuzlukları ortaya koyar. Kendisi yeni bir Hıristiyanlık anlayışı geliştirerek nesnel bir iman sistemi yerine insanın öznelliğini dikkate alır (Blackham, 2005: 11). Kierkegaard açısından Hıristiyanlığın, tamamen tekil insan ve Tanrı arasında yaşanması gereken içsel bir deneyim olduğunu söyleyebiliriz.

Buraya kadar insanın yaşamı boyunca geçtiği evreleri ve Hıristiyanlığı açıklayan Kierkegaard açısından önemli bir diğer mesele ise kendilik'tir. Kendilik kavramı esasen insanın varoluşundan bu yana ele alınan bir kavramdır. Kierkegaard açısından diğer kavramlar gibi kendilik de insanın öznelliği ve içselliğiyle gerçekleştirilebilen bir kavram olarak karşımıza çıkar.

2. Somut İnsanın Asıl Gayesi: Kendilik

İlkçağ felsefesinden bu yana düşünürler insanın benliğini ya da kendiliğini daha çok akılla, düşünceyle açıklamayı denemişlerdir. İnsanın kendiliğini düşünceyle eşdeğer gören düşünürlerin en uç temsilcilerinden biri Fransız düşünür René Descartes'tir. Descartes, insanın düşünme yetisini varoluşunun önüne koyar. Benzer şekilde Immanuel Kant da insanın kendiliğini yine akıl düzeyinde ele alır. Kant'tan sonra ortaya çıkan Alman idealistleri ise insanın kendiliğini tamamen soyut, akılsal bir düzeye indirir. İnsanın kendiliğini aşkın bir konuma getirmeleri, "mutlak" olarak nitelermeleri durumu ne kadar soyutladıklarını göstermektedir. Alman idealistlerinin aksine Kierkegaard soyut, mutlak, aşkın bir insan kendiliğinden çok eski Yunan'da olduğu gibi daha somut bir kendilik tasavvur eder. Kierkegaard somut insanın kendiliğine Hıristiyanlıktan bazı eklemeler yapar ve bizzat yaşayan, yapan, kendini gerçekleştirmeye çalışan bir kendilik kurgulamak ister (Taşdelen, 2004: 73-79). Kierkegaard böylece insanın öznel deneyimleriyle şekillenen bir kendilik anlayışı geliştirmek ister.

Kierkegaard, insanın asıl hedefinin ben olma/kendilik ya da kendini seçme olduğunu düşünür. Ona göre insan kendi varlığına anlam katmak için kendini seçmelidir (Koç, 2017: 174). İnsan hayatının odağında kendisini seçme vardır (Anderson, 2014: 91). Kierkegaard'a göre her insan kendini seçme eğilimiyle dünyaya gelir (Koç, 2017: 176). Kierkegaard'a göre, insanı diğer tüm canlılardan ayıran bir özellik vardır; tinsellik. *Ölümcülük Hastalık Umutsuzluk'ta* Kierkegaard tinsellikle ilgili şunları söyler: "*İnsan tindir. Ama tin nedir? Tin ben'dir. Ama ben nedir? Ben, kendisine bağlı olan bir ilişkidir; daha doğrusu ben, ilişki içinde bu ilişkinin içsel yönelimidir; ben, ilişki olmayıp ilişkinin kendisine dönüşüdür*" (Kierkegaard, 2007: 21). Kierkegaard bu noktada insanın tinselliğine vurgu yapar. Onun tinsellikten kastı insanın çeşitli durumları içerisinde barındıran ilişkiyel bir yapısının olduğudur. İnsan içselliği sayesinde bu ilişkiyel durumunu fark eder ve böylece kendini seçme imkânını keşfeder.

Kierkegaard burada ilişkiden bahseder ama daha sonra benliği, kendiliği bir sentez olarak görür (Talay, 2017: 60). İnsan, özgürlük ve zorunluluğun, sonlu ve sonsuzun, geçici ve kalıcı olanın bir sentezidir. Bir sentez olan insan umutsuzluk duygusunu hissettiğinde kendiliğine ulaşabilir (Koç, 2017: 175). Kierkegaard'a göre umutsuzluğu seçmek aynı zamanda insanın kendisini seçmesidir (Kierkegaard, 2020: 81). İnsan, gerçek anlamda umutsuzluğu seçtiği vakit sonsuz gerçeklik içerisinde kendisini seçer (Kierkegaard, 2013b: 522). Kierkegaard'ın vurguladığı kendilik tam olarak nedir? Kierkegaard'a göre bahsi geçen kendilik insanın özgürlüğüne karşılık gelir. İnsan kendisini sonlu anlamda seçmez. Sonlu bir seçim, insanın diğer sonlu bireyler arasında kaybolmasına neden olur. Burada insan mutlak anlamda bir seçim yapar. Bu seçim bireyin bizzat kendisini seçmesidir. Bu noktada kendilik sonsuz bir somutluk içerir. Çünkü burada birey bizzat kendisidir ancak daha önceki kendi olma durumundan mutlak anlamda farklılık taşır. "Kendilik" daha evvel gerçekleşen bir durum değildir. Yalnızca bir ihtimal olarak var olmuştur. İnsan ancak mutlak bir seçimle bu ihtimali gerçek kılacaktır (Kierkegaard, 2020: 806-807). İnsan kendisini mutlak olarak seçtiği zaman kendisini ilk kez mutlak anlamda somutlaştırmış olur. Çünkü insan kendisini yalnızca mutlak anlamda seçebilir. İnsanın kendisini mutlak anlamda seçmesi onun özgür olduğunu gösterir (Kierkegaard, 2020: 817). Bu noktada insan, seçmiş olduğu bu kendilikle yeni bir tarihe, sonsuz bir çeşitliliğe sahip olduğunu fark eder. Birey daha evvel mensubu olduğu tarihsel sürecin bir parçasıdır ancak kendisini özgür bir şekilde seçme cesareti göstermiştir. Çünkü insan kendi tarihinden kolay kolay sıyrılamaz, kökleri onu etkiler. Ancak insan kendi özgürlüğünün farkına vardığından mutlak anlamda kendisini seçer ve kendisini sınırlayan tarihsel çerçeveyi aşar. İnsan kendisini her yönden kuşatan tarihiyle bir mücadele içerisinde. Bu mücadelenin yansıması Kierkegaard açısından pişmanlıkla karakterizedir. İnsan pişman olunca mutlak seçimden önceki kendisine geri gider, ailesi, akrabaları ve tüm soyuna bakarak kendisini arar. Bu arayış Tanrı'yı bulana kadar devam eder. İnsan ancak Tanrı'yı bulma yolunda kendisini mutlak anlamda seçebilir (Kierkegaard, 2020: 807-808). Kierkegaard pişmanlığın gerçek anlamına Hıristiyanlık'la kavuştuğunu düşünür. Ona göre Yahudiler kendi soylarının kabahatlerini dikkate alsalar bile gerçek bir Hıristiyan gibi derin bir pişmanlık duymamışlardır. Çünkü bir Yahudi mutlak anlamda kendisini seçmemiştir. Oysa gerçek bir Hıristiyan bu pişmanlık hissini derin bir şekilde hissetmiş ve özgür bir şekilde kendisini mutlak olarak seçebilmiştir (Kierkegaard, 2020: 810). Kısaca söylemek gerekirse bir insan ancak gerçek anlamda bir Hıristiyan olduğu takdirde kendi olabilmektedir. Kendi

eksikliğini, günahlarını, pişmanlıklarını fark eden ve bu acziyetini Tanrı karşısında gidermek isteyen insan ancak kendi olabilmektedir.

Kierkegaard için insanın kendiliğe ulaşması öznel bir çabanın ürünüdür ve bu anlamda nesnel hakikatleri içerisinde barındırmaz. Kendilik tam anlamıyla bireysel bir dışavurumu temsil eder (Solomon, 2020: 128). Tamamen öznel bir anlama sahip olan hakikat ise ancak tekil insanın eylemleriyle ulaşılabilir bir şeydir.

3. Öznellik ve Özgürlük Bağlamında Hakikat

Felsefe tarihinde birçok düşünür gibi Kierkegaard da hakikati aramayı ve bulmayı amaçlamıştır. Nesnelliğin ve rasyonalitenin aksine insanın özneliği ve özgürlüğüyle hakikatin mümkün olduğunu düşünen Kierkegaard'ın bu arayışı esasen Hegel'in hakikat anlayışının tam karşısına konumlanır. Hakikati dışsal bir zemine oturtan Hegel'in aksine Kierkegaard hakikati bireyin içsellğinde, tekilliğinde ve yalnızlığında arar. Kierkegaard için hakikat bencilliği içermez. Hakikat, bireyin içsel tutkusunda harekete geçen bir yapıdadır. Kierkegaard'a göre tekil birey tutkulu olmadığı müddetçe hakikatin mümkün olamayacağını düşünür (Kierkegaard, 2020: 21-22). Bu anlamda Kierkegaard'ta hakikat bizzat tekil bireyle ilişkilidir (Kierkegaard, 2018: 35). Çünkü hakikat, tekil bireyin kendi varoluşunu fark etmesiyle mümkündür. Tekil birey varoluşunu ancak içsellikle fark edebilir. Bu sayede hakikate ulaşması mümkün olabilir (Yıldırım, 2020: 37). Hegel'in nesnel/rasyonel düşünce sistemi hakikati herhangi bir nesne gibi görür. Böylesi bir durum tekil bireyi yok saymak anlamına gelir. Tekil bireyi, özneliği önemseyen Kierkegaard açısından hakikat, bireyin içsellğinde yatar (Kierkegaard, 2018: 72). Çünkü Kierkegaard için "hakikat, özneliktir" (Kierkegaard, 1992b: 306). Hegel'in nesnel düşünce sisteminde önemli olan mutlak tindir. Tekil birey önemsizdir, bir hiçtir. Böylesi bir sistemde bireyin hakikate ulaşması imkânsızdır (Kierkegaard, 2018: 72). Oysa Kierkegaard hakikatin tekil bireyin içselligiyle, tutkusuyla elde edilebilir olduğunu düşünür (Türkyılmaz, 2016: 19). Bu anlamda tekil bireyin yapması gereken kendi iç dünyasına dönmek ve kendi kararlarını özgürce vermek olacaktır.

Kierkegaard'a göre hakikate özgürlükle ulaşılabilir. Bu noktada özgürlük devamlı bir şekilde hakikati ortaya çıkarır. Tekil birey için hakikat, birey eylemde bulunduğu sürece mümkün olabilmektedir. Tekil bireyin

hakikati elde edip etmediğinin ölçütü ise kesinsizlik ve içselliktir. Bu iki kavram olmadığı sürece tekil birey tüm başka hakikatlere ulaşmış olsa dahi özgür olarak addedilmez (Kierkegaard, 2018: 77). Kierkegaard açısından hakikat sınırsız bir tutkuyla mutlak belirsizliği seçme özgürlüğü gösterebilmektir (Kierkegaard, 1992b: 182). Kierkegaard, Hegel'den farklı olarak hakikati öznel bir çabanın sonucu olarak görür. Ona göre hakikat tekil bireyin içselliğinde, tutkusunda yatar. Kendi varoluşunu gerçekleştirme hedefinde olan tekil birey için ulaşabileceği en yüksek hakikat ancak tutkuyla, içsellikle mümkün olabilmektedir. Tekil bireyi, özneliği merkeze alan Kierkegaard, hakikate ulaşma yolunda nesneliği, rasyonaliteyi bir kenara koyar ve bireyin elinde bir belirsizliğin kaldığından bahseder. İşte hakikat tam da tekil bireyin sınırsız bir tutkuyla, nesnel anlamda elinde bir kesinlik olmaksızın özgür seçiminde yatar (Kierkegaard, 2018: 87). Özgür seçimle tekil birey ne olmak istiyorsa onu olabilmekte ve böylelikle hakikati belirlemede aktif bir rol üstlenmektedir. Çünkü hakikat nesnel ve objektif bir yapıya sahip değildir.

Sonuç

Søren Kierkegaard'ın felsefi bakışı, geleneksel, belli bir sistem üzerine inşa edilmiş tüm felsefi akımlara karşıdır. Kendisinden önce kurgulanan felsefi anlayışların tekil olarak bireyi görmezden geldiğini, bunun yerine tümel olanı merkezileştirdiğini düşünen Kierkegaard, bu noktada bilhassa Hegel'in nesnel/rasyonel sistemine karşı çıkar. Hegel'in sisteminde tek tek tinler yani tekil her birey nesnel/mutlak tinin tarih içerisinde kendini açması, tamamlaması için kullanılan bir araçtır. Bu durum bireylerin birey olmağını, özgürlüğünü ve özgür seçimlerini yok saymak anlamına gelir. Böyle bir nesnel düşünce sistemi tekil bireyi sistem içerisinde değersizleştirir. Bu yüzden Kierkegaard rasyonalist, nesnel düşüncenin bireyi sadece akılla açıklamasını doğru bulmaz. Ona göre akıl, tinsel bir varlık olan bireyi anlamada yetersiz kalır. Rasyonalist bir bakış ve bilimsel yöntemlerle bireyi değerlendirmek eksik bir tavrıdır. Nesnel düşüncenin aksine Kierkegaard, bireyin rasyonel yanından çok onun duygularına, psikolojik yanına, tinselliğine önem verir. Tekil bireyin içinde yaşadığı dünyada bireysel varoluşunu gerçekleştirmesini önemseyen Kierkegaard, soyut insan yerine somut gerçekliği incelemeye değer bulur. Kierkegaard, insanı olmuş bitmiş, durağan bir varlık olarak görmez. Ona göre insan, içinde yaşadığı dünyada varoluşunun bilincinde olan tek varlıktır. Dinamik bir yapıya sahip olan insan, kendi varoluşunu estetik, etik ve dinî olmak üzere üç evrede gerçekleştirebilmektedir. Somut bir gerçekliğe sahip olan insan, kendiliğini, kendi seçimleri ve kendi eylemleriyle gerçekleştirebilmektedir. İnsanın kendiliğini elde etmesi, seçmesi, dinamik bir

süreçle mümkündür. İnsan her an seçim yapabilme imkânına sahip özgür bir varlık olarak kendi kararları sonucunda üç evreden birinde olabilmektedir. Kierkegaard'a göre somut insan, kendiliğini yalnızca Tanrı huzurunda gerçekleştirebilmektedir. Kendiliğin gerçekleşmesinin koşulu da insanın Tanrı huzurunda kendi günahlarının farkında olması ve kendi yetersizliğini fark etmesinde yatar. Yine Kierkegaard Hegel'in nesnel düşüncesinin aksine hakikate ulaşma noktasında tekil bireyi dikkate alır. Ona göre nesnel düşünce tekil bireyi yok sayar, önemsemez. Bu durum tekil bireyin hakikate ulaşmasının önünde bir engeldir. Hakikat ancak tekil bireyin kendi öznelliğinin farkına varması ve kendi varoluşunu gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Birey içsellikle ve tutkuyla özgür seçimlerde bulunarak hakikate ulaşabilmektedir.

Kaynakça

- Anderson L., S. (2014). *Kierkegaard Üzerine* (Çev.: Gökhan Gürdal). Ankara: Sentez Yayıncılık.
- Blackham, H.J. (2005). *Altı Varoluşçu Düşünür* (Çev.: Ekin Uşaklı). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cauly, O. (2006). *Kierkegaard* (Çev.: Işık Ergüden). Dost Kitabevi Yayınları.
- Çetin, E. (2016). *Kierkegaard'a Göre Özne-Nesne İlişkisi*. Kayseri: Kimlik Yayınları.
- Durmaz, N. (2019). "Kierkegaard Felsefesinde Hakikatin (Doğruluğun) Görünümü". *Trabzon İlahiyat Dergisi*, 6 (2), 53-75.
- Folquie, P. (1998). *Varoluşçunun Varoluşu* (Çev.: Yakup Şahan). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Gödelek, K. (2008). "Kierkegaard'ın İnsan Görüşü", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (5), 57-371.
- Hannay, A. (2013). *Kierkegaard* (Çev.: Nur Nirven, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kierkegaard, S. (1945). *Stages On Life's Way* (Çev.: Walter Lowrie). New Jersey: Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1992a). *Concluding Unscientific Postscript to Philosophical Fragments* (Çev.: Howard V. Hong, Edna H. Hong). New Jersey: Princeton University Press.
- Kierkegaard, S. (1992b). *Either/Or* (Çev.: Alastair Hannay). London: Penguin Books.
- Kierkegaard, S. (2002). *Korku ve Titreme* (Çev.: İbrahim Kapaklıkaya). Anka Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2005). *Kahkaha Benden Yana* (Çev.: Nedim Çatlı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2007). *Ölümcül Hastalık Umutsuzluk* (Çev.: M. Mukadder Yakupoğlu). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Kierkegaard, S. (2010). *Baştan Çıkarıcının Günlüğü* (Çev.: Süha Sertabiboğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Kierkegaard, S. (2013a). *Evliliğin Estetik Geçerliliği* (Çev.: İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Araf Yayınları.

Kierkegaard, S. (2013b). *Kişiliğin Gelişiminde Etik-Estetik Dengesi* (Çev.: İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Araf Yayınları.

Kierkegaard, S. (2015). *Müzikal Erotik Ya Da Dolayumsuz Erotik Evreler* (Çev.: Merve Elma). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Kierkegaard, S. (2018). *Tanrı'ya İhtiyaç Duymak* (Çev.: Zeynep Yeter). İstanbul: Zeplin Kitap.

Kierkegaard, S. (2020). *Ya/Ya Da*, (Çev.: Nur Beier). İstanbul: Alfa Yayınları.

Koç, E. (2017). *Soren Kierkegaard Felsefesinde Umutsuzluktan İmana/Umuda, Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları içinde (173-190)*. Konya: Çizgi Kitabevi.

MacIntyre, A. (2001). *Varoluşçuluk*, (Çev.: Hakkı Hünler). İstanbul: Engin Yayıncılık.

Magill, F. (1971). *Egzistansiyalist Felsefenin Beş Klasiği* (Çev.: Vahap Mutal). İstanbul: Hareket Yayınları.

Manav, F. ve Gürdal G. (2013). *Kierkegaard Birey ve Varoluş Üzerine*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Politis, H. (2012). *Kierkegaard Sözlüğü* (Çev.: İbrahim Eylem Doğan). İstanbul: Say Yayınları.

Solomon, C. Robert. (2020). *Akılcılıktan Varoluşçuluğa Varoluşçular ve 19. Yüzyıldaki Kökleri*. (Çev.: Reha Kuldaşlı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Strathern, P. (1999). *90 Dakikada Kierkegaard* (Çev.: Murat Lu). İstanbul: Gendaş A.Ş.

Talay, Z. (2017). "Macintyre ve Kierkegaard'ta Benlik Anlayışı", *Özne Felsefe Bilim ve Sanat Yazıları*. Konya: Çizgi Kitabevi, 57-64.

Taşdelen, V. (2004). *Kierkegaard'ta Benlik ve Varoluş*. Ankara: Hece Yayınları.

Taşdelen, V. (2010). "Kierkegaard Psikolojisi: Tutku", *Başka Psikiyatri ve Düşünce Dergisi*, 4, 133-145.

Türkyılmaz, Ç. (2016). *Bunalım Çağı Kierkegaard, Marx, Nietzsche*. Ankara: Bibliotech Yayınları.

Wahl, J. (1999). *Varoluşçuluğun Tarihçesi*. (Çev.: Bertan Onaran). İstanbul: Payel Yayınevi.

Yıldırım, Ş. (2020). *Søren Kierkegaard'da Özne Hakikat Kavramı*. Ankara: Hece Yayınları.

**ONTOLOJİK GÜVENLİK BAĞLAMINDA COVID-19
PANDEMİSİ**
**COVID-19 PANDEMIC IN THE CONTEXT OF
ONTOLOGICAL**

Burak ŞAHİN

Dr. Öğr. Üyesi, Ardahan Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

buraksahin1933@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-9051-6841>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
S.14, Nisan | April 2022, Erzurum
e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 02.11.2021
Kabul Tarihi | Accepted Date : 31.01.2022
Sayfa | Pages : 81-96

<http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.1017609>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

✓ iThenticate

ONTOLOJİK GÜVENLİK BAĞLAMINDA COVID-19 PANDEMİSİ

Burak ŞAHİN

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 81-96

ÖZ

COVID-19 pandemisi toplumsal etkileri artarak süren küresel bir krizdir. Hızla yayılan pandemi bireysel tezahürlerinin ötesine geçerek kolektif bir soruna dönüşmüştür. Hıza, yoğun etkileşime, turizme, eğlenceye dayalı küresel dünya için büyük bir sarsıntı yaratmıştır. Pandemi toplumsal kurumların bu dönemdeki dayanaklarının kırılganlığını gözler önüne sermiştir. Ontolojik güvenlik bireyi çevreleyen tüm unsurların standart, sorunsuzca ve rutin bir biçimde sürdüğüne ilişkin inançtır. Modernlik ontolojik güvenliği başat bir ilke olarak kabul etmektedir. Oysa modern toplum aynı zamanda büyük riskler barındırmaktadır. Uzmanlara ve her şeyin denetlendiğine dair güven duyulan bir dönemde pandemi sarsıntılara sebep olmaktadır. Ontolojik güvenlik istikrara dayalı bir anlatıdır. Fakat şimdi ve gelecek belirsizlikler ile doludur. Bireylerin tutumlarını geçmişte kalan bir “normal” algısı belirlemektedir. COVID-19 pandemisi ile insanlar kendilerini hayat memmat meselesinin içinde bulmuştur. Pandeminin hızla yayılmasında eski alışkanlıklardan vazgeçmenin zorluğu rol oynamıştır. Ayrıca halk sağlığı adına alınan kararlar bireysel özgürlük tartışmalarına sebep olmaktadır. Pandemi denetimin toplumun ve gündelik hayatın her noktasına nüfuz etmesini hızlandırmıştır. Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinin toplumun ontolojik güvenliğini nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, pandeminin başlangıcından bu yana yaşanan bazı olay ve olgular ontolojik güvenlik bakımından değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: COVID-19 Pandemisi, Ontolojik Güvenlik, Risk Toplumu.

COVID-19 PANDEMIC IN THE CONTEXT OF ONTOLOGICAL SECURITY

ABSTRACT

The COVID-19 pandemic is a global crisis with increasing social impacts. The rapidly spreading pandemic has gone beyond its individual manifestations and turned into a collective problem. It has created a great shock for the global world based on speed, intense interaction, tourism and entertainment. The pandemic has revealed the fragility of the foundations of social institutions in this period. Ontological security is the belief that all the elements surrounding the individual continue in a standard, faultless and routine manner. Modernity accepts ontological security as a dominant principle. However, modern society also carries great risks. At a time when there is trust in experts and that everything is under control, the pandemic is causing tremors. Ontological security is a stable narrative. But the present and the future are full of uncertainties. A past perception of “normal” determines the attitudes of individuals. Due to the COVID-19 pandemic, people have found themselves in the matter of life and death. The difficulty of giving up old habits played a role in the rapid spread of the pandemic. In addition, the decisions taken in the name of public health cause controversies on individual freedom. The pandemic has accelerated the penetration of control into every aspect of society and daily life. This study focuses on how the COVID-19 pandemic affects the ontological security of society. In this context, some events and facts experienced since the beginning of the pandemic are examined in terms of ontological security.

Keywords: COVID-19 Pandemic, Ontological Security, Risk Society.

Giriş

COVID-19 pandemisi tüm dünyayı etkilemektedir. Tarihin çeşitli dönemlerinde ortaya çıkan salgınlar farklı sorunları beraberinde getirmiştir. Salgınların kıtlık, göç, nüfusun azalması, siyasal sistem değişiklikleri, kültürel değişimler gibi olgulara yol açtığı görülmektedir. COVID-19 pandemisini diğer salgınlardan ayıran en önemli özelliği 7,7 milyar insanın yaşadığı, birtakım kronik sorunlarla mücadele eden küreselleşmiş bir dünyada ortaya çıkmasıdır. Geçmişte toplumsal yapının asli unsuru olmayan ya da yeni gelişmekte olan parçaları 21. yüzyılda vazgeçilmez hale gelmiştir. Etkileşim, ulaşım, hareket, iletişim gibi kategoriler kitlesel bir nitelik kazanmıştır.

Küreselleşmiş dünyadaki bu kaynaşma ve yoğunlaşmalar modernitenin zeminini kırılanlaştırmaktadır. Modernite tüm toplumsal yapının standartlaşması, akılcılaşması, istikrarı ve güvenliği hususlarında bir anlatı geliştirmiştir. Teknolojik gelişmelerin bu ilkelerden bazılarını bina ettiğini söylemek mümkündür. Ancak COVID-19 pandemisi gibi örnekler bu yapının kırılan olduğunu göstermektedir. Pandemi modern toplumu birçok açıdan çaresiz bırakmıştır. Ekonomik temeller hızlı bir şekilde gevşemiştir. Birçok sektör büyük zarara uğramıştır. Küresel toplumun kırılanlığı denetimin ve nizamın akıntısına kapılmış bireylerde huzursuzluklara yol açmaktadır. Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinin bireylerin ontolojik güvenlik algılarını nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır. Bu bakımdan pandeminin başlangıcından bu yana yaşanan bazı olaylar ve olgular Anthony Giddens'in ontolojik güvenlik değerlendirmesi üzerinden yorumlanmaktadır. Olaylar ve olgular özellikle internet sitelerinde yer bulan haberlerden derlenmiştir. Ayrıca pandeminin etkilerini ele alan çalışmalardan yararlanılmıştır. Rutinleşmiş faaliyetler ve kalıplaşmış roller ile çevrelenen bireyler için pandemi huzursuzluğa neden olmaktadır. "Her şey yolunda" duygusu bu dönemde sürekli alarm vermektedir.

1. COVID-19 Pandemisinin Toplumsal Yansımaları

Çin'in Vuhan kentinde 2019 yılının son aylarında ortaya çıktığı için, başlarda Vuhan virüsü olarak adlandırılan SARS-CoV-2; COVID-19 olarak adlandırılan hastalığa yol açmıştır. Salgın 11 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi (küresel salgın) olarak tanımlanmıştır. Bütün dünya ülkelerini etkileyen, gözle görülmeyen ancak elektron mikroskobu ile görülebilen bu virüsün yabani hayvanlardan insanlara geçtiği farz edilmektedir. COVID-19'un yayıldığı düşünülen yer de Vuhan'daki canlı vahşi hayvan

pazarıdır. Daha önce 2002 yılında, yine Çin’de ortaya çıkan ve diğer ülkelere yayılan SARS virüsü de koronavirüsün bir tipidir (Bayhan, 2020: 39). Ocak 2022 itibarıyla dünya genelinde toplam 314 milyondan fazla COVID -19 vakası tespit edilmiştir ve 5,5 milyondan fazla insan hayatını kaybetmiştir (Worldmeters, 2021).

Pandeminin etkisi, alınan bazı tedbirlerle azalmakta; tedbirlerin gevşediği dönemlerde ise artmaktadır. İnsan sağlığını altüst eden salgın tüm kurumları da sarsmakta ve çoğu kez çaresiz bırakmaktadır. Kitlese aşılmanın özellikle ölümle sonuçlanacak vakaları azalttığı görülmektedir. Ancak salgının tamamen kontrol altına alınabilmesi için aşının tüm ülkelere ulaştırılması zorunluluk teşkil etmektedir. Diğer taraftan, yeni varyantların aşılardan etkisini azaltma ihtimali bulunmaktadır; varyantların hızı ile aşılardan hızı arasında doğal bir farklılık bulunmaktadır (McKinsey & Company, 2021). Aşılardan tüm varyantlarda ne kadar etkili olduğu konusunda da muhtelif görüşler ile karşılaşmaktadır. Bazı bilim insanları, özellikle İspanyol gribine atıfla, hiçbir pandeminin iki yıldan fazla sürmediğini belirtse de her pandeminin kendi koşullarını yarattığını ve tam olarak ne zaman sonuçlanacağını ön görmenin mümkün olmadığını eklemiştir (CNNTÜRK, 2020). Nitekim yaşanan gelişmeler COVID-19 pandemisinin bu süreden daha uzun süreceğini göstermektedir. Bu durumun en önemli nedeni yaşadığımız dönemdeki dünya nüfusu ve o nüfusun küreselleşmiş dünyadaki yoğun hareketliliğidir. Bu hareketlilik turizm etkinliklerinden düzensiz göçe kadar çok geniş bir alana yayılmaktadır.

COVID-19’un dünyada hızla yayılması tüm insanların hayatlarını derinden etkilemiştir. Travmanın şiddeti bireysel değil, toplumsal bir kapsayıcılığa sahiptir. Virüsün sınır tanımayan hızı, yarattığı etkilerin sınırsızlığı ile bütünleşmektedir. Fiziksel hasarlarının yanında ruhsal sorunlara da sebep olmakta ve kolektif bir kriz meydana getirmektedir. Kayıp duygusu birçok alanda tezahür etmektedir. Bu durum güçsüzlük, çaresizlik, yalnızlık, umutsuzluk gibi duyguları artırmaktadır. Dünyayı uzun bir süre kuşatması beklenen COVID-19, her bölgeyi kapsayan bir kolektif travma oluşturmaktadır (Çubuk, 2020: 91). COVID-19 salgını, mevcut küreselleşme çağında dünyayı vuran uzun bir kriz listesinin en sonucusudur; dünyanın genelinde ontolojik güvenliği sarsması nedeniyle uluslararası karşılıklı bağımlılığı gün yüzüne çıkarmaktadır. Birey ve toplumların ontolojik olarak güvende olmalarını

sağlayan benlik duygusu, kimlik, günlük faaliyetler ve kurumsallaşmış rutinler için istisnai zorluklar ortaya çıkarmıştır. Salgın; günlük rutinleri, güven ilişkileri ve özgürlükleri daha önce görülmemiş bir şekilde hızla bozarak, toplumlardaki birçok insan için derin kaygıları tetiklemiştir (Gülseven, 2021: 45).

Birçok kişi, COVID-19 pandemisinde hastalık, ölüm, ekonomik ve toplumsal sorunlar nedeniyle çeşitli kayıplar yaşamaktadır. Bireyler bu dönemde sevdikleri birinin kaybı ya da işini kaybetme kadar somut bir şey yaşamasa dahi kendileri için önemli olan özgürlük, sosyalleşme gibi imgesel nesnelere ve onlara yüklenen değerlerin yoksunluğuyla karşılaşmaktadır. Bireyler kayıp imgesel nesnelere ile birlikte kimliklerini, duygularını, benliklerini, toplumsal rollerini de kaybederek onlar için yas tutmaktadır. Matemin uzaması ve ne zaman sonlanacağına bilinmemesi kitlesel bir buhrana dönüşmesine yol açabilmektedir. Bu bağlamda dünya, daha evvel hiç tecrübe etmediği genişlikte bir travmatik durumda, safhalarının farkına bile varmadan bir yas ve depresyonun içine girmektedir (Çubuk, 2020: 91). Pandemi yeni toplumsal yapılarda farklı görünümü beraberinde getirmektedir. Bu yeni toplumsal yapıyı en iyi ifade eden şey "aktif olmak"tır. Hem sosyalizasyon sürecinde hem de tüm yaşam rotası boyunca bireylerden edilgenliği küçümseyip etkin olmaları beklenmektedir. Dünya vatandaşı olmak, yani zamana ayak uydurmak, aktif, saygı duyulan ve özgür olmak, hareket kabiliyeti olan bir insan olmak demektir. Hareketliliğe katılmayan kişi tüm haklara sahip vatandaş olamaz. Böyle bir vatandaş, tecride ve ötekileştirmeye mahkumdur. Bu hareketlilik ve onunla bağlantılı sosyal açıklık, postmodern toplulukların özelliklerinin merkezinde yer almaktadır. Bununla birlikte, bunlar aynı zamanda geleneksel toplulukların tam zıtlarıdır. Kimsenin kimseyi tanımadığı açık, uçucu ve atomize toplumsal formasyon bireylere bir güvenlik hissi vermektedir (Mamzer, 2020: 14).

Pandeminin denetlenebilmesi için bu hareketliliğin yavaşlatılması, mümkün olduğunca kısıtlanması ve tespit edilmesi gerekmektedir. COVID-19 bulaşıcı bir hastalık olmasından dolayı, sadece biyolojik veriye ihtiyaç duymamakta, aynı zamanda konuma da ihtiyaç duymaktadır. Nitekim bir araya gelme ve temas etme ile bulaşan bu hastalık için bedenlerin coğrafi hareketliliği, aynı mekânı paylaşan insanların kaydı çok önemlidir. Bedenlerin dolaşımının ve konumlarının verisi çok sıradanlaşmıştır ve ülkeler bu konudaki teknolojik sistemin gelişmesi için büyük gayret sarf etmektedir. COVID-19 krizi ile kişisel bilgilerin toplanması ile ilgili sınırlar bulanıklaşmış ve gözetim yayılmıştır (Şahoğlu, 2020: 334). Olağanüstü hâl ile kısıtlamaların ilan edilmesi de küresel

bir politika haline gelmiştir. Bir ülke bir diğer ülkeyi “kırmızı liste”ye dahil ederek dolaşımı bazı şartlara bağlamaktadır (BBCNEWS Türkçe, 2021). Virüs tespiti için yapılan “PCR testi” uluslararası hareketlilikle sınırlı kalmamakta, aşılmanın herhangi bir yere girişte zorunlu hale gelmesi ön görülmektedir. COVID-19 aşısı olmayanların kalabalığa karışmasını caydıracak önlemler alınmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, 2021). HES (Hayat Eve Sığar) kodu ve farklı ülkelerin zorunlu tuttuğu diğer kodlar şehirlerarası yolculukta; resmi kurumlara ve alışveriş merkezlerine girişte kontrol edilmektedir.

Binlerce yıl boyunca doğanın ritmiyle barış içinde yaşayan beşeri ritim modern dünyada bütün biyolojik sıralamasını yitirmiştir. Bu düzende ilk kez ölümün hayattan çıkarılmasının insanlığın bir parçası haline geldiği görülmektedir (Castells, 2008: 590, 596). Virilio’ya (2003: 13) göre, sadece toplumsal bir hızlanmadan değil aynı zamanda gerçeğin hızlanmasından söz etmek gerekmektedir. Mesafelerin ve sınırların gerçekliği bu hızlanmayla beraber sorgulanmıştır. Gürültüye, koşturmacaya, sürate alışmış bünyeler için pandemiyle beraber gelen ıssız sokaklar, kıpırtısız restoranlar, boş konser alanları, kapalı dükkânlar buhran yaratmaktadır. Buhran durumu her şeyin her an kontrolden çıkmasını sağlayacak bir krizin varlığıyla ontolojik hale gelmiştir; yani bireyin kozmosla kurduğu güven ilişkisini sarsmıştır. Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi ilanının ardından ilk formül olarak sokağa çıkma kısıtlamalarını önerdiği görülmektedir. Hareketliliği hayatın mottosu haline dönüştürmüş bir bünye için büyük şehirlerin boş sokakları, sakinleri arasında depresyona neden olmaktadır. Günlük koşuşturma ile ortaya çıkan zıtlık, imgesel bir yetersizlik ve mevcut gerçeklikle uyumsuzluk duygusunu doğurmaktadır. Gelişmelerin ortaya çıkardığı boşluk hız toplumunun insanları için uygun değildir. Depresyon hissi ve gerçekliğin sert değişimi kentsel alanda çok belirgin hale gelmektedir. Gürültü öldüğünde, herkes elini eteğini çektiğinde korku sirayet edecektir. Sessizlik ortada bir sorun olduğunu göstermektedir. Bu duygular özellikle metropollerde yaşayan insanlar için iç karartıcı olabilmekte ve ruh halinde değişikliklere yol açabilmektedir (Mamzer, 2020: 15).

2. COVID-19 Pandemisinde Ontolojik Güvenlik ve Riskin Yaygınlaşması

Pandeminin meydana getirdiği karmaşa modernleşmenin ve küreselleşmenin ulaştığı boyutlarla doğrudan ilintilidir. Modernliğin denetlemeyi şiar edinmesi, bilginin önceden görebilmek için edinilmesi ile küreselleşmenin kapsayıcılığı ve bağlayıcılığı iç içe geçmiştir. Ancak bunun yanında dünya hiç olmadığı kadar risk altına girmiştir. Ontolojik güvenlik Anthony Giddens'in modernliğin hedeflerinin toplumdaki genel bir karşılığını dile getirmek için ileri sürdüğü bir kavramdır. Ontolojik güvenlik ile ifade edilen şey güvenlik duygularının özel bir biçimidir. Bu özel güvenlik fenomeni insanların çoğunluğunun kendi öz kimliklerinin sürekliliğine ve çevrelerindeki sosyal ve nesnel eylem ortamlarının sabitliğine yönelik olarak hissedilen güveni ifade etmektedir. Ontolojik güvenlik kişilerin ve şeylerin inanılır olduklarına dair pek sorgulanmaz bir kanaat oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu kişiler ve şeyler psikolojik açıdan yakından ilişkilidir (Giddens, 1994: 85).

Toplumsal yaşamın rutin ve "sorunsuz" şekilde yürütülmesine yönelik bir bilgi türüne dayanmaktadır. Bu bilgi büyük ölçüde verili kabul edilmektedir. Ontolojik güvenliğin sürdürülmesi ile sosyal hayatın rutinleşmiş karakteri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Rutinin hâkim olduğu yerde, davranışın rasyonalizasyonu, aktörün temel güvenlik sistemini, var olan ve karşılıklı bilgi olarak etkileşimde kullanılan sözleşmelerle kolayca birleştirmektedir. Bu nedenle, rutinleşmiş sosyal koşullarda aktörler, sözleşmeye uygun davranışlar için nedenler sunma konusunda nadiren yeteneklidirler ve rutinleşmiş bir sistemde buna zaten ihtiyaç duymazlar (Giddens, 1979: 219). Hem uzmanlık sistemleri hem de simgesel işaretler güven üzerine dayanmaktadır. Bu nedenle, güven modern kurumların temel bir bileşeni olmuştur. Güven doğrudan kişilere yönelik olarak kurulmamaktadır; onların güvendikleri soyut niteliklere dayalı bir inşadır. Mali simgeleri kullanan bütün insanlar, daha önce hiçbir araya gelmedikleri kişilerin de bu işaretlerin değerini kabul edecekleri varsayımına dair bir güven beslemektedir. Fakat söz konusu güven sadece, hatta en başından itibaren bile ticaret yapılan kişilere değil paraya karşı duyulmaktadır (Giddens, 1994: 30).

Sosyal etkileşimin rutinleşmiş karakterinin sürdürüldüğü veya yerinden çıktığı koşulları göstermeye çalışarak sanayileşmiş toplumlardaki sosyal değişimin kaynakları ve doğasına ilişkin bir açıklamaya yaklaşmak mümkündür (Giddens, 1979: 219-220). Rutinleşmiş sistemler uzmanlık sistemleriyle kesin bir bağ içerisindedir. İçinde yaşanan maddi ve toplumsal

düzeni sağlayan teknik beceriler ve profesyonel uzmanlık sistemleri rutinleşmeyi oluşturmaktadır. Bireyler yalnızca evlerinde oturarak bütünleştikleri bir uzmanlık sistemi ya da sistemler dizisi içine katılmaktadır.

Evin içindeki merdivenleri çıkarken çökme olasılığının var olduğunu bilsen bile belirli bir korku duymam. Mimar ve mühendisin evi tasarlayıp yapılandırırken kullandıkları bilgi kodları ile ilgili çok az şey bilirim; ama, yaptıklarına bir “inanç” duyarım. Bu insanların –benim her zaman kapsamlı olarak denetleyemeyeceğim biçimde- uyguladıkları uzmanlık bilgisinin sahiciliğine olduğu gibi yeteneklerine de güven duymak zorunda olmama karşın, “inancım” aslında onlara değildir. Evden çıkıp bir arabaya bindiğim zaman otomobil tasarımı ve yapımı, karayolları, kavşaklar, trafik ışıkları ve diğer birçok konuyla ilgili uzmanlık bilgisinin bütünüyle nüfuz ettiği ortamlara adım atmış olurum. Araba kullanmanın kaza riski taşıyan tehlikeli bir iş olduğunu herkes bilir. Dışarı çıkarken arabayla gitmeyi seçmekle bu riski kabullenmiş olurum; ancak bu noktada riskin olabildiği kadar azaltıldığı konusunda güvence veren söz konusu uzmanlığa dayanırım (Giddens, 1994: 31- 32).

Uçakta kabin memurunun basmakalıp güler yüzlülüğü, bir yargıcın taviz vermez ağır başlılığı, doktorun bilim insanı kimliğini koruyan imajı seyircilere güven duygusunu aşlamak üzerine kurulmaktadır. Ayrıca bu sahneleme inanılabilirlik düzeyini mümkün olduğunca yüksek tutmayı hedefler; sıradan insanın ulaşma olanağı olmayan gizli bilgi ve becerilere karşı bir güvence inşa etmektedir (Giddens, 1994: 80). İş yaşantısı başkalarının izlenimini yönlendirme ve denetleme üzerine kurulu bir performans setine dayanmaktadır. Profesyonellik sahneleme ve iyi bir karakter sunumuna bağlıdır (Goffman, 2014: 13). Tüm devletler, rutinleştirilmiş dış politika eylemlerini mümkün kılan bir anlatı yoluyla oluşturulan ve sürdürülen tutarlı benlik kavramlarına ulaşmayı hedeflemektedir. Ontolojik bir güvenlik bakış açısına göre, anlatılar, istikrarlı benlik kavramlarının zaman ve mekân boyunca önerilmesini ve güvence altına alınmasını sağlayan anlam oluşturma araçları olarak anlaşılmaktadır (Gülseven, 2021: 44).

COVID-19 pandemisi rutinliği ve ontolojik güvenliği sarsmıştır; uzmanlaşma ve organizasyon konusunda hiç olmadığı kadar hız kazanan küreselleşmiş modern dünya birçok zorlukla karşı karşıya kalmıştır. Pfizer/BioNTech aşısı ABD’de 11 Aralık 2020’de acil kullanım onayı olsa da FDA tarafından bir aşısı tam onay verilmesi pandemi ilanından yaklaşık 1,5 yıl

sonra gerçekleşmiştir (Euronews, 2021). Virüsün bulaşması ile ilgili ürkütücü denilebilecek açıklamalar yapılmıştır. Bazı vakalarla desteklenerek havalandırmadan yayılan aerosoller yoluyla tuvaletten de virüsün bulaşabileceği belirtilmiştir (Bardakçı, 2020). Devletlerin ve senkronize olarak medyanın tutumuna bağlı olarak virüslere karşı hassasiyetin şiddeti değişmektedir. Özellikle pandeminin ilk zamanlarında ve sokağa çıkma kısıtlamasının olduğu dönemlerde obsesif kompulsif davranışlar artmıştır. Temasin virüsün yayılmaya etkisi nedeniyle temizlik takıntıları baş göstermiştir (TRTHABER, 2021). Karantina tedbirleriyle birlikte sokağa çıkma yasağı ve sosyal izolasyonlar insanların yaşamlarını derinden etkilemiştir. Günlük yaşamın alışılmış davranışlarının askıya alınması; ekonomik, sosyal ve psikolojik değişiklikler kitlesel problemleri ortaya çıkartmıştır (Çelik ve Diker, 2021: 18-19). Sağlık kurumlarına ulaşamama korkusu, gıda kıtlığı yaşanabileceğine dair panik hali, virüsün bulaşma ihtimali, başkalarına bulaştırma korkusu, yakınlarını kaybetme korkusu pandeminin yarattığı temel sorunlardır. Ayrıca salgının ne zaman biteceğini ve hayatın daha ne kadar kesintiye uğrayacağını bilememek de korkuları pekiştirmektedir (Gencer, 2020: 1156).

Salgın yüz maskesi tedariki konusunda ülkeleri hazırlıksız yakalamıştır. Bazı ülkeler "maske korsanlığı" ile suçlanmıştır (TRTHABER, 2020). Salgın tüketim kültürünü ve ona bağlı olan mali sistemi altüst etmiştir. Hem turizmi bir yaşam tarzı edinmiş bireyler hem de GSMH'nin önemli bir kalemini turizm gelirleri oluşturan ülkeler sarsıntı yaşamaktadır. Günümüzde turizm hacmi %4-5 büyüme hızı ile küresel hasılanın %8'ini ve istihdamın %10'unu tek başına karşılamaktadır (Çetin ve Göktepe, 2020: 90). Uluslararası turist girişleri salgının yayılmaya başladığı ve etkisini tüm dünyada genişlettiği 2020 yılında, seyahat kısıtlamalarının artması ve ziyaretçi talebinin büyük ölçüde düşmesi nedeniyle, %74 azalmıştır (Kervankıran ve Bağmancı, 2021: 264). Salgının seyrine göre hareketliliği azaltmak için uçuşlarda birtakım kısıtlamalara gidileceği aşikârdır. COVID-19 pandemisi tüketim kültürünün göbeğinde yer alan turizmi etkilemiştir. Featherstone (1996: 170), turistlerin sahiciliğe ayıracak vakitlerinin olmadığını ve sadece oyundan ibaret olduğunu bildikleri hologram dünyasını tükettiklerini ifade etmektedir. Baudrillard (2013: 184) ise, durmak bilmeyen gezilerin, tatile ulaşmak için çalışmanın, yoğun enerji sarfiyatının fedakârlık, çilekeşlik ve ödev duygusunu beraberinde getiren bir eğlence ahlakının sonucu olduğunu dile getirmektedir; turizm kurtuluş arayışının çağcıl bir tezahürüdür. COVID-19 kısıtlamaları bu akışı kesmekte ve ontolojik güvenlik duygusunu sersemletmektedir.

Radyoaktif serpintiler ve ekolojik felaketler ülkelerin hudutlarını aşmaktadır. Teknolojinin ulaştığı gücün ertesinde varlıklılar ve iktidar sahipleri de güvende değildir. Risklerin çoğalmasıyla birlikte tek tek insanların sağlığını ilgilendirmenin ötesine geçen bir tehdit ile karşılaşmaktadır. Bu tehdit; mülkiyeti, kârı, hatta devletlerin meşruiyetlerini etkileyebilmektedir (Beck, 2011: 27). Çernobil Felaketi, Sovyetler Birliği yetkilileri tarafından uzun bir süre boyunca gizlenmeye çalışılmıştır, ancak felaket Gorbaçov'un yürüttüğü "şeffaflık" politikası gereğince kamuoyuna açıklanmıştır (Derman, 2016: 82). Bu felaket, Afganistan'da yaşanan fiyasko kadar büyük sorunlara yol açmış ve Sovyetlerin zayıflıklarını açığa çıkartmıştır. Birlik içindeki ülkeler ve diğer devletler Sovyet sistemini daha fazla sorgulamışlardır (Özsoy, 2006). Giddens'a (1994: 113) göre, riskin yoğunlaşması bugün içinde yaşanan koşulların tehditkâr görünümündeki ana unsurdur. Ekolojik yıkım, nükleer savaş ihtimali, önüne geçilemeyen nüfus artışı, küresel mali sistemin kırılma hali ve diğer küresel felaketler herkes için cesaret kırıcı bir tehlike ufku oluşturmaktadır.

Soyut sistemlerin tüm hayatı etkisi altında bırakması bireyin alt etmekte güçlük çektiği riskler yaratmaktadır; süper yıkıcı riskler bu kategoriye girmektedir. Kişinin elinde cüzi bir tasarruf bulunabilir, fakat bu kadar az parayla dahi küresel ekonominin tüm ulusları aşan kaprislerine maruz kalılabilmektedir. 1920'lerde dünya savaşından mağlup çıkan Almanya'daki hiperenflasyonun neden olduğu gibi yerel para sistemi tamamen çökebilir. Bu olay şu an meydana gelse tüm küresel düzen ve tüm uluslar büyük zarara uğrayacaktır. Kıtık ve su kaynaklarının azalması geçmişte yerel bazda bir felaket olarak tanımlanabiliyordu; günümüzde ekolojik kriz arifesinde yaşadığımızla ilişkin çok az kişinin şüphesi vardır ve bu kriz gelip geçici bir dönemi değil, hayat memat meselesini işaret etmektedir (Giddens, 2010: 175-176).

Yeni diyarlar, ülkeler ve kıtalar keşfetmek için yola çıkan her kâşif risklerin farkındaydı. Ancak bu riskler kişisel bir nitelik taşımaktaydı. Radyoaktif atıkların muhafazası ve nükleer füzyon gibi tüm insanlığı tehdit eden küresel tehlikeler değildi. Konkistadorların (fatihler) riski yeryüzünde var olan tüm hayatın kendi kendini yok etmesi tehlikesini değil, macerayı, atılganlığı ve cesareti çağırıyordu (Beck, 2011: 24). Giddens modern toplumun krizlerini "Juggernaut" alegorisi ile açıklamaya çalışmaktadır. Juggernaut yer yer yönlendirilebilir, inceltilabilir, damıtılabilir ama her zaman

denetimden çıkıp parça parça olma ve önünde ne var ne yok ezebilme olasılığını taşıyan bir araçtır. Kimi zaman çizgisel bir yol izler gibi görünürken kimi zaman da hiç tahmin edilemeyen rotaları izlemektedir. Modernliğin muhtevası o kadar hızlı genişlemektedir ki o kurumları kuranların iradelerinin çok ötesine geçmiştir. Bu sebepten dolayı hiçbir zaman tümüyle güven içinde duyumsama olanağı bulunmamaktadır. Bu aracın izlediği güzergahta çok fazla çukur ve tümsek bulunmaktadır. Modern dünyada ontolojik güvenlik ve varoluşsal kaygı duyguları çelişik biçimde bir arada mevcudiyetlerini sürdüreceklerdir (Giddens, 1994: 125). Tedbirler, kısıtlamalar ve yasaklar ülkelerin normal hayatını baştan aşağı değiştirmiş; “normal olmayan” ve revize edilmiş bir normal olan “yeni normal”e geçilmiştir. Virüsün gücünün eski normale tamamen dönüşü sağlayacak bir biçimde azalıp azalmayacağı belirsizliğini korumaktadır. Yeni normal her an ortaya çıkabilecek bir hastalık tehlikesi kaplamaktadır. Tedbirlere uyulmayınca salgın zincirlerinden boşanabilecektir (Aydın ve Doğan, 2020).

Çağdaş küreselleşmiş toplumlarda ontolojik güvenlik, bireylerin modernitenin baskıları ve hızlı değişimlerle başa çıkmalarına yardımcı olan güven mekanizmalarının dönüştürülmüş doğası nedeniyle daha kırılgan ve istikrarsızdır. Ekonominin, politikanın ve insan ilişkilerinin küreselleşmesi, bireyleri ve grupları varoluşsal olarak daha belirsiz ve ontolojik olarak daha az güvenli hale getirmiştir. Dahası, finansal küreselleşme ve küresel ekonominin birbirine bağlı doğası, ülkeleri kritik dönemleri hızlandıran ekonomik krizlere karşı giderek daha savunmasız kılmaktadır. Küreselleşmenin istikrarsızlaştırıcı etkileri, “evsizlik” ve yabancılaşma duygularını tetiklemektedir (Gülseven, 2021: 44). Pandemide, hastalığın tespitinde gelişmiş iletişim ve bilişim teknolojileri kullanılmaktadır; fakat bu durum gözetim tartışmalarını beraberinde getirmektedir. COVID-19 tedbirleri çerçevesinde uygulanan gözetimin yaşanan endişe atmosferinde kendine meşruiyet sağladığı görülmektedir (Şahoğlu, 2020: 313). Müphemlik şeylerin ne olacağından emin olmama durumuna, kararsızlığa, duraksamaya ve huzursuzluğa neden olmaktadır. Nasıl davranacağımızı bilemeyiz ve eğer eyleme geçsek davranışlarımızın sonuçlarını da kestiremeyiz. Alışkanlıktan, sıradanlıktan, standartlaşmadan çıkmak anlamına gelen belirsizlik öz güveni de parçalamaktadır. Tüm sığınaklar tarumar olmuştur (Bauman, 2005: 76). Belirsizlikten kurtulmak için olağanüstü bir çaba sarf edilmektedir. Güvenlik takıntısı sıradan bir prosedür haline gelmiştir.

O halde güvensizlikler, yeni vücut tarayıcılarının veya biyometrik parmak izi okuyucusunun havaalanlarına kurulması veya sınır geçişlerinde radyo frekansıyla tanımlama etiketi taşıyan gelişmiş pasaportların gerekli hale gelmesi kadar hızlı bir biçimde ortaya çıkıyor. Risk kategorilerinin bizi "kazara" nasıl kapsayacağını ya da daha doğrusu bizi katılmadan, girişten ve haklardan ne zaman dışlayacağını bilmemize imkân yok (Bauman ve Lyon, 2016: 116).

Baudrillard (2002: 11), denetim ve virüsler arasında bir bağlantı kurmaktadır. Eğer bir şebeke, sistem ve beden tüm olumsuz addedilen niteliklerini dışarıya fırlatır ve bir olumlu öğeler bileşimine dönüşürse, virüsün hastalık yapabilme gücü artacaktır. Virüsten ileri gelen bulaşma, bu manada, "fraktal" duruma, yani iç içe geçen benzerliklere ve dijital duruma sıkı sıkıya bağlıdır. Bedenler soyut kavramlara, sanal makinelere, beden olma özelliğini yitirmiş bedenlere dönüştüğünden, virüsler içlerinde sınırsızca yayılmaktadır. Geleneksel mekanik gibi geleneksel beden de otantikliğini korumaktaydı. Her şeyin sınırsız kopyasının üretildiği bir dönemde virüsün yayılımı da aynı hıza kavuşmuştur. SARS- CoV-2'nin çıkış noktası başlarda Çin'in Vuhan şehrindeki Huanan balık pazarını işaret etmekteydi. Tom Jefferson gibi bazı bilim insanları virüsün uzunca yıllar uyku durumunda olduğunu, Çin'den çıkmamış olabileceğini, çevre koşulları ile aktif hale geldiğini söylemiştir. Jefferson İspanyol epidemiyoloji uzmanlarının Mart 2019'da Barcelona'nın atık sularında yeni tip koronavirüse rastladıklarını aktarmıştır (Milliyet, 2020). Yine de Çin'in salgının yayılması ile ilgili bilgiyi hem vatandaşlarından hem de dünyadan sakladığı Çinli yetkililer tarafından da beyan edilmiştir. Salgının başlaması ile duyurulması arasındaki sürede Vuhan'da yemekli organizasyonlar düzenlenmiş, milyonlarca kişi yeni yıl kutlamaları nedeniyle seyahat etmiş ve Çin'in havayolu trafiği durdurulmamıştır (Independent Türkçe, 2020). Çin'in "ödün vermez" ve şeffaflığa açık olmayan devlet politikaları salgının yayılmasında rol oynamıştır.

Alışveriş merkezleri de denetleme politikasının bir yansımasıdır. Çalışma ve para aynı mekânın iklimlendirilmesi gibi türdeşleştirilmiş, her şey tek bir alanda biriktirilmiştir. Eskiden doğa, kültür, çalışma ve eğlenme kentlere dağılmış bir biçimde var oluyordu. Karmaşıklık yaratan ve kopuk gelişen tüm bu kurumlaşmalar kesintisiz bir alışveriş gezintisi ile bütünleşmiştir. Klimalar gibi bulunduğu uzamı ayarlanabilen bir iklim değişikliği içine sokmaktadır. Tüm Tanrıların meclisi olan, yan yana toplandıkları Antik Roma Panteonu gibi

mega alışveriş merkezleri de tüm etkinlikleri, işleri, mevsimleri bir araya getirmiştir. Böylece kültürel özgünlükler de yok olmuş, dünya “ambiyans” üreten bir kitlelilik içine sürüklenmiştir (Baudrillard, 2013: 21-22). Eğlence, tüketim, güvenlik, çocuklar için oyun alanı, otopark imkânı, mağaza çeşitliliği, yemek alanı gibi birçok şeyi bir araya getirmesi (Demir, 2021) nedeniyle çok yönlü bir tesis olan alışveriş merkezleri bireyleri kendisine çekmektedir. Modern toplumdaki ontolojik güvenlik organizasyonunun bir modelidir. Pandemi tedbirlerinden dolayı zorluklar çekmiş olsa da bireylerin tedbirlerin gevşetildiği dönemlerde “zorunlu istikamet”lerine rağbet gösterdikleri görülmektedir. Türkiye’de Temmuz 2021’de günlük 6 milyon ziyaretçi ile pandemi öncesi ciroya ve ziyaretçi sayısına yaklaşılmıştır (Hürriyet, 2021).

Yeni tip güvensizlikler vücudu tarayan aletlerin her yerde karşımıza çıkması, çipli kartların ileri teknoloji olarak sunulması ile aynı dönemde ortaya çıkmaktadır. Bu tür güvensizlikler içinde risk kategorilerinin bizi “kazara” nasıl kapsayacağını, haklardan, girişten ve çıkıştan, katılmaktan ne kadar dışlayacağını ön görmek de imkânsız hale gelmektedir; çünkü her şey iç içe geçmiştir. Modern toplumun güvenlik takıntısı eski dönemlerde daha az etkiyle atlatılabilecek şeyleri çok daha fazla rahatsızlık üreten bir şeye dönüştürmektedir. Aşırı güvenlik ontolojik güvenliği garanti altına almayı herkesin suçlu hissetmesine neden olacak durumlara yol açabilecektir (Bauman ve Lyon, 2016: 116). Tüketim, istisnasız her noktayı abluka altına aldığı, insanı ödüllendirme yollarının anbean önceden ayarlandığı, yaşamın, malların, nesnelerin, hizmetlerin, toplumsal davranış ve ilişkilerin iklimlendirildiği bir zamanda toplumsal sistem kara delik içinde kaybolup gitmiştir. Yerini alan şey ise hologramlardan ibaret bir “ambiyanslar” yığındır (Baudrillard, 2013: 20). Pandeminin yol açtığı ikilemler de burada meydana gelmektedir. Güvenlik takıntısının her noktada olağanlaşması ve hiçbir aksiliğin güvenlik duvarını aşamayacağına ilişkin garanti, SARS-CoV-2’nin sirayet etmesiyle tepetaklak olmuştur. Bu durumda “ambiyansa” dair inanç da sarsılmıştır. Kompro teorilerinin artan oranda destekçi bulmaya başlaması da yitirilen ontolojik güvenliğin yansımalarından biri olarak değerlendirilebilir. Eski normalin kaybının yarattığı matem, yoksunlukları telafi etmesi beklenen yeni ideolojiler üretmektedir.

Sonuç

Dünya Sağlık Örgütü’nün pandemi ilanıyla birlikte dünya yeni bir safhaya girmiştir. Etkileri birtakım tedbirlerle azaltılmaya çalışılsa da pandeminin tam olarak ne zaman sonlanacağı ve eski normale döneceği

konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Daha önceki pandemilerin süreleri fikir verse de dünyanın vardığı nokta tahmin yürütmeyi zorlaştırmaktadır. Zira dünya artık küreselleşmiştir; dünya nüfusu hızla artmaktadır, toplumsal sistem aksaklıkları telafi etmekte güçlük çeken ağ biçimindedir. İnsanlık pandemilere yabancı değildir, ancak 21. yüzyıl insanlığı için şaşkınlık vericidir.

COVID-19 pandemisi öncelikle bir sağlık krizidir. Ağır bir hastalık ve ölüm riski söz konusudur. Bu durumun travmatik sonuçlarının olacağı aşıkardır. Diğer yandan, pandemi kısıtlamaları tüm sahneyi baştan aşağı değiştirmiştir. Sokakların tenhalaşması, ev ve diğer mekân ziyaretlerinin sınırlandırılması ve kimi zaman kalkması, fiziksel yakınlıktan kaçınmanın virüsten sakınmanın en etkili çaresi olması bireylerin dünyayla kurdukları şemayı yerinden oynatmıştır. Bir şeylere yetişme telaşına alışmış modern insanlar için pandemi derinden bir etki yaratmaktadır.

Ontolojik güvenlik yaşamın standartlaşmış, istikrarlı ve rutin sürekliliğine atıfta bulunmaktadır. Etrafta olan bitenlerin uzmanlık marifetiyle, sorunsuzca yürütülmesinin meydana getirdiği özel bir kabullenmedir. COVID-19 pandemisi ontolojik güvenlik hissini sekteye uğratmıştır. Uzmanlara, teknolojiye, sosyal kurumlara, kalıplaşmış rollere, tüketime dayalı ideolojiye güven besleyen modern birey için zeminin kayganlığı açığa çıkmıştır. Bu durum ayrıca risk toplumunun boyutlarını görmemizi de sağlamıştır. Toplumsal yapının öğelerinin birbirine bağımlılığının had safhaya ulaşması genelleşmiş bir risk ile karşılaşmamıza yol açmıştır; domino etkisi “jet hızı” ulaşmıştır. Bu çalışmada, COVID-19 pandemisinin yol açtığı sorunlar ontolojik güvenlik terimi etrafında irdelenmiştir. Pandeminin başlangıcının ardından meydana gelen bazı olay ve olgular modernliğin inşa ettiği ontolojik güvenliğin sarsıldığını ortaya koymaktadır. Her şeyin olağan, rutin, standart olduğuna ilişkin güvenlik algısının kırılma olduğu görülmektedir.

COVID-19 pandemisinin toplumsal etkilerini yorumlamak sosyal bilimlerin terimlerini kullanarak sağlanabilecektir. Bu doğrultuda hareket edilmesi gelecekteki çalışmaların içeriğini zenginleştirecektir.

Kaynakça

Aydın, B. ve Doğan, M. (2020). "Yeni Koronavirüs (COVID-19) Pandemisinin Turistik Tüketici Davranışları ve Türkiye Turizmi Üzerindeki Etkilerinin Değerlendirilmesi". *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 6 (1), 93-115.

Bardakçı, H. (2020). *COVID-19 tuvalet boşluğundan yayılıyor mu?* <https://www.bilimma.com/covid-19-tuvalet-boslugundan-yayiliyor-mu/> (16 Ekim 2021).

Baudrillard, J. (2002). *Tam Ekran* (Çev.: Bahadır Gülmez). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Baudrillard, J. (2013). *Tüketim Toplumu* (Çev.: Hazal Deliceçaylı ve Ferda Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum* (Çev.: Yavuz Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bauman, Z. ve Lyon, D. (2016). *Akışkan Gözetim* (Çev.: Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bayhan, V. (2020). "Covid-19 Küresel Salgın Bağlamında Gündelik Hayatın Denetimi". *Şehir ve Medeniyet*, 6 (12), 37-50.

BBCNEWS Türkçe. (2021, 5 Ağustos). "Türkiye, İngiltere'nin seyahat kısıtlamalarında yine kırmızı listede kaldı." <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58096338> (16 Ekim 2021).

Beck, U. (2011). *Risk Toplumu: Başka Bir Modernliğe Doğru* (Çev.: Kazım Özdoğan ve Bülent Doğan). İstanbul: İthaki Yayınları.

Castells, M. (2008). *Ağ Toplumunun Yükselişi* (Çev.: Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CNNTÜRK. (2020, 31 Aralık). "Salgın ne zaman sona erecek?" <https://www.cnnturk.com/turkiye/salgin-ne-zaman-sona-erecek-prof-dr-mehmet-ceyhandan-dikkat-ceken-sozler> (16 Ekim 2021).

Çelik, F. ve Diker, E. (2021). "Covid-19 Sürecinde Depresyon, Stres, Gelişmeleri Kaçırma Korkusu ve Zorlayıcı Madde Kullanımı Arasındaki İlişkiler". *Ayna Klinik Psikoloji Dergisi*, 8 (1), 17-43.

Çetin, G. ve Göktepe, S. (2020). "COVID -19 Pandemisinin Turizm Endüstrisi Üzerindeki Etkileri". Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorğun (Ed.), *COVID-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 87-97.

Çubuk, B. (2020). "COVID-19 İle Gelen Kayıp Nesne, Yas ve Depresyon". *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (21), 90-99.

Demir, E. (2021). "Alışveriş Merkezlerinde Yaratılan Konfor Algısı ve Tüketim Kültürüne Etkisi". *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 479-493.

Derman, G. (2016). "Rus Dış Politikasında Reformların Etkisi ve Sonuçları". *Karadeniz Araştırmaları*, 49, 79-89.

Euronews. (2021, 23 Ağustos). "Pfizer-BioNTech'in geliştirdiği aşı dünyada tam onay alan ilk Covid-19 aşısı oldu". <https://tr.euronews.com/2021/08/23/pfizer-biontech-in-covid-19-as-s-dunyada-tam-onay-alan-ilk-as-oldu> (16 Ekim 2021).

Featherstone, M. (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü* (Çev.: Mehmet Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Gencer, N. (2020). "Pandemi Sürecinde Bireylerin Koronavirüs (Kovid-19) Korkusu: Çorum Örneği". *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, 2(4), 1153-1172.

Giddens, A. (1979). *Central Problems in Social Theory*. Londra: Palgrave Macmillan.

Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları* (Çev.: Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Giddens, A. (2010). *Modernite ve Bireysel Kimlik* (Çev.: Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu* (Çev.: Barış Cezar). İstanbul: Metis Yayınları.

Gülseven, E. (2021). "Identity, Nationalism and the Response of Turkey to COVID-19 Pandemic", *Chinese Political Science Review*, 6, 40-62.

Hürriyet. (2021, 19 Temmuz). "AVM'ler pandemi öncesine döndü". <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/avmler-pandemi-oncesine-dondu-41856354> (16 Ekim 2021).

Independent Türkçe. (2020, 17 Temmuz). "Çin'in koronavirüsle mücadelede yetkili ismi, suçu Vuhan'daki yetkililere attı." <https://www.indyrturk.com/node/180856/d%C3%BCnya/%C3%A7inin->

koronavir%C3%BCsle-m%C3%BCcadelede-yetkili-ismi-su%C3%A7u-vuhandaki-yetkililere-att%C4%B1 (16 Ekim 2021).

Kervankıran, İ. ve Bağmancı, M. (2021). "COVID-19 Sürecinde Türkiye Turizminin Mekansal Görünümü: Hangi İl Nasıl Etkilendi?". *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 19 (1), 263-287.

Mamzer, H. (2020). "Postmodern Society And COVID-19 Pandemic: Old, New and Scary". *Society Register*, 4 (2), 7-18.

McKinsey & Company. (2021, 23 Ağustos). "When will the COVID-19 pandemic end?". <https://www.mckinsey.com/industries/healthcare-systems-and-services/our-insights/when-will-the-covid-19-pandemic-end> (16 Ekim 2021).

Milliyet. (2020, 7 Temmuz). "Oxford'lu bilim insanı: Koronavirüs Çin'den gelmedi!". <https://www.milliyet.com.tr/dunya/oxfordlu-bilim-insani-koronavirus-cinden-gelmedi-6253396> (16 Ekim 2021).

Özsoy, İ. (2006). "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler". *Bilig / Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 39, 163-194.

Şahoğlu, C. (2020). "COVID-19 İle Mücadelede Konumsal Gözetimin Kurumsallaşması". *Kültür ve İletişim*, 23 (2), 310 - 341.

TRTHABER. (2020, 4 Nisan). "ABD, Almanya ve Fransa'nın, Fransa İspanya ve İtalya'nın maskelerine el koydu". <https://www.trthaber.com/haber/dunya/abd-almanya-ve-fransanın-fransa-istanbul-ve-italyanin-maskelerine-el-koydu-473032.html> (16 Ekim 2021).

TRTHABER. (2021, 28 Ocak). "Pandemi tedbirlerinde aşırıya kaçmak temizlik takıntısına yol açabilir". <https://www.trthaber.com/haber/koronavirus/pandemi-tedbirlerinde-asiriya-kacmak-temizlik-takintisina-yol-acabilir-551462.html> (16 Ekim 2021).

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı (2021). "Bazı Faaliyetler İçin PCR Testi Zorunluluğu Genelgesi Gönderildi". <https://www.icisleri.gov.tr/bazi-faaliyetler-icin-pcr-testi-zorunlulugu-genelgesi-gonderildi> (16 Ekim 2021).

Virilio, P. (2003). *Enformasyon Bombası* (Çev.: Kaya Şahin). İstanbul: Metis Yayınları.

Worldmeters. (2021) "COVID-19 Coronavirus Pandemic". <https://www.worldometers.info/coronavirus/> (15 Ocak 2022).

**GİG EKONOMİSİ İLE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ
İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**
**AN ASSESSMENT ON THE RELATIONSHIP OF GIG
ECONOMY AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT**

Merve ERTÜRK

Doktorant, Süleyman Demirel Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstrü İlişkileri Anabilim
Dalı

merverturk.mrv@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6622-0204>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
S.14, Nisan | April 2022, Erzurum
e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 27.01.2022
Kabul Tarihi | Accepted Date : 02.03.2022
Sayfa | Pages : 97-126
 : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.1063050>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

 iThenticate

GİG EKONOMİSİ İLE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Merve ERTÜRK

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 97-126

ÖZ

Dijital çalışma platformları üzerinden talep edilen kısa süreli ve geçici işler için serbest çalışanların ve müşterilerin bir araya geldiği gig ekonomisi sistemine olan ilgi gün geçtikçe artmaktadır. Gig ekonomisi, dijital platformlar üzerinden istenilen zamanda istenilen yerde seçilen herhangi bir işin al-tamamla ve teslim et döngüsü içerisinde gerçekleşmesinden dolayı çok cazip görünmektedir. Çalışmada ise, gig ekonomisi kavramına insan kaynakları yönetimi perspektifinden bakılmış ve gig ekonomisi koşullarında insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin uygulanabilirliği üzerine bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler nedeniyle gerek işlerde gerekse iş yapış şekillerinde yaşanan değişimlerin insan kaynakları yönetimi faaliyetlerine nasıl yansıtacağı önem arz etmektedir. Geleneksel istihdam ve standart çalışanlar üzerine odaklanan insan kaynakları uzmanlarının atipik istihdam edilen çalışanların yönetilmesi konusunda bir takım uygulama zorlukları ile karşılaşacağı tahmin edilmektedir. Çalışmada da, literatür taraması yapılarak gig ekonomisi ile insan kaynakları yönetimi ilişkisi üzerine teorik bir değerlendirme yapılmıştır. İş analizleri, işçi seçme ve işe alım, eğitim ve geliştirme, kariyer yönetimi, performans değerlendirme, ücretlendirme ve işçi hakları şeklinde sayılabilecek insan kaynakları yönetimi faaliyetlerinin serbest çalışanlar üzerinde aktif bir şekilde uygulanmadığı ve bazı faaliyetlerin sorumluluğunun serbest çalışanlar üzerine yüklendiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Gig Ekonomisi, Platform, Atipik İstihdam, İnsan Kaynakları Yönetimi.

AN ASSESSMENT ON THE RELATIONSHIP OF GIG ECONOMY AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT

ABSTRACT

Interest in the gig economy system, where freelancers and customers come together for short-term and temporary jobs requested through digital work platforms, is increasing day by day. Gig economy seems to be very attractive because any chosen job takes place in a take-complete-delivery cycle at any time, anywhere, through digital platforms. In the study, the concept of gig economy is looked at from the perspective of human resources management and it is aimed to make an evaluation on the applicability of human resources management activities under gig economy conditions. It is important how the changes in jobs and ways of doing business will reflect on human resources management activities due to developments in information and communication technologies. It is anticipated that human resources professionals focusing on traditional employment and standard employees will encounter some practical difficulties in managing atypical employees. In this study, a theoretical evaluation was made on the relationship between gig economy and human resources management by scanning the literature. It has been observed that human resources management activities, which can be counted as job analysis, worker selection and recruitment, training and development, career management, performance evaluation, remuneration and worker rights, cannot be applied actively on freelancers and the responsibility of some activities is placed on freelancers.

Keywords: Gig Economy, Platform, Atypical Employment, Human Resources Management

Giriş

İstihdam edilemeyen ve ekonomi içerisine dahil olamayan işgücü, istihdam içerisinde yer almak için yeni yollar aramaktadır. Geçmişine bakıldığında yeni olmasa da yeni arayışlardan sayılan yeni istihdam olanakları sağlayan gig ekonomisi kavramı son yıllarda herkes tarafından ilgi görmektedir. Gig ekonomisi, bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yaşanan gelişmelerin etkisi ve hatta tüm dünyanın pandemi ile savaştığı şu günlerde trend bir konu haline gelmiştir.

Gig ekonomisi serbest çalışan talep eden müşteriler ile serbest çalışanları aracı platformlar üzerinden buluşturan bir ekonomi modeli olarak bilinmektedir. Gig ekonomisi için; paylaşım ekonomisi, talep ekonomisi, platform ekonomisi gibi çeşitli tabirler de kullanılmaktadır. Esnek istihdam koşullarında isteğe bağlı olarak belirli süreler için istihdam edilen kişiler bazen yerel işlerde bazen de uluslararası işlerde çalışmaktadır. Çalışanlar için gig çalışanı; işler için ise gig işi ya da gig tabanlı çalışması gibi ifadeler kullanılmaktadır. Çalışanlar gig işlerine freelance olarak değişik dijital çalışma platformları ile ulaşmakta ve bazen mikro işler bazen de kalabalık (kitlese) işler üstlenmektedir. Gig ekonomisi içerisinde platform tabanlı işlere yönelmek hem serbest çalışan talep eden müşteriler hem de serbest çalışanlar için cazip görünmektedir. Firmalar bünyesine tam zamanlı bir işçi almadığı için aylık sabit bir ücret, prim, vergi, şirket için elektrik-internet gibi giderler yönünden avantaj elde etmektedir. Böylece bu sabit masraflara katlanmadan istediği zaman istediği bir yerden en yetenekli çalışanı çalıştırabilmektedir. Çalışan da ister gig işini birincil iş ister ikincil iş olarak yapsın ek bir gelir sağlamaktadır. Özerk çalışma koşullarında istediği iş için istediği platform içerisine dahil olabilmektedir. Tüm bunlar her iki taraf için faydalı bir durumu ifade etse de serbest çalışanların bazı dezavantajlı oldukları konular bulunmaktadır. Bu süreçte çalışanlar özlük ve hukuki haklarının birçoğundan feragat etmektedir.

Gig ekonomisi ile gig tabanlı çalışanların insan kaynakları (İK) süreçlerinin nasıl yönetileceği de akıllara bazı soruları getirmektedir. İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının yani işçinin işe alımı, eğitimi, performans yönetimi, ücretlendirilmesi, hakları, iş güvencesi, işten çıkarılması gibi konuların gig çalışanlar üzerinde nasıl uygulanacağı hem örgütlerin hem de akademisyenlerin ilgisini çekmektedir. Doğal olarak da, gig çalışanların işe alımı, eğitimi, yetenek-performans yönetimi konusunda hem İK'ya hem de işgörene düşen görevler bulunmaktadır. İnsan kaynakları uygulamalarının gig

ekonomisine göre güncellenmesi atipik çalışanı da temsil edebilecek hale gelmeleri sağlanmalıdır.

Çalışmada gig ekonomisi ile insan kaynakları yönetimi (İKY) fonksiyonlarının ilişkisi üzerine kavramsal-teorik bir değerlendirme yapılmıştır. Konu ile ilgili ulusal literatürde genel olarak gig ekonomisinin hukuki boyutuna ve istihdam sorunlarına (Erdoğan ve Çiğdem, 2018; Aykaç, 2020; Boyacı, 2020; Çiğdem, 2020; Görmüş, 2020; Şen ve Bütün, 2021; Ünal ve Temiz, 2022) yer verildiği görülmüştür. Bu yüzden gig ekonomisi ve serbest çalışma-çalışan ilişkileri bağlamında İKY fonksiyonlarının uygulanabilirliği ve nasıl şekillendiğini anlamak üzerine kavramsal bir değerlendirme yapılarak gelecek çalışmalara katkı sağlanması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle birinci bölümde gig ekonomisi kavramı üzerinde durulmuş ikinci bölümde gig tabanlı çalışma ve bu çalışmalara aracı olan dijital çalışma platformlarından bahsedilmiştir. Daha sonra üçüncü bölümde atipik bir istihdam yapısı içerisinde ortaya çıkan gig ekonomisi içerisinde yer alan serbest çalışanların İKY faaliyetlerine dahil olma durumları, uzmanlara düşen görevler ve karşılaşılan zorluklar ele alınmıştır.

1. Gig Ekonomisi Kavramı

Bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler sayesinde toplum yapısı ve ekonomik yapıda yaşanan gelişmeler ile çalışma ilişkileri değişime uğramıştır. İşçiler artık sadece kendi ihtiyaçlarını sağlamaya çalışan homo-economicus değil aynı zamanda sosyal, psikolojik ve demokratik ihtiyaçları ile birlikte düşünölmeye başlanmıştır. Bu anlamda işçilerin ekonomik ihtiyaçlarının yanında iyi bir iş-yaşam dengesi, bireysel gelişim, kurumsal ve sosyal tanınmışlık gibi bir takım kişisel ihtiyaçlarının da olduğu kabul edilmiştir. Sanayi devrimi ile artan iş bölümü ve işgücünün vasfı arasında farklılaşmaya yol açmıştır. Vasıflı çalışanlar dijital ekonomi çağında kıt kaynak olarak görölmüştür (Smith, 2016).

“Gig ekonomisi” terimi büyük buhran dönemlerinde, çok sayıda yarı zamanlı işte çalışan iyi eğitim almış çalışanların da dahil olduğu geçici araçlar tarafından istihdam edilen ya da serbest olarak çalışan sayısındaki artışı ifade etmektedir (Kuhn ve Galloway, 2019: 189). Alternatif bir istihdam modeli sağlayan Gig ekonomisi kavramı ilk olarak 14 Ocak 2009 tarihinde CNN televizyon kanalında yayınlanan haber programında dünya çapında dikkat çekti. Bu TV yayınında konuşan gazeteci Tina Brown tarafından “The Gig

Economy” başlıklı bir blog yazısı yazılmıştı. Daha sonra Şubat 2009’da Google Trendler’de gig ekonomisi kavramının dünya çapında web aramalarında ilgi gördüğü görülmüştür. 2007’den itibaren de yaşanan küresel ekonomik durgunluk platform tabanlı gig çalışmanın yolunu açmıştır. 2015 yılından sonra da artık daha çok duyulmuştur (Hamann ve Guldenberg, 2020: 82). Birkaç yıldır da koşullu emek türü üzerinden kısa vadeli görevlerde ya da projelerde çalışmak isteyen kişilerle çalışan talep eden platformları internet siteleri ya da mobil uygulamalar aracılığıyla birleştiren bir sistem olmuştur (Kuhn ve Galloway, 2019: 186). Gig ekonomisinde yer alan serbest çalışanların diğer emek biçimleriyle benzerlikleri olsa da bu yeni istihdam biçiminde özellikle teknolojinin rolü net bir şekilde görülmektedir (Rosenblat ve Stark, 2016).

Gig ekonomisi genel olarak çalışan ve müşteri arasındaki kısa vadeli anlaşmalarla ele alındığı için yeni bir oluşum olarak değil son otuz yılda tekrar ortaya çıkan çevrimdışı atipik, geçici ve şartlı çalışma şekillerinin dijital bir versiyonunu temsil etmektedir. Gig ekonomisinde işi farklılaştıran durum işin, serbest çalışanlar ile müşteriler arasında aracı kurumların yer aldığı çevrimiçi platformlar tarafından yönetilen yeni bir iş alanında faaliyet göstermesidir (Kalleberg ve Dunn, 2016: 11). Gig ekonomisinin geleneksel çalışma şekillerinden farklı olduğu yönünde bir fikir birliği bulunmaktadır. Gig ekonomisinde yaşanan yükselişler, “iş” kavramının tek bir işverenle kurulan istikrarlı bir çalışma ilişkisinden ihtiyaç halinde serbest çalışanların talep edildiği kısa vadeli görevlere doğru geçişi desteklemektedir (Dey vd., 2022: 72). Gig ekonomisinde bir taksit yolculuğu veya bir ürün teslimatı gibi işler serbest çalışan tarafından alındığı anda yerine getirilebilirken; bir yazılım, grafik tasarımı, editörlük işi gibi işler farklı bir zamanda tamamlanabilmektedir. Serbest çalışana gelen işler yerel ya da küresel boyutlu olabileceği gibi dijital tabanlı ya da gerçek yani fiziksel bir işlem de olabilmektedir. Gig ekonomisi ile bu şekilde farklı tiplerde çalışma modelleri ifade edilmesine rağmen birçoğunda kendi hesabına çalışan serbest çalışanlar ile müşterileri bir araya getiren dijital platformların aracı görevi görmesi ortak noktayı oluşturmaktadır (Erdoğan ve Çiğdem, 2018: 237). Kendi hesabına çalışan serbest çalışan ile atipik bir istihdam ilişkisi kurulmaktadır. Buradaki platformlar da her şeyin ötesinde sermaye ve emek ilişkisinin sağlandığı bir ortam, bir fabrika veya ofis gibi iş organizasyonu mantığı altında işin alındığı yeri temsil etmektedir (Gandini, 2018: 7).

Gig ekonomisi kavramı; serbest çalışanlar, danışmanlar, bağımsız yükleniciler ve profesyoneller ve temps (geçici sözleşmeli çalışanlar) gibi her türlü koşullu çalışma düzenlemesini kapsamaktadır. Gig ekonomisi denilince

akıllara Uber/Lyft sürücüleri, TaskRabbit çalışanları, Airbnb ev sahipleri, çevrimiçi ticaret sitesi çalışanları, gönüllüler ve sanatçılar gelmektedir. Bunlara ek olarak; çağrı üzerine çalışanlar, birden çok işe sahip olanlar, belli koşullarda ve yarı zamanlı olarak çalışanlar, mevsimlik çalışanlar gibi çalışanlarda bulunmaktadır (Duszynski, 2021). Mesela, ulaşım (Uber/Lyft), teslimat (Deliveroo), temizlik (Helpling), evde kendin yap (TaskRabbit) gibi platform çalışmaları gig ekonomisi içerisinde yer almaktadır (Meijerink ve Keegan, 2019). Upwork ve Amazon Mechanical Turk gibi uzaktan çalışma piyasaları site tasarımı, veri girişi yapma veya fotoğraf etiketleme gibi işler için saatlik ya da parça başına ödeme ile dünyanın her yerinden serbest çalışanları istihdam etmektedir (Kuhn, 2016). Serbest çalışanları ve müşterileri dijital olarak birbirine bağlayan bu çevrimiçi platformları kullanan gig ekonomisi ile geleneksel emeğin yeni bir biçimini ortaya çıkmıştır (Harris, 2017). Gelenen dönemde taksi çağırma ve yemek dağıtım hizmeti veren platformların sayısı yaklaşık olarak on kat artış göstermiş ve hizmet veren platform sayısı ise 2010 yılına 142 iken 2020 yılında 777'yi geçmiştir (McDonnell vd., 2021: 3998).

Çalışma hayatında esneklik ve verimlilik arayışı sonucunda gig ekonomisi firmaları tarafından yaratılan yeni bir yenilikçi çalışma ve istihdam biçimi doğmuştur. Esneklik arayışının özünde standart çalışmanın getirisinin yeterli olmamasından dolayı başka yollar ve araçlar arayan çalışanlar ve bağımsız yükleniciler bulunmaktadır. Böylece ortaya gig ekonomisi yapısı ve platform firmaları çıkmıştır. Bu firmalar tarafından sunulan istihdam da atipik, kırılabilir ve güvencesiz bir yapıya sahiptir (Coe, Jones ve Ward, 2010). Gig ekonomisi ile serbest çalışanlara esneklik, özgürlük ve istihdam açısından son derece karlı bir kapı açılmış olsa da aynı zamanda endüstrinin çalışma ortamı ve şartları üzerinde olumsuz bir takım etkileri bulunmaktadır (Roy ve Shrivastava, 2020). Serbest çalışanlar ile ilgili birçok güvenlik açığı mevcuttur. Serbest çalışanların sabit bir geliri, tatili, ücretli hastalık izinleri, sendikal hakları, iş güvencesi ya da ayrımcılığı engelleyen mevzuatları ve güvenlik ağı programları bulunmamaktadır (Bergman ve Jean, 2016). Serbest çalışanların örgütsel bağlılık ve tatmin düzeyleri de güvencesiz iş ortamının yapısı, ekonomik belirsizlikler, daimi bir iş ilişkisi olmamasından kaynaklanan yabancılaşma, kim olduklarına dair yaşadıkları varoluşsal belirsizlikler ve ücretler ile ödüllendirmeler gibi alanlardaki eşitsizlik halleri nedeniyle olumsuz etkilenmektedir (Thomas ve Baddipudi, 2022: 107).

Gig ekonomisinin birtakım fırsatları ve zorlukları bulunmaktadır. Gig ekonomisi yeteneklerin değerlendirildiği tam zamanlı işlerin elde edilemediği zamanlarda istihdam sağlandığı ve çalışanların istedikleri işi yapmalarına izin veren bir sistemdir. Şirketler öğrenme ve geliştirme, bir takım müşteri desteği sağlama, kurumsal internet sitesi hazırlama ya da bir dizi ticari faaliyet için her zaman serbest çalışanları istihdam etmekte ve daha az düzenli çalışan daha çok serbest çalışan bulundurmaya tercih etmektedir. Şirketlerin tercih nedenleri arasında hızlı ve kısa sürede daha az masrafla bu işgücüne ulaşabilmeleri bulunmaktadır. Esnek ekonomi ile sadece iş yerleri değil genç nüfus ve kadınlar da kazançlı çıkmaktadır. Avrupa’da 15 ile 24 yaş arasındaki her iki gençten biri gig ekonomisi içerisine girmektedir. Kadınların iş yeri ve çalışma saatleri açısından yakalamış oldukları fırsatlar bu tür işlere kaydolmalarını daha da arttırmaktadır (Donovan vd., 2016; MicKinsey, 2016; Roy ve Shrivastava, 2020). Çalışanların müşterilerle kendi sözleşmeleri çerçevesinde kendi programlarını hazırlayarak çalışması zamanı verimli kullanabilme ve daha fazla gelir elde edebilme imkanı sağlamaktadır (Şen ve Bütün, 2021: 109). Diğer taraftan ise bir çalışanın kazanç hedeflerine ulaşabilmesi için haftada çalışması gereken ortama süre standart 45 saate kıyasla 71 saat olarak ifade edilmektedir (Heeks vd., 2021). Bu süre içerisinde yeni bir görev için beklenen ve görev aramaları ile geçen ve ödemesi yapılmayan süreler de yer almaktadır (Anwar ve Graham, 2021).

Esnek ekonomide çalışan serbest çalışanların işe giriş ve çıkış işlerinin daha kolay gerçekleşmesi ve çalışma saatlerinin daha esnek olması çalışanlara potansiyel faydalar sağlamaktadır. Ancak kanunlar tarafından sağlanan tipik işçi korumaları gig çalışanlarını korumamaktadır. Esnek ve bağımsız çalışmanın; garantili bir asgari ücret, fazla mesai ücreti, işsiz kalması durumunda işsizlik tazminatı, ailevi ve tıbbi nedenlerle izin, gerekli sosyal güvenlik hak ve ödemelerinin ödenmesi gibi tipik işçi hakları bulunmamaktadır (Donovan vd. 2016: 10-11). Serbest çalışanlar haksız fesih şikayetleri hakkı olmadan platformdan kolayca çıkarılabilmektedir. Serbest çalışanların iş sözleşmesi yapma tazminat oranlarını tartışma gibi bir gücü de yoktur. Tüm riskler çalışan bireyler üzerinde bulunmaktadır (Kuhn ve Galloway, 2019: 188).

Gig ekonomisi içerisinde yer alan serbest çalışanların çalışmada kullandıkları yöntemler, çalıştıkları yer, çalışma süresi gibi geleneksel çalışma iş süreçlerine ne derece uyumlu oldukları artık önemli görülmemekte, gerçek değeri çıkan işin kalitesi belirlemektedir (Mulcahy, 2017). Mulcahy (2016) tarafından hazırlanan “Gig Ekonomisinde Kim Kazanır ve Kim Kaybeder” adı çalışmada “özel beceriler, derin uzmanlık veya talep üzerine deneyime sahip

olan çalışanların gig ekonomisinde kazandığı; çekici bir tazminat ile zorlayıcı ilginç işler yapabildiği ve kendi hayatlarını yeniden yapılandırma ve becerilerini güvence altına alabildiği ifade edilmiştir. Güçlü, lider ve yaratıcı yeteneklere sahip çalışanlar esnek ve özerk bir çalışma hayatı yaratma fırsatından yararlanmak için en iyi şekilde konumlandırılır." denilmiştir. Burada bir tarafta hiçbir vasfı olmadığı ya da vasfını değerlendiremediği için istihdam içerisinde aktif olarak yer almayan kişilerin ve üstün vasıflı ve girişimci kişilerin kazandıkları söylenebilmektedir.

Gig ekonomisinin genel boyutları hakkında Upwork, Gallup, Edison Araştırma, McKinsey, PYMNTS, Ekonomi Politikaları Enstitüsü, BCG Henderson gibi araştırmacılar tarafından farklı yıllarda yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Upwork'e göre ABD'de 57,3 milyon olan serbest çalışan sayısının 2027'ye kadar 86,5 milyon olacağı tahmin edilmektedir. Gallup ise ABD çalışanlarının %36'sının gig ekonomisine katılma nedenlerini birincil veya ikincil iş yoluyla olduğunu söylemektedir. Edison Araştırma'ya göre ise serbest çalışanların %44'nün ve 18-34 yaş grubundaki serbest çalışanların ise %53'nün esnek ekonomideki çalışmaları birincil gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Esnek çalışmaya katılanların yaşlarına bakıldığında ise gençler daha yoğun olarak yer almakta ve 18-34 yaşındaki çalışanların %34'ü gig tabanlı çalışmanın bir parçasını oluşturmaktadır. McKinsey'e göre ABD ve AB-15 ülkelerindeki çalışma çağındaki bulunan nüfusun yaklaşık olarak %20-30'u ne türde olursa olsun bir bağımsız kazanç sağlamaktadır. PYMNTS'e göre gig çalışanların %55'i zaten tam zamanlı ve düzenli bir işte çalışmaktadır. Gig tabanlı çalışanların 2018'deki toplam gelirinin 1,4 Trilyon ABD dolarından fazla olması beklenmektedir. Bu çalışanların %19'u gig tabanlı çalışmaya fazla para kazanmak ya da günlük masraflarını karşılamak için katıldıklarını söylemektedir. En fazla gig tabanlı çalışan ise %14 ile sanat, tasarım, eğlence, spor gibi işlerde, %10 ile satış ile ilgili işlerde yer almaktadır. Deloitte'nin son milenyum araştırmasında ise tam zamanlı olarak çalışanların %64'nün daha fazla kazanmak için ikincil işlerle uğraştıkları belirtilmektedir (Duszynski, 2021). Bu sayılar her geçen gün artmakta ve gig ekonomisine olan ilginin önemi dikkat çekmektedir.

Gig ekonomisinde işin yapısı gereği parçalanabilir ve mikro görevlere ayrılabilir olması, teknolojinin ve internetin sürekli gelişmesi, iş gücüne katılan yeni kuşağın tercihleri ve piyasanın sunduğu esneklik gig ekonomisinin başarılı

olmasının itici güçlerini oluşturmaktadır (Dey vd., 2022: 73). Son yıllarda gig ekonomisinin büyümesinde Covid-19 pandemisi nedeniyle yaşanan istihdam kayıpları, vasıflı beyaz yakalıların esnek çalışma hayatı içerisine girmeleri ve iş hayatına önceki nesillere göre farklı bakış açılarına sahip yeni yeteneklerin girmesi destekleyici olmuştur (Thomas ve Baddipudi, 2022: 101).

2. Gig Tabanlı Çalışma ve Dijital Çalışma Platformları

Gig tabanlı çalışma olarak ifade edilen esnek çalışma türü son yıllarda ilgi konusu olmuş ve ne tam zamanlı istihdamla ne de geçici istihdamla bağdaştırılabilmektedir (Friedman, 2014). Koşullu iş türlerinin bir melezi olarak kabul edilen gig tabanlı çalışma, çeşitli sektörlerde internet tabanlı platformlar aracılığıyla sunulan birkaç dakikadan birkaç haftaya kadar süren kişisel hizmetleri ve projeleri kapsamaktadır (Kuhn, 2016; Minter, 2017; Collier, Dubal ve Carter, 2017). Dijital platformlar serbest çalışanlar ve serbest çalışan talep eden müşteriler arasındaki ticari ilişkileri sağlayan işi organize etmenin ve hizmet sunmanın yeni bir yolu olarak görülmektedir. Gig tabanlı çalışmayı diğer istihdam biçimlerinden ayıran önemli bir özellik dijital platform organizasyonu şeklindeki bu araçların bulunmasıdır (Gramano, 2019). Aracı platformlar Friedman (2014) tarafından “gölge işveren” olarak ifade edilmektedir.

Aracılık teknolojisindeki gelişmeler başarılı dijital platformlar sayesinde geliştirilen geniş kapsamlı işgücü piyasalarının ortaya çıkmasına temel oluşturmaktadır. Aracı olan eşleştirme platformları, varlıkların değişimini ve fiili üretimi kolaylaştıran platformlar olmak üzere iki geniş kategori altında toplanabilmektedir (Farrell ve Grieg, 2016). Fiili işleri ve üretimi kolaylaştıran platformlar; nakliye ve teslimat yapma, tuhaf işler ve çeşitli görevleri tamamlama ve programlama, yazma, tasarım ve çeviri yapma gibi dijital çalışma biçimlerini gerçekleştirme gibi birçok sektörde yaygın bir hale gelmiştir (Stanford, 2017: 383). İlk çevrimiçi serbest çalışma platformu Elance 1999’da daha sonra Upwork’e dönüşmüş ve 2018 yılında 12 milyondan fazla serbest çalışanı olduğunu bildirmiştir (Reader, 2017). En büyük çevrimiçi serbest çalışma platformu Freelancer.com şu anda 247’den fazla ülkeye ve yaklaşık olarak 58 milyon müşteri ve çalışana hizmet sunmaktadır (Freelancer.com, 2022). Harvard Business School ve BCG tarafından 2020 yılında 400 üst düzey yönetici üzerinde yapılan bir araştırmada yöneticilerden %60’ının yetenek ödünç almayı, kiralamayı veya paylaşmayı tercih edebilecekleri belirtilmiştir (Thomas ve Baddipudi, 2022: 105).

Çalışanları, değişen sürelerdeki geçici sözleşmeli belirli görevler için talep edenlere bağlayan dijital çalışma platformları tarafından sunulan çalışmanın, görevin-işin veya çalışanın türü hakkında kesin bir fikir birliği bulunmamaktadır. Duggan vd. (2020) platformlar tarafından sunulan iş türlerini üç kategoride ele alınmıştır. Bunlar; bireylerin dijital platformlar üzerinden varlıklarını sattıkları veya kiraya verdikleri beşeri sermaye platformu çalışması, çalışmanın dijital araçlar ile uzaktan tamamlandığı kalabalık çalışma ve işin dijital platformlar sayesinde organize edildiği ancak yerel olarak tamamlandığı uygulama tabanlı çalışmadan oluşmaktadır. Aldrich ve Ruef (2006) ise dijital çalışma platformlarını; kalabalık çalışma platformları, ulaşım platformları, teslimat/ev görevli platformlar ve çevrimiçi serbest çalışma platformları olarak dörde ayırmaktadır.

Gig ekonomisi genel olarak, uygulamalar üzerinde talep üzerine çalışma ve kalabalık çalışma işlerini içermektedir. Kitle/kalabalık çalışma; uzaktan ve çevrimiçi olarak yerine getirilmekte, isteğe bağlı uygulama çalışması fiziki dünyada şahsen tamamlanmaktadır (De Stefano, 2015: 478). Kalabalık çalışma yüksek ve düşük ücretli ekonomileri bir araya getirerek potansiyel bir işgücü piyasası inşaa etmekte ve talep üzerine çalışan uygulama platformları yerel işgücü piyasaları meydana getirmektedir (Collier, Dubal ve Carter, 2017). Bu çalışma türleri vasıf ve beceri seviyelerine göre değişmektedir. Düşük vasıflı kalabalık çalışmaya Amazon Mechanical Turk üzerinden yapılan küçük ve monoton mikro görevler örnek verilebilmektedir. Kodlayıcı, tasarımcı ve çeşitli profesyonel hizmetler için yüksek vasıflı çalışanlar gerekmektedir. İsteğe bağlı çalışma olan uygulama çalışması beceri seviyelerine göre de değişmektedir. Düşük beceri gerektiren iş grupları içerisinde teslimat görevleri, ev temizliği ve köpek gezdirme gibi işler ve hizmetler bulunmaktadır. Daha yüksek beceri gerektiren işler içerisinde ise elektrikçiler, bakıcılar, doktorlar yer almaktadır (De Stefano, 2015: 474; Collier, Dubal ve Carter, 2017: 7-8). Upwork, Uber, Amazon Mechanical Turk ve TaskRabbit gibi çeşitli çalışma platformları serbest çalışanlara işlerini istedikleri zamanda uzaktan ya da yüz yüze olarak tamamlama imkanı sağlamaktadır (Smith, 2016). Kalabalık çalışmada talep çalışmasından farklı olarak hem taraflar arasındaki iletişim hem de yapılan işin tüm süreçleri internet üzerinden sağlanmakta ve tercih edilen bir işin dünyanın herhangi bir yerindeki çalışan ile dünyanın herhangi bir yerindeki müşteri için olanaklı olmasını sağlanmaktadır (Aykaç, 2020: 72).

McKinsey danışmalık firması yaklaşık olarak 20 milyon gig tabanlı çalışanın başka bir yerde daha iyi bir iş ya da maaş bulamadıkları için bu işi yaptıklarını belirtmektedir (Gillespie, 2017). Hall ve Kueger (2018) Uber sürücülerini üzerine yaptığı araştırmada gig tabanlı çalışmanın metodolojisini eleştirse de ek gelir desteği için fırsatlar sunduğunu belirtmektedir (Berg ve Johnston, 2019). Gig tabanlı işler için daha çok geleneksel işlerde çalışanlara fayda sağladığı yönünde de bir algı bulunmaktadır (Mulcahy, 2017). Kassi ve Lehtonvitra (2018: 246)'de online işlerde en fazla talebin yazılım geliştirme ve teknolojik becerilerle ilgili işlerde olduğunu belirtmektedir. Bunları takiben yaratıcı işler ve multimedya işleri, devamında büro ve veri girişi işleri yer almaktadır. Bu işlerle ilgili boş pozisyon ilanlarının büyük bir çoğunluğunun ABD'deki iş talep edenler tarafından ilan edildiği ve öncü işveren ülkeleri olarak da İngiltere, Hindistan, Avustralya ve Kanada gibi ülkelerin olduğu ortaya koyulmaktadır.

Gig tabanlı çalışmanın ilk olarak gençler tarafından tercih edildiğine yönelik bir algı olsa da gerçekte her yaş grubu tarafından tercih edilebilmektedir. 1946-1964 yılları arasında doğan Baby Boomers kuşağı emeklilikten sonra yan bir gelir elde etmek, 1965-1979 yılları arasında doğan X kuşağı ve 1980-2000 yılları arasında doğan Y kuşağı daha iyi bir iş-yaşam dengesi sağlayarak aile ile evden çalışma koşullarından faydalanmak ve 2000 sonrası yıllarda doğan Z kuşağı yüksek maaştan yararlanmak amacıyla gig tabanlı çalışmaya dahil olmaktadır. Çocuğu olanlar anne babalar, eğitimine devam eden öğrenciler, engelli kişiler tarafından da hem yeni beceriler öğrenmede hem de serbest çalışma koşullarında gig tabanlı çalışma cazip görülmektedir (Harvard Business Review, 2016; Göksel ve Güneş, 2017: 810). Yani kısaca gig tabanlı çalışma herkese bir şekilde hitap etmektedir (Belchamber, 2018).

3. Gig Ekonomisi ile İnsan Kaynakları Yönetimi İlişkisi

Şimdilerde dünyada yaşanan Covid-19 pandemisi sürecinde çalışma hayatında alınan kararlar ile birlikte iş dünyasında ve İK süreçlerinde ciddi değişimler olmuş ve 2021 yılı için İK'da trend olan konular belirlenmiştir. Bu trendler uzaktan çalışmaya ve eğitim, oyunlaştırma, bulut tabanlı insan kaynakları (İK), yapay zeka ile işe alım, personelin fiziki sağlığı ve ruh sağlığı, çalışan profilinde çeşitlilik ve eşitlik ve gig ekonomisi şeklinde ifade edilmektedir. Çalışma hayatı ile ilgili alınan kararlar ve uygulamalar ile birlikte ortaya çıkan İK trendleri arasında gig ekonomisi de yerini almıştır (Kolay İK, 2020; Logo Blog, 2021).

Gig ekonomisi, kurum ve kuruluşların kısa süreli bir proje ya da hizmet elde edebilmek amacıyla serbest çalışanlarla yaptıkları serbest bir iş modeli şeklindedir (Techtarget, 2020). Tam zamanlı işler uzun yıllardır piyasaya hakim olsa da artık her geçen gün işgücü piyasasına yeni çalışanların eklenmesi, dijitalleşme, ekonomik olaylar ya da şimdilerde hakim olan Covid-19 gibi salgınlarla kalıcı işler güvence altına alınamaz hale gelmiştir (Manyika vd. 2016). Kalıcı 9-5 mesaisi olan bir yere bağlı olarak iştirak edilen işlerin yetersiz duruma düşmesi ya da yapılmasının güç olması durumunda kişiler “bağımsız çalışan” ve “serbest çalışan” gibi isimler alarak işgücü piyasasına gig tabanlı çalışan olarak katılmışlardır (Friedman, 2014). Serbest çalışanların sahip olduğu bu özerk ve esnek yapı çok cazip görünse de akıllara bazı riskler ve sorular da gelmektedir. Bu sorulardan birisi gig ekonomisi çerçevesinde platform çalışmasında yer alan üç tarafın yani serbest çalışan, müşteri ve platform için geçerli olan İK uygulamaları ve rollerinin nasıl gerçekleşeceği. İnsan kaynakları bu süreçlere adapte olabilecek çevikliği gösterebilecek midir? (Williams vd., 2021).

Temel hedefi insan olan İKY'nin görevlerini yerine getirirken iki amacı bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, şirket bünyesinde yer alan insanların bilgi, beceri ve yeteneklerinin akılcı bir şekilde kullanılması ile örgüte olan katkılarını maksimum seviyelere çıkarılmasıdır. İkincisi ise, şirkette yer alan bireylerin iş tatminlerinin sağlanmasıdır (Geylan, 1992). İnsan kaynakları yönetiminin başarılı olabilmesi için bu iki amaca birlikte ulaşabilmesi gerekmektedir. Bunun sağlanabilmesi için insan kaynağından yararlanmak (İK planlaması, iş başvurularının alınması, seçim, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, ödüllendirme, işten çıkarım), insan kaynağını motive etmek (iş ve çalışan uyumsuzluklarını gidermek, danışmanlık hizmetleri, kariyer planlamasının ve yönetime katılımının sağlanması) ve insan kaynağını korumak (işyeri çalışma koşullarının düzenlenmesi, iş güvencesinin sağlanması) İKY'nin ilgi alanlarını oluşturmaktadır (Özgen ve Yalçın, 2018: 9-10). Bu yüzden geleneksel iş ilişkilerinin değişmesi ile şirketlerin esnek çalışanlara bünyelerinde yer vermeye karar vermeleri ile İK uzmanlarının uygulamalarını ve yaklaşımlarını bu yeni çalışma yöntemi için nasıl uygulamaları gerektiği belirlenmelidir. İşe alma, eğitim ve geliştirme, performans değerlendirme, ücret, çalışan hakları, çalışanları elde tutma şeklindeki tüm İK bileşenleri gig çalışanlar için yeniden düşünülmelidir (Phillips, 2019). Gig ekonomisinde yaşanan

gelişmeler mevcut çalışma yöntemlerinin tekrar gözde geçirilmesine neden olmaktadır (Yichuan, 2018).

İngiltere’de yer alan bir organizasyon ve işyeri sorunları danışmanlığı şirketi olan Roffey Park’ta çalışan Alex Swarbick’ a göre gig ekonomisinin İK için yarattığı temel zorluklar aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir (Green; 2021):

- Esnek ekonomi ile bir yetenek havuzu yönetmek ve kalıcı bir portföy çalışan grubu geliştirmek mümkün olmamaktadır.
- Hüküm ve koşulları uyumlu bütün bir sözleşme hazırlanamamakta, çalışana ödül ve teşvikler sunulmamaktadır.
- İşe alım ve işten ayrılma süreçlerini otomatik hale getirmek ve İK yöneticilerinin üzerindeki yükü azaltmak ve sorunsuz kolay bir yönetim için doğru teknolojileri elde etmek gerekmektedir.
- İş alacak gig tabanlı çalışanın kalite kontrollerini ve sözleşmeleri iyi şekilde yapmaları en iyi teklif vereni seçmeleri gerekmektedir.
- Çalışma süresi, iş sağlığı ve güvenliği, asgari ücret düzeyi gibi konulardan haberdar olmadan faaliyetler göstermektedir.

Gig ekonomisinin gelişmesi ve büyümesi İK’nın en önemli parçalarını yani işçi ve işveren arasındaki standart ilişkiyi ortadan kaldırmaktadır (Meijerink ve Keegan, 2019). Gig ekonomisinin son yıllarda hızlı bir büyüme göstermesi yeni işgücü modelinin düzenlenmesi ve yönetilmesi konusunda İK uzmanlarını zora sokmaktadır. İşe alma, katılım, eğitim, performans, yetenek yönetimi gibi mevcut İK süreçleri genellikle tam zamanlı çalışanlara odaklanmaktadır (Horney, 2016). Çalışanları kurum ve kuruluşlarda etkili bir şekilde yöneten İK yönetimi uygulamaları tipik geleneksel istihdam kavramını ele almaktadır. Tipik bir işçi ve işveren ilişkisi mevcut olmadığı zaman ortaya çıkan platform tabanlı gig çalışması bu düzeni bozmaktadır. Bilindik bir istihdam ilişkisinin olmaması durumunda ise gig tabanlı çalışma, çalışma ilişkilerinin yönetimi, iş ataması, performans yönetimi ve değerlendirmesi gibi İK süreçleri hala etkin olabilmektedir (Meijerink ve Keegan, 2019). Fakat gig ekonomisi ile ortaya çıkan esnek çalışma sürecine uyum sağlayabilmek için İK işlevlerinin politika ve uygulamalara hızlı bir şekilde adapte olması gerekmektedir (Horney vd., 2014). Çalışmanın ve koşullarının platformlar üzerinden yapılarak kişisel bir hal alması istihdam ilişkilerini ve İK yönetimini etkilemekte ve değişime uğratmaktadır (Duggan vd., 2020).

Dijital çalışma platformları üzerinden yapılan gig tabanlı çalışma modelinin uygulanabilirliğinin uzun vadede devam etmesi büyük ölçüde gig

organizasyonun İK yönetimindeki iki temel sorunu çözmeye olasılığına bağlanmaktadır. İlk sorunu, gig tabanlı çalışanların istedikleri zaman platformdan ayrılabilme özgürlükleri oluşturmaktadır. Platformun yeterli sayıda çalışana çekememesi ve bünyesinde tutamaması platforma müşteri çekilmesini ve uygulanabilirliğini tehlikeye atacaktır (Jabagi vd., 2018). İkinci sorunu ise, serbest çalışanların denetlenebilirliği oluşturmaktadır. İş, geleneksel düzen dışında serbest çalışanlar tarafından ifa edildiğinde kuruluşların, çalışanları koordine etmesi ya da motive etmesi mümkün olmamaktadır. Bu durumda platformlarda yer alan gig tabanlı çalışanların her konuda kendi kendini motive etmesi ve geliştirmesi istenmektedir (Wiesenfeld vd., 2001). Gig tabanlı çalışanların da gig ekonomisine katılmalarında daha çok dışsal motivasyon yani finansal nedenlerle etkili olsa da bazen de içsel motivasyon yani kendileri için kendilerini tatmin etme isteği de etkili olmaktadır. Mesela, Kuzey Amerika'daki Uber ve Lyft sürücülerinin özerk çalışma istekleriyle ve sosyal bağlantı kazanmak amacıyla platformda yer aldıkları belirtilmiştir (Rosenblat ve Hwang, 2016).

İnsan kaynakları yönetimi işlevi olan işgücü planlaması bir kurumun insan sermayesini karşılamaya yönelik olarak yapılıyor olsa da gig ekonomisinde işgücü arz ve talebini karşılamaya yönelik olarak yapılmaktadır. Gig ekonomisinde yer alan aracı platformlar için işgücü planlaması aslında gig tabanlı çalışanları ve talep eden müşterileri bir araya getiren bir aracı görevi görmektedir (Lepak ve Gowan, 2010; Meijerink ve Keegan, 2019). Gig tabanlı çalışmada aracı platformlar için çalışanların ve talep eden müşterilerin bir araya getirilmesi, güçlü ilişkiler kurulması önemli görülmekte ve mümkün olduğunca çok sayıda gig tabanlı çalışanın işe alınması için çalışılmaktadır (Meijerink ve Keegan, 2019). Dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen çalışmalar yaygınlaştıkça bireylerin yanı sıra büyük çok uluslu şirketler de gig tabanlı çalışanlara ulaşmak için platformlara yönelmektedir (Kassi ve Lehdonvirta, 2018). Gig ekonomisi ile işe alma süreci çok kısa sürede ve çok hızlı bir şekilde gerçekleşmekte en iyi yeteneklerin elde edilmesi için yarışılmaktadır (Phillips, 2019). Müşterilerin ihtiyaç duydukları serbest çalışanları küresel bir işgücü havuzundan sağlamaları kolaylaşmaktadır. Çok farklı eğitim ve düşünce yapısına sahip çalışanlara ulaşabilme kolaylığı sayesinde daha orijinal ve yaratıcı fikirlere de sahip olabilme imkanı sağlamaktadır (Erdoğan ve Çiğdem, 2018: 251).

Esnek çalışma bağlamında işe alma aşamasında, iş ilanı çalışanın bağımsız olarak çalışma serbestisine sahip oldukları temelinde ilan edilmekte ve bu durum uzun vadeli bir iş ilişkisinin çok düşük bir ihtimalle olduğunu ya da hiç olmadığını göstermektedir (Jabagi vd., 2019). Çalışanların işe alınma süreci de hızlı bir tarama yapılarak kısa bir sürede gerçekleşmekte ve bu durumda kuruluşun iş gücüne basit ve hızlı bir şekilde ulaşması sağlanmaktadır (Kuhn ve Maleki, 2017). Serbest çalışanların bu şekilde işe alınması ve sadece iş bazlı olarak elde tutulmaları hem zaman yönünden hem de işçilik maliyetleri yönünden tasarruf edilmesini sağlamaktadır (Healy vd. 2017). Büyük platformlardan birisi olan Eire'in CEO'su Jim Clarke, "Bir iş başvuru metni yazmak geçmişte kaldı." ifadesini kullanmıştır. Diğer bir platform ECareer' de bulunan Sandra Kim, "Eğer özgeçmişiniz ve dünya çapında 2 milyar kişiden oluşan kişisel bir ağınız varsa ve bunu en güçlü yetenek arama algoritmasıyla eşleştiriyorsanız, artık hiçbir şirketin aradıkları potansiyel yetenekleri kaçırma konusunda endişelenmesine gerek yok." demiştir (Hamann ve Guldenberg, 2020: 81). Van den Groenendaal vd., (2022: 10) tarafından İK uzmanları ve serbest çalışanlar üzerine yapılan bir çalışmada, İK uzmanlarının serbest çalışanları işe almalarındaki nedenleri tespit edilmiştir. Serbest çalışanların ihtiyaç anında kısa bir süre için işe alınmaları ile hızlı bir çözüm yolu olarak sayısal esneklik sağlanması, serbest çalışanların zengin uzmanlıkları sayesinde herhangi bir hazırlık süreci geçirmeden uzman eksikliklerinin giderilmesi, belirli çalışan ihtiyaçlarının işgücü piyasalarından sağlamaması ve mali yönden tasarruf edebilmesi adına İK uzmanlarının serbest çalışanları işe aldıkları belirtilmiştir.

Bir serbest çalışanın eğitim ve gelişim sorumluluğu kendisine yüklenmektedir. Bir gig tabanlı çalışanın bilgi ve becerilerine geleneksel tipik bir çalışan kadar yatırım yapmadığı savunulmaktadır (Rousseau ve Wade-Benzoni, 1994). Aynı zamanda bilgi ve beceri yönünden her gelişmeyi takip etmek ve bu yönde eğitim ve geliştirme masraflarını da karşılamak çalışanın kendi sorumluluğunda bulunmaktadır (Peel ve Inkson, 2004). Serbest çalışanlar eğitim ve geliştirme faaliyetleri konusunda birbirlerine yardımcı ve destek olmaktadır (Waldkirch vd., 2021: 2661). Şirketler de çalışanlara verdikleri eğitim ve geliştirme faaliyetlerinde geleneksel çalışmaya göre değişimlere gitmelidir. Yıllık olarak verilen eğitimler bu süreçte geçerli olmayacağı için eğitimlerin kısa öğrenme seçenekleri doğrultusunda ekipler yerine bireylere göre düzenlenmesi gerekecektir (Phillips, 2019). Gig ekonomisinde serbest hale gelen yeteneklerin kariyer gelişimi sorumluluğu da kendilerine yüklenmekte ve

gig ekonomisi içerisinde kalmak isteyen çalışanın yeteneklerine göre seçim yapması ya da seçeceği iş veya şirkete göre beceri ve yeteneklerini geliştirmesi gerekmektedir (Balakrishnan, 2022: 68). Açıkgöz ve Latham (2022) tarafından Uber sürücülerini üzerinde yapılan bir çalışmada çalışanların kendi kendilerine belirledikleri öğrenme hedefleri ile sağladıkları hizmet performansı arasında olumlu ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Dinamik bir yapının ve farklı beklentilerin yer aldığı uber sürücülerini ve müşterilerini arasındaki bu ilişkiye doğaçlama davranışının aracılık ettiğini de belirtmişlerdir.

Yetenek yönetimi, yeteneklerin sistemli bir şekilde platformlara çekilmesi, bağlanması, geliştirilmesi, elde tutulması ve koşullandırılması sürecini ifade etmektedir (Thunnissen, 2016). Yetenek yönetiminin amacı ise yetenekli çalışanlardan en iyi şekilde fayda sağlayabilmektir (Lewis ve Heckman, 2006). Çalışanların serbest çalışan olması ile de istihdamın doğası temelden değişmekte ve gelişmiş dijitalleşme ve geçici işgücü piyasaları ile yetenek yönetimi değişiklikler yaşamaktadır. Organizasyonlar için yetenek yönetimi az caba ile fazla ödül almak ise gig tabanlı çalışanlar için yetenek yönetimini uygulamak zor gibi görülmektedir. Gig ekonomisinde çalışanlar, yetenekleri geliştirilmesi gereken iç çalışanlar değil, dışsal katılımcılar olarak kabul edilmektedir. Böylece organizasyon üzerindeki geliştirme maliyetleri gig tabanlı çalışanlar üzerine geçmekte ve çalışanlar kendileri üzerine yatırım yapmaktan sorumlu olmaktadır. İş ekonomisi esnekliğin ve bireyselleşmenin bir parçası olmaktadır (Boocock vd., 2020; Fleming, 2017).

Gig ekonomisi ile amaçlanan zaman ve yere bağlı olmadan işin içerisinde yer almak olduğuna göre dünyanın herhangi bir yerindeki yeteneğe sahip olmak artık mümkün hale gelmektedir (Peetz, 2019). İK'nın işlevlerinden birisi olan yeteneklerin tespiti ve yönetilmesi gig ekonomisi çerçevesinde düşünüldüğünde artık coğrafi bölge sınırları ile alakalı bir durum ya da sorun ortaya çıkmamaktadır (Aloisi, 2016). Platformların ekonomik getiri sağlayabilmesi için yüksek kalite sağlayabilmesi ve bunun içinde yetenekli çalışanların platformlara kayıt olmaları gerekmektedir. Yani, aracı platformların sürdürülebilir olması için yetenekli çalışanların platforma çekilmesi ve seçilmesi gerekmektedir (Coyle, 2017). Teknoloji sayesinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki yetenekleri işe almak çok kolaylaşmış olmasına rağmen gelişmekte olan ülkelerdeki milyonlarca serbest çalışanın bu web sitelerde yayınlanan işlere başvurmaları en iyi yeteneğin seçilmesini zorlaştırmaktadır. Bunun için

Upwork, Freelancer.com gibi platformlar kişisel doğrulama, önceki kazanç bilgileri, etkin olarak çalışmayan profillerin liste dışı bırakılması gibi birtakım önlemlerle iyi çalışanı bulmaya çalışmakta; çalışanlarda bu kalabalık içinde yükselebilmek için çalışmaktadır (Petriglieri vd., 2019). Çalışanların bir nevi markalaşması gerekmektedir. Bunun için platformlarda yer alan çalışanların ücretlerini, değerlendirme puanlarını, kazandıkları deneyimler ve aldıkları sertifikaları sergilemeleri gerekmektedir (Barzzilay ve Ben-David, 2016). Profesyonel bir serbest çalışan olmak için de projeler teslim edilirken sahip olunması gereken temel beceriler; işini iyi sunması, organize olması, dijital medyada kimliğini sürdürmesi, önceki müşterileri ile iyi ilişkilerini sürdürmesi ve duygusal olarak uygun olması gerekmektedir (Ashford vd., 2018).

Aynı zamanda elde edilen yetenekler çevrimiçi platformlar aracılığıyla değerlendirilmekte ve performans yönetimi gerçekleştirilmektedir (Rosenblat vd., 2017). Gig ekonomisinde performans yönetimi, performans düzeyi ve derecesi için talep edenler tarafından gönderilen geri bildirimler kullanılmaktadır. Mesela, Uber, Deliveroo gibi platformlarda alınan hizmetin değerlendirilebilmesi için bir derecelendirme sistemi kullanılmaktadır (Coe vd., 2010). Bu şekildeki performans değerlendirme faaliyetlerinin mümkün hale getirdiği hallerden birincisi, yıldız derecelendirme ile gig tabanlı çalışanların çevrimiçi çalışma performanslarını yansıtacak şekilde toplanması ve gig tabanlı çalışanın bulunduğu platforma sabitlemesidir (Lee vd., 2015). İkincisi ise, gig tabanlı çalışanların talep edenler için değer yaratmasını yani gelecekteki işlere ulaşabilmek ya da platforma erişimi engellemek için kullanılmaktadır (Rosenblat vd., 2017). Birçok platform üreticilerinin performans profillerini geliştirmek adına çevrimiçi bir müşteri derecelendirme sistemi kullanılmaktadır. Üreticiler, müşterilerden değerlendirmeleri almakta platform işi derecelendirmeleri yetersiz gelen çalışanı platform işinden çıkarma hakkına sahip olmaktadır (Stanford, 2017: 394). Bir Uber sürücüsünün toplam puanının kötü olması da çalışmasının engellenmesine yol açmaktadır (Rosenblat ve Stark, 2016: 3775). Görevin tamamlanması sonrası çalışana verilen düşük puanlara ya da olumsuz değerlendirmelere karşı çalışanın herhangi bir cevap ya da itiraz hakkı bulunmamaktadır. Böylece çalışanın bu dijital piyasalardaki itibarları zedelenmekte, ilerleyen zamanlarda alacakları görevler ve ücretler üzerinde bir takım olumsuz etkileri olabilmektedir (Aykaç, 2020: 78). Bu yüzden tüm bu performans kayıtlarının düzenli bir şekilde tutulması ve gerekli durumlarda tekrar iletişime geçme kararı verilmesi durumunda kullanılması sağlanmalıdır (Dey vd., 2022: 80).

Çalışanların işe alınması, eğitilmesi, geliştirilmesi, ödüllendirilmesi dışında iş sağlığı ve güvenliği ile sendikalaşma ve toplu sözleşme hakkı gibi işçi-işveren ilişkileri adına yapılabilecek çalışmalar da İK sorumlulukları içerisinde yer almaktadır. Gig ekonomisinin doğası gereği gig tabanlı çalışanların haklarının ve istihdam korumalarının gözetilmemesi çalışanlar için büyük sorunlar teşkil etmektedir. Çalışanlar asgari ücret ve ücret türevleri gibi standart istihdam haklarından faydalanmamaktadır. Gig tabanlı çalışan aynı zamanda örgütlenme ve toplu iş sözleşmesi ya da toplu pazarlık hakkı, iş sağlığı ve güvenliği, vergilendirme ve sigorta gibi istihdamın sağladığı koruma ve hakların dışında kalmaktadır (Stanford, 2017). Esneklik isteği bir neslin kısa-orta ve uzun vadeli istihdam güvencesinden mahrum kalmasını sağlayacaktır. Güvenli bir işin, maaşın, sosyal yardımların ya da emekli aylığının olmaması gig çalışanlarının serbest çalışan mı yoksa bağımsız yüklenici mi olduğu konusunda ikilem yaratmaktadır (Fabo vd., 2017). Genel olarak platformlar üzerinden yürütülen işler bu yönüyle insana yakışır iş tanımı içerisinde yer almamaktadır (Çiğdem, 2019: 192). Gig tabanlı çalışmaların bu düzensiz yapısını iyileştirmek için mevcut iş yasalarını gig tabanlı çalışanlar için de kabul etmek ve uygulamak, büyük işlerle ilgili istihdam belirsizliklerini netleştirmek, yeni bağımsız bir çalışan grubu oluşturmak, tüm çalışanlar için geçerli haklar belirlemek ve işveren olgusunu yeniden kavramsallaştırmak gibi bir dizi alternatif önerileri sunulmaktadır (Stewart ve Stanford, 2017). Bunun yanında serbest çalışanlar, dijital çalışma platformlarının “aracı kurum” şeklinde nitelenmesi yerine “işveren” olarak nitelendirilmelerine yönelik olarak düzenleme taleplerinde bulunmaktadır. Platformların yasal düzenlemeler sonucunda işveren olarak tespit edilmesi ile birlikte çalışanların iş hukukundan doğan koruyucu haklarını kazanmaları söz konusu olacaktır (Aloisi, 2016: 677).

Dengeli bir yönetim için çalışanların iş tatmini ve motivasyonlarının sağlanabilmesi konusunda İK uzmanlarına önemli görevler düşmektedir. Özellikle serbest çalışanların motive edilmesi, performans kalitesinin yükseltilmesi ve sosyal destek sağlanması gibi konularda İKY'nin gig ekonomisi üzerindeki rolünün uzun vadede geçerliliği düşündürücü olmaktadır (Jabagi vd., 2019). Gig ekonomisinde; uzaktan çalışan ve coğrafi olarak dağınık yapıda bulunan bir ekibi yönetmek, çalışanlarla güçlü ilişkiler kurmak ve insanların belirlenen hedeflere doğru ilerlemesini sağlamak için İK yöneticilerinin ellerinin altında bulunan güç kaynağı tabii ki teknolojidir. Tüm bunlar için özel olarak tasarlanmış bulut tabanlı iş gücü yönetim platformları bulunmaktadır. Her

geçen gün ilgi çeken gig tabanlı çalışma ile uyum içinde olmak ve zamanın şartlarına ayak uydurmak gerekmektedir (Randstad, 2020).

PwC'nin "İşin Geleceği" adlı raporunda İK çalışanlarında %20'lik bir çalışan kesiminin 2020 yılına kadar serbest çalışan olacağını varsayılırken, işverenlerin %33'ünden az bir kesiminin stratejilerini gig ekonomisinin ortaya çıkışına dayandırdığı belirtilmiştir. Bu da İK'ya yönetim rehberliği konusunda rehber ve danışmanlık hizmeti sunma konusunda inanılmaz bir fırsat sunarak stratejik değerini ortaya koymaktadır. Her sektörün ve endüstrinin yapısı ve koşulları farklı olduğu için gig ekonomisinin de her birisi üzerindeki etkileri farklı olacaktır. Bu nedenle İK uzmanlarına her sektörde ve koşulda nasıl davranmaları gerektiğini gösterecek tek bir plan yoktur. Ancak yine de uygulamaları gereken operasyonel ve stratejik faktörler olacaktır. Dijital çalışma platformları nedeniyle çalışma ve çalışma koşullarının büyük ölçüde bireyselleşmiş olması ve politik ve sendikal yanıtlarla birlikte gig ekonomisi üzerindeki İKY etkileri değişiklikler göstermektedir ve İKY uygulamalarının bu değişikliklere göre uyarlanması gerekmektedir (McDonnell vd., 2021 :4011).

Sonuç

Her şey üzerinde bir etkisi olan teknoloji ve internet iş yapış şekillerini, iş modellerini, çalışan ilişkilerini de etkilemiştir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi gig ekonomisi kavramını ortaya çıkarmıştır. Serbest bir çalışanın bir internet platformundan iş alması ve işi teslim etmesi gig ekonomisini doğurmuştur. Esnek çalışma olanakları sunan gig ekonomisine olan ilgi artmaktayken Covid-19 pandemisi nedeniyle uygulanan karantinalara ve uzaktan çalışma modellerine küresel olarak geçilmesi bu ilgiyi daha da hızlandırmıştır.

Gig ekonomisi esnek, özgür ve bağımsız bir çalışma ortamında gerçekleşen dijital bir iş gücü piyasasını ifade etmektedir. Bu iş gücü piyasasında serbest çalışanlar, serbest çalışanları talep eden müşteriler ve bunlar bir araya getiren aracı dijital çalışma platformları bulunmaktadır. Burada internet üzerinden alınan görevler ve görev başına ödemelerin gerçekleştiği bir piyasa yapısı yer almaktadır. Gün geçtikçe artan işsizliğe, çalışma hayatına fiili olarak katılamayan kadınlara ya da engellilere, öğrenciler ya da emeklilik döneminde ek gelir sağlamak isteyenlere hatta iyi bir işi olmasına rağmen vasıf ve bilgisinden ek gelir elde etmek isteyenlere alternatif bir istihdam sağlayan gig ekonomisinin genel ekonomi içerisindeki ağırlığı gittikçe artmaktadır. Aynı zamanda artık insanların gelir elde ederken iş-yaşam dengesini en iyi şekilde

ayarlar daha özgür çalışanlar olma isteği gig ekonomisine olan ilgiyi desteklemektedir.

Gig ekonomisinin hem serbest çalışanlar hem de müşteriler için belli avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Dijital çalışma platformları üzerinden alınan bazı işlerin yüz yüze tamamlanması bazı işlerin ise direkt internet üzerinden tamamlanması kolaylığı çalışanlar için akıl almaz bir esneklik avantajı sağlamaktadır. Bu esneklik serbest çalışan talep eden müşterilerin de belirli sabit masraflardan kurtulmalarını sağlamaktadır. Serbest çalışanlar için özerk ve esnek bir çalışma hayatı içerisinde faaliyet göstermeleri avantaj sağlarken hukuki olarak "işçi" kategorisi içerisinde yer almamalarından dolayı istihdam korumalarından mahrum kalmaları büyük bir dezavantajı olarak kabul edilmektedir.

Serbest çalışanların, iş aldıkları aracı platformların ya da serbest çalışan talep eden müşterilerin sabit işçisi olamamaları, gig tabanlı çalışanların İKY faaliyetlerinin yerine getirilmesi konusunda akıllara bazı sorunları ve zorlukları getirmektedir. İşe alım, yerleştirme, eğitim, kariyer yönetimi, performans değerlendirme, işçi ve işveren ilişkileri gibi İK işlevleri bu yapı içerisinde nasıl düzenlenecektir? İşe alım ve yerleştirmeler çok hızlı yapılmakta ve herkesin en yetenekli çalışanı kapmaya çalıştığı bir ortam oluşmaktadır. Her türlü sınırların ortadan kalkması serbest çalışan ve müşterilerin her koşulda buluşabilmelerini sağlamaktadır. Fakat burada her geçen gün platformlarda yer almak isteyen serbest çalışan sayısının çoğalması ile müşteriler için gerçekten faydalı olabilecek ve yetenekli çalışanın seçilebilmesi sorunu doğmaktadır. Bu durumda platformlarda yer alan çalışan bilgileri ve geri bildirim puanları yöneticilere faydalı olmaktadır. Çalışanların görevlerini en iyi şekilde yerine getirmeleri, eğitim ve donanımlarını sürekli arttırmaları gerekmektedir. İK'nın eğitim ve geliştirme alanındaki görevlerine genel olarak gig tabanlı çalışanları dahil edilmemektedir. Bir çalışanın her türlü eğitim ve gelişim sorumluluğu kendisine ait olmakta ve sabit bir işçi gibi eğitimlerini arttırmaları ve kariyer yönetimlerini iyi bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir. Bu konu üzerinde İK'nın kesin bir yetkisi bulunmamaktadır. Aldığı iş bitirip teslim eden serbest çalışanın performans değerlemeleri de İK için önemli bir konuyu teşkil etmektedir. Burada iş sonunda serbest çalışana verilen puanlar ve yapılan yorumlar devreye girmektedir. Bir serbest çalışanın geri bildirimleri iyi ise genel puanları artmakta ve daha sonraki işleri almaya devam edebilmektedir.

Puanları belli sınır altında kalan serbest çalışanların ise bir daha platformlar üzerinden iş almalarının önü kesilmekte ve platformlardan çıkarılmaktadırlar. Çalışanların iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması, iş tatminleri ve motivasyonlarının artırılması ve hukuki olarak korunmaları da genel olarak İK faaliyetleri ve sorumlulukları içerisinde yer almasına rağmen gig tabanlı çalışanlar tüm bu uygulamalar dışarısında kalmaktadır. Bu konudaki görevler İK'ya değil çalışanın kendi sorumluluğuna bırakılmaktadır. Aynı zamanda aynı anda birçok müşteri için çalışan gig tabanlı çalışanların örgütsel bağlılıkları ve sadakatleri de düşündürmektedir. Aracı platformlar ve müşteriler için odak noktayı işin nerede, ne zaman, nasıl koşullar altında tamamlandığı değil teslim edilen işin kalite oluşturmaktadır.

Tüm bu sorunlara çözüm aranırken en baştan iş tasarımlarını, iş analizlerinin, işlerin tanımlarının ve fonksiyonlarının gig ekonomisine uygun bir şekilde güncellenmeleri gerekmektedir. Gig ekonomisi içerisinde işlerin ne ifade ettiği yeniden ortaya koyulmalıdır. Müşteri, firmalarında yer alan her departman ve her iş için gig ekonomisine uygun pozisyonların belirlenmesi ve alınacak ya da çıkarılacak serbest çalışanların bu pozisyonlara göre ayarlanması önerilmektedir. Standart çalışanları yöneten İK yönetimi uzmanlarının artık atipik çalışanları da yönetecek duruma gelmeleri, bu yönde eğitim ve danışmanlık hizmetlerinin sunulması, İK'nın sınırları dışına çıkabilmesi ya da gig tabanlı çalışanlar için ayrı bir İK platformu ve uygulamaların oluşturulması önerilmektedir. Hatta bu süreçte hukuksal açıdan "işçi" tanımı altında yer almayan gig tabanlı çalışanlara özel bir sendika kurulması ve her türlü haklarının gözetilmesi gerekmektedir. İK için en önemli faktörlerden birisi olan örgüte bağlılık konusunda serbest çalışanların örgüte bağlılığının sağlanması, oluşabilecek sadakat sorunlarına yönelik önlemlerin alınması, bu karmaşık iş gücünün yönetiminin ve haklarının belirlenmesinin önemine dikkat çekilmektedir.

Çalışmaya yönelik olarak ulusal literatür incelendiğinde uluslararası literatüre nazaran gig ekonomisinin doğasını İK ilişkileri perspektifinde direkt olarak ele alan çalışma görülmektedir. Genel olarak literatür, gig ekonomisi kavramı, istihdam ilişkileri ve hukuki boyutu üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşmıştır. Bazı çalışmalar incelendiğinde; Erdoğan ve Çiğdem (2018) gig ekonomisi ve freelancer.com platformu üzerinden freelance çalışmaya olan ilgiye dikkat çekmiş, Aykaç (2020) platform ekonomisi çalışanlarının yaşadıkları sorunları iş hukuku açısından değerlendirmiş yine Boyacı (2020) platform çalışanlarının yaşadıkları sorunların ve sendikalaşmanın ve örgütlenmenin

üzerinde durmuş, Çiğdem (2020) gig çalışanlarının vergilendirilmesini ele almıştır. Görmüş (2020) gig ekonomisinde serbest çalışanların karşılaştıkları istihdam ve endüstri ilişkileri zorluklarına dair bir değerlendirmede bulunmuştur. Şen ve Bütün (2021) Covid-19 salgınından olumsuz etkilenen havacılık sektörü için gig ekonomisini iyi bir alternatif olarak ele almış ve havacılık sektörü faaliyetlerine gig ekonomisinin uygulanabilirliği üzerinde durmuş, Ünal ve Temiz (2022) Uber üzerinden gig ekonomisi ile değişen güvencesiz iş ilişkilerini ve Uber sürücülerinin istihdam hakları için girdikleri hukuksal mücadeleleri sonucunda alınan mahkeme kararlarını değerlendirmiştir. Uluslararası literatürde ise gig ekonomisi kavramı ve istihdam ilişkileri üzerine yapılan çalışmaların yanında gig ekonomisi ve İK üzerine çalışılmış çalışmalar da görülmektedir. Bunlardan; Xu vd. (2018), McDonnell vd. (2018), Duggan vd. (2019), Meijerink ve Keegan (2019), Boocock vd. (2020), Connelly vd. (2020), Malik, Budhwar ve Srikanth (2020), Cross ve Swart (2021), Kuhn, Meijerink ve Keegan (2021), McDonnell vd. (2021), Waldkirch vd. (2021), Williams vd. (2021), Dey vd. (2022) çalışmalarında gig ekonomisi, platform ekonomisi çerçevesinde İK süreçlerini ve faaliyetlerini ele almışlardır.

Genel olarak yapılan çalışmada ve literatürde gig ekonomisinin yapısı, işleyişi, durumu, olanakları ve İK perspektifindeki yeri üzerine bilgi verilmek amaçlanmıştır. Görüldüğü üzere, iş yapış şekillerinde yaşanan değişimler ve teknolojik ilerlemeler sayesinde gig ekonomisi konusu pek çok araştırmacının ilgisini çekmiş ve çekmeye devam etmektedir. Bunun için gelecek literatüre katkıda bulunulması ve aynı zamanda gig ekonomisi içerisine dahil olmak isteyen bireylere gig tabanlı çalışma süreçleri hakkında bir fikir verilmesi istenmiştir.

Kaynakça

Açıköz, A. & Latham, G. P. (2022). "Self-Set learning goals and service performance in a gig economy: A Moderated-Mediation role of improvisation and mindful metacognition". *Journal of Business Research*, 139, 1553-1563. doi: 10.1016/j.jbusres.2021.10.074

Aldrich, H. E. & Ruef, M. (2006). *Organizations Evolving*. London, UK: Sage Publications.

Aloisi, A. (2016). "Commoditized Workers: Case Study Research on Labor Law Issues Arising From a Set Of On-Demand/Gig Economy Platforms". *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 3 (37), 653-690.

Anwar, M., A. & Graham, M. (2021). "Between a rock and a hard place: Freedom, flexibility, precarity and vulnerability in the gig economy in Africa". *Competition & Change*, 25(2), 237-258. doi: 10.1177/1024529420914473

Ashford, S.J., Caza, B.B. & Reid, E.M. (2018). "From surviving to thriving in the gig economy: A research agenda for individuals in the new world of work". *Research in Organizational Behavior*, 38, 23-41. doi: 10.1016/j.riob.2018.11.001

Aykaç, H. B. (2020). "Platform ekonomisi çalışması: iş hukukunda yarattığı sorunlar üzerine bir değerlendirme". *Sicil İş Hukuku Dergisi*, (44), 69-95. doi: 10.1177/26314541211064726

Balakrishnan, J. (2022). "Building capabilities for future of work in the gig economy". *NHRD Network Journal*, 15 (1), 56-70.

Barzilay, A.R. & Ben-David, A. (2016). "Platform inequality: Gender in the gig-economy". *Seton Hall L. Re.*, 47, 393-431. doi: 10.2139/ssrn.2995906

Belchamber, J. (2018). *The Gig Economy: Transforming the Workforce and HR Industry, As We Know It*. https://hrnz.org.nz/news/single?tx_news_pi1%5Baction%5D=detail&tx_news_pi1%5Bcontroller%5D=News&tx_news_pi1%5Bnews%5D=75&cHash=ea15c32cfa9a80ab97109292f48fa172 (27 Ekim 2021).

Berg, J. & Johnston, H. (2019), "Too good to be true? A comment on hall and krueger's analysis of the labor market for uber's driver-partners". *ILR Review*, 72 (1), 39-68. doi: 10.1177/0019793918798593

Bergman, M. E. & Jean, V. A. (2016). "Where have all the "workers" gone? A critical analysis of the unrepresentativeness of our samples relative to the labor market in the industrial-organizational psychology literature". *Industrial*

and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice, 9, 84–113. doi: 10.1017/iop.2015.70

Boocock, A., Page-Tickell, R. & Yerby, E. (2020). "The dis-evolution of strategic hrm in the gig economy from talent management to supply chain manager". In *Conflict and Shifting Boundaries in the Gig Economy: An Interdisciplinary Analysis*. Emerald Publishing Limited. 89-105. doi: 10.1108/978-1-83867-603-220201008

Boyacı, N.B. (2020). *Dijital Emek Platformları ve Sendikalar*. Ankara: Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi.

Coe, N. M., Jones, K. & Ward, K. (2010). "The business of temporary staffing: A developing research agenda". *Geography Compass*, 8 (4), 1055–1068. doi: 10.1111/j.1749-8198.2010.00360.x

Connelly, C. E., Fieseler, C., Černe, M., Giessner, S. R., & Wong, S. I. (2020). "Working in the digitized economy: HRM theory & practice". *Human Resource Management Review*, 100762. doi: 10.1016/j.hrmr.2020.100762

Collier, R. B., Dubal, V. B. & Carter, C. (2017). "Labour platforms and gig work: The failure to regulate". *Institute for Research on Labour and Employment: Working Paper*, 106–117.

Coyle, D. (2017). "Precarious and productive work in the digital economy". *National Institute Economic Review*, 240 (1), R5–R14. doi: 10.1177/002795011724000110

Cross, D. & Swart, J. (2022). "The (ir) relevance of human resource management in independent work: Challenging assumptions". *Human Resource Management Journal*, 32 (1), 232-246. doi: 10.1111/1748-8583.12389

Çiğdem, S. (2019). "Endüstri 4.0 ve dijital emek platformlarının insana yakışır iş bağlamında değerlendirilmesi". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 77: 157-199. doi: 10.26650/jspc.2019.77.0018.

Çiğdem, S. (2020). "Gig ekonomisi ve Türkiye’de gig çalışanların vergilendirilmesi". *Vergi Dünyası Dergisi*, 1 (471), 90-104.

De Stefano, V. (2015). "The rise of the "just-in-time workforce": On-demand work, crowdwork, and labor protection in the "gig-economy". *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 37, 471-503. doi: 10.2139/SSRN.2682602

Dey, C., Ture, R. S., & Ravi, S. (2022). "Emerging world of gig economy: Promises and challenges in the Indian context". *NHRD Network Journal*, 15 (1), 71-82. doi: 10.1177/26314541211064717

Donovan, S.A., Bradley, D.H. & Shimabukuru, J.O. (2016). "What Does the Gig Economy Mean for Workers?". *Congressional Research Service*, 1-20.

Duggan, J., Sherman, U., Carbery, R. & McDonnell, A. (2020). "Algorithmic management and app-work in the gig economy: A research agenda for employment relations and hrm". *Human Resource Management Journal*, 30 (1), 114-132. doi: 10.1111/1748-8583.12258

Duszyński, M. (2021). *Gig Economy: Definition, Statistics & Trends [2021 Update]*. <https://Zety.Com/Blog/Gig-Economy-Statistics> (20 Ekim 2021).

Erdoğan, E. & Çiğdem, S. (2018). "Gig ekonomisi ve freelance işgücünün yükselişi: Freelancer. com üzerinden bir değerlendirme". *Çalışma Ekonomisi ve endüstri İlişkileri Seçme Yazılar-II*, 229-261.

Fabo, B., Karanovic, J. & Dukova, K. (2017). "In Search of an Adequate European Policy to the Platform Economy". *Transfer: European Review of Labour And Research*, 23 (2), 163-175.

Farrell, D. & Greig, F. (2016). "Paychecks, Paydays, and the Online Platform Economy". In *Proceedings. Annual Conference on Taxation and Minutes Of The Annual Meeting Of The National Tax Association*, 109, 1-40.

Fleming, P. (2017). "The human capital hoax: Work, debt and insecurity in the era of uberization". *Organization Studies*, 38 (5), 691-709. doi: 10.1177/0170840616686129

Freelancer.com (2022). *Company Overview*. <https://www.freelancer.com/about?w=f&ngsw-bypass=> (10.02.2022).

Friedman, G. (2014). "Workers without employers: Shadow corporations and the rise of the gig economy". *Review Of Keynesian Economics*, 2, 171-188. doi: 10.4337/roke.2014.02.03

Gandini, A. (2018). "Labour process theory and the gig economy". *Human Relations*, 1-18. doi: 10.1177/0018726718790002

Geylan, R. (1992). *Personel Yönetimi*. Eskişehir: Met Basım.

Gillespie, P. (2017). *Intuit: Gig Economy is 34% of US Workforce*. *CNN Money*, <https://money.cnn.com/2017/05/24/news/economy/gig-economy-intuit/> (25 Ekim 2021).

Göksel, A. & Güneş, G. (2017). "Kuşaklararası farklılaşma: X ve Y kuşaklarının örgütsel sessizlik davranışı bağlamında analizi". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (3), 807-828.

Görmüş, A. (2020). "Gig Ekonomisinde İstihdam ve Endüstri İlişkileri: İstihdam Statüsünden Kaynaklanan Zorluklar". *Sosyal Güvenlik Dergisi (Journal of Social Security)*, 10 (2), 227-244.

Gramano, E. (2019). "Digitalisation and work: Challenges from the platform economy". *Contemporary Social Science*, 15 (4), 476-488. doi: 10.1080/21582041.2019.1572919

Green, A. (2021). How is the Gig Economy Affecting HR?. <https://www.nehra.com/page/GigEconomy> (02 Ekim 2021).

Hall, J.V. & Krueger, A.B. (2018). "An analysis of the labor market for uber's driver-partners in the united states". *ILR Review*, 71 (3), 705-732. doi: 10.1177/0019793917717222

Hamann, T. K. & Guldenberg, S. (2021). "New forms of creating value: Platform-enabled gig economy today and in 2030". *Managing Work in the Digital Economy*, 81-98. doi: 10.1007/978-3-030-65173-2_6

Harris, B. (2017). "Uber, Lyft, and Regulating the Sharing Economy". *Seattle University Law Review*, 41, 269-285.

Harvard Business Review, (2016). "Who Wins in the Gig Economy, and Who Loses". *Build The Workforce You Need (HBR Special Issue)*.

Healy, J., Nicholson, D. & Pekarek, A. (2017). "Should we take the gig economy seriously?". *Labour & Industry: A Journal Of The Social And Economic Relations Of Work*, 27 (3), 232-248. doi: 10.1080/10301763.2017.1377048

Heeks, R., Graham, M., Mungai, P., Van Belle, J. P., & Woodcock, J. (2021). "Systematic evaluation of gig work against decent work standards: The development and application of the Fairwork framework". *The Information Society*, 37 (5), 267-286. doi: 10.1080/01972243.2021.1942356

Horney, N. (2016). "The Gig Economy: A Disruptor Requiring HR Agility". *People And Strategy*, 39 (3), 20.

Horney, N., Eckenrod, M., Mckinney, G. & Prescott, R. (2014). "From Change Projects To Change Agility". *People + Strategy*, 37 (1), 40.

Jabagi, N., Audebrand, L.K., Croteau, A.-M. & Marsan, J. (2018), "Connecting With Gig-Workers: An Exploratory Study Of Organizational Identification in The Gig-Economy". Sub-theme 25: Organizing Work in the Gig Economy: Shifting Responsibilities for LMIs, HRM and Labour Market Institutions. Proceedings of the European Group of Organization Studies (EGOS) 34th Colloquium, Tallin, (July 5-7).

Jabagi, N., Croteau, A., Audebrand, L. & Marsan, J. (2019). "Gig-workers' motivation: Thinking beyond carrots and sticks". *Journal Of Managerial Psychology*, 34 (4), 192-213. doi: 10.1108/JMP-06-2018-0255

Kalleberg, A. L. & Dunn, M. (2016). "Good Jobs, Bad Jobs in the Gig Economy". *LERA For Libraries*, 20 (1-2), 10-14.

Kässi, O. & Lehdonvirta, V. (2018). "Online labour index: Measuring the online gig economy for policy and research". *Technological Forecasting And Social Change*, 137, 241-248. doi: 10.1016/j.techfore.2018.07.056

Kolay İK (2020). 2021 Yılı İK Trendleri Neler?. <https://Kolayik.Com/Blog/2021-Yili-İk-Trendleri-Neler/> (26 Ekim 2021).

Kuhn, K. M. (2016). "The rise of the "gig economy" and implications for understanding work and workers". *Industrial And Organizational Psychology*, 9 (01), 157-162. doi: <https://doi.org/10.1017/iop.2015.129>

Kuhn, K. M. & Maleki, A. (2017). "Micro-entrepreneurs, dependent contractors, and instaserfs: Understanding online labor platform workforces". *Academy Of Management Perspectives*, 31 (3), 183-200. doi: <https://doi.org/10.5465/amp.2015.0111>

Kuhn, K.M. & Galloway, T.L. (2019). "Expanding perspectives on gig work and gig workers". *Journal Of Managerial Psychology*, 34 (4), 186-191. doi: 10.1177/1052562920934150

Kuhn, K. M., Meijerink, J., & Keegan, A. (2021). *Human Resource Management and the Gig Economy: Challenges and Opportunities at The Intersection Between Organizational HR Decision-Makers and Digital Labor Platforms*. In Research in Personnel and Human Resources Management. Bingley: Emerald Publishing Limited.

Lee, M. K., Kusbit, D., Metsky, E. & Dabbish, L. (2015). "Working with machines: the impact of algorithmic and data-driven management on human workers". In *Proceedings Of The 33rd Annual ACM Conference On Human Factors In Computing Systems*, 1603-1612. doi: 10.1145/2702123.2702548

Lepak, D. & Gowan, M. (2010). *Human Resources Management: Managing Employees for Competitive Advantage*. Pearson Prentice Hall.

Lewis, R. E. & Heckman, R. J. (2006). "Talent management: A critical review". *Human Resource Management Review*, 16 (2), 139-154. doi: 10.1016/j.hrmr.2006.03.001

Logo Blog (2021). 2021 Yılıın İnsan Kaynakları Trendleri, <https://Blog.Logo.Com.Tr/2021-Yilinin-Insan-Kaynaklari-Trendleri/> (26 Ekim 2021).

Malik, A., Budhwar, P., & Srikanth, N. R. (2020). "Gig Economy, 4IR and Artificial Intelligence: Rethinking Strategic HRM". *Human & Technological Resource Management (HTRM): New Insights into Revolution 4.0*, 75-88. doi: 10.1108/978-1-83867-223-220201005

Manyika, J., Lund, S., Bughin, J., Robinson, K., Mischke, J., Mahajan, D. (2016). "Independent Work: Choice, Necessity, and the Gig Economy". *Mckinsey Global Institute*, 1-16.

McDonnell, A., Burgess, J., Carbery, R., & Sherman, U. (2018). "Special issue of international journal of human resource management: Gig work: Implications for the employment relationship and human resource management". *The International Journal of Human Resource Management*, 1-4. doi:10.1080/09585192.2018.1495410

McDonnell, A., Carbery, R., Burgess, J. & Sherman, U. (2021). "Technologically mediated human resource management in the gig economy". *The International Journal of Human Resource Management*, 32 (19), 3995-4015. doi: 10.1080/09585192.2021.1986109

Mckinsey (2016). *Exploding Myths About the Gig Economy (Mckinsey & Company Research Report)* <https://www.mckinsey.com/mgi/overview/in-the-news/exploding-myths-about-the-gig-economy> (30 Ekim 2021).

Meijerink, J. & Keegan, A. (2019). "Conceptualizing human resource management in the gig economy: Toward a platform ecosystem perspective". *Journal Of Managerial Psychology*, 34 (4), 214-232. doi: 10.1108/JMP-07-2018-0277

Minter, K. (2017). "Negotiating labour standards in the gig economy: Airtasker and unions new south wales." *The Economic And Labour Relations Review*, 28 (3): 438-454. doi: 10.1177/1035304617724305

Mulcahy, D. (2016). *Who Wins in the Gig Economy, and Who Loses*. <https://hbr.org/2016/10/who-wins-in-the-gig-economy-and-who-loses> (30 Ekim 2021).

Mulcahy, D. (2017). *The Gig Economy*. New York: Amacom.

Özgen, H. ve Yalçın, A. (2018). *İnsan Kaynakları Yönetimi: Stratejik Bir Yaklaşım*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Peel, S. & Inkson, K. (2004). "Contracting and careers: Choosing between self and organizational employment". *Career Development International*, 9 (6),542-558. doi: <https://doi.org/10.1108/13620430410559142>.

Peetz, D. (2019). *The Realities And Futures Of Work*. Acton: ANU Press.

Petriglieri, G., Ashford, S. J. & Wrzesniewski, A. (2019). "Agony and ecstasy in the gig economy: Cultivating holding environments for precarious and personalized work identities". *Administrative Science Quarterly*, 64(1),124-170. doi: <https://doi.org/10.1177/0001839218759646>

Phillips, P. (2019). *The Evolving Role of HR in a Gig Economy*. <https://www.forbes.com/sites/forbeshumanresourcescouncil/2019/10/16/the-evolving-role-of-hr-in-a-gig-economy/?sh=5d15c30261a3> (17 Ekim 2021).

Randstad, (2020). *What Does the Rise of the Gig Economy Mean For HR Managers?*. <https://www.randstad.com/workforce-insights/future-of-work/what-does-rise-gig-economy-mean-hr-managers/> (20 Ekim 2021).

Reader, R. (2017). "You Can't Gig With Us: Why the Freelance Economy is Getting More Cliquey", *Fast Company*, 9.

Rosenblat, A. & Hwang, T. (2016). "Regional Diversity in Autonomy and Work: A Case Study From Uber and Lyft Drivers". *Intelligence and Autonomy*, 1-15.

Rosenblat, A., Levy, K. E., Barocas, S. & Hwang, T. (2017), "Discriminating tastes: Uber's customer ratings as vehicles for workplace discrimination", *Policy & Internet*, 9 (3) ,256-279.

doi: <https://doi.org/10.1002/poi3.153>

Rosenblat, A. & Stark, L. (2016), "Algorithmic labor and information asymmetries: A case study of uber's drivers". *International Journal Of Communication*, 10 (27), 3758-3784. doi: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2686227>

Rousseau, D. M. & Wade-Benzoni, K. A. (1994). "Linking strategy and human resource practices: How employee and customer contracts are

created". *Human Resource Management*, 33 (3), 463-489. doi: 10.1002/hrm.3930330312

Roy, G. & Shrivastava, A.K. (2020). "Future of Gig Economy: Opportunities and Challenges". *IMI Konnect*, 9 (1), 14-25.

Smith, A. (2016). "An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations (Chinese)(Chen Xing, Trans.)". Beijing: Beijing United Publishing Compan.

Stanford, J. (2017). "The resurgence of gig work: Historical and theoretical perspectives". *The Economic and Labour Relations Review*, 28 (3), 382-401. doi: 10.1177/1035304617724303

Stewart, A. & Stanford, J. (2017). "Regulating work in the gig economy: What are the options?". *The Economic and Labour Relations Review*, 28 (3), 420-437. doi: 10.1177/1035304617722461

Şen G. & Bütün, E. (2021). "Covid-19'un pandemi salgınının havacılık sektörüne etkisi: Gig ekonomisi alternatifi". *Journal of Aviation Research*, 3 (1), 106-127.

Thomas, S. M. & Baddipudi, V. (2022). "Changing nature of work and employment in the gig economy: The role of culture building and leadership in sustaining commitment and job satisfaction". *NHRD Network Journal*, 15 (1), 100-113. doi: 10.1177/26314541211064735

Thunnissen, M. (2016). "Talent management: For what, how and how well? An empirical exploration of talent management in practice". *Employee Relations*, 38, 57-72. doi: 10.1108/ER-08-2015-0159

Ünal, Ö. & Temiz, H. E. (2022). "Gig ekonomisi bağlamında iş ilişkisinin değişen yüzü: Uber örneği". *Çalışma Ve Toplum*, 1 (72), 167-206.

Van den Groenendaal, S. M. E., Freese, C., Poell, R. F., & Kooij, D. T. (2022). "Inclusive human resource management in freelancers' employment relationships: The role of organizational needs and freelancers' psychological contracts". *Human Resource Management Journal*. 1-17. doi: 10.1111/1748-8583.12432

Walldkirch, M., Bucher, E., Schou, P. K., & Grünwald, E. (2021). "Controlled by the algorithm, coached by the crowd-how HRM activities take shape on digital work platforms in the gig economy." *The International Journal of Human Resource Management*, 32 (12), 2643-2682. doi: 10.1080/09585192.2021.1914129

Wiesenfeld, B., Raghuram, S. & Garud, R. (2001). "Organizational identification among virtual workers: The role of need for affiliation and perceived work-based social support". *Journal of Management*, 27 (2), 213-229. doi: 10.1016/S0149-2063(00)00096-9

Williams, P., McDonald, P. & Mayes, R. (2020). "Recruitment in the gig economy: Attraction and selection on digital platforms". *The International Journal of Human Resource Management*, 1-27. doi: 10.1080/09585192.2020.1867613.

Xu, G. D., Lin, H. Z., Yang, S., & Du, Y. J. (2018). "The challenge of gig economy to enterprise human resource management". In *2018 2nd International Conference on Education Innovation and Social Science (ICEISS 2018)*, 275, 404-407. Atlantis Press.

Yichuan, Z. (2018). *Working Economy, Comes [J]*. Modern Commercial Bank, (In Chinese).

**GALLİPOLİ'DEN ÇANAKKALE SAVAŞLARI'NA: 100. YIL
TEMALİ POSTA PULLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME
FROM GALLİPOLİ TO THE DARDANELLES WAR: AN
EVALUATION OF THE 100TH ANNIVERSARY POSTAGE
STAMPS**

Serkan AYCİL

Memur, İstanbul PTT Bölge Başmüdürlüğü, Muhasebe ve Finans Müdürlüğü

serkan.aycil@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3540-5548>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
S.14, Nisan | April 2022, Erzurum
e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 31.01.2022
Kabul Tarihi | Accepted Date : 15.03.2022
Sayfa | Pages : 127-156
 : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.1065670>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

 iThenticate

GALLİPOLİ'DEN ÇANAKKALE SAVAŞLARI'NA: 100. YIL TEMALİ POSTA PULLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Serkan AYCİL

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 127-156

ÖZ

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli cephelerinden biri olan Çanakkale Cephesi Türk ve dünya tarihi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Batı literatüründe Gallipoli olarak geçen bu coğrafya hem Türkler hem de Gelibolu'ya gelerek savaşmak mecburiyetinde kalan diğer birlikler açısından ortak bir olguya dönüşmüş tarihi bir mekândır. 6 farklı ülkeye ait pullar üzerinden kurgulanan bu araştırmada, toplam 24 adet posta pulu kullanılmıştır. Bu pulların 10'u Yeni Zelanda, 1'i İngiltere, 2'si İrlanda, 1'i Norfolk Adası, 9'u Türkiye Cumhuriyeti, 1'i ise Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti tarafından tedavül edilen pullardan oluşmaktadır. Bu araştırmanın amacı; Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı anısına yayınlanan posta pulları üzerinden görsel bir değerlendirmede bulunmaya çalışmaktır. Gelibolu Yarımadası'nda yaşanan savaşları konu alan çalışmaların kayda değer bir kısmı, teorik bilgiler içermektedir. Görseller üzerinden bilgilendirmede bulunan çalışmalar ise mevcut araştırmaların ancak sınırlı bir kısmını oluşturmaktadır. Teorik bilgilerin yanı sıra görsel bilgilendirmeyi de esas alan bu çalışma, hem göstergebilimsel çözümleme teknikleri üzerinden incelemede bulunmakta hem de literatüre farklı bir boyut kazandırmaya çalışmaktadır. Araştırma sonunda, Çanakkale Savaşları konulu yeni bir pul setinin yayınlanması önerisinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşları, Tarihi Gelibolu Yarımadası, Posta Pulu, Anzaklar.

FROM GALLİPOLİ TO THE DARDANELLES WAR: AN EVALUATION OF THE 100TH ANNIVERSARY POSTAGE STAMPS

ABSTRACT

Dardanelles Front, one of the important fronts of World War I, has a very important place in Turkish and world history. This geography, which is referred to as Gallipoli in the Western literature, is a historical place that has become a common phenomenon for both the Turks and the other troops who had to come to Gallipoli to fight. A total of 24 stamp objects were used in this research, which was constructed on stamps belonging to 6 different countries. Of these stamps, 10 are made up of New Zealand, 1 England, 2 Ireland, 1 Norfolk Island, 9 Turkish Republic, 1 Turkish Republic of Northern Cyprus. The purpose of this research; It is to try to make a visual evaluation on the stamps published to commemorate the 100th Anniversary of the Dardanelles War. A significant part of the studies on the wars in the Gallipoli Peninsula contains theoretical information. Studies that provide information through visuals are only a limited part of existing research. This study, which is based on visual information as well as theoretical information, both examines through semiotic analysis techniques and tries to add a different dimension to the literature. At the end of the research, a proposal was made to publish a new stamp set about the Dardanelles Wars.

Keywords: Çanakkale Wars, Historical Gallipoli Peninsula, Postage Stamp, Anzacs.

Giriş

Pul, ön yüzü resim, şekil, kabartma ve motiflerden oluşan arkası zamklı, çevresi düz veya dantelli, biçim yönünden ise temaya uygun olarak tasarlanabilen minyatür boyutlu değerli kâğıtlardır (Düzenli ve Kavuran, 2004: 188). Pullar parasal karşılığın yanı sıra fonksiyonel özellikleriyle de iletişim sürecine katkı sunmaktadır. Nitelikli belge statüsünde konumlandırılan ve tarihe tanıklık eden pullar, bir ulusun; kültürünü, tarihini, ekonomisini, eğitimini, sanatını, inançlarını ve siyasi tavrını tematik bir açıyla ele alan önemli argümanlardır (Aycil, 2021: 711).

Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1914-1918 arası dönemdeki, önemli cephelerden biri de Çanakkale Cephesi'dir. Batı literatürüne Gallipoli olarak geçen Çanakkale Savaşları hem Türk hem de dünya tarihi açısından oldukça önemli bir savaş olgusudur. Bu çalışma; Çanakkale Cephesi'nde yaşanan savaşın olası etkilerini, Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı anısına tedavül edilen posta pulları üzerinden sentezlemeye çalışmak amacıyla hazırlanmıştır.

Farklı birçok cephede gerçekleşen Birinci Dünya Savaşı, dünya devletlerinin neredeyse tamamının bir şekilde taraf olmak durumunda kaldığı bir savaştır. Bu nedenle savaşa dair izleri, geniş bir coğrafyaya yayılmış bir biçimde bulmak mümkündür. Bu bağlamda 2014 yılı itibarıyla; elliden fazla ülke, Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı'nı anmak ve ebedi barışı tesis etmek amacıyla 400'ün üzerinde hatıra pulu yayınlamıştır. Australia Post, toplam 49 pul yayınlarken, Britanya 30, Yeni Zelanda 50, Rusya ve Belçika 20, Almanya ise sadece bir pul yayınlamıştır (Yardley, 2019).

New Zealand Post, Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 2014-2018 yılları arasında geçen, her bir yılı anmak amacıyla, hatıra pulu programı düzenledi. Her bir yılda bir seri olmak üzere toplam beş seriden oluşan bir set hazırlandı. Bu program sayesinde, savaşa dair önemli anlar, filateli nesnelere aktarılmış oldu (Jock ve Kingsley, 2020: 18). New Zealand Post, 23 Mart 2014'te Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı'nı anmak amacıyla; 10 pul, iki hatıra yaprağı ve çeşitli ürünlerden oluşan karma bir seri yayınladı. *Anzak Ruhü* konulu çalışmanın ilk serisini oluşturan bu set, 29 Temmuz 2014'te yayımlandı (Linns Stamp New, 2015).

14 Nisan 2015'te Australia post, Anzac gününün 100. Yılı'nı anmak amacıyla bir pul seti yayınladı. Janet Boschen tarafından tasarlanan çalışmada; ilk defa Victoria Cross Nişanı verilen Avustralyalı (Albert Jacka), Gelibolu sahiline iniş, Lone Pine'daki çatışmalar esnasında ele geçirilen Türk siperleri, Er

John Simpson ile sadık eşeği ve 19 Aralık 1915'teki Gelibolu'dan tahliye konularına yer verildi (Common Wealth Stamps Opinion, 2015).

Royal Mail'in 2015'te, Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı anısına yayınladığı 3'lü pullardan birinde, Helles Burnu'ndaki bir mezarın başında bekleyen bir askere yer verildi. Birinci Dünya Savaşı, fotoğrafçısı Ernest Brooks'un çektiği bu resim, arşivlik bir görüntü olarak pula aktarıldı. Ayrıca anma programında; korkunç silahlarla karşı karşıya kalan cephedeki askerlerin, gökyüzündeki zeplinlere bile tehdidkâr ve ölümcül baktıklarını gösteren ifadelerle yer verildi (Phaidon, 2015).

An Post, 2015'te, Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı anısına, iki hatıra pulu yayınladı. İlk pulda, Gelibolu'daki bir siperde nöbet tutan İrlandalı askerlere yer verilirken ikinci pulda ise 70.000 kişilik askeri kuvvetin 2.000'ini Gelibolu'ya taşıyan SS River Clyde gemisi yer aldı. Pullar, İrlanda Ulusal Müzesi'nin Dublin'deki Collins Kışlası'nda açtığı *Kurtarılan Sesler-Savaşta İrlandalıların Hikâyeleri 1914-1915* adlı programda sergilendi. Program, İngiliz ordusu için hizmet ederken hayatını kaybeden 3.000 İrlandalı askeri anmak amacıyla oluşturuldu (The Journal, 2015).

Türkiye Cumhuriyeti 18 Mart 2015'te, Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı anısına, anma blokları ile posta pulları yayınladı. Bu pulların kompozisyonunu; yaralı Anzac subayını taşıyan Türk askeri, Çanakkale Şehitleri Abidesi, Seyit Onbaşı, Albay Mustafa Kemal ve maiyetindeki Türk subayları oluşturmaktadır. 23 Nisan'da birinci kompozisyonun devamı niteliğinde olan *Barış Zirvesi* konulu ikinci bir seri daha yayınlandı. Bu pullarda ise; Seyit Onbaşı, Mehmetçiğe Derin Saygı Anıtı, elindeki Türk bayrağıyla şehit düşen Mehmetçik, savaş anından sahneler ve Çanakkale Boğazı'nın iki yakasında yer alan yabancı ve Türk subayların görselleri ön plana çıkarıldı (Doru, 2018: 45). Ayrıca bu süreçte Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı'nı anmak amacıyla bir pul yayınladı.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı; Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı anısına yayınlanan posta pulları üzerinden görsel bir değerlendirmede bulunmaya çalışmaktır. Çanakkale Savaşları'nı konu alan çalışmaların önemli bir kısmı teorik bilgiler içermekte, sınırlı sayıdaki diğer çalışmalarda ise görsellere yer verilmektedir. Teorik bilgilerin yanı sıra görsel bilgilendirmeyi de esas alan bu çalışmanın hem göstergibilimsel incelemede bulunması hem de literatüre farklı

bir boyut kazandırması açısından oldukça önemli bir araştırma olarak ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Araştırma Verileri

Nitel araştırma yöntemleri üzerinden yürütülen bu çalışma, yazılı ve görsel kaynaklar üzerinden kurgulanmıştır. Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı temalı pul tasarımları, bu araştırmanın esas verilerini oluşturmaktadır. Tablo 1 ise çalışmada kullanılan posta pullarına ilişkin temel bilgileri içermektedir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Pullara Ait Veriler

Ülke Bilgisi	Pul Sayısı	Tema ve İçerik Planı	Posta Pulu Basım Yılı
Yeni Zelanda	10	Subaylar, Askerler, Hemşire, Savaş Topu, Savaş Sahnesi, Silahlar, Filikalar, Raporlar	2015
İngiltere	1	Dua Eden Asker	2015
İrlanda	2	Savaş Gemisi, Askerler, Siper	2015
Norfolk Adası	1	Savaş Anıtı, Çam Ağacı	2015
Türkiye	9	Nusret Mayın Gemisi, Seyit Onbaşı, Çanakkale Şehitleri Abidesi, Albay Mustafa Kemal ve Subaylar, Barış Zirvesi	2015
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti	1	Çanakkale Şehitleri Abidesi, Nusret Mayın Gemisi, Gelibolu Yıldızı	2015

Yukarıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, 6 farklı ülkeye ait pullar üzerinden kurgulanan bu çalışmada, toplam 24 adet posta pulu kullanılmıştır. Çalışmaya konu olan pulların tespiti aşamasında ise literatürde yer alan içeriğe bakılmıştır. Dolayısıyla içerik ile birebir uyum sağlayan posta pulları üzerinden konu-görsel bütünlüğü oluşturulmaya çalışılmıştır.

Verilerin Toplanması

Doküman taraması ve görsel araştırma üzerinden oluşturulan bu çalışma iki farklı yöntem üzerinden kurgulanmıştır. Doküman taraması; basılı yayınlar (kitap, dergi, haber, arşiv belgesi vb.), online kitap, elektronik dergiler ve diğer

yayınlar üzerinden oluşturulmuştur. Görseller üzerinden yapılan araştırmada ise Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı temalı pul tasarımları literatür boyutuna taşınmış ve posta pulları üzerinden özgün bir içerik oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu görseller 2015'te Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı anısına farklı ülkelerde tedavüle çıkarılan pullardan oluşmaktadır.

1. Yeni Zelanda

Kökeni Helenistik etimolojiye dayanan Gelibolu isimlendirmesi Yunanca Kallipolis zarif şehir anlamına gelmektedir. Bu kelime ilk önce *Latince* 'Callipolis'e sonra *İtalyanca* 'Gallipoli'ye ve daha sonra *Türkçe* 'Gelibolu'ya çevrilmiştir. Yerli ve Yabancı turistler tarafından sıklıkla karıştırılan Gelibolu ise muharebe alanından yaklaşık olarak 60 km uzaklıkta bulunan küçük bir liman şehridir (Lieu ve Özbay, 2018: 627-636). Gelibolu tarihi açısından oldukça önemli bir yeri olan *Anzak* kelimesi ise Avusturya ve Yeni Zelanda Kolordusu'nun İngilizce karşılığı olan (Australian and New Zeland Army Corps) ifadesinin ilk harflerine karşılık gelen bir kısaltma sözcüğüdür (İnce, 1994: 721).

1915 yılında Gelibolu'ya gelen gönüllü Anzak birlikleri, İngiltere'nin yanında savaşa katıldılar (İnce, 1994: 721). Anzakların İngiltere'nin yanında savaşa katılmasında, Kraliçe Victoria döneminde uygulanan uygarlaşma politikaları belirleyici oldu. Kraliçe Victoria döneminde Avusturalya, Kanada, Güney Afrika ve Yeni Zelanda'ya dominyon statüsü verildi. Hatta bu dönemde mevcut koloniler ile İngiltere arasındaki akrabalık söylemleri sık sık dile getirilerek ırksal ve kültürel bir bağ üzerinden kardeşlik vurgusu oluşturulmaya çalışıldı. Dolayısıyla bu ve benzeri söylemler Anzakların İngiltere'nin yanında savaşa girmesinde etkili oldu (Plunkett, 2020: 84). Başka bir görüşe göre savaşa gönüllü olarak katılan Avusturalyalıların birçoğu, Avrupa'ya gidebilmek için bu yolu tercih etmiştir (Barış, 2000: 127). Ancak, savaşın ilk günlerinde gemilerden henüz inmemiş olan ve Gelibolu kumsalına karşı kitap okuyarak zaman geçiren askerlerinin birçoğu; ilerleyen dönemlerde savaş zaiyatının yanı sıra sinek ısırtığı, dizanteri, bağırsak enfeksiyonları, şiddetli fırtınalar ve sağanak yağışlarla baş etmek mecburiyetinde kalacaklarından bihaber diler. Hatta İtilaf Devletleri'ne ait siperlerin tamamına yakını Kasım sonunda, sel sularının altında kaldı ve bu esnada birçok İtilaf askeri boğularak hayatını kaybetti (Yazıcı, 2011: 204-215).

1.1. Albert Jacka ve Victoria Cross Nişanı

14. Taburda görevli olan Onbaşı Albert Jacka, Gelibolu saldırısı sırasında yanında bulunan ve sonradan yaralanan 3 Anzak askeriyle birlikte, kaybedilen bir siperi geri aldı. 7 askerden 5'inin şehit edildiği ve 2'sinin de yaralandığı geceyi yalnız başına siperde geçiren Alber Jacka'ya, gösterdiği cesaret nedeniyle Victoria Cross Nişanı verildi. Bu sayede ilk defa bir Avusturalyalıya kahramanlık nişanı verilmiş oldu (Barış, 2020: 127; Fewster, 2006).

Resim 1'de 2015'te Avusturalya Posta Servisi tarafından tedavül edilen ve *Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı: Gelibolu 2015* temalı tasarımı oluşturan 5'li pul serisinden birine yer verilmiştir. Kare bir kompozisyonda kurgulanan bu pulların grafik tasarımı Janet Boschen tarafından gerçekleştirilmiştir (Common Wealth Stamps Opinion, 2015; Stamp Bulletin, 2015: 11). Bu tasarımda pula özgü ayırım ortadan kaldırılmış ve dantellere kadar baskı yapılmıştır. Portre türünün tercih edildiği bu çalışmada, Onbaşı Albert Jacka üniformalı bir biçimde, asker yüz ifadesiyle betimlenmiştir. Bu tasarım aynı zamanda Jacka'ya verilen Victoria Cross Nişanı'nı da ön plana çıkarmaktadır.

Resim 1: Albert Jacka, 2015

Kaynak: İnce, 2017: 70.

1.2. Hemşire Evelyn Gertrude Brooke

Hemşirelik kariyeri olan Evelyn Gertrude Brooke Birinci Dünya Savaşı sırasında Gelibolu'da hizmet veren Maheno isimli hastane gemisinde sorumlu hemşire olarak çalıştı (McGibbon ve Goldstone, 2000: 225).

Resim 2'de 23 Mart 2015'te Yeni Zelanda'da emisyon edilen ve 10'lu pul serisini oluşturan *Anzak Ruhu* konulu tasarımda yer alan bir pula yer verilmiştir. Kare bir kompozisyonda kurgulanan bu pulların grafik tasarımı Strategy Design and Advertising tarafından yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca çeşitli

bölgelerde hizmette bulunan 500 hemşireyi yâd etmek ve sonraki süreçte Kraliyet Kızıl Haç ve Barolar Birliği tarafından ödüllendirilen Evelyn Gertrude Brooke'yi anmak amacıyla pul bastırılmıştır (Collectables.nzpost.co.nz, 2015). Siyah fonda betimlenen bu çalışmada, Hemşire Brooke'nin mesleki (beyaz) kıyafeti ve göğsündeki madalyasıyla ön profilden resmedildiği görülmektedir. Dikey olarak yazılan yazıda ise "Anzak Ruhu" ve "Evelyn Brooke Ülkesine Hizmet Ediyor" ibaresine yer verilmiştir.

Resim 2: Evelyn Gertrude Brooke, 2015

Kaynak: Collectables.nzpost.co.nz, 2015.

1.3. Conkbayırı Harekâtı

07-10 Ağustos 1915 tarihleri arasında gerçekleşen bu harekâtı Türk ordusu, Anafartalar Grubu'yla bertaraf eder. 9 Ağustos sabahı Suvla'ya çıkan birlikler bir anda Türk ordusunun süngü taaruzuna maruz kalırlar. Asıl süngü hücumu 10 Ağustos'un sabahında Conkbayırı'nda yaşanır. Bu harekât sonucunda düşman hattı geriye doğru kaydırılır (Görgülü, 2014: 36-39).

Resim 3'te 2015'te Yeni Zelanda'da tedavül edilen ve *Anzak Ruhu* serini oluşturan 10'lu pul serisinden bir diğerine yer verilmiştir. 1990'da İyon Brovn tarafından oluşturulan bu tasarımda, Wellington taburunun 8 Ağustos 1915 şafağında Conkbayırı zirvesini ele geçirmek üzere gerçekleştirdiği kalkışma sahnelenmiştir (Collectables.nzpost.co.nz, 2015). Anzak kaybının %90'lara ulaştığı bu zirve harekâtını Türk birlikleri 2 gün sonra gerçekleştirdiği bir saldırı harekâtıyla nihayetlendirmiştir. Uzaktan yakına doğru betimlenen bu tasarımda arka planda Ege denizi ve Conkbayırı görülmektedir. Ellerindeki silahlarla bayırı tırmanmaya çalışan askerleri, yere kapaklanan diğer askerler korumaktadır. Siperdeki askerlerin birçoğu yaralı ve silahsızdır. Sol profilde,

ucunda süngü bulunan bir tüfek göze çarpmaktadır. Görüldüğü üzere, tarihi malumatlarda sıkça vurgulanan çarpışma mesafesi, bu tabloda da 8 metreye kadar inmiştir. Bugün bu alana o günü yâd etmek amacıyla bir de Anzak anıtı dikilmiştir.

Resim 3: Lyon Brown, 1990

Kaynak: Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı, 2016: 22.

1.4. Simpson ve Eşeği

Avusturalya'dan gönüllü askerlerle birlikte Gelibolu'ya gelen Simpson, ambulans taburunda sıhhiyeci olarak göreve başladı. Simpson'un yaptığı en önemli iş, yaralı askerleri sedyeyle taşımak oldu. Simpson'un bu vazifesi Arıburnu Yarı'nda başıboş gezen bir merkep bulmasıyla değişti. Sonraki süreçte hasta nakil işlemlerinin tamamı artık bu merkeple gerçekleştirildi (Barış, 2000: 127). Arazi yapısına son derece uygun olan bu taşıma yöntemi, Simpson'a uluslararası alanda bir ün kazandırdı.

Resim 4'de 2015'te Yeni Zelanda'da tedavül edilen ve *Anzak Ruhu* serini oluşturan 10'lu pul serisinden bir diğerine yer verilmiştir. 1917'de Horace Moore-Jones tarafından sulu boya kullanılarak oluşturulan bu tasarımda Er John Simpson Kirkpatrick ve sahilde bulunduğu sadık eşeği tasvir edilmiştir (Collectables.nzpost.co.nz, 2015). Bu çalışma, arazi koşullarına dair bilgiler de sunmaktadır. Uçurumun kenarındaki patika bir yolda ilerlemeye çalışan eşeğin sırtında, yaralı bir asker bulunmaktadır. Resim 5'te ise 2015'te tedavül edilen ve 5'li seriyi oluşturan pullardan bir diğer çalışmaya yer verilmiştir. Bu temsilde de Simpson'un sadık eşeğiyle birlikte yaralı bir askeri taşıdığı görülmektedir. Bu çalışma, aynı zamanda sahada yürütülen tıbbi desteğe de dikkat çekmektedir.

Resim 4: Horace Moore-Jones, 1917

Kaynak: Collectables.nzpost.co.nz, 2015.

Resim 5: Janet Boschen, 2015

Kaynak: İnce, 2017: 70.

1.5. Anzak Koyu'na İniş

Gelibolu Yarımadası'na gerçekleştirilmesi düşünülen çıkarma, İngiliz kurmayları tarafından önceden harflerle kodlandı. Bu plan kapsamında ilk aşamada toplam 5 kumsal belirlendi. Buna göre Ertuğrul Koyu V, Tekke Koyu W, Morto Koyu S, İkiz Koyu X ve Zığındere Sahili Y harfleriyle işaretlendi. İkinci aşamada ise Z kumsal olarak işaretlenen alana 25 Nisan 1915'in erken saatlerinde, Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusu tarafından çıkarma yapıldı (Atabey, 2015: 253-257; Doyle, 2016: 5-7).

Resim 6'da 2015'te Avusturalya Posta Servisi tarafından tedavül edilen ve *Birinci Dünya Savaşının 100. Yılı: Gelibolu 2015* temalı tasarımı oluşturan 5'li serideki pullardan bir diğerine yer verilmiştir. Arşivden alınan bu fotoğraf Avustralya resmi muhabiri Charles Bean tarafından çekilmiştir (Stamp Bulletin, 2015: 11). Arka plandan öne doğru bakıldığında sırasıyla uçsuz deniz, savaş gemileri, filikalar ve karaya çıkan askerler görülmektedir. Altın oranda tümen komutanı ve karaya oturan filikadan inmeye hazırlanan 10 kadar asker yer almaktadır. Güvenlik önlemlerinin önceden alındığına işaret eden bu görselde daha çok yaşam malzemesi nakli ön plana çıkmaktadır. Resim 7'de ise 2015'te Yeni Zelanda'da tedavül edilen ve *Anzak Ruhu* serini oluşturan pulların bir diğerine yer verilmiştir (Collectables.nzpost.co.nz, 2015). Kare bir kompozisyonda kurgulanan bu pulda, karada yaşanan ilk anlara ait izlenimleri görmek mümkündür. Arka planda, çıkarma yapan gemiler ve filikalar ön plana çıkarken, yakın planda ise daha çok eğimli ve engebeli arazi yapısı göze çarpmaktadır. Filikalarla nakledilen çok sayıda asker kıyı şeridinde toplanmış

vaziyettedir. Ön karede yer alan silahsız askerlerin rahat tavırlar sergilediği, hemen arkalarındaki komuta kademesinin ise durum değerlendirmesinde bulunduğu başka bir detaydır.

Resim 6: Charles Bean, 1915

Kaynak: İnce, 2017: 70.

Resim 7: Anzak Koyu, 1915

Kaynak: Başbakanlık, 2016: 24.

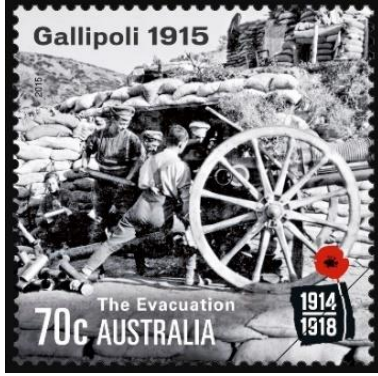
1.6. Cephe (Lone Pine)

Soğuk hava koşulları, hastalıklarda görülen artış, yetersiz tıbbi destek ve gençlerin sömürüldüğüne yönelik oluşan kamu baskısı gibi söylemlere muhatap olan Lord Kitchener, 22 Kasım 1915'te kabineye, tahliye işlemlerinin başlatılması gerektiği yönünde bir tavsiyede bulundu. Bunun üzerine gizli bir tahliye kararı alındı ve General Morto, tahliye sürecini yürütmek üzere görevlendirildi. Kademeli olarak gerçekleştirilen tahliye işlemleri 19 Aralık 1915 akşamına kadar devam etti (Bektaş, 2019: 66).

Resim 8'de 2015'te Avusturalya Posta Servisi tarafından tedavül edilen ve *Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yılı: Gelibolu 2015* temalı tasarımı oluşturan 5'li serideki pullardan bir diğerine yer verilmiştir. Kare bir kompozisyonda kurgulanan bu pulda; 9. Bataryaya bağlı 3. Topçu Tugayında görev yapan askerlerin, tahliye sürecinin son gününde 18 kg ağırlığındaki bir sahra silahını yükleme anına ait görüntüye yer verilmiştir (Stamp Bulletin, 2015: 11). Dört askerinin yer aldığı bu görsel aynı zamanda kum torbalarının arkasında oluşturulan yaşam alanı ve mevzi düzeni hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. Resim 9'da ise 2015'te Avusturalya Posta Servisi tarafından tedavül edilen ve *Birinci Dünya Savaşının 100. Yılı: Gelibolu 2015* temalı tasarımı oluşturan 5'li serideki pullardan sonuncusuna yer verilmiştir (Stamp Bulletin, 2015: 11). Kare bir kompozisyonda kurgulanan bu pulda Lone Pine olarak adlandırılan mevkiye bulunan ve 1. Tugaya bağlı askerler tarafından ele geçirilen Türk siperlerine ait görüntülere yer verilmiştir. Ortalama bir insanın

boyunda olan bu siperde, 2 er 1 de komuta kademesinden asker yer almıştır. Soldaki asker gözetleme yaparken, fotoğrafın çekildiğinin farkında olan sağdaki asker ise objektife bakmaktadır. Görseldeki bir diğer dikkat çekici obje ise sağdaki askerin elinde bulunan kılıçtır. Bu savaş esnasında ateşli silahların yanı sıra kesici aletlerin de silah olarak kullanıldığını göstermesi açısından oldukça önemli bir detaydır.

Resim 8: Charles Bean, Tahliye

Kaynak: İnce, 2017: 70.

Resim 9: Charles Bean, Lone Pine

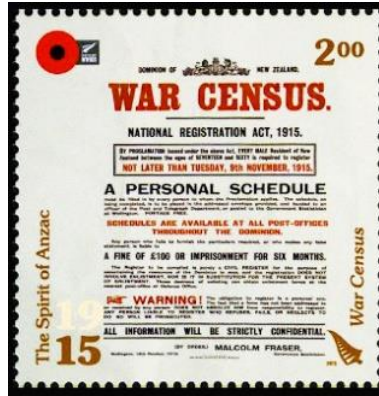
Kaynak: İnce, 2017: 70.

1.7. Seferberlik Yoklaması

1915 ulusal kayıt yasası gereği 17 ile 60 yaş aralığında bulunan her birey 17 Ekim-9 Kasım tarihleri arasında postaneden aldıkları formlarla seferberlik yoklamasını tamamlamak mecburiyetindeydi (Elliot, 2006: 146). Resim 10'da 2015'te Yeni Zelanda'da tedavül edilen ve *Anzak Ruhü* serini oluşturan pulların sonuncusuna yer verilmiştir. Kare bir kompozisyonda kurgulanan bu pulda seferberlik yoklamasına dair bilgilendirmeleri görmek mümkündür. Resim 10'daki bilgilendirme metnine bakıldığında ilk anda seferberlik yoklaması "war census" ifadesi görülmektedir. Sonrasında yapılan bilgilendirmeler sırasıyla; "national registration act 1915" *Ulusal Seferberlik Yasası* hemen altındaki açıklamada *beyan verilecek tarih aralığı* belirtilmektedir. Bir sonraki "a personal Schedule" ile *kişisel bilgi beyanında bulunulmasının gerekliliği* belirtilmekte ve *Dominion'daki bütün postanelerden formların temin edilebileceğini* ilan edilmektedir. Bir sonraki "a fine of 100 or imprisonment for six months" başlığının, açıklama kısmında ise *beyanda bulunmayanların 100 para cezası veya 6 ay süreyle hapis cezasına çarptırılacağı* yazmaktadır. Bir sonraki metinde yazan "warning" ifadesi genel bir *uyarı* niteliğindedir. Son alt başlıkta yer alan "all information will be

strictly confidential" ifadesi ise tüm bilgilerin kesinlikle gizli tutulacağı yönünde bir çıkarıma vurgu yapmaktadır. Ayrıca bilgilendirme metninin her iki yanında (soldan sağa doğru) Dikeyde "Anzak Ruhü" ve "Anzak Koyu" yazmaktadır.

Resim 10: Savaş Sayımı 1915

Kaynak: Collectables.nzpost.co.nz, 2015.

2. İngiltere

Gelibolu Yarımadası'nın batı sahiline İngiliz ve Anzac birlikleri, Kumkale ve Beşige mevkiine ise Fransız birlikleri 24 Nisan 1915'te çıkarma yaptı. O zamana kadarki en büyük amfibi harekâtı bu sayede gerçekleşti ve artık Çanakkale Savaşları'nın kara evresi fiili olarak başladı. Ancak İtilaf ordusu bu süreçte hiç ummadığı bir dirençle karşılaştı. Hatta çok sayıda can kaybı yaşandı. Yaklaşık 10 günlük bir süreçte İngilizlerin Helles Burnu bölgesinde kaybettiği yaklaşık 6.500 askeriyle birlikte toplam kaybı 20.000'i aştı. İngiliz Deniz Bakanı Churchill'in, bu harekât karşısında ısrar etmesi üzerine Amiral Lord Fischer "Kahrolası Çanakkale! Hepimizin mezarı olacak" ifadesini kullandı (Şahin, 2009: 129-135).

Gelibolu Yarımadası'nın güney ucu Cape Helles (Helles Burnu) olarak tanımlanmıştır. Bu alanda İngilizlere ait anıt ve mezarlar bulunmaktadır. Gözcübaba Tepe'si üzerine konumlandırılmış olan anıt ise İngilizlerin Gelibolu Yarımadası'ndaki en büyük anıttır. 32,9 metre yüksekliğinde olan bu anıt, 2.000 m²'lik bir alanı kapsamaktadır (Eser ve Bilgin, 2016: 123).

Resim 11'de, 2015'te Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı tarafından tedavül edilen ve *Büyük Savaşın Yüziüncü Yılı - 14 Mayıs 2015* konulu tasarımı oluşturan 3'lü serideki pullardan birine yer verilmiştir. İngiliz fotoğrafçı Ernest Brooks'un, günbatımına yakın bir anda çektiği bu fotoğrafta,

Cape Helles'te defnedilen bir arkadaşının mezarını ziyaret eden bir askerin silueti belirmiştir (Phaidon, 2015).

Resim 11: Howard Hodgkin, Cape Helles

Kaynak: Phaidon, 2015.

3. İrlanda

İç karışıklıklarla karşı karşıya kalan İrlanda, Birleşik Krallık'tan ayrılarak bağımsız olma yollarını arıyordu. Bu süreçte Birinci Dünya Savaşı patlak verdi. Bunun üzerine Birleşik Krallık, İrlanda'ya seferberlik çağrısında bulundu. İrlanda, İngiltere'ye duyduğu sadakat nedeniyle çağrıya olumlu karşılık verdi. Kısa sürede 150.000 kadar gönüllü toplandı ve 3 tümen oluşturuldu (Babaoğlu, 2020: 92). 10. Tümen adı verilen bir birlik, zaman kaybetmeden Gelibolu'ya gönderildi. Bu askeri birlik, siyasi ve dini açıdan önemli farklılıklar içeriyordu (Griffin, 2018: 10-11). Gelibolu'ya varan 10. Tümen ve diğer birlikler çıkarma girişiminde bulundular. Sonuç alınmayınca, ikinci bir hedef belirlendi. Seçilen yeni hedef Suvla Koyu'ydu. Suvla Koyu'na çıkarma yapan birlik, yaklaşık 2.000 kayıp verdi (Babaoğlu, 2020: 92). Savaş sonucunda sadece İrlanda'nın toplam kaybı 3.000'leri aştı.

İrlanda An Post 2015'te, Gelibolu'ya düzenlenen çıkarma harekâtının 100. Yılı'nı anmak amacıyla 2 farklı pul yayınladı. Pullar Dublin merkezli Vermillion Design ajansı tarafından tasarlandı. Bu pullar 1 Euro ve 68 Cent olarak tedavüle çıkarıldı. Kare formatın tercih edildiği her iki tasarımda sepya tonlu bir görüntü ön plana çıkarıldı. Resim 12'de 2.000 kişilik İrlandalı asker grubunu Helles Burnu'na (Cape Hellas) taşıyan, çıkarma gemisi SS River Clyde'ye yer verilmiştir (The Journal, 2015). Karaya oturmuş olan bu heybetli gemi, oldukça yorgun görünmektedir. Resim 13'de ise İngiliz birliklerinin yanında savaşa

dâhil olan ve Gelibolu'daki bir siperde konumlandırılan İrlandalı askerler yer almaktadır. Gündüz vaktinde yapılan bu çekim, savaş psikolojisinin anlaşılması açısından oldukça önemli bilgiler sunmaktadır. Kum torbalarıyla güçlendirilmiş bir siperde, karşıt ateşin nereden geleceğini test etmeye çalışan iki asker ve bu askerlerin hemen arkasında oturur pozisyonda duran başka bir askerin tepkisiz tavırları, ilk detayları oluşturmaktadır. Bir sonraki nöbet değişimine kadar geçen süreyi kum torbalarının üzerinde dinlenerek geçiren askerler ise diğer bir detayı oluşturmaktadır. Üniformalı bir biçimde dinlenmeye çalışan askerlerin uyku esnasında dahi başlarındaki miğferleri çıkarmamaları dikkat çekicidir. Ayrıca uyuyan askerin kolundaki saat, zaman kavramının anlamını yitirme noktasına geldiğini de gözler önüne sergilemektedir.

Resim 12: SS River Clyde

Kaynak: The journal, 2015.

Resim 13: Gallipoli, 1915

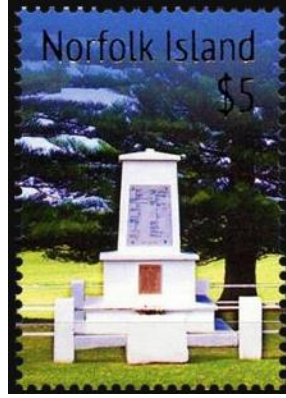

Kaynak: The journal, 2015.

4. Norfolk Adası

Birinci Dünya Savaşı'nda yaşamını yitiren askerler genellikle geçici mezarlıklara defnedilmekteydi. Ancak bu süreçte yaşamını yitiren Tümgeneral Sir William Throsby Bridges ve diğer askerlerin bir kısmı kendi topraklarına nakledilmiştir (Garnaut, Collins, Bird ve Anderson, 2016: 142-143).

Resim 14'te, 24 Nisan 2015'te Norfolk Adası, Çanakkale Savaşları'nın 100. Yıl dönümünü anmak amacıyla bir pul tedavül etmiştir. Görüldüğü üzere altın oranda bir anıt yer almaktadır. Anıtın hemen arkasında ise 13 adet çam ağacı bulunmaktadır. Bu ağaçlardan her biri, savaş zamanında yaşamını yitiren her bir askeri temsil etmektedir (Stamps.gov.nf, 2015).

Resim 14: Norfolk Island

Kaynak: Stamps.gov.nf, 2015.

5. Türk Pullarında Çanakkale Savaşları

Yabancı literatüre Gallipoli olarak kayıtlanan Çanakkale Savaşları, 3 Kasım 1914'te, İngilizlerin Seddülbahir ve Ertuğrul tabyalarını, Fransızların ise Orhaniye ve Kumkale tabyalarını bombalamasıyla fiili olarak başladı. Saat 06:50 sularında başlayan bombardımanda Seddülbahir tabyasında bulunan bir cephanelik ateş aldı. Şiddetli patlama sonucunda ilk defa Türk cephesinden 5 subay ve 66 er şehit oldu (Çelik, 2004: 5; Şahin, 2009: 109). Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan gelişmelerin önemli bir kısmı posta pullarına da yansımıştır. Özellikle 1915 yılından sonra tedavül edilen pullarda, bu tür etkileri daha belirgin bir biçimde görmek mümkündür. Çanakkale Zaferi'nden sonra oluşan bu olumlu etki, uzun yıllar savaş yenilgisi yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'na moral olmuştur. Savaş sonrası dönemde sürşarj edilen bu pullar hem sosyo-politik yaşama dair önemli içerikler sağlamış hem de propaganda etkisiyle psikolojik bir üstünlük oluşturmuştur (Nemlioğlu Koca, 2017: 133). Çanakkale Zaferi'nin anısına tedavül edilen, *Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı* temalı pul tasarım örnekleri aşağıda sıralanmıştır;

5.1. Seyit Onbaşı

1889'da Havran'a bağlı Çamlık Köyü'nde doğan Koca Seyit, Birinci Dünya Savaşı sırasında, Çanakkale'deki Mecidiye tabyasında topçu eri olarak görev aldı. 18 Mart 1915'te, İngilizlere ait olan Ocean zırhlısı tarafından Mecidiye

tabyasına doğru yoğun bir biçimde ateş açıldı (Torun, Doğan ve Gülüm, 2020: 65). Bu sırada Koca Seyit'in bulunduğu bataryadaki toplam 4 toptan 3'ü de zarar gördü. Kalan 1 topun ise mermiyi yuvaya taşıyan vinç kısmı arızalandı. Bunun üzerine Koca Seyit, yaklaşık 215 kıyve ağırlığındaki top mermilerini sırtladı ve namluya sürdü. Yapılan atış sonrasında isabet alan Ocean zırhlısı, bir süre sürüklendikten sonra mayınlara çarparak battı. Sonraki süreçte Seyit Onbaşı'dan top mermisiyle birlikte resim çektirmesi istendi. Seyit Onbaşı ne kadar uğraşsa da top mermisini yerinden oynatamadı. Bu nedenle temsili bir mermi maketiyle bugünkü fotoğraf çekildi (Taşkiran, 2009: 36).

Şekil 15'te 18 Mart 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı* konulu çalışmayı oluşturulan 3'lü pul serisinden birine yer verilmiştir. 125.000 tirajı olan bu pulların grafik tasarımını Kamil Mersin ve Bülent Ateş yapmıştır (Pulhane, 2015a). Çalışmada, aşağıdan yukarıya doğru giderek açılan degradeli bir sulu boya etkisi görülmektedir. Geçmiş zamana ait olan detayların tamamı mavi tonda tasvir edilmiştir. Sol altta, cepheden ileriye gözetleyen bir asker belirirken hemen üstünde süngüleriyle atış pozisyonu alan diğer askerler görülmektedir. Sağ altta, renkli tasvir edilen Seyit Onbaşı belindeki mermiyle, kararlı bir biçimde topun merdivenlerini çıkmaktadır. Namlu yönünde duran Niğdeli Ali ise artık son kontrollerini yapmaktadır. Atış sonucunda isabet alan Ocean zırhlısını ise altın orana denk gelen konumda görmek mümkündür.

Resim 15: Seyit Onbaşı

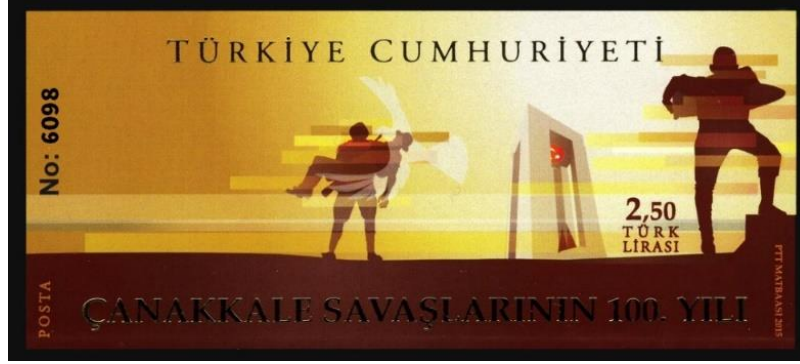

Kaynak: Doru, 2018: 45.

5.2. Çanakkale Şehitleri Abidesi

Gelibolu Yarımadası'na abide dikilmesi yönündeki ilk resmi teşebbüs 4 Mayıs 1927'de yapıldı. Fakat o dönemde yaşanan mali sıkıntılar nedeniyle olumlu bir adım atılmadı (Bozkurt, 2015: 83). 1943'te Milli Savunma Bakanlığı Gelibolu Yarımadası'nda "Çanakkale Meçhul Asker ve Şehitler Abidesi" yapımı için bir müsabaka düzenleme kararı aldı. Ertesi yıl düzenlenen müsabakada toplam 37 proje yarıştı. İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde öğrenci olan Doğan Erginbaş ile İsmail Utkular bu yarışmayı birincilikle kazandılar. Mali sıkıntıların gündeme gelmesi nedeniyle somut bir adım atılmadı (Onur, 1960: 9). 1950'de bütçe görüşmelerinde abide konusu tekrar gündeme geldi. Kaynak temini için bazı Milletvekilleri Çanakkale Savaşları'yla ilgili hatıra pulları bastırılması önerisinde bulundu. Fahrettin Altay ise Kral Edward ile gerçekleştirdiği Gelibolu gezisinde, ziyaret edilecek bir Türk abidesinin yokluğunu fark etti ve "şu gezdiğimiz yarımada Türk ordusunun abidesidir" sözleri üzerinden askeri bir eleştiride bulundu 1952'de Milli Türk Talebe Birliği'nin yaptığı başvuru sonucunda şehitler abidesi konusu yeniden gündeme taşındı (Bozkurt, 2015: 84). Bayındırlık Bakanlığı bu sefer konuya olumlu karşılık verdi ve bunun üzerine 17 Nisan 1954'te abidenin temelleri atıldı. 6 yıllık bir inşa sürecinden sonra Anafartalar Zaferi'nin 45. yıl dönümüne denk gelen 21 Ağustos 1960'ta Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin resmi açılışı gerçekleşti (Atabay, 2016: 224).

Resim 16'da 18 Mart 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı* konulu çalışmayı oluşturulan, anma bloğundaki seri numaralı dantelsiz pula yer verilmiştir. 7.500 tirajı olan bu pulun grafik tasarımcısı Bekir Gürgen'dir (Pulhane, 2015a). Yatay bir kompozisyonun tercih edildiği bu tasarımda, yüzeyin tamamına baskı yapılmıştır. Üç farklı tema üzerinden kurgulanmış olan bu çalışmada, altın oranda yaralı bir Anzak subayını taşıyan Türk askerine yer verilmiştir. Derinlik algısının hâkim olduğu bu betimlemede Çanakkale Şehitleri Abidesi ve Seyit Onbaşı yer almaktadır.

Resim 16: Çanakkale Savaşları Karma Tema

Kaynak: Türk Filateli Derneği, 2015: 2.

5.3. Yaralı Anzak Askerini Taşıyan Mehmetçik

Türklerle savaşmak üzere Gelibolu'ya gelen Anzak askerlerinin, savaş sürecinde bire bir deneyimledikleri birtakım gerçekleri gerek hatıralarında gerekse mektuplarında yazılı olarak beyan ettikleri görülmüştür. Savaş esnasında yaralanan ve bir süre sonra esir düşen William George Stewart Fawkes, ailesine yazdığı mektupta bu süreci şöyle anlatmaktadır.

Yine kendimden geçmişim. Tekrar kendime geldiğim zaman zabt etmeye uğraştığım Türk siperinin içinde ve etrafında şefik ve rahîm yüzlü Türk evlatlarını gördüm. Bana su ve yiyecek verdiler ve omuzlarında taşıyarak müdâvât-ı evveliyeye mevkîine götürdüler. Bu ulûv-i cenâbâne muamelenin ve bundan buraya gelinceye kadar gördüğüm muamele-i insâniyetkârânenin hakikaten medyûn-ı şükrânıyım. Bunu burada söylediğim gibi vatanıma dönmek nasib olursa orada da söyleyeceğimi namusumla te'min ederim (Erdemir, 2008: 343-344).

Başka bir örnekte sıhhiye personeli Yüzbaşı Eric Richardson ise şunları aktarmaktadır. Türkler esir edipte taşıyamadıkları yaralı askerlerin tedavilerini yapmakta hatta bununla yetinmeyip sargısı tamamlanan askerlerin ceketlerine bir de yarası hakkında bilgiler içeren bir not yazmaktadır (Erdemir, 2008: 344).

Ayrıca Kabaktepe yönünden Conkbayırı istikametinde giden yolun Albayrak Sırtı üzerine Kültür Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılan anıtta, yaralı bir Avusturalya subayını kucağında taşıyan Türk askerinin yaptığı yardım tasvir edilmiştir (Eser ve Bilgin, 2016: 151).

Resim 17'de, 18 Mart 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı* konulu çalışmayı oluşturulan 3'lü pul serisinden bir diğerine yer verilmiştir. Çalışmanın altın oranına kucağında bir Anzak

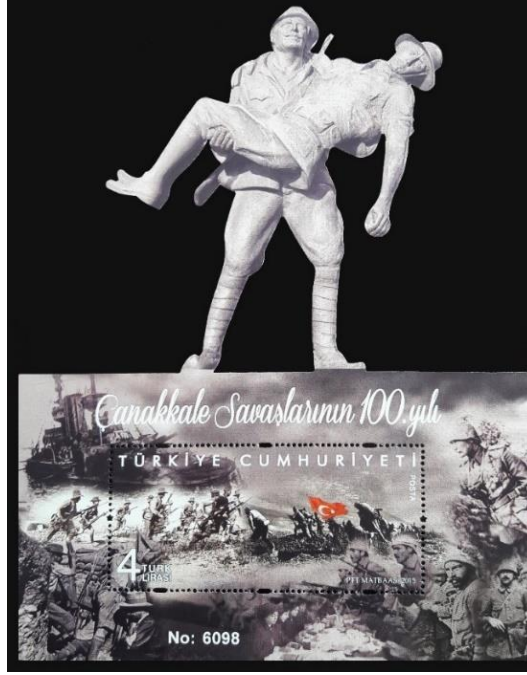
askerini taşıyan Mehmetçik figürü yerleştirilmiştir. Günbatımının imgelendiği bu çalışmada, her iki asker karartı şeklinde betimlenmiştir. Zirvenin hemen arkasında Çanakkale Şehitleri Anıtı yer alırken bulutların arasından süzülen kuşlar ise başka bir detayı oluşturmaktadır.

Resim 18’de, 18 Mart 2015’te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Çanakkale Savaşları’nın 100. Yılı* konulu çalışmayı oluşturulan anma bloğuna yer verilmiştir. 7.500 tirajı olan bu pulların grafik tasarımını Bülent Ateş yapmıştır (Pulhane, 2015a). Çalışma iki ayrı parçadan oluşmaktadır. 4,00 TL bedelle satışı çıkarılan bu tasarımda Türk askerinin Çanakkale’de verdiği mücadele betimlenmiştir. Bu tasarımda baskı alanı bloğun bütününe yansımıştır. Farklı birçok kombinasyonun bir araya getirildiği bu tasarımda Türk ordusu sağa, yabancı askerler ise sola yerleştirilmiştir. Tasarımın hemen üzerindeki ekli parçaya ise kucağında yaralı bir Anzak subayını taşıyan bir Türk askeri figürü eklenmiştir.

Resim 17: Yaralı Anzak Subayı

Kaynak: Doru, 2018: 45.

Resim 18: Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı

Kaynak: Çavuşoğlu, 2021: 89.

5.4. Miralay/Albay Mustafa Kemal Bey ve Maiyeti

25 Nisan 1915'te İtilaf Devletleri'ne ait diğer gemiler Gelibolu'ya çıkarma yapmak amacıyla gece 01:00'da Gökçeada ile Gelibolu Yarımadası arasında kalan alanda toplanmaya başladılar. Çıkarma emri için zifiri karanlığın en etkin olduğu an beklendi. Derken saat 03:00'da emir verildi ve harekât başladı. İtilaf ordusu bu safhada süreci büyük bir sükûnet içerisinde ilerletiyordu. Günün ilk ışıklarıyla birlikte, artık askerler sahillere çıkmaya başladılar (Tuncoku, 2005: 36-37). Kıyıda bulunan Türk askerleri zayıf ve kararlı bir direnç göstermekteydi. Conkbayırı'nın düşmanın eline geçmesi, savunma hattında önemli bir boşluk oluşturacaktı. Kritik anın yaşandığı bu dakikalarda, Yarbay Mustafa Kemal, Anburnu'na çıkan düşman askerlerine karşı taarruz edilmesi gerektiğine kanaat getirdi ve Kolordu Komutanından izin istedi. İzin vermeye yetkili olmadığını belirten Kolordu Komutanı, izin için Ordu Komutanından onay alınmalıdır açıklamasında bulundu. Çünkü Yarbay Mustafa Kemal'e bağlı bulunan Tümen, ordu ihtiyatıdır. Bu Tümenin kullanılması emrini ise ancak Ordu Komutanı verebilir. Bu sıralarda yaklaşık 40 km uzaklıktaki Saros Körfezine giden Ordu

Komutanına bir türlü ulaşamaz. Yarbay Mustafa Kemal bunun üzerine bütün sorumluluğu üzerine aldığını belirtir ve düşmana taarruz emrini verir (Görgülü, 1995: 497).

Resim 19'da 18 Mart 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Çanakkale Savaşları'nın 100. Yılı* konulu çalışmayı oluşturulan 3'lü serideki pullardan sonuncusuna yer verilmiştir. Kare bir kompozisyonun tercih edildiği bu çalışmada, altın orana Türk Bayrağı konumlandırılmıştır. Ön safta yer alan subay betimlemesi ise Genel Kurmay Başkanlığı'nın daha önceden paylaşımına açtığı fotoğraflardan alınan bir kesite ait olduğu anlaşılmaktadır. Sağda çalışmanın yaklaşık ¼ 'ünü oluşturan alana Miralay Mustafa Kemal konumlandırılmış iken sol alta bulunan alanda ise sağlıkçılara ve iki hemşireye yer verilmiştir. Sepya renk tonunun hâkim olduğu bu çalışmada hemen arkada taaruzla geçen askerler görülmektedir.

Resim 19: Miralay/Albay Mustafa Kemal Bey ve Maiyeti

Kaynak: Doru, 2018: 45.

5.5. Savaştan Barışa

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli bir dönüm noktasını oluşturan Çanakkale Savaşları, farklı coğrafyalardan gelerek Gelibolu Yarımadası'nda savaşanlar açısından oldukça önemli bir birikimi barındırmaktadır. Savaşın üzerinden yüzyıla aşkın bir süre geçmesine rağmen hâlâ ilk günkü önemini koruyan Gelibolu Yarımadası, farklı birçok etkinliğe ev sahipliği yapmakta ve bu topraklara mal olmuş bütün değerleri asli unsur statüsünde konumlandırmaya çalışmaktadır. 14 aylık bir süreçten sonra savaş nihayetlenmiş ve ebedi barış giden yol aralanmıştır. Savaş olgusunun

oluşturduğu barış ve ortak değerler söylemine ilişkin örnek pul görselleri aşağıda sunulmuştur;

Resim 20'de 24 Nisan 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Barış Zirvesi* konulu çalışmayı oluşturulan seri numaralı dantelsiz bir pula yer verilmiştir. 5.000 tirajı olan bu pulun grafik tasarımını Ayşe Ertürk Bıçakçı yapmıştır (Pulhane, 2015b). Yatay bir kompozisyonun tercih edildiği bu tasarımda, muharebe alanında yaşananlar betimlenmiştir. Komplike bir kompozisyon içeren bu tasarımın altın orana, elindeki Türk Bayrağı'nı yere düşürmeden şehit düşen bir asker yerleştirilmiştir. Tasarımın sağında kalan alana Mehmetçiğe Derin Saygı Anıtı ve Seyit Onbaşı konumlandırılmıştır. Hemen altında ise hücum emrini veren bir Türk subayı betimlenmiştir. Tasarımın solunda ise şeffaflaştırılmış bir Türk Bayrağı ve bu derinliğin arka planında savaşan askerler belirmektedir.

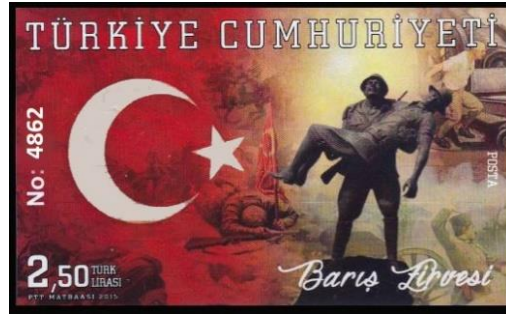
Resim 21'de 24 Nisan 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Barış Zirvesi* konulu çalışmayı oluşturulan seri numaralı dantelli bir pullu bloğa yer verilmiştir. 5.000 tirajı olan bu pulun grafik tasarımcısı Bülent Ateş'tir (Pulhane, 2015b). Yatay bir kompozisyonun tercih edildiği bu tasarımda, bloğun tamamına baskı yapılmıştır. Dantelin içerisinde kalan alan aydınlık bir görünüme sahipken forma alanı karartı şeklinde betimlenmiştir. Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasının betimlendiği bu tasarımda sağa Türk subaylar ile ileri mesafeyi gözlemleyen askerler, sola ise yabancı subaylar konumlandırılmıştır. Ayrıca soldaki forma alanının altında mezarlar, üstünde ise SS River Clyde gemisi yer almaktadır.

Resim 22'de 24 Nisan 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Barış Zirvesi* konulu çalışmayı oluşturulan 2'li anma pulundan ilkinde yer verilmiştir. 100.000 tirajı olan bu pulların grafik tasarımını Ayşe Ertürk Bıçakçı yapmıştır (Pulhane, 2015b). Yatay bir kompozisyonun tercih edildiği bu tasarımda hem Kurtuluş Savaşına hem de Çanakkale Savaşlarına vurgu yapılmıştır. Sağda muharebe döneminde, cephede savaşanlara lojistik destek sunan ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu Anadolu halkı yer almaktadır. Hemen altta ise kalabalık eşliğinde ilerleyen bir subay grubuna yer verilmiştir. Tasarımın solunda ise henüz doğmak üzere olan bir güneş tasvirine ve zirveye dikilmiş olan bir Türk Bayrağı'na yer verilmiştir.

Resim 23'te 24 Nisan 2015'te Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Barış Zirvesi* konulu çalışmayı oluşturulan 2'li anma pulundan sonuncusuna yer verilmiştir (Pulhane, 2015b). Yatay bir kompozisyonun tercih edildiği bu

tasarımda, karma bir kurguya yer verilmiştir. Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasında bulunan Türk ve yabancı subaylar ile elindeki Türk Bayrağı'yla birlikte şehit olan bir askerin tasvirine yer verilmiştir. Tasarımın hemen sağında, belindeki top mermisini taşıyan Seyit Onbaşı ve atış emrini veren bir Türk subayı görülmektedir.

Resim 20: Barış Zirvesi

Kaynak: Sarıdoğan, 2017: 66.

Resim 21: Barış Zirvesi

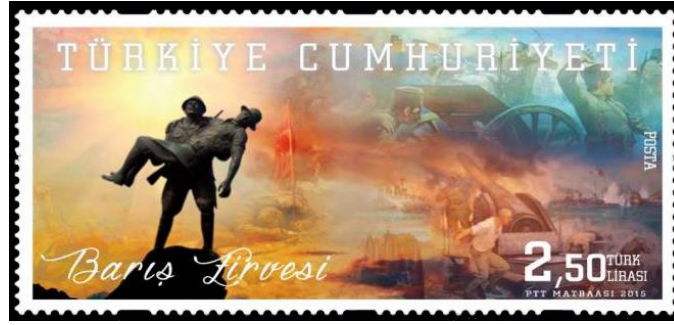

Kaynak: Pulhane, 2015b.

Resim 22: Barış Zirvesi

Kaynak: Sarıdoğan, 2017: 66.

Resim 23: Barış Zirvesi

Kaynak: Doru, 2018: 45.

Dünya barışına önemli derecede katkı sunan Gelibolu Yarımadası, günümüzde Türklerin yanı sıra Afrika, Asya, Avustralya ve Avrupa'dan gelenler ziyaretçiler açısından da mühim bir mekân olmanın sorumluluğunu taşımaktadır. *Çanakkale Savaşları Gelibolu Tarihi Alanı* olarak isimlendirilen bu milli alan bir yönüyle, tarihe ışık tutan önemli bir açık hava müzesi olarak var olmaktadır.

6. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Çanakkale Deniz Zaferi'nin 100. Yılı Anısına Tasarladığı Pul

İngilizler, Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği 1916 yılında, Kıbrıs'a bir esir kampı açma girişiminde bulundular. Fransa'nın adada Ermenilere yönelik bir askeri tesis açması üzerine harekete geçen İngilizler, Magusa'daki yerleşim alanının dışında kalan ve oldukça verimli tarım arazilerinin bulunduğu bölgeye kamp alanı kurdular. Bu kamptaki askerlerin birçoğu Çanakkale'de, Kanal Harekâtı'nda, Mekke'de ve Medine'de esir düşen askerlerden oluşmaktaydı. Hatta birçok Osmanlı askerinin Magusa'daki bu savaş kapında şehit edildiği de bilinen bir gerçektir (Keser, 2007: 3-4; Yiğit Yüksel, 2009: 165). Kıbrıs Posta İdaresi *Çanakkale Deniz Zaferi'nin 100.Yılı* anısına tedavül ettiği pul ve ilk gün zarfını 18 Mart 2015'te satışa sundu (Gündem Kıbrıs, 2015).

Resim 24'te, 15 Mart 2015'te Kıbrıs Posta İdaresi tarafından tedavül edilen ve *Çanakkale Deniz Zaferi'nin 100.Yılı* konulu çalışmayı oluşturulan bir pula yer verilmiştir (Gündem Kıbrıs, 2015). Yatay bir kompozisyonun tercih edildiği bu pulda, tasarımcı Görel Korol Sönmezer'in adına da yer verilmiştir. Görselde, ilk etapta Çanakkale Şehitler Abidesi, Nusret Mayın Gemisi ve orta alana konumlandırılmış olan Osmanlı Savaş Madalyası (Gelibolu Yıldız'ı) göze

çarpmaktadır. Sepya renk tonunun hâkim olduğu bu tasarımda Kıbrıs ve Türkiye kardeşliği ön plana çıkarılmıştır.

Resim 24: Barış Zirvesi

Kaynak: Gündem Kıbrıs, 2015.

Sonuç

Farklı birçok fonksiyona sahip olan pullar; sanat, iletişim, tasarım ve tarih gibi olgular üzerinden kültürlerarası bir etkileşime vurgu yapmaktadır. Evrensel boyutlu bir sanat olan pul sanatı, ülke sınırlarını aşan ve geleceğe dair çıkarımlarda bulunan sanatsal bir etkinliğe işaret eder. Bu nedenle sanatçıların veya grafik sanatıyla meşgul olanların dışındaki birçok insan, pul sanatının evrensel bir yanının olduğunu farkındadır. Kurgu aşamasında, pulun amaca uygun olarak tasarlanması, iletilmek istenen mesajın doğrudan alıcılara ulaşması açısından oldukça önemlidir. Çünkü pullar sadece resim, şekil veya yazılardan ibaret değildir, aksine; geçmiş ile gelecek arasındaki bağı kuvvetlendiren ve ait olduğu ulusun imgesel hafızasına değer katan bir fonksiyonellik içermektedirler.

Tarih konulu çalışmalar, emisyon programının önemli bir kısmını oluşturur. Söylem itibarıyla imgesel bir akışa sahip olan tarih olgusu, geçmişte yaşanan ve çoğunlukla elim sonuçlar doğuran bir yaşanmışlığı ifade etmektedir. Tarihin akışı içerisinde sanata ve pullara yer verilmesi, aslında estetik olarak tarihin sevdinilmesine ve geçmişte yaşananların yumuşatılarak sanatsal bir formda sunulmasına olanak tanır. Kullanım alanı giderek daralan ve daha çok müze ve kişisel sergi alanlarında ziyaretçilerin beğenisine sunulan pullar, Çanakkale Savaşları esnasında yaşananların ve şehadet mertebesine ulaşanların anısının yaşatılması açısından oldukça önemlidir.

Türk ve dünya tarihi açısından ayrı bir öneme sahip olan ve tarihin kırılma noktası olarak nitelendirilen Çanakkale Savaşları'na ilişkin pul tasarım önerileri, aşağıda sıralanmıştır;

- *Dur Yolcu, Bilmeden Gelip Bastığın Bu Toprak, Bir Devrin Battığı Yerdir.* Mısrasıyla, meşaleli Mehmetçik figürünü içeren müstakil bir pulun yayınlanması fayda sağlayabilir.
- Tasarım çalışmalarında, arşivlik resimlerin kullanılması fayda sağlayabilir.
- Askerlerin kayıtlara geçen istihkakı, müstakil bir pul olarak tedavül edilebilir.
- Conkbayırı ve süngü hücumu konulu bir pul tasarlanabilir.
- Çanakkale Cephesi'nde kullanılan uçakları ve teyyarecileri konu alan bir pul setinin yayınlaması fayda sağlayabilir.
- Nusret Mayın Gemisi konulu müstakil bir pul tasarlanabilir.
- Mehmet Akif Ersoy ve *Çanakkale Şehitlerine* şiiri üzerinden bir pulun tasarlanması, fayda sağlayabilir.
- Türk siperlerini konu alan bir pul tasarlanabilir.
- Çanakkale Cephesi'nde savaşan diğer devletlerle birlikte, ortak bir pul tasarım çalışması oluşturulabilir.

Çanakkale Savaşları'nı sadece bir askeri harekât olarak değerlendirmek büyük bir yanlış oluşturmaktadır. Gelibolu Yarımadası'nda verilen bu mücadele örneği hem Türk Milleti'nin bağımsızlığa olan tutkusunu pekiştirmekte hem de işgalci güçler karşısında onurlu bir duruş sergileyen diğer ulusları cesaretlendirmektedir.

Kaynakça

Atabay M. (2016). "Şehitlikleri İmar Cemiyeti Arşiv Belgelerine Göre Çanakkale Şehitler Abidesi İnşaatının Tamamlanması ve Açılış Töreni". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 14 (21), 213-232. doi:/10.17518/caty.66920

Atabay, F. (2015). "İtilaf Kuvvetleri'nin Gelibolu Yarımadası'na Çıkarma Harekâtı (25 Nisan 1915)". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 13 (18), 249-270.

Aycil, S. (2021). "Posta Pulu Üretim Teknolojileri ve Sıradışı Pul Tasarımları". *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20 (2), 711-731. doi: 10.21547/jss.866630

Babaoğlu, R. (2020). "Majestelerinin Sadık Askerleri: Çanakkale Cephesi'nde Büyük Britanya'ya Bağlı Birlikler". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36 (102), 77-106. doi: 10.33419/aamd.815784

Barış, Y. İ. (2000). *Çanakkale Savaşları Mehmetçiğin Fedakârlığı, Vatanseverliği ve İnsanlığı*. Ankara: Malsa Basımevi.

Başbakanlık Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı (2016). "100. Çanakkale Savaşı Pul Defteri Projesi". https://ytbweb1.blob.core.windows.net/files/resimler/kitaplar_pdf/canakkale.pdf (22.02.2022).

Bektaş, B. N. (2019). *Understanding the Conservation Process of Gallipoli Historical Site*, The Degree of Master of Science in, Middle East Technical University The Graduate School of Social Science, Ankara.

Bozkurt, C. (2015). "Çanakkale Şehitleri Abidesi'nin İnşaatı ve Türk Kamuoyundaki Yankıları". *Turkish Studies*, 10 (5), 79-94. doi: 10.7827/TurkishStudies.8227

Collectables.nzpost.co.nz (2015). *1915 the Spirit of Anzac*. <https://collectables.nzpost.co.nz/1915-the-spirit-of-anzac/#issue-section-496> (22 Ocak 2022).

Common Wealth Stamps Opinion (2015). *Australia Commemorates Gallipoli, Nevis In Catalogue Appendix, Another Zambia-China Relations Issue*. <http://commonwealthstampsopinion.blogspot.com/2015/04/553-australia-commemorates-gallipoli.html> (22 Ocak 2022).

Çavuşoğlu, F. (2021, Mart). "Bir Çanakkale Kahramanı Seyit Onbaşı". *Ptt Hayat*, 26, 1-98.

Çelik, B. (1994). "Çanakkale Savaşının İlk Evresinde İzmir Basını". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2 (4), 1-17.

Doru, G. (2018, Mart). "Çanakkale Zaferi Pulları Gallipoli Victory Stamps". *Pttlife*, 17, 1-128.

Doyle, P. (2016). "An Unfortunate Accident of Geography: Badlands and the ANZAC Sector, Gallipoli, April–December 1915". Eric V. McDonald and Thomas Bullard (Ed.), *Military Geosciences and Desert Warfare: Past Lessons and Modern Challenges*. New York: Springer, 3-19.

Düzenli, Ş., Kavura, T. (2004). "Görsel İletişim Aracı Olan Pulun Tarihi Gelişimi ve Grafik Ürün Olarak Önemi". *C. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 28 (2), 187-204.

Elliot, R. (2006). "An Early Experiment in National Identity Cards: The Battle Over Registration in the First World War". *20 Century Br Hist*, 17 (2), 145-176. doi:10.1093/tcbh/hwl006

Erdemir, L. (2008). *Sebep ve Sonuçlarıyla Çanakkale Savaşları (Sosyal Tarih Açısından)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Eser, S. ve Bilgin, T. (2016). *Gelibolu Tarihi Alanı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Fewster, K. J. (2006) Jacka, Albert (1893-1932). *Australian Dictionary of Biography*, 9, <https://adb.anu.edu.au/biography/jacka-albert-6808/>

Garnaut, C., Collins, J., Bird, L. ve Anderson, E. (2016). Cherished Sites of Remembrance Soldiers' Memorial Gardens. 13th Australasian Urban History Planning History Conference, 31 January-3 February, Griffith University.

Görgülü, İ. (1995). "Çanakkale Zaferi ve Atatürk". *Atatürk Yolu Dergisi*, 4 (16), 491-500. doi.org/10.1501/Tite_0000000034

Görgülü, İ. (2014). *Kurtarıcının Doğduğu Yer Çanakkale*. Ankara: Türkiye Barolar Birliği.

Griffin, G. M. (2018). "Who is Ireland's Enemy?" Irish Nationalism and Identity in the First World War. University of North Carolina at asheville, North Carolina. https://libres.uncg.edu/ir/unca/f/G_Griffin_Irish_2018.pdf

Gündem Kıbrıs. (2015, 17 Mart). "Çanakkale Zaferi'nin 100. yılı konulu anma pul serisi yarın satışa çıkıyor". <https://www.gundemkibris.com/mansetler/canakkale-zaferinin-100-yili-konulu-anma-pul-serisi-yarin-satisa-cikiyor-h109270.html> (22 Şubat 2022).

İnce, N. (1994). "Anzak Gözüyle Türk Askeri ve Atatürk". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 10 (30), 721-723.

İnce, M. (2017). *Pulun İşlevleri ve Tasarımının İşleve Katkısının İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Jock, P. ve Kingsley, B. (2020). "International Encyclopedia of the First World War". Ute Daniel, Peter Gatrell, Oliver Janz, Heather Jones, Jennifer Keene, Alan Kramer, and Bill Nasson (Ed.), *Centenary (New Zealand)*, in: 1914-1918-online. Freie Universität Berlin: Berlin, 1-26. doi: 10.15463/ie1418.11445.

Keser, U. (2007). "Kıbrıs'ta Çanakkale Savaş Esirlerine Savaş Döneminde Adada Yaşananlar". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 5 (5), 1-68.

Lieu, S. N. C. ve Özbay, B. (2018). "Kallipolis'ten Gelibolu'ya - Bir İsim Nedir Ki?". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 33 (2), 625-638. doi: 10.18513/egetid.502721

Linns Stamp New (2015). *Gallipoli Remembered on Stamps in New Zealand's World War I Series*. <https://www.linns.com/news/world-stamps-postal-history/2015/february/gallipoli-remembered-on-stamps-in-new-zealand-s.html> (22 Ocak 2022).

McGibbon, L. C. ve Goldstone, P. (2000). *The Oxford Companion to New Zealand Military History*. Auckland: Oxford University Press.

Nemlioğlu Koca, Y. (2017). "Dardanelles, Hellespont, Çanakkale: Çanakkale Haritaları". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 15 (22), 109-134. doi: 10.17518/canakkalearastirmalari.310563

Onur, N. (1960). *Çanakkale Savaşları ve Şehidler Abidesi*. İstanbul: Gün Matbaası.

Phaidon (2015). *Howard Hodgkin Creates New WW1 Stamps*. <https://www.phaidon.com/agenda/design/articles/2015/may/19/howard-hodgkin-creates-new-ww1-stamps/> (22 Ocak 2022).

Plunkett, J. (2020). "Of Death and Dominion: Queen Victoria and the Cult of Colonial Loyalty". Kirill Postoutenko ve Darin Stephanov (Ed.), *Ruler Personality Cults From Empires to Nation-States and Beyond*. London: Routledge, 79-103.

Pulhane (2015a). *Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı*. <http://www.pulhane.com/KatalogSayfalari/k201505.html> (22 Ocak 2022).

Pulhane (2015b). *Barış Zirvesi*.
<http://www.pulhane.com/PulSayfaları/p201511.html> (22 Ocak 2022).

Sarıdoğan, N. (2017, Nisan). "Her Bir Tasarım Yeni Bir Başlangıç Heyecan". *Pttlife*, 6, 1-136.

Stamp Bulletin (2015). *Centenary of WWI Gallipoli 1915*.
https://australiapostcollectables.com.au/content/dam/auspost_corp_microsites/collectables/documents/stamp-bulletins/2015/stamp-bulletin-333.pdf (22 Ocak 2022).

Stamps.gov.nf. (2015). *Centenary of Gallipoli*.
<http://www.stamps.gov.nf/stamps2015.htm> (22.02.2022).

Şahin, E. (2009). "Kronolojik Çanakkale Savaşları Tarihi (3 Kasım 1914 - 9 Ocak 1916)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25 (73), 107-164.

Taşkıran, C. (2009). "18 Mart Çanakkale Deniz Savaşı". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 25 (73), 25-38.

The Journal (2015). *One Hundred Years ago - 3,000 Irish Lives Were Lost in Turkey*.
<https://www.thejournal.ie/one-hundred-lives-years-ago-gallipoli-turkey-2065274-Apr2015/> (22 Ocak 2022).

Torun, F., Doğan, Y. ve Gülüm, K. (2020). "Seyit Onbaşı'nın Çanakkale Savaşlarındaki Rolüne Yönelik Öğrencilerin ve Öğretmen Adaylarının Metaforik Algıları: Boylamsal Bir Araştırma". *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (43), 63-86. doi: 10.31795/baunsobed.694049

Tuncoku, M. (2005). *Anzakların Kaleminden Mehmetçik*. Ankara: TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türk Filateli Derneği (2015). *Çanakkale 2015 Uluslararası Pul Sergisi*.
<http://tfd.org.tr/bulten/mart2015.pdf> (22.02.2022).

Yardley, C. (2019). "Telling War Stories Through Postage Stamps".
<https://tintean.org.au/2019/01/07/telling-war-stories-through-postage-stamps/> (25 Şubat 2022).

Yazıcı, N. (2011). "Çanakkale Savaşı'nda Siper Hayatı ve Cephe Sosyal Faaliyetler", *Erdem*, (59), 199-228.

Yiğit Yüksel, D. (2009). "Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi 1914-1958". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 8 (18), 161-184.

**DOĞU VE BATI ARASINDA: ORTA ASYA TÜRK BOZKIR
KÜLTÜRÜNÜN KÖKLERİNE DAİR**
**BETWEEN THE EAST AND THE WEST: ABOUT THE ROOTS OF
THE CENTRAL ASIAN TURKISH STEPPE CULTURE**

Engin EROĞLU

Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

engin.eroglu@amasya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-9970-3141>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute

S.14, Nisan | April 2022, Erzurum

e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date : 19.02.2022

Kabul Tarihi | Accepted Date : 11.04.2022

Sayfa | Pages : 157-177

<http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.1076095>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

iThenticate

DOĞU VE BATI ARASINDA: ORTA ASYA TÜRK BOZKIR KÜLTÜRÜNÜN KÖKLERİNE DAİR

Engin EROĞLU

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 157-177

ÖZ

Batı menşeli tarih anlayışında genel kanı, konar-göçer toplulukların kültür seviyelerinin yerleşik toplumlara göre daha düşük olduğu yönündedir. Bu husus doğu ile batı arasındaki kültürel çatışmaların en erken bir biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda göçebe olarak adlandırılan konar-göçerler, modern toplumun gelişimine katkısı olmayan bir kültürün temsilcileri olarak gösterilmişlerdir. Bu yanlış ve taraflı genellemelerin aksine konar-göçerlerin kültür seviyeleri de tıpkı yerleşikler gibi durağan olmayan, özgün bir gelişim sürecinden geçmiştir. Bu özgünlüğe dair yaşam tarzı, tıpkı tarımla uğraşan yerleşikler gibi üretime dayalı ekonomik faaliyetleri zorunlu kılmıştır. Öyleyse kültürel algı bakımından konar-göçer ve yerleşik kavramlarının gelişmişlik seviyesini gösteren birer ifade olmadığı, medeniyetin özgün biçimlerini temsil ettikleri, gelişimin ise farklı yaşam şartlarına göre izafi bir anlam taşıdığı sürekli hatırdan tutulmalıdır. Bu anlamda sahip olunan yaşam şartlarına bağlı olarak; farklı kültürlerle göre ideal yaşamın nasıl olması gerektiği sorusu, insanlığa dair medeniyetin tanımı, kökeni ve gelişimi bakımından önem kazanmaktadır. Bu husus aynı zamanda Türk bozkır kültürünün yerinin ve öneminin anlaşılması bakımından da önemlidir. **Anahtar Kelimeler:** Bozkır, konar-göçer, kültür, medeniyet.

BETWEEN THE EAST AND THE WEST: ABOUT THE ROOTS OF THE CENTRAL ASIAN TURKISH STEPPE CULTURE

ABSTRACT

In the Western perception of history, the general belief is that the cultural levels of the nomadic communities are lower than the levels of the settled communities. This is the earliest form of cultural conflicts between the East and the West. In this sense the semi-nomads, also called nomads, have been shown as representatives of the culture that does not contribute to the development of modern society. Contrary to these false and biased generalizations, the cultural levels of the nomads have also undergone non-stationary and an authentic development process, similar to the settlers. The lifestyle arising from this authenticity made production-based economic activities necessary in a similar manner to the residents engaged in agriculture. Therefore, in terms of cultural perception, it should be kept in mind that the nomad and settled concepts are not expressions that show the level of development, that they represent the authentic forms of civilization, and that development has a relative meaning depending on different living conditions. In this sense, how ideal life should be depending on the living conditions according to different cultures gains importance in terms of the definition, origin and development of civilization regarding humanity. This issue is also important in terms of understanding the place and importance of Turkish steppe culture.

Keywords: Steppe, semi-nomad, culture, civilization.

Giriş

Orta Asya; kendine özgü toprak çeşidi, bitki örtüsü ve hayvan türleri ile tarihsel ve kültürel anlamda özel bir yere sahip olmuştur. Deniz seviyesinden yüksek bir konumda bulunan bölge, yaz aylarında kurak kış aylarında ise oldukça sert bir iklime sahiptir. Bu nedenle yayıldıkları sahalarda bir süre kalan bozkır toplulukları, hayatlarını sürdürdükleri bu bölgelerden zorlu hayat şartları nedeniyle, bazen geri dönmek bazen de dönmemek üzere göç etmişlerdir. Bu göç faaliyetleri sonucu bozkır topluluklarının çok geniş bir sahaya yayılmış olması, bu toplulukların yaşadığı coğrafi sınırları ortaya koymada bazı zorluklara neden olmaktadır. Ancak bu geniş coğrafyaya belli merkezler ekseninde bakmak gerekirse; Isık Göl ve Altay Dağları merkez olmak üzere Aral Gölü, Tanrı Dağları ve Ötüken civarı Orta Asya bozkır kültür tarihi bakımından önemli bölgelerdir. Bununla birlikte Mançurya'dan Orta Avrupa'ya kadar uzanan bu coğrafyada çeşitli toplulukları birleştiren öz ise ortak kültürleri olmuştur.¹

Orta Asya coğrafyası, insan ile doğanın ahenkli etkileşimine iyi bir örnek teşkil etmektedir. Buradaki doğal koşullar, özgün nitelikleri olan kültürel ve tarihsel gelişmelere zemin hazırlamıştır. Bu gelişmeler insanlık tarihi ve kültürü bakımından da ayrı bir öneme sahip olmuştur.

Bu hususları göz ardı eden batı merkezli bazı bilim çevreleri, insan topluluklarının önceleri orman yaşamı sürmüştükleri varsayımından hareket ederek, insanlığa dair medeniyetin orman ve dağ koşullarından yavaş yavaş uzaklaşarak tarım bölgelerine yerleşilmeye başlanmasıyla geliştiği fikrini savunmuşlardır. Ancak kültürün ortaya çıkışında coğrafi şartlar, iklim ve insan unsuru başlıca rol oynadığından dolayı, insan topluluklarının yaşadıkları bölge şartlarının etkisi altında kendi imkânlarına uygun özgün kültürler ortaya koymuş oldukları unutulmamalıdır. Bu nedenle farklı kültürler arasında değerlendirmeler yaparken, bunlardan bazılarını daha üstün kabul etmek mümkün değildir. Bu tür değerlendirmeler, ancak kültürlerin kendi bünyesindeki gelişim aşamaları arasında bir mukayese yapılmak suretiyle yapılabilir. Diğer taraftan kültürler, temsil ettikleri toplum ile birlikte zaman ve çevre şartlarının etkisiyle oluşan bazı dış tesirler ile de gelişim

¹ Karadeniz'in kuzeyi boyunca Mançurya'dan Karpat Dağları'nın sarp eteklerine kadar uzanan bozkır yolu, oldukça geniş bir sahada ortak bir kültürün oluşmasına zemin hazırlamıştır (Ögel, 1991: 19; Deer, 1954: 159).

gösterebilmektedir. Bununla birlikte ana kültür kalıbı belirli bir karakter halinde devam etmektedir (Kafesoğlu, 2014: 16-17).

Bu anlamda atlı göçebe ya da konar-göçer olarak ifade edebileceğimiz Orta Asya bozkır kültür kalıbı içerisindeki Türkler, iki bakımdan dünya tarihinde önemli rol oynamışlardır. Bunlar; iktisadi bakımdan hayvan besleyiciliğinde uzmanlaşma² ve sosyal gelişme bakımından yüksek teşkilatçılık kabiliyetidir. Öyle ki ziraatçı ve yerleşik olan, ancak devlet kurmakta kabiliyetsiz bazı topluluklarda devlet fikri, ancak atlı göçebe Türk bozkır topluluklarıyla etkileşim sonrasında ortaya çıkmıştır. Türklerin devlet kurma kabiliyetine sahip olması ise büyük sürülerin bakım ve idaresi, geniş alanlarda icra edilen göçler, otlak yerleri ve mülkiyet hakkı için yapılan mücadeleler ile doğrudan ilgilidir. Bu hususlar kahramanlık ve boy neslini³ tanıma gibi hasletler etrafında, devlet kurmak için gerekli teşkilatçılık yeteneğini geliştirmiştir (Rásonyi, 2017: 36-37).

Bütün bu gelişmeler ışığında; bozkır kültür coğrafyasının iklim, nüfus ve ekonomik kaynaklara göre şekillenen gelişim sürecinin tarım, hayvancılık ve madencilikteki gelişim aşamaları ile ilişkilendirilerek değerlendirilmesi, Türk bozkır kültürünün insanlığa dair medeniyet⁴ içerisindeki yeri ve öneminin anlaşılması bakımından önem arz etmektedir.

Diğer taraftan sömürgeciliğin hız kazandığı 18. yy'da, bazı Avrupalı tarihçi ve dilbilimcilerin ileri sürdüğü Aryan teorisine göre tekerlekli savaş arabalarını kullanan, metalürjiyi geliştiren Ariler, sahip oldukları teknolojiyle gittikleri yerlere kültürlerini taşıyarak diğer halkları yönetimleri altına

² Bir yere konma ve göçme ile iklim ve bitki örtüsü arasında ince bir ilişki bulunmaktadır. Örneğin koyun ve develer için nemli ıslak bitki örtüsü iyi değildir; atlar için kireçli toprak, develer için tuzlu toprak en iyisidir. Keçiler ve koyunlar, atların ve sığırların daha önce otladığı yerlerde otlayabilirler. Ancak sığırlar ve atlar, keçi ve koyunun daha önce otladığı yerde otlamazlar. Bu ince ilişkileri anlamak ise hayvancılıkta uzmanlaşmayı gerektiren hususlardır (Lattimore, 1962: 73-74).

³ Tarihi kaynaklarda, atlı göçebe tabiri ile ifade edilen bozkır toplulukları ile ilgili bilgilerin, hangi Türk boyuna ait olduğunun tasnifi bazen zorlaşmaktadır. Bu zorluğun nedeni birbirleriyle yaptıkları mücadelelerden sonra yenilen boyun yenen boya katılmasıdır. Böylece yenilen boy, bir daha eski adı ile anılmamıştır (Czegledy, 1998: 28).

⁴ Dini ve bölgesel zeminde gelişen birçok medeniyet tanımı yapılabilir. Ancak biz, konumuz itibarıyla birden çok medeniyetin katkı sağladığı insanlığa dair medeniyete, Türk bozkır kültürünün katkısını değerlendireceğiz. Bu noktada şunu da belirtmek gerekir ki; dini ve bölgesel çerçevede gelişen medeniyetlerin yapı taşı kültürlerdir.

almışlardır. Bu bağlamda 18. ve 19. yy'da Avrupalı dilbilimciler Sanskritçe, Farsça ile Avrupa dilleri arasında derin benzerlikler kaydettiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca bu benzerliklerin bilinenden daha fazla olduğunu düşünerek, sistematik bir şekilde benzerliklerin izini sürmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Hindistan'da bir Aryan (Hint-Avrupalı) istilasının olduğu ileri sürmüşlerdir. Ancak Hindistan'a atlı arabalarla giren Aryanların, M.Ö. 1500'lerde Afganistan'ın dağ geçitleri boyunca yerel toplulukları nasıl yendikleri, Aryan kültürünü Ganj Ovası'na ve Kuzey Hindistan'a nasıl yaydıkları hususları ise yeterince aydınlatılmamıştır. Esasında zamanın siyasal hâkimiyet teorileriyle uyumlu olarak ortaya atılmış Aryan istilası modeli, 19. yy'da Avrupa'daki güçlü milliyetçi unsurlar tarafından desteklenmiştir. Bir anlamda Aryan teorisi; beyaz ırkın hâkimiyet kurma ve boyun eğdirme ana temasının erken bir tezahürüydü. Bu teori ile İngilizlerin Hindistan'ı sömürmesinin meşru olduğu, bunun aynı köke sahip Aryan ailesi üyelerinin yeniden bir araya gelmesini ifade ettiği algısı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte İngiliz arkeolog ve filolog Isaac Taylor, Fransız arkeolog Salomon Reinach ve İngiliz biyolog Julian Huxley gibi bilim adamları, Hint-Avrupa dil ailesi ile Aryan istilası arasındaki ilişkiyi şiddetle reddetmişlerdir. Ayrıca 1920'lerin başında İndus uygarlığı üzerine çalışmalar yapan Hindistan arkeolojisinin öncülerinden arkeolog John Marshall, Harappalılar ve Aryanlar arasında herhangi bir temasın olmadığını ifade ederek, İndus kültürünün en büyük yerleşimlerinden olan Mohenjo Daro'nun M.Ö. 3250'den 2750'ye kadar büyüdüğünü öne sürmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere, bahsi geçen tarih aralığında Harappa medeniyetinin geliştiği, Aryanların bölgeye geldiği ileri sürülen tarihten bin yıl kadar önce ise Harappa medeniyetinin çöküş aşamasına girdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yapılan çalışmalarda, Aryanlar ile Harappalılar arasındaki mücadeleyi ifade eden, çanak çömlek malzeme üzerinde savaş tasvirlerine ve Harappa medeniyetine ait şehirlerin insan eliyle yok edildiğine dair kanıtlara da rastlanmamıştır (Danino, 2016: 205-208).

Diğer taraftan DNA şeceresine göre geçmiş değerlendirilebilir. Ancak bunun için birçok ayrıntı üzerinde çok titiz ve çok yönlü bir bakış açısıyla çalışılması gerekmektedir (Vaganov, 2015). Günümüze kadar, spesifik örnekleri bir tarafa bırakacak olursak, genetikçiler Hint uygarlığına ait arkeolojik sahalardan topladıkları kemik parçalarından güvenilir veriler elde edememişlerdir. Farklı etnik unsurların birbiriyle karışmasıyla birlikte Güney Asya ovalarının değişken iklimi nedeniyle DNA yapısının da değişime uğrayabileceği göz ardı edilemeyecek bir gerçektir. Dolayısıyla DNA üzerinden

soy kütüğünün ortaya konulması, birçok ayrıntıyı dikkate almayı gerektiren karmaşık bir süreçtir (Rusya Bilimler Akademisi, 2019). Nitekim tek başına DNA araştırmaları, nüfus hareketi sonucu Hindistan'a ulaşan bir ırka dair DNA verilerinin ortaya konulmasını sağlayamamıştır. Bu hususta, Kimya Doktoru Anatoly Alekseevich Klesov "Avrasya'nın Genişliğinde Aryan Halkları" başlıklı kitabında, şunları ifade etmektedir: "Efsanevi Aryanlara genellikle Hint-Avrupalılar denir. Ancak DNA şeceresi alanındaki son araştırmalar, Aryan halklarının Hint-Avrupa dillerini konuşanlardan daha geniş bir çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir."

Aryan teorisi arkeolojik kanıtlar yönünden de oldukça zayıftır. Hali hazırda mevcut olan verilere göre, Hint ve İran dili konuşan kabilelerin farklı kültürlerle sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır (Dzhurakulov and Avanesova, 1983: 59).

Harappa uygarlığının neden gerilediğine dair yapılan son çalışmalarda ise M.Ö. 2. Binde iklim değişikliğinin etkisiyle kalabalık İndus nüfusunun doğuya Haryana bölgesine, Sind'deki güney Harappa uygarlığına ait bölgelerden ise batı Gucerat'a bir nüfus hareketliliğinin olduğu ortaya konulmuştur. Başlıca ekonomik faaliyetleri tarım olan nüfusun doğuya doğru hareketi, Pencap'taki hayvancılıkla uğraşan göçebelerin yararlanabileceği geniş bir arazinin boşalmasına neden olmuştur. Nitekim hayvancılıkla uğraşan göçebeler açısından, yaşam tarzlarının bir gereği olarak, su kaynakları yönünden zengin, geniş araziler önem arz etmektedir. Bu hareketlilik hakkında henüz yeterli bilgiye sahip olmasak da; İndus halkının yerini öncelikli ekonomik faaliyetleri tarımdan ziyade hayvancılık olan başka bir kültür unsurunun aldığı kabul edilmiş, ancak bu hareketliliğin istila karakteri taşımadığı yönünde arkeolojik buluntular ele geçmiştir. Bu buluntular arasında, savaşlarda kullanılmak amacıyla yapılmadıkları anlaşılan arabalar önem arz etmektedir (Witzel, 2019: 5).

Bununla birlikte Tunç Çağı'nın sonunda, Urallar ve Batı Sibirya'nın bozkıra açılan sahası, kuzeyden güneye ilerleyen bir nüfus baskısına maruz kalmıştır. Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağı'na geçiş döneminde, çapraz damgalı seramik süslemelerinden anlaşılacağı üzere, bu bölgeler nüfus yönünden orman kültürlerinin⁵ güçlü baskısı altında kalmıştır (Tairov, 2016: 16).

⁵ Kama ve Ural bölgesindeki mezar alanlarından elde edilen arkeolojik malzeme ve defin törenlerinin incelenmesi sonucu bölgedeki nüfusun etnokültürel dinamiklerinin izi sürülmüş,

Ayrıca atlı göçebe, savaşçı kültürün aşağıda da değerlendireceğimiz üzere, Güney Sibirya'da mayalanarak batı ve güney yönüne açılan bozkır sahalarını kapladığı anlaşılmaktadır.

1. Türk Bozkır Kültürünün Kökeni ve Gelişimi

Türkler doğu ve batı arasında sadece kültürel ve ticari anlamda aracı bir rol oynamamış, aynı zamanda Çin, İran, Bizans ve Hint kültürleri gibi özgün bir kültür de geliştirmişlerdir. Ancak onlardan günümüze kalan maddi kalıntıların bu kültürler göre nispeten az olması, onlara ait keçe, deri, dokuma vb. malzemenin çürümeye karşı daha az dayanıklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte ele geçen malzeme göstermektedir ki Güney Sibirya ve Moğolistan başta olmak üzere yapılacak olan arkeolojik kazılar, başta kuyumculuk olmak üzere, Türklerin zevklerini ortaya koyacak birçok eserin daha ortaya çıkarılmasını sağlayacaktır. Kültürel malzeme dışında, Türklerin teşkilatlı toplum yapısı ve sosyal kurumları da son derece gelişmiş bir yapıdadır. Bunlar: il teşkilatı, ülüş sistemi, ordu disiplini, diplomasi ve komşu ülkelerin ideolojik sistemlerine karşı koyabilecek derecede köklü bir dünya görüşüdür (Gumilev, 2011: 14).

Bu anlamda atlı göçebe Türk kültürü hakkında batı merkezli bilim çevrelerinin yanlışta düşme hususunu insanlığa dair medeniyet algısı üzerinden değerlendirecek olursak; bazı bilim adamları bir takım yanlış tasnifler yaparak batı kültürünü yüksek, diğerlerini ise ya geri ya da ilkel saymışlardır. İnsanlığa dair medeniyetin temeli batı kültüründen ibaret görülmeyle birlikte; bu medeniyetin esası, yukarıda değinildiği üzere, tarıma dayalı yerleşik hayat⁶ olarak görülmüştür. Bu temelde ortaya atılan görüşler ise insanlığa dair ortak

bölgede yerel ve belirli özelliklerin çoğunun eğilime dönüştüğü, yani karşılaştırılan tüm örneklerde bulunduğu ortaya konulmuştur. Bölgedeki yerel kültürün ve göçebe karakterin nüfus hareketliliğinin yoğunlaştığı demir çağı boyunca korunduğu ortaya konulmuştur (Ivanov and Protsenko, 2007: 126-127).

⁶ Medeniyetin kökenine ilişkin batı merkezli görüşlerin aksine günümüzden yaklaşık 12000 yıl öncesine tarihlenen ve avcı toplayıcı toplulukların inşa ettiği bir kült merkezli olan Göbekli Tepe, yerleşik hayat ve buna bağlı olarak tarımsal üretim olmadan avcı toplayıcı olarak sınıflandırabileceğimiz toplulukların dinden ve inançtan yoksun ilkel bir hayat sürmediklerini, aksine bir inanca sahip olduklarını, inançlarını yaşamak için dini bir kompleks inşa ettiklerini ve zengin dini semboller kullandıklarını göstermektedir. Göbekli Tepe insan topluluklarının yerleşik hayata geçmeden, konut yapmadan ve tarımsal üretime başlamadan da insanlığa dair medeniyete özgün bir katkı sağlayabileceklerini göstermesi bakımından önemlidir. Diğer taraftan dini bir buluşma merkezi işlevi gören Göbekli Tepe'de ortaya çıkan sosyal dinamizm ve birliktelik, yerleşik kültüre giden sürece de büyük katkı sağlamış olmalıdır (Schmidt, 2011: 329).

medeniyetin en eski devirlerinden günümüze kadar sürekli ilerleme kaydeden bir kültürel gelişmenin mahsulü olduğu, ilerlemenin ise basitten karmaşığa doğru kesintisiz ve birbiri ile tutarlı merhaleler aşılma suretiyle gerçekleştiği yönündedir (Kafesoğlu, 2014: 17-18). Bu merhaleler ise özellikle maden teknolojisi ile ilişkilendirilmiştir. Ancak insanlık tarihi boyunca zaman zaman vuku bulan kültürel değişimler ve duraklamalar göz ardı edilmiştir. Hatta daha da ileri gidilerek dünyanın farklı bölgelerine ait kültürler bir tarafa bırakılarak, batı medeniyetiyle insanlığa dair medeniyet kavramları aynı anlamda değerlendirilmiştir. Hâlbuki dünyanın her yerinde tek bir kültür mevcut değildir. Özellikle coğrafi faktörler nedeniyle doğal olarak kültürler arasında araç gereç, din, sanat ve sosyal yaşam gibi alanlarda farklılıklar görülmüştür. Böylece farklı kültürlerde ortaya konulan çeşitli alanlardaki ilerlemeler, insanlığa ait ortak medeniyetin gelişimine katkı sağlamıştır.

Bu farklılığın gözlemlendiği özgün kültürlerden bir tanesi de atlı göçebe ya da konar-göçer olarak da anılan Orta Asya Türk bozkır kültürüdür. M.Ö. 4. Binden itibaren iklimsel değişikliklerden dolayı bu kültürde, hayvanların ehlileştirilmesine dayanan ekonomik faaliyetler, tarımsal faaliyetlerden daha geçerli olmaya başlamıştır. Özellikle koyun, kurak iklim yapısına sahip bozkırları ekonomik bakımdan üretici hale getirmekte son derece önemli bir rol üstlenmiştir. At yetiştiriciliği ve biniciliğinde uzmanlaşma ile birlikte tekerlek kullanımı gibi taşıma gücünden yararlanılmak için girilen faaliyetler ise bozkır insanının çevreye uyumunu ve tarım yapmanın mümkün olmadığı kurak kuşaklara yayılmasını sağlamıştır (Findley, 2006: 34).

Böylece konar-göçer yaşam tarzını benimseyen Türkler, bozkırlarda sürüleriyle otlak ve su kaynaklarını takip etmek suretiyle hareketli bir yaşama uyarlanmış tümüyle yeni bir maddi kültür geliştirmişlerdir. Bu kültürün insanları, yalnızca etle değil aynı zamanda süt ürünleriyle yiyecek sağlamayı da güvence altına almışlardır. Ayrıca barınma ve giysi ihtiyaçlarını gidermek amacıyla; çadır, keçe ve kumaş yapmak için yün üretmişlerdir.

Bu gelişmeler çerçevesinde bozkır coğrafyasında yaşayan topluluklar, M.Ö. 1. Bin içerisinde dikkate değer bir gelişme göstermişlerdir. Attan yaygın olarak faydalanılmaya başlanması ile birlikte maden ekonomisinin gelişmesi, özellikle demirin yaygın olarak kullanımı, bozkır topluluklarının yaşamında önemli birtakım gelişmelere neden olmuştur. Böylece bozkır insanı, konar-göçer yaşam tarzının bir gereği olarak ortaya çıkan töre kuralları etrafında at biniciliği

ve koyun yetiştiriciliği ile birlikte madencilikte uzmanlaşmanın da etkisiyle özgün bir iktisadi model geliştirmiştir.

Batı merkezli bilim çevrelerinin en büyük yanılgularından birisi de kültürel gelişmenin sadece bir kültürden diğerine yayılma sonucu gerçekleştiğini kabul etmeleridir. Böylece özgün keşif ve icat gayretlerini ise daha az önemli görmüşlerdir (Kafesoğlu, 2014: 19). Biraz da kasıtlı olarak kültürlerin kendine özgü karakterleri doğrultusunda yapılan faaliyetleri ve başarıları ise göz ardı etmişlerdir. Hâlbuki tarihi süreç içerisinde farklı toplulukların, ihtiyaç duydukları madde ve aletleri kendi akli düşünceleriyle keşfettiklerinin ya da farklı bölgelerde birbirinden bağımsız aynı amaca yönelik icatlar ortaya koyabildiklerinin birçok örneği bulunmaktadır. Böylece bir merkeze bağlı olmaksızın bazı kültürel ve teknik gelişmelerin gerçekleşmiş olduğu unutulmamalıdır. Öyleyse geleneksel anlamda gelişmişlik, bölgelere ve bu bölgelere uygun mesken, araç ve gereç vb. alanlara dair ihtiyaçlar⁷ bağlamında farklılık göstermektedir. Örneğin dünyayı fethetme arzusunda olan bozkır topluluklarının binicilik ve at eğitimi ile birlikte at gemleri, eyerleri ve üzengileri gibi koşum takımlarını sürekli geliştirdiklerini⁸ söyleyebiliriz. M.Ö. 7. yy'ın sonundan itibaren M.Ö. 3. yy'a kadar Avrasya bozkırlarının orta kısımlarını kaplayan geniş sahada ele geçirilmiş olan koşum takımları üzerine işlenmiş stilize hayvan desenleri, buralarda yaşamış bozkır maddi kültürünün özelliklerini yansıtır. Öyle ki eyer ve diğer koşum takımları Pazırık'ta göçebe bozkır sanatının en belirgin özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Pazırık'ta ortaya çıkarılan, eyerlerin etrafı genel olarak sarkan kordonlarla ve püsküllerle süslenmiştir. Yüzeyle ise grifon ve efsanevi hayvan figürleri, yün aplike teknik kullanılmak suretiyle doldurulmuştur. Eyerin ön kısmında madeni plakalarla

⁷ Bu hususa, neolitik kültürlerin en önemli öğesini oluşturan keramikçilikten örnekler verebiliriz. Örneğin Amur'a kuzeyden gelen geç neolitiğe ait kaplar dışında, Amur'un eski çanak çömleklerinin hiçbiri Doğu ve Batı Sibirya'nın tayga bölgesindeki gibi konik (sivri) tabanlı değil, düz tabanlıdır. Söz konusu sivri tabanlı kaplar toprağa saplanarak yerleştirilmekteydi. Oysa Amur kıyısındaki evlerde düz tabanlı balçık kapların bulunduğu tahta raflar bulunmaktaydı (Okladnikov, 2014: 107).

⁸ Nitekim sonraki tarihsel süreçte, Çinlilerde olduğu gibi, Romalılar da Hunların tesiriyle piyade ağırlıklı ordularını ok ve yay ile donatarak süvari birlikleri oluşturmuşlardır. Bu birlikler, onların saldırı ve savunma dirençlerini oldukça artırmıştır. Romalıların başlangıçta çözemediği at ve süvari arasındaki uyumun sırrı, arkeolojik buluntuların ortaya koyduğu gibi önü ve arkası yükseltilecek biniciye güvenli hareket kabiliyeti sağlayan başlıklı eyerdi. Öyle ki üzenginin de yardımıyla büyük bir maharetle ata binen Hunlar, en beklenmedik zamanlarda dahi aniden ortaya çıkarak düşmanlarına karşı büyük üstünlük sağlamışlardır (Strategikon, 2010: 155-157; Ahmetbeyoğlu, 2001: 41-42; Gömeç, 2016: 822).

süslenmiş bir göğüslük ve arkasında ise bir kuskun (kayış) bulunmaktadır. Ayrıca eyerlerin arka ve ön kısmında eyer kaşı denilen ağaç kısımlar bulunmaktadır. Metal ve kemik, koşum takımlarında kullanılan ana malzemeler arasındadır. Özellikle Karasuk döneminden itibaren kemik ve boynuz gibi malzemelerin yontulmasıyla yapılan gemlerin ana parçaları sonraları metalden yapılmaya başlanmıştır (Eroğlu, 2014: 234).

1.1. Bozkır Kültüründe Tarım ve Hayvancılık

Türkmenistan ve Özbekistan'da yapılan kazılar, Orta Asya'da tarımsal üretimin hangi şartlarda yapıldığını göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Özellikle Kopet Dağı'nın kuzeyindeki üç höyüğü bünyesinde barındıran Anav Bölgesi; Eneolitik'den (M.Ö. 4500-3000) Tunç Çağı'na (M.Ö. 3000-1700) kadar uzanan kalıntılarıyla, bize tarımsal üretim ile ilgili önemli bilgiler vermektedir. Bu anlamda, Gonur ve Djarkutan'da olduğu gibi, Anav kültürüne ait arpa ve buğday taneleri, Anadolu ve Suriye'deki tarım sahalarındaki buğday tanelerine göre oldukça dolgundur. Bu husus iklim ile birlikte ürün seçimi ve sulama konusunda da bir gelişmenin sağlandığını işaret etmektedir (Miller, 1999: 14,18). Bu buluntular, ilerleyen yıllarda daha geniş sahalarda yapılacak kazılarda yeni bulgulara ulaşılabileceğini göstermektedir.

Orta Asya'nın güneyindeki Kızılıkum Çölü'nün doğu sınırındaki Sarazm da en eski tarımsal yerleşimlerden birisidir. M.Ö. 4. ve 3. Binde burada yaşayan topluluklar, buğday yetiştirmişlerdir. Sarazm'daki tarım ile birlikte hayvancılığa dayalı ekonomi, Orta Asya'da istihdam edilen ekonomik çeşitlilik ve gelişim konusunda önemli bilgiler sunmaktadır (Spengler and Willcox, 2013:220).

Diğer taraftan tahıl öğütmede kullanılan iri taş dilimleri biçimindeki tarım araçlarının günümüz Moğolistan topraklarında bulunmuş olması, bölgede yaşayan toplulukların Eneolitik dönemin erken safhalarında tarımla uğraştıklarını göstermektedir. Öyle ki sonraki dönemlerde sürü yetiştiren konar-göçerlerin ülkesi olarak anılacak bu topraklarda, dünyanın diğer tarım bölgelerinin uzantısı olmayan bağımsız bir tarım bölgesi bulunmaktaydı. Bu husus hiç şüphe yok ki bölgede yaşayan toplulukların yerleşik yaşam biçimine sahip olmalarını gerektirecek bir etkidir. Nitekim Andronovo tarımcıları ve sürü besleyicileri, ekip biçtikleri toprakların ve sürülerini kapattıkları ağıllarının yanındaki barınaklarda toprağa bağlı yerleşik bir yaşam sürdürmüşlerdir. Temelleri toprağın içine atılan bu barınaklarda kalın döşemeli tahtadan yapılmış

yataklar, ocaklar ve yiyeceklerin depolanması için özel çukurlar bulunmaktaydı (Okladnikov, 2014: 104-105,126).

Bununla birlikte Eneolitik dönem topluluklarının büyükbaş hayvan yetiştirdiklerini, kazılarda ortaya çıkan çok sayıda hayvan kemiği buluntusu ortaya koymaktadır. Bu hayvanlar, Kerulen Irmağı kıyı şeridi ile Tamtsak-Bulak'ta karşılaşılan dinsel ayin nitelikli boğa başları ile boğa kemikleri gömülerinde görüldüğü üzere, Moğolistan'ın Eneolitik topluluklarının yaşamlarında özel bir yere sahip olmuş olmalıdır. Takip eden süreçte Doğu Sibirya ile ilişkinin de etkisiyle yerleşiklik yerine, tedrici gelişen aşamalarla konar-göçerlik eğilimi güçlenmiştir. Altayların batısından Yenisey'e kadar, hatta Kazakistan ve Güney Ural bozkırlarını da içine alan Andronovo kültürünün (M.Ö. 1700-1200) karakteristik özelliği olan, tarımsal faaliyetlerin yanında gelişmiş sürü yetiştiriciliğine dayalı bir ekonominin temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu anlamda küçükbaş hayvan sürüleri ve özellikle de koyun önemli bir yaşam ve ekonomik kaynak durumuna gelmiştir. Koyundan hem et hem de giysi ve keçe yapmak için yün sağlanmıştır. Bununla birlikte Orta Asya'daki ilk konar-göçer ekonomisinde, tarımsal ürünlerin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Ancak küçük çaplı tarımsal faaliyetlerin yanında Güney Sibirya'daki Karasuk dönemi topluluklarının ekonomisinin artık daha çok sürü yetiştiriciliğine dayandığı görülmektedir. Diğer taraftan arkeolojik verilerin gösterdiği üzere Orta Asya bozkır ve dağ bölgelerinde ana ekonomik faaliyet türü konar göçerliğe dayandığında dahi; bölgede avcılık ve toplayıcılığın dâhil olduğu karma bir üretim ekonomisinin hâkim olduğu görülmektedir. Bu dönemde at biniciliğinde kullanılan koşum takımlarında büyük gelişmeler yaşandığını, kemikten ya da boynuzdan yontulmuş bir gem parçası buluntusu ortaya koymaktadır (Okladnikov, 2014: 105, 122-123, 126; Spengler and Willcox, 2013: 220). Bir anlamda Andronovo kültür döneminden itibaren bozkır topluluklarının hayvancılığa dayalı olarak, maden işleme ve el sanatları üretimi gibi alanlarda yeni birtakım ekonomik arayışlara girdikleri söylenebilir.

Bu noktada, Tunç Çağı'nın sonlarını ifade eden Andronovo kültüründen, Demir Çağı'nı ifade eden Karasuk kültürüne (M.Ö. 1200-700) geçişte meydana gelen iklimsel değişiklikler önem arz etmektedir. Nitekim iklimsel değişmeye bağlı olarak nem oranında gözlenen artış Karasuk kültüründe otlama alanlarının genişlemesine yol açarak, daha büyük sürülerin beslenmesine zemin hazırlamış olmalıdır. Buna göre Andronovo kültüründe, iklim yarı kurak iken Karasuk kültüründe ise daha nemli olmuştur. Böylece başta Minusinsk

havzasında olmak üzere bitki örtüsü yoğunluğu, nem oranı yükseldikçe artmış olmalıdır. Bu husus hayvancılık ekonomisinin temeli olan mevsimsel hareketliliği de hızlandırmıştır.⁹ Karasuk dönemine ait yerleşim yerlerinde yapılan kazılarda at iskeletlerinin yoğun bir biçimde bulunması, at sayısında ciddi bir artışın olduğunu ortaya koymaktadır. Bu döneme ait mezarlarda ele geçen bir taş levhaya oyulmuş at üzerindeki bir figür, at biniciliğine meyilin arttığını göstermesi bakımından önemlidir. Kazılarda ele geçen koyun kemiğinin üçte biri oranındaki at kemiği buluntuları ise Karasuk halkının hayvancılıkta kayda değer bir ekonomik potansiyele ulaştığının, aynı zamanda nüfus artışının ve bu artışı sağlayacak ekonomik kaynaklara ulaşma hususunda bir çaba içine girildiğinin kanıtı durumundadır (Legrand, 2006: 844-857). Denilebilir ki Andronovo'da başlayan kültürel, ekonomik ve sosyal değişimlerin bir devamı olan Karasuk kültüründe, göçebe yaşam iyice belirginleşmiştir. Öyle anlaşılıyor ki Karasuk kültürü ile birlikte, yukarıda da değinildiği üzere, iklimsel değişiklik ve demografik yapıdaki dengenin bozulması nedeniyle yerleşikliğin yerine konar-göçer yaşam tarzı yaygınlaşmıştır. Bu anlamda insan ve hayvan sayısındaki artış nedeniyle, otlak ve yiyecek gibi ihtiyaçların karşılanmasında yaşanan bazı güçlüklerin bu yaşam tarzını beslediği anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Kazakistan'ın Almatı şehrinin yaklaşık 15 km doğusunda bulunan Tuzusai'deki buluntuların ortaya koyduğu gibi; avcılık, tarım ve hayvancılığa dair ekonomik faaliyetler, M.Ö. 1200'lerde bozkır topluluklarının ekonomik temellerinin çok yönlü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tuzusai'deki mahsul çeşitliliği, bölge insanının farklı mahsuller yetiştirdiğini göstermektedir. Buğday gibi kuraklığa dayanıklı mahsullerin yanı sıra arpa gibi verimli ürünler ekilip biçilmiştir. Bu husus konar- göçerlerin, hayatlarını idame

⁹ Sayan-Altay bölgesinin en büyük anıtı olan Arzhan Anıtı, sadece cenaze merasimleri açısından değil; aynı zamanda eski Orta Asya topluluklarının hareketli dünyasını gösteren bir model olması bakımından da önemlidir. M.Ö. 808'de; Turan Uyük Vadisi'nin merkezinde batı-doğu yönüne kurulduğu tespit edilen bu eski anıt, coğrafi ve astronomik bir bakış açısına göre konumlandırılmıştır. Arzhan 2 örneğinde olduğu gibi, göçebe çağının başlamasıyla birlikte anıtların yüklendiği işlevlerinden biri de ihtiyaç duyulan at rotalarının (güzergâhlarının) belirlenmesi olmuştur. Tuva'nın güneyindeki Saglu yerleşiminin yakınlarında bulunan ve M.Ö. 8-7. yy'a tarihlenen Ulug-Horum Anıtı'nın da bu tür bir işlevi bulunmaktadır (Marsadolov, 2002: 526-527; Chugunov, Parzinger and Nagler, 2004: 5).

ettirmek için birçok ekonomik seçeneği birlikte uygulayabildiklerinin kanıtı durumundadır (Spengler, Chang and Tourtellotte, 2013: 78-79).

Öyleyse arkeolojik verilerin gösterdiği üzere, batı merkezli anlayışın aksine, Orta Asya bozkırlarında göçebelikten tarıma değil tarımdan göçebelğe doğru bir eğilim ve gelişme söz konusu olmuştur. Bu anlamda toplulukların kültür ve tarih ortaklığını esas alan batı merkezli anlayışa göre; aralarında siyasi ve dil birliği bulunan yerleşik tarımcı kültürlerin, aynı zamanda medeniyet kavramını ifade eden yüksek kültürler ortaya koydukları düşünülse de Türklere atfedilen ilk kültürel kalıntılar, onların konar-göçer yaşam tarzından önce yerleşik tarımcı olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla bölgenin iklim ve ekonomik kaynaklarına göre şekillenen bu özgün gelişim süreci, batılı anlayışın genellenemeyeceği sonucunu doğurmaktadır.

Böylece insanlığa dair medeniyeti belirli sosyoekonomik gruplara bağlamayan, açık medeniyet teorisi anlam kazanmaktadır. Açık medeniyet teorisine göre insanlığa dair medeniyet kavramı, farklı birçok kültürel değer ahenk içinde bir araya gelmesinden (Kafesoğlu, 2014: 21,23) doğmuştur. Öyleyse medeniyete dair faaliyet biçimleri, çeşitli toplulukların iç ahenkleri ile uyularak gelişme olanağı bulmuş, kültürlerin sosyoekonomik gerçeklerine uyum sağladığı ölçüde gerçeklik kazanmıştır.

1.2. Bozkır Kültüründe Madencilik

Eski Türk bozkır kültüründe, maddi kültür alanında en önemli gelişme metalürjide (metal işleme) gerçekleşmiştir. Bu anlamda eski Türk yurtları, Altaylar başta olmak üzere yüksek kalitede demir, altın, bakır ve kalay gibi değerli maden cevherlerini barındıran zengin bir arazi yapısına sahiptir.¹⁰

Bu zenginlik, erken dönemlerde Çin ile Orta Asya arasında ticari ilişkinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır. Bu bölgeler arasındaki ticari ilişkiler sayesinde bronz teknolojisinin doğuya aktarılması, İpek Yolu güzergâhının önemini M.Ö. 3. Binlerin sonlarından itibaren artırmış olmalıdır. M.Ö. 2. Bin ortalarında ise meydana gelen iklimsel değişiklik nedeniyle, Çin ile Orta Asya arasındaki ilişki, İpek Yolu güzergâhından Bozkır Yolu'na kaymıştır. Çin'in kuzey bölgeleri boyunca hayvan üslubuyla süslenmiş bronz buluntuların ele geçmesi, bu bağlamda değerlendirilebilir (Mei, 2003: 33).

Bu anlamda maden ihtiyacı, Altaylar ve Kuzey Kazakistan'daki Kalbin sıradağlarındaki maden ocaklarından sağlanmıştır. Sonraki dönemlerde

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Şen, 2008: 163-169.

İskitlere ve Hunlara ait eserlerde de görüldüğü üzere, tarihi süreç içerisinde Altaylar her zaman altın ve demir endüstrisi bakımından zengin bir bölge olmuştur. Bu gelişmişliğe dair eserleri Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyadaki sayısız kurganda ele geçen buluntular açıkça ortaya koymaktadır. Diğer taraftan en çok kullanılan maden, toprağın yüzeyinde birikmiş kaynaklardan elde edilen metal oksit cevheri olmuştur. Bu cevher, taş balyozlarla dövüldükten sonra ilkel fırınlarda eritilmiştir. Metal işleyiciler, balçıktan yapılmış kalıplar ile birlikte kompozit (birkaç parçadan oluşan) taş kalıplar kullanmışlardır (Okladnikov, 2014: 123).

Güney Sibirya'daki bozkır kültürüyle bağlantılı olarak¹¹Andronovo döneminde; Kazakistan'daki bakır, kalay ve altın gibi maden yatakları da kullanılmıştır. Jezkazgan Bölgesi'nin eski dökümhanelerinde tonlarca bakır cevheri eritilmiştir. M.Ö. 2. Binin ikinci yarısında Harezm civarında, aşağı Amuderya boyunca Tazabagyab kültürünün (Kokcha mezarlığının) yayıldığı görülmektedir. Bu kültür Güney Sibirya¹² ve Batı Kazakistan'daki kültürle bağlantılıdır. Bu kültüre ait tespit edilen elli yerleşim yerinde yapılan çalışmalarda, yerleşim yerlerinin her birinde yaşayan insan sayısının yüz civarında oluşu tespit edilmiştir. Amuderya deltasının sağladığı olanaklar ile buradaki halk, kademeli olarak küçük kanallar açarak sulu tarım olanaklarını geliştirmişlerdir. Benzer bir kültür de Zerefşan'a kadar yayılmıştır. Ayrıca Kopet Dağı civarındaki Fergana Vadisi'nde Andronovo kültürüne dâhil toplulukların, güneydeki vahalarda bulunan yerleşim yerlerinde üretilen ticari çanak çömleği taklit ettikleri de görülmektedir. Öyle anlaşılıyor ki bölgenin kültürel gelişiminde Andronovo kültürü ile birlikte yerel kültürel özellikler ve ekonomik kaynaklar rol oynamıştır (Masson, 1992: 338-339). Dolayısıyla Masson'un iddia

¹¹Andronovo kültürü; Minusinsk Bölgesi'nde mayalanarak Altayların kuzey bozkırları ile Kazakistan'ın doğu ve kuzey bölgelerine yayılmıştır. Andronovo kültürü dağlık alanlara doğru değil, dağların kuzey eteklerine ve bozkırlara doğru yayılmıştır. Bunu sebebi göçebe yaşam tarzının daha belirgin hale gelmesidir. Esasen M.Ö. 3. Binde Altay Dağları'ndaki kültür, Aral Gölü kıyısındaki kültür ve Çin kültürü ile temas halindeydi. Bu dönemde Altay kültürünün başlıca özelliği, tedrici olarak Güney Sibirya kültüründen etkilenmesiydi. Ancak bu çağın ana kültür kalıbı Altay kültürü idi. Bu iki merkezden yavaş yavaş yayılmaya başlayan kültürün tesirleri, Batı ve Doğu Sibirya ile Moğolistan ve batıda Urallar'a kadar uzanan coğrafyayı etkisi altına almıştır (Ögel, 2014: 5).

¹² Taş araçlar ve karışık (a biçimli) süslemeli çanak çömleklerin yayılma sahasından hareketle, Baykal kültürel etkisinin Gobi'nin güney bölgelerine kadar ulaştığı sonucuna varılmıştır (Okladnikov, 2014: 105).

ettiğinin aksine, M.Ö. 2. Bin ortalarında Doğu Avrupa menşeli nüfusun Andronovo kültür kalıbını değiştirecek nitelikte bir etkinliğe sahip olduğuna dair bir iz bulunmamaktadır.

Bir bakıma, yakma ve gömme tarzındaki ölü gömme adetleri göz ardı edilerek, taş muhafazalar ve bunların içerisindeki bazı buluntular üzerinden genel çıkarımlar yapılarak, bölgeye taşınan yeni bir kültürün varlığından bahsedilmektedir. Hâlbuki Andronovo kültüründen önceye tarihlenen Afanesyovo kültürüne (M.Ö. 3000-1700) ait kurganların duvarları ve tavanları büyük taş muhafazalarla kaplanmıştır. Dolayısıyla Andronovo kültürüne (M.Ö. 1700-1200) ait kurganlar da Afanesyovo döneminde¹³ olduğu gibi taş plakalardan yapılmış kabinlerden oluşmaktaydı. Bu özellikteki mezar yapılarına Altaylarda; Rubtsovskiy Bölgesi'ndeki Samarka Köyü ve Tretyakovskiy Bölgesi'ndeki Ploskoye Köyü'nde ortaya çıkarılan kurganlarda rastlanmaktadır. Bu kurganların iç kısımlarının etrafı taş plakalarla kaplanmıştır. Diğer taraftan Andronovo kültüründe taş plakalarla oluşturulmuş mezar odalarının yanı sıra ağaç kullanılarak yapılmış mezar odalarına ait izler de bulunmaktadır. Mezar odasında ağaç kullanılması adeti, sonraki dönemlerde İskitler ve Hunlar tarafından yaygın bir şekilde uygulanmıştır (Kiryuşin, 2015: 32).

Ayrıca Masson, yukarıda ifade ettiğimiz iddiası doğrultusunda, hayvancılıkla uğraşan ve konar-göçer bir yaşam tarzını benimseyen topluluklara ait meskenlerin olmadığı şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Böylece bölgenin genel ekonomik kültürel yapısı bilinçli olarak az sayıdaki spesifik buluntular üzerinden, bölgenin nüfus yapısı Avrupa menşeli bir takım göç unsurları bağlamında değerlendirilmiştir. Ancak M.Ö. 2. Binin başlarında, Altay dağlarındaki kavimlerin ırk saflıklarını hala muhafaza ettiklerini (Ögel, 2014: 5) antropolojik tetkikler ortaya koymaktadır. Bununla birlikte 2. Bin boyunca doğu ve batı arasında devam eden büyük Bronz Yolu üzerinde yürütülen ticari faaliyetler, sonraki dönemlerde¹⁴ Kürk Yolu'nda

¹³Afanesyovo döneminde Altay mezarları, yapıları itibariyle Minusinsk mezarlarına benzemektedir. Ayrıca Yenisey'de bulunan Tagar kültürüne (M.Ö. 700-100) ait çok sayıda mezar yapısının etrafı yüksek taş plakalarla çevrilidir. Bu örnekler, Afanesyovo dönemine ait ölü gömme geleneğinin Hakasya Bölgesi'nde var olduğunu ve sonraki dönemlerde bu geleneğin devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir.

¹⁴ Erken dönem ticaret yollarının etkin bir şekilde kullanılmasında, hareketli yaşam tarzını benimseyen ve bulunduğu yeri terk edebilme iradesi gösteren bozkır topluluklarının etkisi çok büyüktür. Böylece geniş coğrafyaların birbirine bağlanması; yeni siyasi, ekonomik ve

olduğu gibi, doğu ve batı arasındaki kültürel bir bağın¹⁵ göstergesi durumundadır. Bu anlamda Fin-Ugor kökenli oldukları kabul edilen Macarlar 2. Binde Ural Dağları'nın doğusuna yerleşmişlerdir. Burada bugünkü yurtlarına gelinceye kadar Türk bozkır kültürüyle yakın ilişki¹⁶ kurmaları, başta dilleri olmak üzere tüm yaşam tarzlarını etkilemiştir (Şenol, 2018: 292). Dolayısıyla özü itibarıyla M.Ö. 2. Binin ikinci yarısında Güney Sibiry'a'dan Kazakistan bozkırlarına, oradan Siriderya ve Zereşan'a kadar ulaşan kültürün izleri bozkıra özgüydü ve bu kültür günümüzde Türk bozkır kültürü (Masson, 1992: 337) olarak adlandırılmaktadır. Öyleyse ekonomik olanaklar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle bölgeye yeni gelen unsurların yeni bir kültür ortaya koymaktan ziyade, Altay merkezli bozkır kültürüne uymaya mecbur olduklarının kabul edilmesi, ilmi gerçeklerle daha çok örtüşmektedir.

Bununla birlikte Andronovo kültüründe kurgan tipi mezarlarda görülen at gömme biçimleri, sonraki dönemlerdeki at gömülerine örnek teşkil etmiştir. Bu anlamda Altaylar ve Yenisey Havzası'nda örneklerine rastlandığı gibi Karasuk kültüründe, Andronovo kültüründeki örneklerle benzer konumda

kültürel ilişkilerin kurulmasına ve ticari faaliyetlerin yoğunlaşmasına zemin hazırlamıştır (Khazanov, 2015: 328).

¹⁵ Orta Asya, doğu-batı ve kuzey-güney istikametinde, ekonomik potansiyeli yüksek birçok bölgeyi birbirine bağlayan bir geçiş sahası konumunda olmuştur (Ligeti, 1986: 22).

¹⁶ M.Ö. 4000'lerde Ural birliği dağıldıktan sonra Fin-Ugorlar Uralların batısına, Volga ve Kama Nehirleri civarına göç etmişlerdir. M.Ö. 2. Binde Fin-Ugor birliği dağılmış ve Ugor dili oluşmuştur. M.Ö. 1000'lerde Ugor birliği dağıldığında ise Macarların müstakil tarihi başlamıştır. Ugor birliğinden ayrılan Macarların atalarının anayurdunun neresi olduğu tartışmalıdır. Bir görüşe göre Volga Nehri'nin orta bölgeleri (Magna Hungaria) olduğu yönündedir. Diğer bir görüşe göre ise Batı Sibiry'a'dır ve Macarların ataları M.S. 4. yy'da Hunlarla birlikte Volga Nehri'nin orta mecrasına göç etmiştir. Bu tarihten itibaren Macarlar Türk kökenli Onogur-Bulgar kavimleriyle ilişkiye geçmiş ve atlı göçebe yaşam biçimini benimsemişlerdir. Batı dillerinde Macarlar için kullanılan Hungarus ve Hungary isimlerinin kökeni de Onogur ismine dayanmaktadır (Doğan, 2007: 3). Diğer taraftan esasen Altaylardaki Eneolitik dönem kültürü bir yandan Güney Sibiry'a'daki Yenisey diğer yandan Batı ve Doğu Türkistan'daki kültürlerle ilişki içerisinde olmuştur. Güney Sibiry'a'yı doğu, batı ve orta diye üç bölgeye ayırdığımızda özellikle orta kısım, Doğu ve Batı Sibiry'a ile kuzeydeki tundra kültürleriyle sıkı münasebet içerisindeydi. Bu nedenle bölge nüfusuna batıdan Avrupalı doğudan ise Mongoloid kökenli bazı karışımların olması muhtemeldir. Bununla birlikte bölge, kültür yönünden güneydeki Altayların tesiri altındaydı. Sonraki tarihi süreçte Göktürk dönemine gelindiğinde ise Kırgızların vatani olarak anılan Güney Sibiry'a'da Türkçe konuşan, ancak bölgeye dışardan gelen topluluklar bulunmaktaydı (Ögel, 2014: 3).

gömülen at kalıntlarına rastlanmıştır. Karasuk'u takip eden süreçte ise M.Ö. 5-4. yy'da Pazırık'ta görüldüğü üzere bu gelenek devam etmiştir.

Karasuk ekonomisi Minusinsk Havzası'nın yerel kaynaklarından önemli ölçüde beslenmekle birlikte, bu dönemde özellikle metal döküm teknolojisinde büyük ilerleme sağlanmıştır. Taş yerine çanak çömlek ya da metalden kalıplar kullanılarak seri üretime geçilmiştir. Öyle anlaşılıyor ki iklim değişikliği ile birlikte nüfusta meydana gelen yüksek artış, metal işleme alanındaki gelişmeyi teşvik etmiş ve bu durum hareketli atlı göçebe yaşam tarzının yaygınlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca ihtiyaç fazlası üretimi bölge dışına satma ihtiyacı, uzun mesafeli ticari faaliyetlerin hacmini artırmış olmalıdır (Legrand, 2006: 858).

Nitekim Karasuk metal işleyicilerinin yüksek düzeyde teknik kullanarak ürettikleri metal araç gerecin geniş bir alanda kullanılmış olması, metal üretiminin oldukça fazla olduğunu göstermektedir. Ayrıca Karasuk maden ustaları bakıra arsenik ve kalay karıştırarak, alaşımın niteliğini ve ondan yapılan metal nesnenin teknik özelliklerini geliştirme hususunda uzmanlaşmışlardır. Bu dönemde Kazakistan'da Jezkazgan maden ocaklarında büyük miktarlarda maden elde edilmiştir (Okladnikov, 2014: 125).

Ayrıca Tunç Çağı'nın sonunu ifade eden Karasuk kültüründe özellikle demirin yaygın olarak kullanılması, bozkır topluluklarında önemli sosyoekonomik değişikliklere neden olmuştur. Öyle ki demirin hem cevher hem de meteorik olarak doğada bol miktarda bulunması ve tunca nazaran daha kolay işlenmesi alet ve silah yapımında tuncun yerini almasında etkili olmuştur. Dolayısıyla maden yataklarının ele geçirilmesi ve bu yataklardan elde edilen madenlerin silah araç ve gereçlerinde kullanılması; M.Ö. 1. Binin başından itibaren bu kaynaklara sahip olmayan topluluklarla bu kaynaklara sahip olanlar arasında şiddetli rekabete neden olmuştur. Bu mücadeleyi, yukarıda da değinildiği üzere, insan ve hayvan sayısındaki artış ile birlikte iklim değişikliği tetiklemiş olmalıdır.

Bozkır topluluklarının başarılarının nedenlerinden birisi hiç şüphe yok ki silah araç ve gereç yapma hususundaki uzmanlaşmalarıdır. Bu anlamda atın hızından azami ölçüde istifade etmek suretiyle uzaktan savaş taktiğini başarıyla icra eden bozkır toplulukları için ok, yay ve kılıç ilk sırayı almıştır. Bu nedenle onlar; göç ettikleri bölgelerin göçebe yaşama kaynaklık edecek seviyede mekânsal kaynakları ile birlikte maden yataklarına sahip olmasını da göz önüne bulundurmışlardır. Nitekim onlara ait arkeolojik kalıntılar, bu tür yaşam

alanlarına ve maden yataklarına yakın yerlerde bulunmuştur. Öyle anlaşılıyor ki mekânsal çevre içerisinde; ovalar, dağlar, ormanlar ve akarsu kaynakları ile birlikte maden yatakları da önemli olmuştur. Böylece M.Ö. 1. Binin başlarından itibaren Altaylara özgü bozkır kültürü kendine özgü bir karakter kazanmış ve bu durum siyasi anlamda da kendini göstermiştir. Kültürel anlamda ise Çin'den Doğu Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyada hayvan üslubu adı verilen ortak bir kültür ve sanat kalıbı ortaya çıkmıştır.

Sonuç

Batı merkezli tarih anlayışının oluşturduğu kültürel algının aksine, konar-göçer ve yerleşik kavramları gelişmişlik seviyesini gösteren birer ifade olmayıp, medeniyetin özgün biçimlerini temsil etmektedirler. Gelişim ise farklı yaşam şartlarına göre izafi bir anlam taşımaktadır.

Nitekim Türklere atfedilen ilk kültürel kalıntılar, onların konar-göçer yaşam tarzından önce yerleşik tarımcı olduklarını göstermektedir. Dolayısıyla Orta Asya bozkır iklim ve coğrafyasının ekonomik kaynaklarına göre şekillenen bu özgün gelişim süreci, insanlığa dair medeniyetin tarım yapmayla birlikte başladığı yönündeki batı merkezli anlayışın genellenemeyeceğini göstermektedir. Öyleyse medeniyete dair faaliyet biçimleri, çeşitli toplulukların iç ahenkleri ile uyularak gelişebilmekte, kültürlerin sosyoekonomik gerçeklerine uyum sağladığı ölçüde gerçeklik kazanmaktadır.

Bu anlamda denilebilir ki konar-göçer ya da atlı göçebelerin kültür seviyeleri de tıpkı yerleşikler gibi durağan olmayan, özgün bir gelişim sürecinden geçmiştir. Bu özgünlüğe dair yaşam tarzı, tarımla uğraşan yerleşikler gibi, üretime dayalı ekonomik faaliyetleri zorunlu kılmıştır. Ayrıca konar-göçerlik kavramı durağan olmayan bir gelişim süreci içerisinde zamana ve mekâna göre çeşitlilik göstermiştir.

Öte yandan insanlık tarihinde Tunç Çağı'yla başlayan ve Demir Çağı'yla yoğunlaşan, toplulukların sahip olmadıkları ekonomik kaynaklara ulaşma ya da bu kaynakların hâlihazırdaki nimetlerine kolayca ulaşma isteklerinden kaynaklanan, gelişmiş merkezlere doğru göç hareketleri olmuştur. Ancak ekonomik olanaklar başta olmak üzere, çeşitli nedenlerle bozkır coğrafyasına gelen unsurların yeni bir kültür ortaya koymaktan ziyade, Altay merkezli bozkır kültürüne uymaya mecbur oldukları görülmektedir.

Nitekim karşılaştırmalı değerlendirmeler, bozkır coğrafyasında nüfus hareketliliğinin yaşanmaya başladığı Tunç ve Demir çağına denk gelen

Andronovo ve Karasuk kültürleri arasında güçlü kültürel bağların olduğunu göstermektedir. Bu bağ, Altay merkezli ana kültür kalıbı çerçevesinde değerlendirildiğinde, batıdan Avrupalı doğudan ise Mongoloid kökenli bazı muhtemel nüfus hareketlerinin Türk bozkır kültüründe bir değişmeye ve kopmaya neden olmadığı anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte Türk bozkır coğrafyasında nüfusta meydana gelen yüksek artış, metal işleme alanındaki gelişmeyi de teşvik ederek atlı göçebe yaşam tarzının yaygınlaşmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Ayrıca ihtiyaç fazlası üretimi bölge dışına satma ihtiyacı, uzun mesafeli ticari faaliyetlerin hacmini artırmıştır. Bu anlamda M.Ö. 2. Bin boyunca doğu ve batı arasında devam eden Büyük Bronz Yolu üzerinde yürütülen ticari faaliyetler, doğu ve batı arasındaki kültürel bir bağın göstergesi durumundadır.

Kaynakça

Ahmetbeyoğlu, A. (2001). *Avrupa Hun İmparatorluğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Chugunov, K., Parzinger H. and Nagler A. (2004). "Chronology and Cultural Affinity of the Kurgan Arzhan-2 Complex According to Archaeological Data". E.M. Scott, A. Y. Alekseev and G. Zeitseva (Eds.). *Impact of the Environment on Human Migration in Eurasia. IV Earth and Environmental Sciences*. USA: NATO Science Series, 42, 1-8.

Czegledy, K. (1998). *Bozkır Kavimlerinin Doğu'dan Batı'ya Göçleri*. (Çev.: E. Çoban). İstanbul.

Danino, M. (2016). "Aryans and the Indus Civilization: Archaeological, Skeletal, and Molecular Evidence". G. R. Schug-S.R. Walimbe (Ed). *A Companion to South Asia in the Past*. West Sussex, 205-224.

Deer, J. (1954). "İstep Kültürü". *A.Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XII (1-2), 159-176.

Doğan, İ. (2007). "Macar Ulusal Kimliğinin Oluşumunda Türk Etkisi". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 47 (2), 1-12.

Dzhurakulov, M. D. and Avanesova, N. A. (1983). *Istoriografiya Epokhi Bronzy Sredney Azii*. Samarkand.

Eroğlu, E. (2014). *"Bozkır Kavimlerinde İktisadi ve Mesleki Yapı"*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara.

Findley, C. V. (2006). *Dünya Tarihinde Türkler*. (Çev.: Ayşen Anadol). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Gömeç, S. Y. (2016). "Türk Kültüründe At". Hasan Bahar vd. (Ed). *Geçmişten Günümüze Bozkır Sempozyumu Bildiri Kitabı*. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü. Konya, 819-834.

Gumilëv, L. N. (2011). *Eski Türkler*. (Çev.: Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.

Ivanov V. A. and Protsenko A. S. (2007). "Pogrebalnyy Obryad kak Indikator Geneticheskoy Preyemstvennosti Kultur Epokhi Rannego Zheleznogo Veka Prikamya i Preduralya". *Arkheologiya Yevraziyskih Stepey*. Kazan, 1 (1), 117-129.

Kafesoğlu, İ. (2014). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul : Ötüken Neşriyat.

Khazanov, A. M. (2015). *Göçebe ve Dış Dünya*. (Çev.: Ömer Suveren). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.

Kiryuşin, Y. F. (2015). *Andronovskaya Kultura na Altaye (Po Materialam Pogrebalnih Kompleksov)*. Barnaul.

Lattimore, O. (1962). *Inner Asian Frontiers of China*. Boston: Beacon Press.

Legrand, S. (2006). "The Emergence of the Scythians: Bronze Age to Iron Age in South Siberia". *Antiquity* 80 (310), 843-859.

Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. (Çev.: S. Karatay). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Marsadolov, L. S. (2002). "Milattan Önce IX-VII Yüzyıllarda Sayan-Altay Göçebeleri". S. Koca vd. (Ed). (Çev.: A. Yılmaz). *Türkler*. Ankara: Semih Ofset, Cilt 1, 526-532.

Masson, V. M. (1992). "The Decline of the Bronze Age Civilization and Movements of the Tribes". *History of Civilizations of Central Asia: The Dawn of Civilization. Earliest Times to 700 B.C., Volume 1*, 337-356.

Mei, J. (2003). "Cultural Interaction Between China and Central Asia During the Bronze Age". *Proceedings of the British Academy*, Volume 121, 1-39.

Miller, N. F. (1999). "Agricultural Development in Western Central Asia in the Chalcolithic and Bronze Ages". *Vegetation History and Archaeobotany*, 8 (1-2), 13-19.

Okladnikov, A. P. (2014). "Tarihin Şafağında İç Asya". (Der.: Denis Sinor). (Çev.: Alaeddin Şenel). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 61-140.

Ögel, B. (1991). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 4.

Ögel, B. (2014). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi: Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Rásonyi, L. (2017). *Doğu Avrupa'da Türklük*. (Haz.: Yusuf Gedikli). İstanbul: Selenge Yayınları.

Rusya Bilimler Akademisi. 2019. Güney ve Orta Asya Tarihinde Antik DNA Araştırması. <https://archaeology.nsc.ru/issledovaniya-drevnej-dnk-otkryli-novye-stranitsy-v-istorii-yuzhnoj-i-tsentralnoj-azii/> (07.07.2021).

Schmidt, K. (2011). "Göbekli Tepe Kazısı 2010 Yılı Raporu". *Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*. Malatya, 23-28 Mayıs, Cilt 3, 319-340.

Spengler, R. N. and Willcox, G. (2013). "Archaeobotanical Results from Sarazm, Tajikistan, an Early Bronze Age Village on the Edge: Agriculture and Exchange". *Journal of Environmental Archaeology*, 10 (3), 211-221.

Spengler, R. N., Chang, C. and Tourtellotte P. A. (2013). "Agricultural Production in the Central Asian mountains: Tuzusai, Kazakhstan (410-150 BC)". *Journal of Field Archaeology*, 38 (1), 68-85.

----- *Strategikon*. (2010). (Haz.: George T. Dennis). (Çev.: Volkan Atmaca). İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınları.

Şen, S. (2008). "Eski Türklerde Maden İşçiliğine Bir Bakış". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 162-172.

Şenol, M. (2018). "Bir Macar Kroniği Chronica Hungarorum'daki Türk Kültür Öğeleri". *9.Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Bildirileri*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 291-297.

Tairov, A.D. (2016). "Ranniy Zheleznyy Vek Lesostepnoy Zonu Yuzhnogo Zauralya". S. G. Botalov (Ed). *Arkheologiya Yuzhnogo Urala. Les. Lesostep. Uralskiy Filial Instituta Istorii i Arkheologii Yuzhno-Uralskiy Gosudarstvenniy Universitet, Chelyabinsk*, 16-30.

Vaganov, Ivan. 2015. Slavlar ve Aryanlar Arasındaki İlişki. <https://www.4vsar.ru/articles/kolokol-rossii/65455.html> (13.07.2021).

Witzel, M. (2019). "Early 'Aryans' and their Neighbors outside and inside India". *Indian Academy of Sciences*, 44 (3), 1-10.

**BAZI DİNLERDE VE ALTAY VE YAKUT MİTLERİNDE
YARATILIŞ VE KÖTÜLÜK İLİŞKİSİ**
**THE RELATIONSHIP OF CREATION AND EVIL IN SOME
RELIGIONS AND IN ALTAY AND YAKUT MYTHS**

Serkan SAYAR

Öğretmen, Kırıkkale Milli Eğitim Müdürlüğü, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

serkansayar@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-2716-1966>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute
S.14, Nisan | April 2022, Erzurum
e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Araştırma Makalesi | Research Article
Geliş Tarihi | Received Date : 07.03.2022
Kabul Tarihi | Accepted Date : 21.04.2022
Sayfa | Pages : 178-202
 : <http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.1083895>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

 iThenticate

BAZI DİNLERDE VE ALTAY VE YAKUT MİTLERİNDE YARATILIŞ VE KÖTÜLÜK İLİŞKİSİ

Serkan SAYAR

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 178-202

ÖZ

Arkaik insandan modern insana kadar tarihin her döneminde hayatı anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak var olan kötülük problemi, kozmogoni ile yakın bir ilişki içerisinde. Kozmogonik öykülerde kötülük, ilk yaratılışla beraber var olan hatta yaratılışın bir parçası olarak tasvir edilen bir olgudur. Yaratılış mitlerinde iyilik unsuru Tanrı ile kötülük unsuru kozmik varlık arasında gerçekleşen olaylar dizisi, bir kozmogoni öyküsü oluşturmanın yanı sıra hayatın içerisinde tecrübe edilen kötülüğün nasıl anlamlandırıldığına dair ipucu sunmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın temel amacı, kötülük probleminin Altay-Yakut yaratılış mitlerindeki konumunu ve yaratılış sürecinde yer alan diğer unsurlarla ilişkisini açığa çıkarmaktır. Konu incelenirken önce kötülük problemiyle ilgili düşünce dünyasında yapılan tartışmalara değinilmiştir. Daha sonra dini inanç ve geleneklerin yaratılış ve kötülükle ilgili bakış açıları belirtilerek Altay-Yakut mitlerinde kötülük olgusunun diğer dinlerle mukayese edilmesine olanak sağlanmıştır. Konu, Verbitskiy ve Radloff'un derlediği öyküler ile sınırlandırılmıştır. Bu öyküler dikkate alınarak Altay-Yakut mitlerinde kozmogoni ve kötülük sorununun açıklanması hedeflenmiştir. Altay-Yakut mitleri ile mukayese edilmesi açısından Yunan ve İran mitolojileri ile Yahudi, Hristiyan ve İslam teolojilerinden faydalanılmıştır. Araştırma sonucunda kötülüğün, Ehrimen, Erlik veya Şeytan olarak isimlendirilen doğaüstü güçler ile açıklandığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Kötülük, Kozmogoni, Altay ve Yakut Kozmogonisi.

THE RELATIONSHIP OF CREATION AND EVIL IN SOME RELIGIONS AND IN ALTAY AND YAKUT MYTHS

ABSTRACT

The problem of evil, which exists as a result of the effort to make sense of life in every period of history from archaic people to modern people, is in a close relationship with cosmogony. In cosmogonic stories, evil is a phenomenon that exists with the first creation and is even depicted as a part of creation. In the creation myths, the series of events between the good element God and the evil element cosmic entity, in addition to creating a cosmogony story, provides a clue as to how the evil experienced in life is interpreted. In this context, the main purpose of the study is to reveal the position of the problem of evil in the Altay-Yakut creation myths and its relationship with other elements in the creation process. While examining the subject, firstly, the discussions in the world of thought about the problem of evil were mentioned. Afterwards, by specifying the perspectives of religious beliefs and traditions about creation and evil, it was possible to compare the phenomenon of evil in Altay-Yakut myths with other religions. The subject is limited to the stories compiled by Verbitskiy and Radloff. Considering these stories, it is aimed to explain the problem of cosmogony and evil in Altay-Yakut myths. In terms of comparison with Altay-Yakut myths, Greek and Iranian mythologies, Jewish, Christian and Islamic theologies were utilized. As a result of the research, it has been seen that evil is explained by supernatural powers called Ahrimen, Erlik or Satan.

Keywords: Mythology, Evil, Cosmogony, Altay and Yakut Cosmogony.

Giriş

Hayatı anlamlandırma çabası, günümüzde olduğu gibi geçmişte de arkaik toplumların temel uğraşlarından birisi olmuştur (Frankl, 2009: 113-114). Bu çabanın sonucu olarak içinde yaşanılan evrenin nasıl yaratıldığı, hayatın ne zaman ve niçin başladığı, insan neslinin nasıl ortaya çıktığı ve ilk insanın kim olduğu sorgulanmış ve bu konuyla ilgili çağımıza oldukça fazla bilgi ulaştırılmıştır (Özkan, 2002: 13-14).

Din, mitoloji ve felsefi söylem aracılığıyla ulaştığımız bu kültürel birikime ayrıntılı bir şekilde baktığımızda evrenin ve insanın menşei kadar hayat içerisinde tecrübe edilen birtakım adaletsizlikler, hastalıklar, savaşlar ve doğal afetler neticesinde oluşan kötülük sorunundan da bahsedildiğini görmekteyiz. Akıl, irade ve ahlaki duyarlılık sahibi olan insan, günümüzde olduğu gibi geçmişte de karşılaştığı olayları anlamlandırmaya, tecrübe ettiği sorunların kaynağını tespit etmeye ve hayatın akışı içerisinde anlam bütünlüğüne ulaşmaya çalışmıştır.

Düşünsel olarak kötülük karşısında takınılan genel tavır ya kötülüğün görmezden gelinmesi ya da doğal ve ahlaki olarak ikiye ayrılması şeklinde olmuştur. Bu ayrımın ilki maddenin yapısıyla, ikincisi ise beşerî sebeplerle açıklanmıştır (Aydın, 2002: 157). Bazı arkaik toplumlarda ise kötülük evrene müdahale eden Ehrimen, Erlik veya Şeytan gibi doğaüstü güçlerle açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak geçmişten günümüze kötülüğün kaynağı konusunda ortaya konulan çözüm yolları çok tatminkâr bulunmamış olsa gerek ki konu halen günümüz insanının ilgi alanını oluşturmaya devam etmektedir.

Düşünsel alanda kötülük, ilk çağdan itibaren derin tartışmaların konusu olmuştur (Aydın, 2002: 153-157). Düşünen ve hayatı sorgulayan insan, yaşanan sel, deprem ve savaş gibi trajik olaylar neticesinde gerçekleşen acı ve ızdıraba kayıtsız kalmamış; inanç ve tecrübe edilen kötülük arasında uyum aramıştır. Bu uyum arayışı insanı evrende tecrübe edilen kötülük sorunu ile yetkin sıfatlarla donatılan yaratıcı arasında bir denge sağlamaya yöneltmiştir. Böylece ilk kez Epiküros tarafından ele alındığı düşünülen kötülük sorunu, Epiküros'tan sonra David Hume tarafından sistematik bir şekilde ifade edilmiştir (Yaran, 1997: 11-12). Hume. "Doğal Din Üzerine Söyleşiler" adlı kitabında kötülük problemini, çağımızda yaygın şekliyle bilindiği üzere şu şekilde formüle etmiştir:

Tanrı kötülüğü önlemek istiyor da gücü mü yetmiyor?

Öyleyse o güçsüzdür.

Yoksa gücü yetiyor da kötülüğü önlemek mi istemiyor?

Öyleyse o iyi niyetli değildir.

Hem güçlü hem de iyi ise bu kadar kötülük nasıl oldu da var oldu (Hume, 1995: 330).

Hume tarafından kötülüğün bu şekilde ifade edilmesi, teist dinlerde büyük yankı uyandırmıştır. Zira Hume'un bu çıkarımı teist dinlerin ortaya koyduğu Tanrı tasavvuru ile kötülük problemi arasında uzlaşılması zor bir sorun oluşturmuştur. Sonsuz iyilik sahibi ve her şeye gücü yeten bir Tanrı ile evrende tecrübe edilen kötülüğün çözüme kavuşturulması Tanrının sıfatları açısından çözülmesi zor bir sorun oluşturmuştur (Haklı, 2002: 196).

Tanrının bütün sıfatlarının aynı kuvvetle savunulmasının güçlüğüne işaret eden kötülük problemi, Tanrı'nın varlığından ziyade Tanrı'nın sıfatlarıyla ilgili görülmüştür (Aydın, 2002: 157; Çevik, 2003: 27-28). Kötülük probleminin teizm açısından önemli görülmesinin temel sebebi ise kötülük sorununun teist sistemleri altüst edebilecek bir yapıya sahip olduğunun düşünülmesidir. Zira teist düşüncenin temelinde evrendeki düzen ve uyum bulunmaktadır. Bilindiği üzere gaye ve nizam delili bu âlemi kusursuz işleyen bir makine olarak tasavvur etmektedir. Bu delilin Tanrı'nın varlığının ispat edilmesinde kullanılabilmesi için bu makinenin kusursuz bir yapıya sahip olması, yani âlemin bir düzen içerisinde işlemesi gerekmektedir (Haklı, 2002: 195-196). Bu nedenle kötülük probleminin düalist bir Tanrı tasavvuru içermeyecek şekilde izah edilmesi, monoteist Tanrı tasavvuruna sahip Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam için büyük bir önem arz etmektedir. Bu dini gelenekler incelendiğinde evrende var olan kötülüğün evrenin ve insanın yaratılışı ile ortaya çıktığı görülür. Semavi dinlerde Tanrı'nın emrine itaatsizlik sonucu yasak ağacın meyvesinden yenilmesi, kötülük olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Günah ile birlikte ilk yaratılıştaki mükemmellikten ve cennet hayatından, dünyadaki süfli ve meşakkatli yaşama mahkûm olan insan, çeldirici ve kötülük unsuru Şeytan'ın tesirine girmiş ve kötülük olarak nitelenen olaylarla karşılaşmıştır.

Altay ve Yakut yaratılış mitleri, semavi dinlerin yaratılış mitleriyle anlamlı benzerliğe sahiptir. Özellikle cennetten düşüş öyküsü, Altay ve Yakut yaratılış mitleriyle birçok ortak noktaya sahiptir. Semavi dinlerde ön plana çıkan Şeytan motifi, Altay ve Yakut yaratılış mitlerinde Erlik olarak isimlendirilirken; Âdem ve Havva motifinin, Törüngey ve Eje olarak isimlendirildiğini görmekteyiz. Yine semavi dinlerde Adem'in günah işlemesine sebep olan Şeytan motifi; Altay ve Yakut yaratılış mitlerinde Erlik olarak belirtilmektedir.

Bu nedenle, Altay ve Yakut yaratılış mitlerinde, Tanrı Kuday ile Erlik arasında gerçekleşen olaylar dizisi -semavi dinlerin yaratılış öykülerinde betimlendiği şekilde- bir kozmogoni öyküsü oluşturmanın yanı sıra hayatın içerisinde tecrübe edilen kötülüğün nasıl anlamlandırıldığına dair önemli ipuçları sunmaktadır.

Semavi dinlerin yaratılış öyküleri ile Altay ve Yakut yaratılış mitleri arasındaki benzerlik nedeniyle, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam ile Altay ve Yakut mitlerinde yaratılış ve kötülük olarak belirlenen konu, yaratılış öyküleriyle sınırlandırılmıştır. Semavi dinlerde kötülük sorunu, Tevrat'ta ve Kuran'da yer alan yaratılış öykülerinden hareketle açıklanmaya çalışılırken; Altay ve Yakut mitlerinde kozmogoni ve kötülük sorunu, V. İ. Verbitskiy ve W. Radloff tarafından yapılan derlemeler dikkate alınarak açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın temel amacı, kötülük probleminin Altay ve Yakut yaratılış mitlerindeki konumunu ve yaratılış sürecinde yer alan diğer unsurlarla ilişkisini açığa çıkarmak, benzer motifleri semavi dinlerin yaratılış öyküleriyle karşılaştırmak ve böylece günahın ve kötülüğün dünyaya nasıl geldiğini açıklamaktır. Konu incelenirken önce kötülük problemiyle ilgili düşünce dünyasında yer alan tartışmalara değinilmiş, daha sonra semavi dinlerin yaratılış ve kötülükle ilgili bakış açıları belirtilerek Altay ve Yakut yaratılış mitlerindeki kötülük olgusunun bu dinlerle mukayese edilmesine olanak sağlanmıştır. Altay ve Yakut mitolojisi ile mukayese edilmesi açısından Yunan ve İran mitolojileri ile Yahudi, Hristiyan ve İslam teolojilerinden ve düalist Tanrı tasavvuruna sahip Maniheizm'den faydalanılmıştır. Kötülük probleminin felsefi veya kelami yönüne değinilmemiş, sorunun derinlemesine tahlilinden ziyade yaratılışla ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Araştırmamız açısından V. İ. Verbitskiy ve W. Radloff tarafından yapılan derlemeler önem arz etmektedir. Bu nedenle kısaca bu derlemeler hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır. Altay ve Yakut yaratılış mitlerinin, bu bölgede yaşayan Türklerin Hristiyanlaştırılma çabaları sonucu derlenmeye başladığı bilinmektedir. Bu amaçla 19. yüzyılda bölgeye giden Rus misyonerler, Altay toplumunun sözlü edebiyat ürünlerini yazıya geçirerek kayıt altına almışlardır. Kaynaklarda, Altay Türklerinin edebi ürünlerinin ilk kez N.İ. Ananın tarafından derlendiği belirtilse de Ananın'ın yaptığı derlemelerin büyük çoğunluğunun yayınlanmaması bu derlemelerin içeriği hakkında bilgi sahibi olunmasını

engellemiştir. Ananın'den sonra Altay ve Yakut destanları Verbitskiy ve Radloff tarafından derlenmiştir. Her iki isim de çalışmalarını yayınlamış ve Altay destanlarının günümüze ulaşmasında önemli bir role sahip olmuşlardır. Verbitskiy ve Radloff'tan sonra Rus araştırmacılardan Potanin, A.V. Anohin ve Polonya kökenli V. L. Seroşevski de derleme çalışmalarına katkıda bulunmuştur. Bu isimlerin yanı sıra Altay Türklerinden P. V. Kuçiyak gibi bazı araştırmacılar da benzer çalışmalar yapmışlardır (Ergun, 1998: 1-6; Duranlı, 2011: 63).

Verbitskiy ve Radloff tarafından yapılan derlemeler incelendiğinde, Altay ve Yakut yaratılış mitlerinin hem geleneksel arkaik unsurlar içerdiği hem de dışarıdan alınan bazı düşüncelerin yeniden yorumlanmasıyla eklektik bir yapıya sahip olduğu görülür. Bu mitlerde evren yaratılmadan önce betimlenen kaos, evrenin yaratılmasıyla yerini kozmosa bırakır. Yoktan var etme yerine tabiat unsurlarından hareketle evrenin ve insanın yaratılması söz konusudur. İyilik unsuru Tanrı'nın karşısında ondan daha az güçlü bir konumda betimlenen kötülük unsuru kozmik varlık yaratılışa eşlik etmektedir. Verbitskiy'in derlediği mitte yaratılış Ak Ene tarafından ilham edilen söz ile başlarken Radloff'un derlediği mitte yaratılış kozmik dalışlar ve balçık ile gerçekleşir. Verbitskiy'in derlediği mitte insanın yaratılışı su üzerinde yüzen kil ile açıklanırken Radloff'un derlediği mitte dalsız budaksız ağaç ile açıklanır. Dolayısıyla bu iki derleme arasında bazı farklılıklar söz konusudur. Radloff'un yapmış olduğu derleme Verbitskiy'e göre daha zengin bir içeriğe sahiptir.

Verbitskiy ve Radloff tarafından yapılan bu derlemeler ile semavi dinlerin yaratılış öyküleri karşılaştırıldığında Altay ve Yakut yaratılış mitlerinin semavi dinlerin yaratılış öyküleriyle benzer motifler içerdiği görülmektedir. Özellikle kötülük unsuru olarak nitelenen Erlik, Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneklerinde kötülüğün sembolü olarak betimlenen Şeytan ile benzer bir işleve sahiptir.

1. Bazı Dinlerde Yaratılış ve Kötülük İlişkisi

Dinler tarihini incelediğimizde teist dinlerde olduğu gibi politeist dinlerde de evrende var olan kötülük sorunundan bahsedildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda genel olarak Tanrı tasavvurlarının dinlerin kötülük olgusuna bakış tarzlarını belirlediği söylenebilir. Zira Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi monoteist dinlerde Tanrı bütün kemal sıfatlarla donatılmış, kendisi iyi olarak düşünüldüğü gibi yarattığı her şeyin de iyi olduğu varsayılmıştır. Bu varsayımdan hareketle Tanrı'dan ziyade insan ve eylemleri ile açıklanmaya

çalışılan kötülük, İran ve Yunan mitolojisinde kozmik varlıklarla veya Tanrı'nın eylemleriyle açıklanmıştır.

Yunan mitolojisine baktığımız zaman kötülüğün ateş Tanrısı olarak kabul edilen Hephaistos'un kendi karısı Aphrodite'nin vücudunu model alarak balçıktan Pandora adı verilen bir kadın yaratması ile açıklandığını görürüz. Mitolojiye göre Pandora elinde esrarlı bir kutu ile insanlardan intikam alınması için yeryüzüne gönderilir. Yeryüzüne gönderilirken elindeki kutuyu açmaması için sıkıca tembihlenmesine rağmen merakına yenik düşen Pandora, kutuyu açar ve kutunun içerisindeki kötülükler yeryüzüne dağılır (Can, 1997: 15-16). Böylece Yunan mitolojisinde kötülüğün yaratıcısı her ne kadar Tanrı olsa da yeryüzüne yayılması ve insanlık için yaşanan bir sorun olması Pandora'nın iradesine hâkim olamamasıyla açıklanır. Burada kötülüğün kaynağı olmasa bile vasıtası olarak kadın motifinin işlenmesi aslında birçok yaratılış mitiyle benzeşmektedir. Örneğin, Yahudi ve Hristiyan dini gelenekleri ile Altay ve Yakut yaratılış mitlerinde de kötülük bir kadının iradesine hâkim olamaması ve ilk günaha sebebiyet vermesi ile açıklanmıştır.

Zürvanizm'de, her ne kadar farklı yorumlanabilse de düalist bir Tanrı anlayışı ile karşılaşmaktayız. Bu mitolojide Ahura Mazda iyilik, Angra Mainyu ise Kötülük Tanrısı'dır. Bu iki Tanrı varlığını bazen "zaman" bazen de "uzay" olarak ifade edilen Zurvan'a borçludurlar. Ondan Ahura Mazda ve Angra Mainyu, ya da ışık ve karanlık doğmuştur (Sayım, 2004: 97-98).

Ahura Mazda ve Angra Mainyu'dan birisinin iyiliği temsil edip faydalı ve iyi şeyler yaratması, diğerinin kötülüğü temsil edip zararlı ve kötü şeyler oluşturması teist dinler için büyük bir sorun teşkil eden kötülük problemini bu mitoloji için çözüm bekleyen bir sorun olmaktan çıkarmıştır. Çünkü yeryüzündeki bütün kötülüklerin kaynağı olarak Angra Mainyu gösterilmekte; iyilik ile kötülük, ışık ile karanlık arasında ışığın ve iyiliğin galip geleceği amansız bir mücadelenin var olduğu bildirilmektedir (Batuk, 2003: 224). Böylece iki kutuplu yaratılış olgusundan hareketle İran mitolojisinde yaşanır bir olgu olarak kötülüğün kaynağı kozmik bir güç ile açıklanmıştır ki o da Angra Mainyu'dur.

Düalist yapıya sahip Maniheizm'de de kötülük doğrudan evrenin yaratılışında söz sahibi olan Tanrılardan birisi ile ilişkilendirilmektedir. Bu Tanrılardan birisi ışığı temsil ederken diğeri karanlığı temsil etmektedir. Maniheizm'e göre insan, ışık ve zifiri karanlığın birleşiminden oluşmaktadır.

Işık iyiliği temsil ederken karanlık her türlü kötülüğü ifade etmektedir. Bu iki güç arasındaki mücadele, dünyanın oluşmasına ve devasa bir hapisane halini almasına neden olmuştur. Karanlık tarafından alıkonulan ışık, dünyaya tam olarak nüfuz edemediğinden insan için kötü olarak nitelenebilecek durumlar ortaya çıkmaktadır. Zira Maniheizm'e göre insanın aydınlık olan ruhu, karanlık bir beden tarafından hapsedilmiştir (Werner, 2000: 65).

Yahudilikte ise insanın ve evrenin yaratılışı ile ilgili iki farklı anlatım tarzı ile karşılaşmaktayız. Yaratılışla ilgili her iki anlatım tarzı da Torah'ın Tekvin bölümünde yer almaktadır. Birinci öykü Tekvin 1: 1 ile 2: 4 içinde; ikinci öykü ise 2: 4-2: 25 içerisindedir. Bu öykülerden birincisi Elohist olarak adlandırılırken ikinci metin Yahvist olarak adlandırılmıştır (Batuk, 2006b: 52). Elohist ve Yahvist metinlerde yaratılış olgusu farklı şekillerde izah edilmiştir. Bununla beraber her iki yaratılış öyküsünde de günah olgusuna veya kötülük unsurlarına yer verilmemiştir. Ancak Elohist metinde bahsedilmeyen ve Yahvist metinde ön plana çıkan Aden (Eden) bahçesi ve yasak ağaç motifi, Tekvin'in üçüncü bölümde anlatılan günah olgusuna dolayısıyla kötülük sorununa temel oluşturmuştur.

Tekvin'de kötülük, doğrudan ilk günah ile yani Âdem ve Havva'nın yasak ağacın meyvesini yemesiyle ilişkili görülmüştür. Tanrı'nın emrine itaatsizlik sonucu yasak ağacın meyvesinden yenilmesi, kötülük olgusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu olayla beraber insanlığın atası olarak kabul edilen Âdem ve Havva, ilk yaratılıştaki mükemmellikten ve cennet hayatından, dünya hayatındaki süfli ve meşakkatli yaşama mahkûm olmuşlardır. Yunan mitolojisinde Pandora'nın merakına yenik düşmesi gibi Âdem ve Havva'nın da aynı şekilde iradelerine sahip olamamaları, kötülüğün varlık bulmasına neden olmuştur. Buradaki temel fark ise kötülüğün doğrudan Âdem ve Havva'nın istemli bir eylemi olmamasıdır. Çeldirici ve ayartıcı olarak yılan ögesi ön plana çıkmaktadır. Havva ilk günahı onun cesaretlendirmesi ve ikna etmesiyle işlemiş ve Âdem'in de işlemesine sebep olmuştur. Burada bahsi geçen yılan figürü daha sonra apokaliptik eserlerde ve Rabbanî literatürde Şeytan olarak nitelendirilmiştir (Gürkan, 2013: 103).

Yahudi geleneğinde kötülük doğrudan Tanrı ile ilişkilendirilmek yerine insanın hür iradesinin bir sonucu olarak görülmüştür. Tanrı'nın yarattığı her şeyin aslında iyi olduğu, hayatta tecrübe edilen fiziki ve ahlaki kötülüklerin ise insanın hür iradesiyle işlediği günahların sonucu olduğu belirtilmiştir (Gürkan, 2010: 545). Yine, kötülüğün fakirlik ve bilgisizlik gibi yokluk ifade ettiği belirtilirken; Tanrı'nın eylemlerinin iyi olduğu vurgulanmıştır (Yasa, 2014: 12-

13). Böylece kötülük sorununun Tanrı'nın varlığının ve fiillerinin önünde sorun teşkil etmesi önlenmeye çalışılmıştır.

Hristiyanlıktaki kötülük olgusu ise, yukarıda içeriğinden bahsettiğimiz Tekvin'deki Yahvist metnin Pavlus tarafından Hristiyanlık için bir kaynak metin olacak şekilde yeniden yorumlanmasıyla ilişkilidir. Yahvist metne göre Âdem, Tanrı'nın suretinde yaratılan mükemmel bir varlıktır. Bununla beraber Âdem'in yaratılması cennetteki statükonun değişmesine neden olmuş, daha önce iyi bir konumda olan Şeytan, Âdem'in üstün bir varlık olarak yaratılması ve Tanrı'nın ilgisine mazhar olması nedeniyle cennetteki üstünlüğünü kaybetmiştir. Bu nedenle insana düşman olan Şeytan, Tanrı'nın emrine karşı geldiği gibi Âdem'in de günah işlemesine sebep olmuştur (Batuk, 2006a: 41).

Şeytan, her ne kadar Âdem'in yaratılmasıyla cennetteki konumunu kaybederek dünyaya gönderilmişse de yeryüzünün hâkimi olması için yaratılan insanın elinden yeryüzü hakimiyetini almış, düşmüş olduğu dünyanın yöneticisi ve kralı olmuştur (Efesliler 6:12; Yuhanna 12:31; 2. Korintliler 4:4). Pavlus'a göre Şeytan, sadece bir kötülük unsuru değil aynı zamanda yaratılışın bozulması için mücadele eden aktif bir varlıktır (2. Korintliler 11:14-15; Efesliler 2:2; 1. Timoteos 4:1). O, ışık meleklerinin şekline girebilen, insanları kandırmak için bazı mucizeler ortaya koyabilen kötülük unsurudur (2. Korintliler 11:14-15; 2. Selanikliler 2:9-10; Efesliler 6:12). Öyleyse iradesini yanlış yönde kullanan insanın hatası nedeniyle dünya, Şeytan'ın egemenliği altına girmiştir. Doğal ve ahlaki kötülükler bu hatalar yüzünden yeryüzüne gelmiştir. Bu nedenle Şeytan'ın egemenliği altındaki bu dünya ile İsa Mesih'in temsil ettiği Tanrı'nın Krallığı arasında bir çatışma vardır (Russel, 1999: 272-273).

Âdem ile İsa Mesih arasında bir benzerlik kurarak teolojisini bu analogi üzerine inşa eden Pavlus, İsa Mesih'i, Âdem'in işlediği günahın sonuçlarını düzelter, günahı ve ölümü ortadan kaldıran, Şeytanın ve kötülüğün egemenliğine son veren yegâne kurtarıcı olarak görür (Batuk, 2006a: 47). Böylece bütün teolojisini tarihin başlangıcına yerleştirdiği Âdem'in düşüş öyküsü üzerine inşa eden Pavlus, Tekvin kitabındaki yaratılış öyküsünü Yahudi geleneğinden farklı bir şekilde yorumlamıştır. Pavlus'tan sonra öykü, tarihin başında ilk insan çiftinin Tanrı'nın gizemli bahçesinde yaşadıkları maceralarının anlatıldığı bir hikâye olmaktan çıkıp günahın ve kötülüğün dünyaya nasıl geldiğini anlatan etiyolojik bir mit olarak okunmuştur (Batuk, 2006a: 37; Seyfeli ve Tanrıkkulu 2019: 22).

İsa Mesih'i ve öğretisini yeniden şekillendiren Pavlus, Âdem ve Havva'nın Aden (Eden) bahçesinde günah ve ölümden uzak, barış ve huzur içerisinde yaşarken yılanın tesiriyle iyilik ve kötülük ağacından yemelerini ve daha sonra Tanrı tarafından çeşitli cezalara çarptırılmalarını İsa Mesih ve öğretisi için bir başlangıç olarak almıştır. O, ilk insanın işlemiş olduğu günah ile ilk yaratıldığı saflık ve mükemmellikten uzaklaştığını, günaha ve ölüme mahkûmiyeti içeren bir düşüğe uğradığını belirtmiştir (Batuk, 2006a: 48). Böylece, İsa Mesih'in vaazlarında bahsetmediği, Âdem'in işlediği günahın bütün insanlara geçmesi anlamına gelen asli günah ve kötülük sorununa ilk kez mektuplarında değinen kişi olmuştur (Tarakçı 2006: 308). Pavlus, Romalılara yazmış olduğu mektupta "günahın ilk insan yoluyla, ölümün de günah yoluyla" varlık bulduğunu ve tüm insanlara yayıldığını belirterek daha sonra asli günah doktrinine kaynaklık edecek açıklamalarda bulunmuştur (Romalılar, 5: 12). Onun fikirleri kendisinden sonra Saint Augustin tarafından doktrinleştirilerek Hristiyanlık için bir dogma halini almıştır (Tümer, 1991: 496).

Augustin'in bakış açısına göre kötülük, Tanrı'dan veya Tanrı'nın yarattığı varlıklardan kaynaklanmamaktadır. Kötülüğün nedeni insanın iradesini Tanrı'ya muhalif bir yönde kullanmasıdır. İnsanın yaratıldığında özgür iradeye sahip olduğunu, bu irade ile günah işlediğini ancak düşünüşle beraber özgür iradenin ortadan kalktığını düşünen Augustin, Tanrı'nın inayeti olmaksızın insanın seçimlerinin kötü yönde olacağını belirtir (Batuk, 2006a: 119).

Augustin'e göre kötülük sonradan ortaya çıkan bir durumdur. Tanrı'nın yarattığı dünya en güzel şekilde tasarlanmıştır. Onun tasarımında herhangi bir hata söz konusu değildir. Hayat içerisinde tecrübe edilen kötülük Tanrı'nın tasarımının bazı nedenlerle aksamasından kaynaklanmaktadır (Haklı, 2002: 2004). Bunu hastalıkların ve yaraların sağlığın yokluğuna işaret etmesi durumuyla açıklayan Augustin, nasıl ki tedavi uygulandığında hastalık yok oluyor, yaralar iyileşiyor ve kişi sağlığına kavuşabiliyorsa aynı şekilde acı ve ızdırıp veren kötülüklerin de gerçek varlıkları yoktur (Yasa, 2014: 12).

Augustin'in bakış açısı, kötülüğün hem düşünüş hem de insanın özgürlüğü bağlamında anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Hristiyan teolojisine göre insan günah sebebiyle Tanrı'dan ve cennetten uzaklaşmış ve kötülük düşünüşle beraber ortaya çıkmıştır. Bütün yaratılış, dolayısıyla Tanrı, özü itibarıyla iyidir. Yeryüzünde kötülüğün devam etmesinin sebebi insanlığın düşünüş sonrası şeytanın krallığında yaşıyor olması, çürümüş doğası ve bozulmuş bir nesilden geliyor olmasıdır (Batuk, 2006a: 48; Gündüz, 2020). Öyleyse günahın etkisiyle kötülüğe yönelme söz konusudur ve sadece Tanrı'nın inayetiyle kurtuluş

sağlanabilir. İnsan her ne kadar özgür iradesiyle günah ve kötü olan şeyleri seçebilirse de inayet olmaksızın iyi ve doğru şeylere ulaşamaz (Gürkan, 2010: 546).

İslamiyet'e baktığımız zaman Kuran'da, Tekvin'deki her iki yaratılış öyküsünü anımsatacak bazı benzerliklerle beraber özgün bir şekilde evrenin ve insanın yaratılışının anlatıldığını görmekteyiz. Kuran'da Elohist metni anımsatacak şekilde evrenin (göklerin, yerin ve ikisi arasındakilerin) Allah tarafından altı günlük bir süreçte yaratıldığı, gecenin gündüze katıldığı, ay ve yıldızların Allah'a tabi olacak şekilde var edildiği anlatılmaktadır (A'raf: 54; Yunus: 3; Hud: 7; Furkan: 59; Secde: 4; Kaf: 38). Yahvist metni anımsatacak şekilde de Âdem ve Havva'nın yaratılışı ve cennette yasak ağaç ile imtihan edilmeleri betimlenmektedir. Genel olarak Kuran'da Âdem ve Havva'nın yaratılışı ve cennet hayatlarının konu edildiği yerler, Bakara Suresinin 30-38. ayetleri, Araf Suresinin 12-25. ayetleri ve Ta-ha suresinin 115-123. ayetleridir. Bu surelerdeki anlatılarda yasak meyve motifi, emre itaatsizliğin sonucu ilk günah ve cennetten çıkarılma olayları ilk yaratılışa eşlik etmektedir. Ancak Âdem'in işlediği günah İslam'da suçun kişiselliğinden dolayı (Enam: 164) asli günah olarak düşünülmemiştir. Bu durum onun ahdi unutulması olarak değerlendirilmiştir (Taha: 115). Böylece Âdem'in emre itaatsizliğinin kasıtlı olmadığı düşünülmüş, bir unutkanlık sonucu gerçekleşen bu olay hata olarak açıklanmıştır (Bolay, 1998: 362; Tümer, 1991: 496). Bununla beraber işlenen günah, cennetten çıkarılmaya dolayısıyla cennet nimetlerinden mahrum bırakılmaya neden olmuştur. Artık insanlık için dünya hayatı tüm meşakkatleri ile başlamış, dünya hayatı ile beraber kötülük olgusu da gün yüzüne çıkmıştır. Tekvin'de olduğu gibi Kuran'da da Âdem ve Havva'yı çeldiren, cennetten çıkmalarına vesile olan Şeytan, Tanrı'nın katından kovulan ve düşmüş bir varlık olarak kötülüğün müsebbibi ve kaynağı görülmektedir.

Kötülük kavramı Kuran'da şer ile ifade edilir. Ayette hayrın ve şerrin insanlarca tam olarak bilinemeyeceği, kişinin sevmediği bir şeyde hayır, sevdiği bir şeyde ise şer olabileceği bildirilir (Bakara: 216). Başka bir ayette Allah'ın hayrı ve şerri vahiyle insanlara bildirdiği ve hayır yapmayı emrettiği, kötü işleri de yasakladığı açıklanır (Bakara: 168-169; Hac: 77). Yine şer fiillerin insana düşmanlık besleyen Şeytan tarafından daima güzel gösterildiğine dikkat çekilir (Bakara: 208; Yasin: 60).

Yukarıdaki ayetler dikkatli bir şekilde incelendiğinde Allah'ın insanları hayra çağırdığı ve her türlü kötülükten alıkoyduğu anlaşılmaktadır. Bu pasajlarda hayrın temsilcisi olarak Allah, kötülüğün temsilcisi olarak Şeytan vurgulanmaktadır. Ancak buradaki Allah-Şeytan ilişkisi İran mitolojisindeki Ahura Mazda ve Angra Mainyu ilişkisinden oldukça farklıdır. Çünkü Şeytanın tek başına kötülükleri yaratması söz konusu değildir. O sadece kötülüğe yönelik insan iradesine vesvese veren, ayartıcı ve insana düşman olan manevi bir varlık olarak konumlandırılır.

İslam düşünce tarihinde ise âlemdaki mevcut kötülüğün yaratıcısının kim olduğu sorunu daha çok düalist Tanrı inancına sahip kişilere ve İslam dinine yönelik eleştirilere cevap verilmesi bağlamında ele alınmıştır. Bu doğrultuda kötülük, ilahi inayet, ilahi hikmet, ihsan, lütuf, nizam gibi kavramlar çerçevesinde izah edilmeye çalışılmıştır (Gündüz, 2020). Hayır ve şerrin Allah'ın iradesi ve kudretiyle yaratıldığı ancak acı veren olayların hepsinin şer olarak değerlendirilemeyeceği, Allah'ın mutlak adalet sahibi olduğu görüşü baz alınarak kötülükle ilgili sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda şer yani kötülük ya görmezden gelinmiş ya da genel olarak ikiye ayrılarak her zaman ve her yerde zarar veren mutlak kötülüğün bulunmadığı belirtilmiştir. Hastalık ve fakirlik gibi izafi şerler ise genellikle insanın özgür iradesiyle açıklanmıştır. Doğal afetlerle beraber var olan şer ise daha çok dünyanın canlı ve cansız varlıkların yaşamasına elverişli bir düzen içerisinde yaratılmasının kaçınılmaz sonucu olarak görülmüştür. Bununla beraber bu durum bazı varlıklar açısından şer olsa da bütüncül bir bakış açısıyla olaylar değerlendirildiğinde şerrin bir takım genel faydalar için gerekli olduğu belirtilmiştir (Yavuz, 2010: 539-542). Bu konuda en iyimser görüşü Gazali belirterek dünyanın bu haliyle mümkün olan dünyaların en iyisi olduğunu söylemiştir. Böylece hem ekmel sıfatlarla nitelenen Allah'ın hem de yarattığı her şeyin iyi olduğu dile getirilmiştir (Çağrı, 2010: 544). Özetle yaratıcının ve yaratılan her şeyin iyi olduğu savunulurken kötülük insan iradesinin ve maddenin tüm yetkinlikleri kabul edemeyişinin sonucu olarak gösterilmiştir.

2. Altay ve Yakut Yaratılış Mitlerinde Kötü, Kötülük ve Kötülük Problemi

Altay ve Yakut mitlerinde evrenin ve dünyanın oluşumunu anlatan kozmogoni konusunda içerik olarak birbirine benzemekle beraber farklı üslup ve unsurlar içeren birden çok yaratılış miti ile karşılaşmaktayız. Bu mitolojik anlatılar içerisinde en çok dikkat çekenler V. İ. Verbitskiy ve W. Radloff tarafından yapılan derlemelerdir. Bu derlemelerde Altay ve Yakut Türklerinin

kozmogonik düşünceleri anlatılmaktadır (Ergün, 1998: 1-6). Birçok dini ve mitolojik sistemde olduğu gibi Altay ve Yakut Türklerine ait kozmogonik mitlerde de ilk insanın yaratılması, evrenin yaratılışına eşlik etmektedir. İnsanın yaratılmasında Mısır, Sümer, Babil ve Yahudi toplumlarına ait antropogonik mitlerde betimlendiği gibi toprak, kil, ağaç ya da kamış gibi tabiat elementleri, yaratılışın hammaddesini oluşturmuştur. Bu maddeler, Tanrı tarafından bir araya getirilerek insanın yaratılması tamamlanmıştır. Toprak ya da diğer tabiat elementlerinin kullanılmasıyla şekil verilen insan, Tanrı'nın üflemesiyle hayat bulmuştur (Erdal, 2018: 119). Her iki derlemede de başlangıçta kaos vardır. Büyük bir belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizlik Verbitskiy tarafından derlenen mitte, "Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer, uçsuz, bucaksız, sular içindeydi her yer" şeklinde betimlenirken Radloff tarafından derlenen mitte ise "Yerin yer olduğunda, sularla kaplıydı her yer, ne gök vardı ne de ay, ne güneş, ne de bir yer" ifadesi ile betimlenir (Uğurcan, 2018: 54). Dolayısıyla her iki derlemede de kaostan kozmosa geçiş Tanrının yaratmasıyla gerçekleşir.

Altay ve Yakut Türklerinin hayatı nasıl anlamlandırıldığına dair önemli ipuçları sunan bu derlemeler, Altay ve Yakut Türklerine özgü bir destan olarak kabul edilse de aynı zamanda insanlığın tarihi süreç içerisinde oluşturduğu kültürel değerlerin bir parçası olarak görülmektedir. Zaman içerisinde Altay ve Yakut Türklerinin değişik milletler, kültürler ve dinler ile temasa geçmesi, Altay ve Yakut Türklerinin evreni, konumlarını ve hayata dair düşüncelerini etkilemiş dolayısıyla mitolojik tasavvurlarını şekillendirmiştir (Çoruhlu, 2002: 105; Roux, 2002: 112). Eliade (2003: 15), Altay yaratılış mitlerinin hem geleneksel arkaik unsurları koruduğunu hem de dışarıdan alınan bazı düşüncelerin özümsemesi ve yeniden yorumlanmasıyla eklektik bir yapıya sahip olduğunu belirtmektedir. Yapılan araştırmalar Altay ve Yakut mitolojisindeki öykülerin Zerdüştlük, Maniheizm, Budizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'dan etkilendiğini göstermektedir (Bayat, 2007: 20-21; Güngör, 2000: 156). Bununla beraber Güngör (2010: 12), birçok arkaik unsurun Verbitskiy ve Radloff tarafından derlenen yaratılış mitlerinde arketip olarak varlığını devam ettirdiğine dikkat çekmektedir.

Ögel (1998: 420), Altay Yaratılış mitlerinin, özellikle İran mitolojisi ve Maniheizm'den etkilendiğini belirtmektedir. Ögel (1998: 420), ilk Göktürk unvanlarında İran etkisinin bulunmasını, Türklerle İranlılar arasındaki kültür münasebeti gösteren bir işaret olarak görür. Yine İran dilinin bir lehçesi olan

Soğdakça konuşan ve Orta Asya'da yaşayan İran kültürüne bağlı birçok kavmin bulunmasını kültürel etkileşim açısından dikkate değer bulmaktadır.

Diğer taraftan Altay yaratılış mitinin şekillenmesine etki eden unsurlardan biri de Maniheizm'dir. Zira Maniheizm, İran kültürünün birçok unsurunu barındırdığı gibi, Ön Asya dinlerinden ve kutsal kitaplarından da birçok unsur içermektedir. Bu sebeple Altay yaratılış destanlarında eski İranlıların Tanrı tasavvurlarının yanı sıra Tevrat'taki Âdem ve Havva öyküsüne dair izleri de bulabiliyoruz. Buna rağmen dışarıdan gelen mitik malzeme, Orta Asya inanç ve kültürleriyle harmanlanarak yaratılış mitinde yer almıştır (Ögel, 1998: 420; Erdal, 2018: 122). Böylece Altay ve Yakut mitolojisi zamanla benimsenen dinlerin iç içe girmesiyle bir bütünlük oluşturmuş ve bu bütünlük kozmogonik düşünceyi büyük ölçüde etkilemiştir.

Altay ve Yakut kozmogonisini anlatan öykülere ayrıntılı olarak bakıldığı zaman daha önce bahsettiğimiz yaratılış öyküleriyle anlamlı bir benzerliğin olduğu görülmektedir. Bu etki, mitlerin ayrıntılı incelenmesinde kolaylıkla fark edilmektedir. Örneğin, Verbitskiy'in derlediği öyküde ilk yaratılış, Tekvindeki Elohist metinle birçok yönden uyuşmaktadır. Bu öyküde de yaratmadan önce sadece uçsuz bucaksız bir su veya deniz vardır. Yine dünyanın yaratılışı bir sıra ile gerçekleşmektedir ve altı gün sürmektedir. Tanrı Ülgen, Elohist metinde anlatıldığı gibi dünyayı altı günde yarattıktan sonra bir gün istirahat etmektedir (Tekvin 2:2). Bu durum Uygur Maniheizm'inin Altay Türklerine etki ettiği şeklinde yorumlanmaktadır (Ögel, 1998: 445; Roux, 2002: 112). Diğer taraftan, dünya mitleriyle ilgili yapılan çalışmalar, kozmogoni ve antropogoni mitlerinde anâsır-ı erbaa olarak bilinen toprak, hava, su ve ateşten oluşan dört temel unsura yer verildiğini göstermektedir (Erdal, 2018: 113). Bu nedenle mitler arasındaki benzeşmenin, her zaman bu mitlerden birisinin diğerini etkilemiş olduğu şeklinde yorumlanamayacağını da belirtmemiz gerekmektedir. Örneğin su motifi hemen hemen tüm yaratılış mitlerinde bir şekilde kullanılır ve "primordiyal su" olarak isimlendirilir. Bu bağlamda su, Yahudi, Hristiyan ve İslam geleneklerinin yanı sıra Sümer, Finike, Yunan ve Cermen milletlerinin yaratılış destanlarında da yaratılışın temel elementlerinden birisi olarak ön plana çıkmaktadır.

Verbitskiy'in derlediği öyküde insanın yaratılması da Tekvindeki Yahvist metinle benzerlik göstermektedir. Çünkü her iki anlatıda da ilk insan, topraktan bizzat Tanrı tarafından yaratılmakta ve benzer şekilde ruh verilmek suretiyle canlandırılmaktadır. Yahvist metinde Tanrı insanı topraktan yarattıktan sonra burnundan yaşam soluğu üfleme suretiyle canlandırır (Tekvin 2: 7).

Verbitskiy'in derlediği öyküde ise ilk insan, suyun üzerinde yüzmekte olan kilden yaratılır ve adının Erlik olduğu belirtilir ancak nasıl canlandırıldığı konusunda bilgi verilmez. Bununla beraber daha sonra kemikleri kamıştan etleri topraktan yedi kişinin daha yaratıldığı ve kulaklarından üflenerek can verildiği, burunlarından üflenerek akıl verildiği belirtilir (Ögel, 1998: 435-436). Üflemek suretiyle can veya akıl verilmesi iki öykü arasındaki dikkat çekici öğelerdir. Bununla beraber, yaratılış mitleriyle ilgili ufuk açıcı çalışmasında Erdal (2018: 114), Antropogoni mitlerinde insanın hem toprak, kil, ağaç, kamış ve mısır gibi maddelerden yaratılmasının hem de Tanrı veya Tanrı'nın görevlendirdiği kutsal ruh tarafından burnuna veya kulağına üflenmek suretiyle canlandırılmasının yaygın bir anlatım tarzı olduğuna dikkat çekmektedir. Öyleyse Verbitskiy'in derlediği öykünün, dünyanın değişik bölgelerinde oluşturulan yaratılış mitleriyle uyum içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan Verbitskiy'in derlediği öyküde Tevrat'tan farklı olarak, insanın burnuna değil, kulağına üfürmek suretiyle hayat verilmektedir. Yine Tevrat'tan farklı olarak, yaratılan insana burundan üflemek suretiyle akıl verildiği betimlenmektedir ki bu durum Tevrat'ta yer almamaktadır. Ayrıca insanın yaratılış süreci de Tevrat ile tam olarak uyuşmamaktadır. Zira Verbitskiy'in derlediği yaratılış mitinde sadece bir insan çiftinin yaratılması değil çeşitli şekillerde insanların yaratılması söz konusudur. Öyleyse Verbitskiy'in derlediği öykü ile Tevrat'ta betimlenen Yahvist metin arasında birtakım benzerlikler olsa da Altay ve Yakut mitolojisinin özgün bir yapı arz ettiği söylenebilir (Taş, 2002: 122). Diğer taraftan Enveri (2018: 98-99), Türk yaratılış mitleriyle ilgili çalışmasında, insanın yaratılmasında toprak elementinin kullanılmasının Altay ve Yakut mitolojisi ile semavi dinler arasında ortak bir unsur oluşturduğunu, ancak bu ortak ilkedен hareketle semavi dinlerin yaratılış öykülerinin Altay ve Yakut mitolojisini etkilediğini söylemenin doğru olmayacağını çünkü Altay ve Yakut mitolojisinde ağaçtan yaratılma mitlerinin Türklerin yaşam koşullarının değişmesiyle beraber topraktan yaratılma mitlerine evrildiğini düşünmektedir.

Verbitskiy'in derlediği öyküde dikkat çeken başka bir husus da Tanrı Ülgen'in evrenin ve dünyanın yaratılışını tek başına gerçekleştirememesidir (Ögel, 1998: 433). Denizden çıkan Ak Ene'nin yol göstermesiyle yaratılışın gerçekleşmesi Tanrı Ülgen'in Altay ve Yakut mitolojisinde Baş Tanrı Kara Han'dan sonra ikinci derecede ve yardımcı bir Tanrı olduğuna işaret etmektedir

(Çoban, 2013: 194). Bu durum, mitin özgün yanlarından birisi olarak gösterilmektedir (Ögel, 1998: 437-438).

Verbitskiy'in derlediği öyküde dünya, yaratılan üç balığın üzerine konumlandırılır. Bu durum Budizm ve Çin kültürlerinin etkisi altındaki yerlerde dünyanın bir kaplumbağanın üzerine yerleştirilmesi ile benzerlik gösterir. Ögel (1998: 441), sırtında dünyayı taşıyan balık motifinin Altaylar yoluyla Fin-Ugor ve Macarlara akraba olan kavimlere yayılmış olabileceğini belirtir. Böylece Rusya'da da benzer bir etkinin görüldüğünden bahseden araştırmacılar, bununla beraber hangi kültürün diğerini etkilediğinin net bir şekilde bilinemeyeceğine işaret etmektedir (Ögel, 1998: 441).

Birçok yaratılış mitinde olduğu gibi bu öyküde de evren kabaca gök, yer ve yeraltı olmak üzere üç tabakalı olarak tasavvur edilir. Yaratılış mitinin bu versiyonunda Tanrı Ülgen, üç farklı yer yaratmıştır. Birincisi Tanrı'lar barınağıdır. İkincisi cehennemdir. Üçüncüsü ise insanların yaşadığı dünyadır. Bu üç tabaka, merkezi bir eksenle birbirine bağlıdır. Bu sayede Tanrılar yere, ölümler de yer altına inerler (Eliade, 2003: 15). Bu durum arkaik Türklerde orta dünyanın veya insanın her zaman Tanrılar barınağı olan kutsal âlemin etkisinde kaldığını göstermektedir. Kutsal âlem, denetleme, yargılama, cezalandırma ve mükâfatlandırma gibi misyonların yerine getirildiği yerdir (Bayat, 2007: 30). Güngör (2000: 166), Türklerde iki tabakalı evren anlayışının, Türklerin yabancı dinlerin etkisine girdiği dönemden itibaren yavaş yavaş değiştiğini ve X. yüzyıldan sonra net bir şekilde üç tabakalı olarak tasvir edildiğini belirtmektedir.

Verbitskiy'in derlediği öyküde Tekvin'deki Elohist metinde olduğu gibi dünyanın ve insanın yaratılışına değinilmiş ancak kötülüğün nasıl hayat bulduğu üzerinde çok fazla durulmamıştır. Aynı öykü Radloff'un derlediği mitte biraz daha ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu öyküde hem dünyanın ve insanın nasıl yaratıldığı açıklanmış hem de Tekvindeki Yahvist metinde olduğu gibi kötülük sorununa işaret edilmiştir.

Daha önce yukarıda bahsettiğimiz gibi yaratılış mitinin bu versiyonunda da yaratılıştan önce her yer engin sularla kaplıdır. Ancak yaratılış bu kez Tanrı Kuday ve Kişi'nin su üzerinde kara kaz şeklinde uçmaları ile başlamaktadır. Tanrı Kuday, yaratma eylemini Kişi aracılığıyla ve yardımıyla yapmaktadır. Kişi'ye suya dalmasını ve toprak çıkarmasını söyleyerek yaratılış olgusunu gerçekleştirmektedir (Ögel, 1998: 451-453). Eliade (2003: 17), yaratılışın bu şeklinin oldukça yaygın olduğunu ve genelde üç şekilde gerçekleştiğini

belirtmektedir. 1-Tanrı, bir hayvan biçiminde bizzat kendisi sulara dalarak dünyayı yaratmak için gereken toprağı çıkarır. 2-Karada ve denizde yaşayabilen bir hayvan göndermek suretiyle yaratılışı gerçekleştirir. 3-O zamana kadar varlığından haberdar olmadığı ve daha sonra kendisine rakip olacak bir canlıyı suya dalmaya göndererek yaratılışı gerçekleştirir. Eliade (2003: 17), birinci seçeneğin Hinduizm'de yaban domuzuna dönüşmüş büyük bir Tanrının suyun dibine dalarak yeryüzünü ortaya çıkarmasıyla örneklendirir. İkinci seçeneğin çok yaygın olduğunu, Ariler öncesi Hindistan'da, Assam'da ve Kuzey Amerika gibi birçok yerde olduğunu belirtir. Üçüncü seçeneğin ise Asya ve Doğu Avrupa'da düalist bir şekilde gerçekleştiğini belirtmektedir.

Radloff'un derlediğı mitte ikinci ve üçüncü seçeneklerin iç içe geçmiş bir şekilde uygulandığını görmekteyiz. Burada yaratılış şöyle bir seyir izler: Tanrı, Kişi'ye suya dalmasını ve toprak çıkarmasını söyler. Tanrı, Kişi'nin çıkardığı toprağı suyun üzerine serper ve yer oluşur. Tekrar toprak çıkarmasını ister. Bu kez Kişi kendisi içinde toprak almayı düşünür ve bir miktar toprağı ağzına saklar. Tanrı gelen toprağı tekrar su üzerine serper ve katı yer meydana gelir. Bu esnada Kişi'nin ağzındaki toprak da büyümeye ve Kişi'nin nefesini kesmeye başlar. Bunun üzerine Tanrı'ya yalvarır ve bu durumdan kurtulur. Tanrı neden ağzına toprak aldığını sorduğunda Kişi, kendisine yer yaratmak için aldığını söyler. Tanrı, ağzındaki toprağı atmasını söyleyince yeryüzünde küçük tepeler oluşur. Tanrı, artık sen, bana karşı fenalık düşünerek günahkâr oldun der ve bundan sonra sana uyanlar, senin gibi kötü kişi olacak; bana uyanlar ise iyi ve pak kişiler olacak, güneş ve aydınlık yüzü göreceksin diyerek kendi adının Kurbustan, Kişi'nin adının ise Erlik olduğunu bildirir (Ögel, 1998: 451-453).

Radloff'un derlediğı mitte öykü iki doğaüstü güç ile başlamaktadır. Bu güçler Tanrı ile Erlik olarak somutlaştırılmış ve ikisi arasındaki ilişki daha doğrusu Erlik'in değişik hile ve yöntemlerle Tanrı'ya benzemeye çalışması hatta ondan daha güçlü bir konuma gelmeyi arzulaması, Tanrı'nın iyi, affedici ve yaratıcı gibi olumlu özelliklere sahip olması; Şeytanın ise hilekâr, içten pazarlıklı ve kiskanç niteliklere sahip kötü bir varlık olması ile açıklanır. Bu durum yukarıda değindiğimiz İran mitolojisinde yer alan düalizmi anımsatmaktadır. Zira eski İran mitolojisinin en temel özelliğı Ahura Mazda (Hürmüz) ile Angra Mainyu (Ehrimen) arasındaki mücadeleyi konu almasıdır. Ahura Mazda, göklerde, İnsanlara yararlı işler yapan iyilik Tanrı'sıdır. Angra Mainyu ise yerdedir, karanlıklar Tanrı'sıdır. Güç bakımından ikisi arasında bir fark yoktur.

İnsanları yaratan Ahura Mazda'dır. Şeytanları ve kötülükleri yaratan ise Angra Mainyu'dur. Kâinatın başından beri ikisi arasında bir mücadele sürüp gitmektedir. Bu duruma benzer şekilde Altay yaratılış mitinde de evrenin başlangıcında Tanrı Kuday ve Erlik vardır. Erlik başlangıçta Tanrının yardımcısı iken sonradan Şeytan olmuş ve Angra Mainyu'nun yerini almıştır (Ögel, 1998: 421). Eliade (2003: 18), Tanrı Kuday ile Erlik arasında gerçekleşen olayları İran kökenli düşüncelerle ilişkilendirir. Kurbustan'ın İran mitolojisindeki iyilik ve ışık Tanrı'sı Ahura Mazda (Hürmüz) olduğunu düşünmektedir. İnsan ile Erlik arasındaki özdeşliği ise tüm dünyada çok sık rastlanan ilk insanın, mitsel atanın aynı zamanda ilk cansız varlık oluşuyla açıklar. Eliade, her ne kadar Radloff'un derlediği yaratılış mitini İran düalist mitolojisi ile eşleştirmişse de bu Altay mitinde başlangıç noktası farklıdır, dolayısıyla aynı düalist algı yoktur. Ancak ayrıntıda benzerlik söz konusudur. Zira İran mitolojisindeki Hürmüz ile Ehrimen arasında bir kuvvet eşitliği söz konusuysen Radloff'un derlediği yaratılış mitinde Tanrı, Erlik'ten daha güçlü bir konumda tasvir edilmiştir. Bu bağlamda Altay ve Yakut yaratılış kozmogonisinde düalist Tanrı anlayışından ziyade monoteist Tanrı anlayışına yönelik olduğu söylenebilir.

İnsanın yaratılması Altay ve Yakut Türklerine ait derlenen destanlarda farklı şekillerde ifade edilmiştir. Verbitskiy'in derlediği mitte insanın yaratılışı, su üzerinde yüzen kil ile ilişkilendirilerek anlatılmıştı. Radloff'un derlediği mitte ise ağaçla ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Aslında bu konuda mitte bir tezat söz konusudur. Çünkü Tanrı Kuday ile beraber var olan ve uçan varlık, mitin başında insan olarak nitelendirilir. Bu varlık hile yaparak Tanrıyı kandırmaya çalıştığından Tanrı tarafından Şeytan olarak isimlendirilir ve Erlik bu olaydan sonra mitin sonuna kadar kötülüğün sembolü Şeytan olarak kalır. Oysa mitin ilerleyen kısımlarında Tanrı ilk insanları bir ağacın dallarından var edecektir. Böylece yukarıda değindiğimiz gibi mitin bu versiyonu kozmogoni ve türeyiş mitlerinin iç içe geçmesiyle oluşmuştur. Radloff'un derlediği bu mitte ağaçtan babasız türeyiş mitosu söz konusudur (İndirkaş, 2007: 35; Bayat, 2007: 112). Eliade (2003: 37), arkaik insanın karşılaştığı varlıkların veya nesnelerin nasıl meydana geldiğini açıklayan köken mitlerinin, yapıları itibariyle yaratılış mitlerine benzediğini ve kozmogoni mitini sürdürüp bütünlediğine dikkat çeker. Burada da önce dalsız budaksız bir ağaçtan dokuz tane dal bitiyor. Daha sonra bu dallardan birer insan türeyip ve bunlardan dokuz ulus oluşuyor. Böylece insanlığın atası olarak sadece bir çift insan yerine dokuz farklı insandan türeyen dokuz farklı ırk gösteriliyor (Ögel, 1998: 453).

Radloff'un derlediği mitte, Tanrı insanlara bir ağacın beş dalının meyvesinin yenmesine izin verirken dört dalının meyvesinin yenmesine yasak koymuştur. Bu durumu gören Erlik, o ağacın yasak meyvelerini korumakla görevli köpek ve yılanı, yılan uyurken onun ağzına girmek suretiyle aşar ve aldığı meyveyi Törüngey ile karısı Eje'ye götürür. Törüngey meyveyi yemeyi reddetse de karısı Eje yer ve meyveyi Törüngey'in ağzına sürer. Böylece Eje ve Törüngey'in tüyleri dökülür ve ağaçların arkasına saklanırlar (Ögel, 1998: 455-456). Bu anlatım bize ilk insanla ilgili herkesçe bilinen Âdem ve Havva'nın cennette yasak meyveyi yemek suretiyle ilk günahı işlemeleri ile cinsiyetlerinin farkına varıp yapraklarla kendilerini örtmelerini ve akabinde ceza olarak cennetten çıkarılıp yer yüzüne gönderilmelerini anımsatmaktadır. Zira bu mitte de Tanrı durumdan haberdar olunca Törüngey ile Eje'yi cezalandırır. Onları artık beslemeyeceğini, kendi güçleri ile kendi yiyeceklerini kazanmaları gerektiğini, artık kişi yaratmayacağını ve insanların bu ikisi vasıtasıyla türeyeceğini bildirir. Dolayısıyla bu öykü Tekvin'deki Yahvist metin ile Kuran'daki Âdem ve Havva kıssası ile benzerlik taşımaktadır. Çünkü bu mitte yoldan çıkarıcı Erlik, Tekvin'de Yılan, Kuran'da ise İblis olarak isimlendirilmektedir. Yine her üç anlatıda da cennet nimetlerinin arasında yasaklanan bir ağaç veya meyve motifi bulunmaktadır. Yasaklanan meyveden yenme sebebi Tevrat'ta iyiyle kötüyü bilme, Tanrı gibi olma ile açıklanırken Kuran'da melek gibi olma ve ebedi olarak yaşama ile açıklanmaktadır. Radloff'un derlediği mitte ise işlenen yasağın nedeni belirtilmemiştir. Günahı ilk işleyen kişi bu mitte Eje, Tevrat'ta Kadın (Havva), Kuran'da ise isim verilmeden Âdem ve Havva'nın beraber işledikleri belirtilmiştir. İşlenen günahı hemen sonra her üç anlatıda da ilk insanlar çıplaklıklarının farkına vararak korku ve endişe içerisinde bu durumdan kurtulmaya çalışırlar. Tekvin'de ve Kuran'da yapraklar ile ayıp yerlerini kapamaya çalıştıkları bildirilirken mitte ağaçların arkasına saklanırlar. İşlenen günahı sonra Tanrı tarafından verilen cezalar da birbirine benzemektedir. Radloff'un derlediği mitte, Tanrı, Erlik'in içine girerek günahın işlenmesine aracılık eden yılanı şeytandan bir parça olduğunu söyler. Böylece insanlara düşman kılınan yılan, görüldüğünde ezilip öldürülecektir. Eje'ye Erlik'in sözüne uyararak yasak meyveden yediği için ağırlı doğum yapma cezası verilir. Törüngey de Tanrı'nın ışığından yoksun bırakılır. Erlik'in düşmanı olur. İnsanların kendisinden türeyeceği ata kılınır ve kendi yemeğini kendi gücüyle kazanmakla cezalandırılır. Tevrat'ta Tekvin'in üçüncü bölümünde Tanrı yılanı (Şeytanı) lanetler ve karnı üzerinde sürünmekle

cezalandırır. Yılan ile kadının soyunu birbirine düşman kılar. Kadına da ceza olarak ağırlı doğum yapmayı ve kocasının yönetimine olmayı verir. Âdem'e de bundan sonra emek vermeden, alın teri dökmeden yiyecek bulamayacağını bildirir. Kuran'da ise ayrıntılı bir şekilde ceza anlatısına yer verilmez. İşlenen suçtan dolayı cennet nimetlerinden mahrum kalınacağı ve yeryüzünde bir müddet yaşanacağı bildirilir. Bu sure içerisinde de insanlardan bir kısmının diğer bir kısmına düşman olacakları söylenerek Âdem ve Havva beraber cezalandırılır. Böylece yaratılış mitinin bu bölümü daha çok Tekvin'deki anlatıyla örtüşse de Kuran'da betimlenen yaratılış öyküsüyle de benzer yönleri bulunmaktadır. Bu benzerlikler yukarıda da değindiğimiz gibi daha çok Maniheizm ile açıklanmaktadır (Ögel, 1998: 475).

Tanrı bu ilk günahattan sonra artık insanlar ile doğrudan konuşmayacağını, onlar ile Maytere aracılığıyla iletişim kuracağını bildirmektedir. Maytere, insanlara birçok şeyi, hayatta kalma becerilerini öğreten varlıktır. Mitte geçen Maytere motifi her ne kadar semavi dinlerdeki vahiy meleği Cebrail'i anımsatsa da Bahaeddin Ögel, Maytere, Mangdeşire, Şalyime ve Yapkara gibi varlıkların İran mitolojisindeki meleklerle karşılık geldiğini ifade etmektedir (Ögel, 1998: 425). Zira, mitin bu bölümü İran mitolojisindeki yaratma aşamaları ile benzerlik göstermektedir. İran mitolojisinde yaratılış, üçer bin yıllık, dört dönemden oluşmaktadır ve toplam on iki bin yıllık bir süreci ifade etmektedir. Birinci dönemde Ahura Mazda varlıkları ruhi bir tarzda yaratır. Ehrimen, Hürmüz'den yarattığı varlıklardan bir kısmını kendisine vermesini ister. İsteği kabul edilmeyince de Hürmüz'e savaş ilan eder. Bu durum Radloff'un derlediği mitte Erlik'in Tanrı'dan yarattığı insanları kendisine vermesini hatırlatmaktadır. Yaratılışın ikinci döneminde, dünya, ruhi olarak yaratılan varlıkların bedenleri, iyi düşünce (Vohuman) ve diğer beş melek Hürmüz tarafından yaratılır. Bunun üzerine Ehrimen de harekete geçer ve zıt altı kuvveti, kötülükleri ve zararlı varlıkları yaratarak Hürmüz'ü alt etmeye çalışır ancak başaramaz. Benzer şekilde Radloff'un derlediği mitte de Maytere, Mangdeşire, Şalyime ve Yapkara yaratılır. Daha sonraki olaylar dizisinde kötülüğün yaratıcısı Erlik ile Mangdeşire arasında yapılan mücadele anlatılır. Mangdeşire ile yaptığı savaşı kaybeden Erlik, Tanrı tarafından yerin altına, karanlık dünyaya gönderilir ve oraya kilitlenir ancak Erlik burada çekiç, körük ve örs alarak kurbağa, ayı, domuz, albıs ve şulmus var eder. Bu ifadeler de yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Tanrının iyi, güzel ve insanlar için faydalı şeylerin yaratıcısı olduğunu; Erlik veya Şeytanın ise kötü, çirkin ve insanlara zararlı şeylerin kaynağı olduğunu vurgular (Seyidoğlu, 2005: 45; Ögel, 1998: 426-430).

Altay ve Yakut mitolojisinde yaratılış olgusu İran mitolojisindeki kadar açık bir şekilde ifadelendirilmemiş olsa da kısmen düalist bir yapı görünümündedir. Tanrı Kuday ile Erlik arasındaki ilişkiye dayanan bu yapıda Tanrı Kuday tüm iyiliklerin yaratıcısı olarak gösterilirken; Erlik, kötülüklerin müsebbibi ve kaynağı olarak betimlenir. Bununla beraber yaratılış sürecinde Tanrı Kuday ile Erlik eşit güce sahip değildir. Tanrı, kendisine özenen ve kendisini geçmeye çalışan, bu yüzden de hileler yapan Erlik'i zaman zaman cezalandırmakta zaman zaman da affetmektedir.

Sonuç

Arkaik insandan günümüze kadar tarihin her döneminde hayatı anlamlandırma çabasının bir sonucu olarak var olan kötülük problemi, geçmişten günümüze uzanan tarihi süreç içerisinde düşünsel boyutunun yanı sıra teolojik ve mitolojik yönleriyle insanoğlunun üzerinde mesai harcadığı bir konu olmuştur. Genel olarak kötülük sorununa verilen cevaplar, dinlerin ve mitolojilerin Tanrı tasavvurları ile doğrudan ilişkili olmuştur. Monoteist dinlerde Tanrı, bütün kemal sıfatların sahibi olarak görüldüğü için mutlak manada iyi olarak kabul edilmiş, O'nun tasarımı yaptığı dünyanın ve yarattığı bütün varlıkların iyi olduğu düşünülmüştür. Bu bağlamda dünyada tecrübe edilen kötülük ya görmezden gelinmiş ya da maddenin yapısının tüm yetkinlikleri kabul edemeyişi veya insanın iradesini olumsuz yönde kullanmasının sonucu olarak görülmüştür. Böylece monoteist Tanrı tasavvuruna sahip semavi dinlerde kötülük, doğrudan Tanrı ile ilişkilendirilmek yerine düşmüş ve kovulmuş bir varlık olarak Şeytan ile ilişkilendirilmiş, kötülüğün müsebbibi ve kaynağı olarak Tanrı'nın katından kovulan Şeytan gösterilmiştir.

Yahudi dini geleneğinde kötülük, Tanrı'dan ziyade insanın hür iradeye sahip olmasıyla ilişkilendirilmiş; Tekvin'deki yaratılış öyküsünden hareketle Tanrı'nın evreni iyi ve mükemmel olarak yarattığı, acı ve ızdırap veren kötülüğün ise Âdem'in özgür iradesiyle işlemiş olduğu günah nedeniyle ortaya çıktığı kabul edilmiştir. Hristiyan geleneğinde ise Âdem'in özgür iradesi ile işlemiş olduğu günah, kötülüğün varlık bulmasında önemli bir etken olarak kabul edilmiş, Âdem'in iradesini yanlış yönde kullanması nedeniyle dünyanın Şeytan'ın egemenliği altına girdiği ve bu nedenle doğal ve ahlaki kötülüklerin yeryüzüne geldiği düşünülmüştür. Böylece Hristiyan geleneğinde kötülük her ne kadar insanın iradesi bağlamında değerlendirilse de asli günah ve kefare

(atonemen) tecrübe edilen kötülüğün açıklanmasında belirleyici rol üstlenmiş; diğer taraftan ayartıcı yılan ve Şeytan motifi nedeniyle kötülük gizemli bir durum olarak görülmüştür. İslam geleneğinde de Kuran'daki yaratılış öyküsünden hareketle ahlaki kötülükler özgür irade ile açıklanırken çeldirici ve kötülük unsuru olarak Şeytan motifi kullanılmıştır. Bu durumda genel olarak semavi dinlerde kötülük, Tanrı'nın dışında başka bir unsura başvurulmuş, kötülük unsuru ve kötülük sembolü olarak Şeytan motifi kullanılmıştır.

Teist dinler için büyük bir sorun teşkil eden kötülük probleminin, politeist veya düalist bir yapıya sahip dinler ve mitolojiler için çözüm bekleyen bir sorun olmaktan çıktığını görmekteyiz. Politeist dinlerde kötülük doğrudan Tanrısal bir zeminde açıklandığı için iyi veya kötü olarak nitelenen olayların Tanrısal düzlemde karşılığı bulunmaktadır. Düalist yapıya sahip dinler ve mitolojilerde ise evrenin yaratılışında eşit güce sahip kozmik varlıkların yer alması, bu varlıklardan birisinin iyiliği temsil edip faydalı ve iyi şeyler yaratması, diğerinin kötülüğü temsil edip zararlı ve kötü şeyler oluşturması, evrende tecrübe edilen iyiliğin ve kötülüğün zıt güce sahip kozmik unsurlar ile açıklanmasına olanak sağlamıştır. Böylece düalist yapıya sahip dinler ve mitolojilerde çift kutuplu yaratılış olgusu, iyi ile kötü arasında amansız bir mücadelenin var olduğu bir evren tasavvurunu ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Yunan ve İran mitolojileri ile Maniheizm'de kötülük, kötü Tanrı ya da Tanrı'ların sebep olduğu bir durum olarak varlık bulmuştur.

Altay ve Yakut mitolojisine baktığımızda ise kozmogoni ve kötülüğün birbiriyle yakın bir ilişki içerisinde olduğunu görürüz. Altay ve Yakut mitolojisinde kötülük, ilk yaratılışla beraber var olan, yaratılışın bir parçası olarak varlık sahasına çıkan bir olgudur. Bu mitolojide Erlik, kötü ve kötülük unsuru olarak önplana çıkarken Tanrı, iyi ve iyilik unsuru olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Radloff'un derlediği yaratılış mitinde Tanrı'nın yanı başında yer alan Erlik, O'nunla neredeyse eşit sayılabilecek bir konumdayken kıskançlığı ve kibriyle Tanrı'nın kendisine bahsetmiş olduğu kutsallığı kaybeder. Erlik'in, değişik hile ve yöntemlerle Tanrı'ya benzemeye çalışması hatta ondan daha güçlü bir konuma gelmeyi arzulaması, Tanrı'nın iyi, affedici ve yaratıcı gibi olumlu özellikler ile betimlenmesine; Erlik'in ise hilekâr, içten pazarlıklı ve kıskanç niteliklere sahip kötü bir varlık (Şeytan) olarak nitelenmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Tanrı Kuday, tüm iyiliklerin yaratıcısı olarak gösterilirken kötülükler, doğrudan veya dolaylı olarak Erlik ile ilişkilendirilmiştir. Erlik, kötülüğün sembolü olduğu gibi, Tanrı'nın yarattığı

düzeni bozmaya çalışan, Törüngey ve Eje'nin yasak ağacın meyvesinden yemesine sebep olarak günaha sürükleyen, Mangdeşire ile savaşan ancak savaşı kaybederek yeraltı dünyasına gönderilen, burada çekiç, körük ve örs ile kurbağa, ayı, domuz, albıs ve şulmus gibi zararlı varlıklar yaratan, Tanrı'ya ve yarattıklarına karşı kötücül duygular besleyen kötülük unsurudur. Dolayısıyla mitte, Tanrı'nın iyi, güzel ve insanlar için faydalı varlıklar yarattığı; Erlik veya Şeytanın ise kötü, çirkin ve insanlar için zararlı şeyler yaptığı vurgulanır. Bu durum, yaratılışın iki kozmik güç arasındaki etkileşim ile açıklanmasına neden olmuştur. Yaratılışın çift kutuplu bir yapıda tasavvur edilmesi her ne kadar İran Mitolojisinde Ehrimen ile Hürmüz arasındaki düalist ilişkiye benzese de Altay ve Yakut mitolojisinde, Tanrı Kuday ile Erlik arasında eşitlik söz konusu değildir. Tanrı, Erlik'in kötülüklerini önceden sezerek engellemektedir.

Sonuç olarak, Altay ve Yakut yaratılış mitlerinde, Tanrı ile Erlik arasında geçen olaylar dizisi, bir kozmogoni öyküsü oluşturmanın yanı sıra hayatın içerisinde tecrübe edilen kötülüğün nasıl anlamlandırıldığına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda, Altay ve Yakut mitleri açısından kötülüğün ilahi veya kozmik yönünün insani yönüne göre daha ağır bastığı söylenebilir. Bununla beraber Törüngey ve Eje ile ilgili anlatım, Tevrat'ta ve Kuran'da betimlenen yaratılış öyküsünde betimlendiği gibi kötülüğün insani irade boyutunun varlığına işaret etmektedir.

Diğer taraftan evrenin ve insanın yaratılış aşamaları semavi dinlerin yaratılış öyküleriyle bazı benzerlikler taşımaktadır. Yaratılışın altı aşamada gerçekleşmesi, insanın topraktan yaratılması, Tanrı'nın insana üfürmek suretiyle hayat vermesi, yasak ağaç motifinin kullanılması, kötülük unsuru Erlik'in insanların düşüşüne neden olması gibi anlatılar Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinin yaratılış öyküleriyle örtüşmektedir. Tanrı'nın ilk günahattan sonra insanlarla Maytere aracılığıyla iletişim kurması ve Tanrı'nın iyilik unsuru Erlik'in kötülük unsuru olarak betimlenmesi ise Maniheizm ve İran mitolojisi ile benzerlik arz etmektedir. Tüm bu nedenlerle Altay ve Yakut yaratılış mitlerinde mitolojik öz korunmuş olsa da Altay ve Yakut yaratılış mitlerinin Zerdüştlük, Maniheizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam'dan etkilendiği söylenebilir.

Kaynakça

- Aydın, M. S. (2002). *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Batuk, C. (2003). *Tarihin Sonunu Beklemek*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Batuk, C. (2006a). *Mitoloji ve Tarihsellik*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Batuk, C. (2006b). Âdem ve Havva'nın Kitabı: Eski Ahit Apokrifasında Âdem ve Havva'nın Hayatı. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (10), 51-96.
- Bayat, F. (2011). *Türk Mitolojik Sistemi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bolay, S. H. (1988). "Adem". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 1). 358-363.
- Can, Ş. (1997). *Klasik Yunan Mitolojisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Çağrıncı, M. (2010). "Şer". *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 38). 542-544.
- Çevik, M. (2003). David Hume'da Kötülük Sorunu. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 6 (16), 25-38.
- Çoban, R. V. (2013). Türk Mitolojisinde İyilik Tanrısı Ülgen'in İnanıştaki Yeri, Tasviri ve Kökeni. *Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 192-198.
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Duranlı, M. (2011). Vatslav Leopold Seroşevski'nin "Yakutskie Rasskazi" Adlı Eseri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi / Journal of Turkish World Studies*, 11 (1), 63-77.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin Özellikleri*. (Çev.: S. Rıfat), İstanbul: Om Yayınevi.
- Eliade, M. (2003). *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi* (Cilt 3). (Çev.: A. Berktaş) İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Enveri, E. (2018). Türk Yaratılış Mitlerinde Toprak. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (24), 91-99. doi:10.12981/mahder.474588
- Erdal, T. (2018). Türk ve Dünya Mitlerinde İnsanın Yaratılışı ve Toprak. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 61, 113-126. doi:10.14222/Turkiyat3846
- Ergün, M. (1998). *Altay Türklerinin Kahramanlık Destanı Alıp Manaş*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Frankl, V. E. (2009). *İnsanın Anlam Arayışı*. (Çev.: S. Budak), İstanbul: Okyanus.

Gündüz, Ş. (2020, 14 Mart). *Kötülük Problemi ve Dinsel Gelenekler*. İktibas Dergisi. <https://iktibasdergisi.com/2020/03/14/kotuluk-problemi-ve-dinsel-gelenekler/> (15 Nisan 2022)

Güngör, H. (2000). Geleneksel Türk Dininde Din Anlayışı. *Dinler Tarihi Araştırmaları-II*, Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 155-178.

Güngör, H. (2010). İslam Öncesi Türklerde Din ve İnanışlar. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.

Gürkan, S. L. (2010). "Şer". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 38). 544-547.

Gürkan, S. L. (2013). "Şeytan". *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 39). 101-103.

Haklı, Ş. (2002). Kötülük Problemi, Yaklaşımlar ve Eleştiriler. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 195-211.

Hume, D. (1995). *Din Üstüne*. (Çev.: M. Tuncay) Ankara: İmge.

İndirkaş, Z. (2007). *Türk Mitosları ve Anadolu Efsanelerinin İz sürümü*. Ankara: İmge Kitabevi.

Ögel, B. (1998). *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Özkan, A. R. (2002). Din-Mitoloji İlişkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, 6 (11), 9-20.

Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. (Çev.: A. Kazancıgil) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Russell, J. B. (1999). *Şeytan Antikiteden İlkel Hıristiyanlığa Kötülük Tasarımları*. (Çev.: N. Plümer) İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

Sayım, H. (2004). Zerdüştilik'de Kozmogoni ve Yaratılış. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1 (16), 91-101.

Seyfeli, C., & Tanrikulu, M. (2018). Hıristiyanlıkta Hayat Ağacı: İsa Mesih. *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20 (2), 16-41.

Seyidoğlu, B. (2005). *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Tarakçı, M. (2006). St. Thomas Aquinas'a Göre Aslı Günah. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15 (1), 307-318.

Taş, İ. (2002). *Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji*. Konya: Kömen Yayınları.

Tümer, G. (1991). Asli Günah. *TDV İslam Ansiklopedisi* (Cilt 3). 496-497.

Uğurcan, F. Z. (2018). Kozmogoni Mitleri Ekseninde Altay Destanlarında Başlangıç. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11 (23), 50-59. doi:10.12981/motif.476

Werner, C. (2000). *Kötülük Problemi*. (Çev.: S. Umran) İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Yaran, C. S. (1997). *Kötülük ve Theodise*. Ankara: Vadi Yayınları.

Yasa, M. (2014). *Tanrı ve Kötülük*. Ankara: Elis yayınları.

Yavuz, Y. Ş. (2010). "Şer". *TDV İslam Ansiklopedisi*, 38, 539-542.

**1075-1099 / 1664-1688 TARİHLİ ANONİM BİR ESERE GÖRE
II. VİYANA SEFERİNDE SADRAZAM KARA MUSTAFA
PAŞA
ACCORDING TO AN ANONYMOUS WORK DATED 1075-1099 /
1664-1688 GRAND VİZİER KARA MUSTAFA PASHA IN THE
SECOND VIENNA CAMPAIGN**

Şuayp ATEŞ

Doktorant., Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü

suaypates@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8765-0617>

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi | ETU Journal of Social Sciences Institute

S.14, Nisan | April 2022, Erzurum

e-ISSN: 2717 - 8706

Makale Türü | Article Types : Kitap İncelemesi | Book Review

Geliş Tarihi | Received Date : 18.08.2021

Kabul Tarihi | Accepted Date : 25.11.2021

Sayfa | Pages : 203-221

<http://dx.doi.org/10.29157/etusbed.984143>

<https://dergipark.org.tr/etusbed>

This article was checked by

✓ iThenticate

**1075-1099 / 1664-1688 TARİHLİ ANONİM BİR ESERE GÖRE
II. VİYANA SEFERİNDE SADRAZAM KARA MUSTAFA PAŞA
Şuayp ATEŞ**

ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ETÜSBED), S. 14, Nisan 2022, Sayfa: 203-221

ÖZ

Bu çalışma XVII. yüzyılın son çeyreğinde vuku bulan, Türk tarihinin en mühim siyasi olaylarından birisi olan II. Viyana Kuşatmasını komuta eden Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı ve seferin başlangıcından paşanın idamına kadar süregelen zamanı konu edinmektedir. Çorum İl Halk Kütüphanesi yazmalar kataloğundan yanlış bir tasnifin düzeltilmesiyle ortaya çıkarılan bir kroniğin transkripsiyonu, tez çalışmamızın konusu olmuş ve bu makalede de tanıtımı yapılacak olan eser olarak kullanılmıştır. Bahsi geçen kronik XVII. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu-Avusturya (Nemçe) savaşlarını, temel anlatı olarak da II. Viyana Kuşatmasını ele almıştır. Eser, Avusturya seferinin oluşmasında Sadrazam Kara Mustafa Paşanın rolünü, sefer süresinde sadrazamın ve diğer devlet adamlarının tenkide açık kararlarını, seferdeki Osmanlı ordusunun genel terkiibini kayda değer bilgiler doğrultusunda anlatmaktadır. Özellikle, eser müellifinin olayları kendi gözlemlerine dayanarak aktarması eseri çağdaşı diğer kroniklerden ayırmaktadır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın seferin oluşumundaki rolü ve sefer süresindeki ahvalinin farklı bir kaynaktan incelenmesi-değerlendirilmesi ve tarih araştırmalarına sunulması çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu çalışmada Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Avusturya seferi öncesi hazırlıkları ve II. Viyana Kuşatması boyunca savaştaki genel durumu anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Avusturya, Viyana, Merzifonlu, Kara Mustafa Paşa.

**ACCORDİNG TO AN ANONYMOUS WORK DATED 1075-1099 / 1664-1688 GRAND
VİZİER KARA MUSTAFA PASHA İN THE SECOND VIENNA CAMPAİGN
ABSTRACT**

This study examines the Grand Vizier Kara Mustafa Pasha, who commanded the 2nd Siege of Vienna which took place in the last quarter of the 17th century, one of the most important political events in Turkish history, and the period from the beginning of the expedition to the execution of the pasha deals with the subject. The transcription of a chronicle, which was unearthed by correcting an incorrect classification from the Corum Provincial Public Library manuscripts catalog, became the subject of our thesis and was used as the work to be introduced in this article. The work in question deals with the Ottoman Empire-Austria (Nemçe) wars in the second half of the 17th century, and the Second Siege of Vienna as the main narrative. The work describes the role of Grand Vizier Kara Mustafa Pasha in the formation of the Austrian campaign, the decisions of the grand vizier and other imperial officials that were open to criticism during the campaign, and the general composition of the Ottoman army in the expedition, in the light of significant information. In particular, the author's attempt to capture a narrative style based on his own observations of events distinguishes this work from other contemporary chronicles. The main purpose of the study is to examine, evaluate and present the role of Grand Vizier Kara Mustafa Pasha in the formation of the expedition and his situation during the expedition from a different source. In this study, the preparations of Merzifonlu Kara Mustafa Pasha before the Austrian campaign and his general situation in the war during the 2nd Siege of Vienna are explained.

Keywords: Ottoman State, Austria, Vienna, Merzifonlu, Kara Mustafa Pasha.

Giriş

Tarihe ezeli bir akış olarak bakılmalıdır ve her devrin kendine göre kanunları vardır. “Devlet adamları buldukları asrın icaplarına göre hareket ederler. Her asrın her devrin zorunlulukları kendi dönemine göre incelenmelidir” diyen İbn-i Haldun (1994), tarihi vakaları; okunduğu değil olduğu dönem esas alınarak incelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Binaenaleyh Viyana’nın ilk kuşatmasından 154 yıl sonra ikinci defa muhasara edilmesi incelendiğinde bazı tarihçiler dönemin sadrazamı ve seferin mimarı olan Kara Mustafa Paşa’yı farklı ithamlarla suçlarlar. Belki de bu ithamlar çağdaşı tarihlerde tüm sorumluluğun Merzifonlu üzerinde tutulmasıyla yakından ilişkidir. Fakat sonuç olarak o devrin zorunlulukları ve icapları kendi içinde incelenmeli ve Kara Mustafa Paşa elde edilen sonuçlara göre değerlendirilmelidir (Sofuoğlu, 2005: 197-204).

Kreutel, Kara Mustafa Paşa’nın; “sevk ve idare kudretine malik, bilgili, zeki ve cesur aynı zamanda haşin tabiatlı, inatçı, garazkâr, haddinden fazla mağrur ve şöhret düşkününü bir vezir” olduğunu ifade eder. Gerçekten övülesi bir kişiliğe sahip olan Kara Mustafa Paşa, Kanuni Sultan Süleyman’ın şehrin içlerine kadar gidip açamadığı Viyana kapılarını Türklere açmak istemiştir (Kreutel, 1970: 5-6). Merzifonlu, 1676 yılında üvey kardeşi Fazıl Ahmed Paşa’nın vefatı ile sadrazamlık makamına ulaşmıştı. Bu makam, Viyana hayallerinin gerçekleşmesi için gelinebilecek en üst seviyede bir mertebeye idi (Özcan, 2004: 246-249).

10 Ağustos 1664 yılında Osmanlı Devleti, Alman İmparatoru ile 20 yıl sürmesi planlanan Vasvar Barış Antlaşması yapmıştı. Orta Macarlar, Tökeli İmre önderliğinde Avusturya’ya karşı ayaklanmış ve Osmanlı’nın desteğini alabilmek için Fazıl Ahmed Paşa’ya defaten müracaatlarda bulunmuş fakat Sadrazam zikredilen antlaşmayı bozmamak için bu müracaatları reddetmişti. Tökeli İmre, Fazıl Ahmet Paşa’nın vefatı ile sadrazam olan Kara Mustafa Paşa’ya değerli hediyeler göndererek Osmanlı’ya tabiiyetini bildirmiş ve bu konuda yeni sadrazamla anlaşabilmişti. Macarların bu talebi, sefer için fırsat gözeten Kara Mustafa Paşa tarafından yeni bir sebep daha teşkil ediyordu (Kreutel, 1970: 7-9). 1682 yılı Ağustos’unda Osmanlı sarayında Divan-ı Hümayun toplanmıştı ve bu toplantının ana gayesini Vasvar Antlaşması’nın bozularak Macaristan üzerine yeni bir sefer olasılığı oluşturuyordu. Sadrazam Kara Mustafa Paşa’nın fikirleri belli idi ve bu toplantıda kendisine muhalefet edebilecek herhangi bir isim de yoktu. Divan-ı Hümayun’da 1684’te sona erecek olan barış antlaşmasına

artık itibar edilmemesi gerektiği sonucuna varılmış ve yeni bir seferin hazırlığı için teklifler sunulmuştu (Stoye, 2004: 21-23).

Valide Sultan tarafından fazlaca itibar gören Kara Mustafa Paşa sadece dönemin sadrazamı değil o güne kadarki görevlerini başarıyla ifa etmiş dirayetli ve büyük bir devlet adamı idi. Sarayda sözü dinlenir ve diğer devlet görevlileri kendisinden çekinirlerdi. Padişah IV. Mehmed'in Kara Mustafa Paşa'yı sadrazam olarak göreve getirmesi devletin bekası için belki de büyük bir adım idi (Madlen, 2005: 24) Fakat Tanpınar, Beş Şehir adlı eserinde; "Hiçbir şey Osmanlı İmparatorluğuna Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın hırsı kadar zararlı olmamıştır." diyerek Kara Mustafa Paşa'yı yermekte ve Sultan IV. Mehmed'in kararında hatalı olduğunu düşünmektedir. Tanpınar bunu söylerken Merzifonlunun Belgrat'a kadar büyük bir debdebe ve şatafat ile sürüklediği padişahına Viyana'ya yapacağı seferinden bahsetmemiş olmasını, Yanıkkale seferi yolunda kendi aldığı kararlar rotasını Viyana'ya çevirmesini göz önünde bulundurmuş olmalıdır. Bu fikrin doğru bir karar olmadığını ise o dönemde Anadolu'da ciddi bir işsizliğin ve ekonomik buhranın olduğunu olası bir durumda büyük bir isyanın baş gösterebileceği düşüncesiyle desteklemekteydi.

Padişah IV. Mehmed, Macaristan üzerine yapılacak bir sefere razı olmuş başta Yanıkkale-Komorán olmak üzere birkaç kale ve palanganın fethi için ferman vermişti. 1 Nisan 1683 tarihinde Edirne'den yola çıkan Osmanlı ordusu 1683 baharında Tuna kıyılarına vardığında Sadrazam Kara Mustafa Paşa, orduya serasker olarak tayin edilmiş ve Sultan IV. Mehmed orduyu yola revan edip kendisi seferin sonuna kadar hayalini kurduğu av partileri için Belgrad'da kalmıştı (Gürcan, 2008: 18). Madlen'e göre; Sultan'ın ordudan ayrılması ile hesaplar değişmeye başlamıştı ve Sadrazam'ın tek isteği Viyana'nın alınmasıyla beraber zaferin Sultan'a mal edilmemesi ve kendinin Viyana fatihi olarak anılmasıydı (Madlen, 2005: 25-26).

27 Haziran 1683'te İstóni-Belgrad'da harp divanını toplayan sadrazam, Yanıkkale'nin alınmadan seferin doğrudan Viyana üzerine olacağını ve Viyana (Peç) kalesi alınarak Avusturya'ya sulh şartlarını dikte edeceğini bildirdi. Fakat Budin Beylerbeyi Koca İbrahim Paşa, Kırım Hanı Murad Giray ve Orta Macar kralı Tökeli İmre bu karara karşı olduklarını bildirdiler. Sadrazam Kara Mustafa ise hem Arnavut Koca İbrahim Paşa'yı hem de Kırım Hanı Murad Giray'ı korkaklıkla suçlayıp bu divanda her ikisinin de düşmanlığını kazanmıştı (Çolak, 2008: 1-14). Sadrazam, Yanıkkale'yi geçip ilerledi ve yeni sefer yolunda Padişah

IV. Mehmed'e bir mektup göndererek Viyana'nın hedefte olduğunu haber verdi.¹ Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın kendisine danışmadan Viyana'yı kuşatmaya kalkışmasına şaşırın Padişah, bu haberi alınca; "Kasdımız Yanık ve Komaron kaleleri idi. Viyana'ya gidileceği konuşulmamıştı. Paşa ne tuhaf saygısızlık edip Viyana sevdasına düşmüş? Allah kolaylık versin, lakin önceden söylemiş olsaydı izin vermezdim" demiştir (Silahdâr, 1928: II/39). Kendisinden izin alınmadan Viyana üzerine sefere çıkılmasını şaşkınlıkla karşılamasına rağmen Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı cesaretlendirmek adına ona hilat ve kılıç göndermişti (Uzunçarşılı, 2011: 471-473).

Osmanlı ordusu Temmuz başında Viyana önlerine ulaşmış serasker Kara Mustafa Paşa, Kanuni Sultan Süleyman'ın otağını kurduğu yere kendi çadırını ve yanında beş bin çadır kurdurmuştu (İnalçık, 2017: 187). Zaten Osmanlı ordusu Viyana'ya ulaştığında İmparator I. Leopold ve beraberinde altmış bine yakın şehir halkı Viyana'yı çoktan terk etmişti (Çolak ve Ayder, 2020: 1075). Sadrazam bunu fırsat bilerek, Viyana kalesine büyük bir hücum harekâtı gerçekleştirse böylesi bir hücum ile belki de başarı sağlanabilirdi. Fakat Kara Mustafa Paşa, şehrin tahrip olmadan, hükümdarlık tahtı olarak kendisine bir ödül misali teslim edileceğini umarak kuşatmayı uzun tutuyordu. Sadrazam, şehrin zenginliklerini ordunun yağmasına kurban etmek istemediği için kuşatma zamanını uzun tutmuş ve zaman Osmanlı ordusunun aleyhine işletmişti (İnalçık, 2017: 189). Bunun için Sadrazam, Viyana kalesini vire ile almak gayesi güdüyordu. Zaten kalenin tam olarak dövülebilmesi için gereken büyük şâhi topları getirilmemişti. 300 kadar orta halli top ile dövülen kale bundan pek de etkilenmiyordu (Kreutel, 1970: 86). Bu şekilde kritik günler geçiyor ufak tefek bir iki saldırı dışında büyük bir girişimde bulunulmuyordu. Böylece ordunun başarıları heba edildi ve askerinin kendine güveni kalmadı.²

¹ Konuyla alakalı olarak Meryem Erdoğan Kaçan'ın 2001'de hazırlamış olduğu "II. Viyana Kuşatması" adlı doktora tezinde hem sefer öncesi hazırlıklar hem de seferin ayrıntılı bir şekilde tüm aşamaları verilmiştir. Konunun detaylarını incelemek isteyen araştırmacılar için bk. "Meryem Kaçan Erdoğan, II. Viyana Kuşatması, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2001."

² Kreutel;"Bu ne garip ordu kumandanıydı ki, bütün tantana ve debdebesine, askerinin savaş gereçleri ve cephane bakımından zenginliğine, dilerse avuç avuç harcayabileceği hazinelere sahip olmasına rağmen, yanında hiçbir büyük top ve humbara havanı getirmemiştir. Almanlara karşı sefere çıkan ve Viyana gibi bir kaleyi kuşatmaya kalkışan bir kimsenin, böyle bir durumda on okkadan otuz okkaya kadar gülle atar en azından kırk elli Balyemez topuyla, on beş yirmi tane büyük Kolombrine topunu, ayrıca bir o kadar humbara havanını ve üç yüz kadar Şahi topunu orduyu hümayunda hazır etmesi gerekirdi." "Bu çeşit küçük toplarla, böylesine kudretli kalemi dövülür?" (Kreutel, 1970: 30-31).

Zamanla Osmanlı askerinin atları için etrafta ot bile kalmadığı orduda büyük bir bıkkınlığın oluştuğu anlaşılmıştı (Madlen, 2005: 49-51).

Polonya kralı Jan Sobieski komutasında toplanan bir haçlı birliği seferin uzamasını da fırsat bilerek Tuna nehri boylarına kadar ulaşmışlardı. (Arık, 2004: 121). İmparator I. Leopold'ün ordusunda papaz olan Marco d'Aviano'nun yazmış olduğu bir mektupta Kutsal İttifak ile gelen haçlı birliklerinin mevcudu yetmiş bin gösterilir (Danişmend, 1972: III/454). Danişmend iki aydır Viyana'yı muhasara etmekte olan Türk ordusunun 60 binden ibaret olduğunu ve gelen haçlı birliklerinin mevcuduna nispetle on bin fazla olduğunu söylemektedir (Danişmend, 1972: III/455). Osmanlı ordusunun mevcudunun yardımcı kuvvetlerle beraber 350 bini bulduğunu hatta geri hizmette de 150 bin esnaf erbabıyla beraber 500 bin olduğunu iddia eden birçok farklı kaynak bulunmaktadır.³ Her ne kadar bu rakamlar çok abartılı verilmiş olsa da 60 bin rakamı da Osmanlı ordusu için pek düşük bir rakam olarak görülmektedir. Belki sadece şehrin muhasarasında bulunun birliklerin mevcudu olarak verilmiş bir rakamdır. Öyle ki kale kuşatması için bile Jorga'nın ifade ettiği rakam 12 bin yeniçeriden oluşan bir birliktir (Jorga, 2009: II/148). Polonya kralı Jan Sobieski komutasındaki haçlı ordusu Tuna nehri köprülerini korumakla görevli Kırım Hanı Murad Giray'ın⁴ herhangi bir mukavemete teşebbüs etmemesinin rahatlığı ile nehri geçip Viyana önlerine ulaşmışlardı (Danişmend, 1972: III/451-455). Burada onları ilk karşılayan Arnavut Koca İbrahim Paşa olmuştu. Alaman-dağı Meydan Muharebesi denilen muharebede Koca İbrahim Paşa da fazla bir mukavemet göstermeyerek geri çekilmeyi uygun görmüştü (Özcan, 2004: 1-19).

Bu muhasarada şüphesiz serasker Kara Mustafa Paşa'nın hataları büyüktü. Fakat hem Kırım Hanı'nın hem de Budin Beylerbeyi Koca İbrahim Paşa'nın görevlerini tamamı ile ifa etmemeleri göz önüne alınmalıdır. Sadrazam, Viyana kalesinin düşmek üzere olduğunu tasavvur ederek, ateşli silahlar kullanan yeniçerileri hatta ordunun önemli kısmını metrisler içinde bıraktırmıştı. Bu mühim askeri grup asıl muharebede yer almayınca Osmanlı ordusu büyük bir panikle geri çekilmek zorunda kalmıştı (İnalçık, 2017: 220-

³ Konuyla alakalı olarak bkz.: Şakul, Kahraman (2021). Viyana Kuşatması "Yedi Başlı Ejderin Fendi", İstanbul: Timaş Yayınları.

⁴Tarihçi Nicolae Jorga, Kırım Hanı Murad Giray'ın Leh Kralı ile anlaşığına dair Leh vesikalarına rastladığını söylemektedir. "Tatar Hanı belki de daha önce Lehler ile irtibata geçmişti ki, neticede Tatarlar düzenli bir ordu ile savaşıyor durumda değildi ve Tatar savaşçılar savaş alanını öylesine terk ettiler" (Jorga, 2009: II/150).

222). Bununla beraber muharebe sonrası kral Jan Sobieski'nin karısına yazdığı bir mektupta "aslen Hıristiyan olan" Eflak-Boğdan askeri gibi birçok birliğin harp esnasında düşman tarafına geçtiğini anlatmaktadır. Buradan anlaşılmaktadır ki Kara Mustafa Paşa bu seferde tamamen yalnız bırakılmıştı (Danişmend, 1972: III/456).

Sadrazam Kara Mustafa Paşa Haçlı ordularına karşı amansız mücadeleler vermesine rağmen Osmanlı ordusu, Leh süvarileri tarafından kuşatmaya alınmıştı. Sadrazam her ne kadar çarpışmakta dirense de ordunun bu vahim durumundan mütevellit geri çekilmek zorunda kalmıştı. Osmanlı karargâhı düşman askeri tarafından sarılmış Osmanlı ordusunun yanında getirmiş olduğu mücevherler, askeri teçhizatlar, ordu erzakının tamamı ve neredeyse tüm toplar haçlıların eline geçmişti. Sadece canlarını kurtarabilen Osmanlı askeri, Kara Mustafa Paşa'nın öncülüğünde büyük bir mağlubiyete maruz kalmıştı⁵ (Jorga, 2009: II /150-151). Bu yenilgi ile Osmanlı devletinin felaket yılları başlamış oluyordu. Padişah IV. Mehmed bozgunu haber alınca bir hatt-ı şerif ile kapıcılar kâhyasını Belgrad'a göndererek Merzifonlu Kara Mustafa Paşa için idam emrini verdi (Türkal, 2012: 913-915).⁶

⁵ "...Napolyon nasıl Fransa'yı mahvetmişse, Osmanlı'yı da Merzifonlu Mustafa Paşa mahvetmiştir; düşüncesiz, mağrur bir adamdı. Hâlbuki bizde hala korunur. Tarihçi olarak Merzifonlu'nun büyük hata yaptığını yazdım; nitekim Budin beylerbeyi onu uyarılmıştı. Merzifonlu'nun Avrupa ordularının silah gücü hakkında bir fikri yoktu..." "...Almanya Avusturya iyi hazırlık yapmıştı, Merzifonlu yüz binlerce insanı oraya götürse gene kazanamazdı, çünkü Almanya o zaman askeri bakımdan çok güçlüydü. Onu kestiremedi. Budin beylerbeyi hudutta olduğu için biliyordu o şartları, Viyana'ya gitmeyin, dedi ama dinlemedi" (Çaykara, 2019: 118-119).

"Avusturya topçuları, sadrazamın emrindeki topçulardan daha iyi idi ve daha Ağustos ayının başlarında Türk karargâhında büyük kayıplara neden olmuşlardı" (Jorga, 2009: II/148-149). Bila istisna, Prof. Dr. Nevzat Tarhan Viyana açık hava müzesinde gördüklerini şöyle anlatıyor: "Askeri bir müze olan Arsenal Müzesi'nde Paşa'nın kuşatmadaki çadırı ve silahları aynı şekilde duruyor. Savaşta topladıkları Osmanlı silahlarını ve kendi silahlarını da sergiliyorlar. Viyana askeri birliklerinin silahları o kadar eski ki, Osmanlı'nın silahları çok daha gelişmiş görünüyor" (Tarhan, 2019: 4-7).

Bu konuda aşırı ilginç olan iki büyük tarih dehasının Almanya ordusunun silah-top gücünü üstün görürken, Nevzat Tarhan hoca Arsenal açık hava savaş müzesindeki askeri teçhizatı gördüğünü ve sergilenen silahlarda Viyana askeri silahlarının Osmanlı silahlarından çok daha eski ve gelişmemiş olduğunu ifade etmektedir.

⁶ Budin Valisi Arnavut Koca İbrahim Paşa, Merzifonlu'yu sevmemesine rağmen idam edilmeden önceki sözleri: "Padişahımıza söyle, telafi-i ma-fat edecek (kaybımızı telafi edecek) ancak budur (Mustafa Paşa'dır) azl etmesin!" olmuştur (Öztuna, 1978: 123).

1. Sadrazam Kara Mustafa Paşa ve II. Viyana Kuşatması

Aslen Türk olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1634'te Merzifon'a bağlı Marınca köyünde dünyaya gelmiştir. Erken yaşlarda ailesini kaybeden Kara Mustafa Paşa, dönemin meşhur vezirlerinden Köprülü Mehmed Paşa tarafından evlatlık olarak alınıp yetiştirilmiştir. Aynı zamanda Köprülülere damat olan Paşa, "Köprülü"⁷ ailesinin de bir ferdi olarak bilinmektedir (Özcan, 1977: 207-208). Selefi ve üvey kardeşi olan dönemin sadrazamı Fazıl Ahmed Paşa ile birlikte büyümüşlerdir. Köprülü Mehmed Paşa'nın telhisçisi olarak başladığı devlet görevinde sırasıyla mîrâhûr-ı sânilik, Silistre beylerbeyliği, Diyarbakır beylerbeyliği, kaptan-ı deryalık, İstanbul kaymakamlığı yapmıştır (Aktepe, 1979: 733-736). Kara Mustafa Paşa komutan olarak da oldukça parlak bir kişiliğe sahiptir. 1672'de Jan Sobieski'yi yenilgiye uğratarak Kamenet Podolski kalesini almış, iki yıl sonra da Lehistan'a ait Human'ı (Uman) ele geçirmiştir. Tüm vazifelerini o kadar başarıyla ifa etmiş ki Sultan IV. Mehmed kendisini Fazıl Ahmed Paşa'nın vefatı ile sadrazamlık makamına uygun görmüştür (Turan, 2011: 398-399).

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, 1676-1683 yılları arasında padişah IV. Mehmed'e yedi yıl sadrazamlık yapmış ve kendisi II. Viyana Kuşatması ile özdeşleşmiştir. Kara Mustafa Paşa, sadrazamlığının daha altıncı yılında Avusturya (Nemçe) üzerine bir sefer hayaline kapılmış ve bu fikrine padişahı da ikna edebilmek için farklı entrikalar ile meşgul olmuştur (Uzunçarşılı, 2011: 461-473). Kara Mustafa Paşa tasavvur ettiği seferin meşruiyetini kazanabilmek adına Valide Turhan Sultan'ı, Yeniçerileri ve serhat beylerini, Sultan'ı ikna etmek için harekete geçirmiştir. Sadrazam bu azim ve kararlılığı ile Macarların durumunu da gerekçe göstererek Padişah'a seferi kabul ettirmiştir (Çolak - Aydar, 2020: 1052).

2. Vekâyi-i Viyana'ya Göre; II. Viyana Kuşatmasında Sadrazam Kara Mustafa Paşa

Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve uğrunda canından olduğu Viyana seferi hakkında geniş bilgiler edinebilmemiz döneme şahitlik eden müelliflerin eserlerine de bağlı olduğundan çağdaş kroniklerin incelenmesi yapılmıştır. Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın çağdaşı olan kroniklerden biri de Vekâyi-i Viyana adlı eserdir. İncelemesi yapılan diğer çağdaş kronikler ile ortak bir

⁷ Köprülü Ailesi 17. yüzyılda saltanata önemli vezir ve sadrazamlar yetiştirmiş bir ailedir.

değerlendirme yapılarak Kara Mustafa Paşa hakkında yeni bilgilerin edinilmesi için bu eser incelenmiştir. Bahsi geçen kroniğin tarih literatürüne tanıtılması açısından böyle bir çalışma ortaya konulmuştur.⁸

Eserde Kara Mustafa Paşa'nın sadrazamlığa geçiş tarihinden bahsederken "sene-yi mezbûrda" denmektedir ve "sene-yi mezbûr" dediği yıl 1085 yılıdır ki bu 1674-75'e tekabül eder. Müellifin burada bir tarih hatası yaptığı görülmektedir.⁹

Fîmâ ba'd, bin seksen beş senesinde bizzat yine Pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri Kubrak vilâyetine sefer idüb bir kaç kal'aların emân ile feth eyleyüp hedm olundu ve müşriklerin dahî emânlarını kabul itmeyup cümlesi esîr olundu. Ve sene-yi mezbûrda Vezîr-i a'zam Köprülizâde Ahmed Paşa vefat idüb yerine Kara Mustafa Paşa Vezîr-i a'zam nasb olundu (Vekâyi-i Viyana vr. 5a-5b sr. 1-3).

Avusturya ile Vasvar Barış Andlaşması'nın bozulup Budin Beylerbeyi Koca İbrahim Paşa'nın seraskerliğinde Orta-Macar memleketi üzerine sefere çıkılmasından bahseder;

...bin yetmiş beş senesinde Nemçe keferesiyle âkd olan sulhun tamam olmasına iki sene kalmış iken Pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri, Vezîr-i a'zam olan Kara Mustafa Paşa'nın re'y ile sulh içinde naks-i âhd idüb bin doksan üç senesinde Budûn muhafızı olan İbrahim Paşa'yı serasker nasb idüb Rum-eli 'askerleri Nemçe kralının zîr destinde olan Orta-Macar memleketi üzerine ta'yîn eylediler (Vekâyi-i Viyana vr. 7b-8a sr. 4-9).

Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın sefer için Padişah IV. Mehmed'i ikna etme uğraşlarından ve bozulan barış sonrası savaş hazırlıklarının başlamasından bahseder;

Fîmâ ba'd, bin doksan dört senesinde Nemçe kralı tarafından Pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerine elçi ve nâme gelüp mukaddemâ bin yetmiş beş senesinde âkd olan sulh, zikr olan senede tamam olmağın Kral-ı bed-fi'âl tekrar sulh olmağa talib-i feragıb olmuşdı. Ve ol minvâl üzre ârzlar ve mâhzârları

⁸ Vekâyi-i Viyana adlı eserin tamamının incelenebilmesi için bk. Ateş, Şuayp, 17.Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Anonim Bir Tarihçe "Vekâyi-i Viyana" (1075-1099 / 1664-1688) Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat 2015.

⁹ Metnin öncesinde 1083-1084 seneleri zikredilir ve 1085 senesi akabinde *sene-yi mezbûrda* ifadesi geçer sonrasında ise 1089 seneden bahseder. Müellif 1087 senesi ifadesini kullanmamış Merzifonlunun sadrazamlığı için *sene-yi mezbûrda* ifadesini kullanarak 1085 senesini kastetmiştir.

yazup Âsitâne-i devlete irsâl eylediler. Gelüp dâhil oldukda Vezîr-i a'zam (Kara Mustafa Paşa) nice hılâf sözler dahî katup Pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerine telhîs eyledi. Pâdişâh-ı rûy-i zemin Hâlid-allah-e hâlekna ilâ yeomiddin dahî gerçek zannedüp ne bir 'asker cem'ine fermânlar perakende olsun deyü emreyledi. Vezîr-i a'zamin dahî mâksûdi hâsıl olûb 'asker cem'ine ve sefer tedarikine meşgûl oldı. Ve sulh için gelen elçileri gerüye göndermeyüp hapseylediler (Vekâyi-i Viyana vr. 9a-9b sr. 3-11).

Veziriazam Kara Mustafa Paşa'nın sefer öncesi gördüğü garip bir rüyadan bahseder;

Vezîr-i a'zam dahî ol esnada vâkı'asında görmüş idiği ayağına pek çizmeler giyüp ve yer mahalde yürüyüp gider ve şatosundan yedi başlu ejderha zühûr ider. Ve üzerine hücum idüb sokmak mûrad ider. Ve bu yilandan biraz kurutur, âkîbet-i yılan fırsand bulup bir yerini sokar ucundan, uyandığında şehr-i İslâmbol da meşhur-i afak olan Muâ'bbir Hasan Efendi Hazretlerini da'vet idüb bu vakâyı beyân eyledi. Ve Hasan Efendi dahî bu vakâ tâbi'rinde cevâb ider ki; "Ayağına giydiğin ol yeni çizmeler sefer-i 'azîmet itmeğe delildir ve üzerine hücum iden ol yedi başlu yılan Nemçe kralıdır ki Nûş-i revanî âdilîn tâcı anda olmağla, yedi krallar ana itaât iderler. İş bu seferin 'âzametinden feragât eyle, yoksa nedâmet çekmek mûkarrerdir"¹⁰ deyü cevâb eylediğinde, Vezîr-i a'zam, Hasan Efendi hazretlerine gazap idüb habs eyledi. Ve ondan sonra müşâvere için Budûn serhaddinden bir kaç müsin ihtiyar ve Alaman düşman ahvâlinden haberdar kimesneleri da'vet idüb müşâvere oldukda Alaman seferi naib olduğun âgah eylediler ve ol seferden onlar dahî Vezîr-i a'zamu men' eylediler. Sözlerine âmel itmeyüp nice bed 'itâblar ile baştan red eyledi ve bir kimesnenin reyî kabul etmeyüp elbette diyâr-ı Alaman'a sefer iderim deyü ol 'itâb müyesser oldı. Hatta Kral-ı bed-fi'âl tarafından sulh için gelen elçiler şer'at-ı mûtâhhîrîne müraca'[t] idüb imân-ı din-i kâvım üzerine sefer itmek ca'iz olmadığın ol asırda müfti-ül enâm olan Ali Efendi hazretlerinden fetvâ idüb ol fühüv ile da'vâ-i şer' eylediler. Vezîr-i a'zamin şer'a inkiyâdı olmayup ol fühüveya [fetvaya] âmel eylemedi. Ve Pâdişâh

¹⁰ Bu olay Silahdâr Tarihinde benzer bir şekilde anlatılmaktadır. "Hattâ ol vakitte vezîr-i a'zam rû'yasında görür ki, ayağına yeni çizme giyüp giderken karşusundan yedi başlu bir ejder zâhir olur ve üzerine yürüyüp sokar ve irtesi Mu'abbir Hasan Efendi'ye ta'bir itdirür. "Giydüğün çizme azîmet-i sefere delildir. Ol ejder Nemçe çasarıdır ki Nuşirevan tâcı anda olduğundan yedi kral emrine râmdır. Size bu seferden ferâgat hayırludur ve illâ nedâmeti mukarrerdir" deyü cevâb virir" (Türkal, 2012: 785).

hazretleri 'asker-i İslâm ile mâ'an Belgrad'a varınca gidup anda kalmak murâd eyledi (Vekâyi-i Viyana vr. 10ab-10b-11a sr. 3-13).

Bariş için gelen elçilerin aksi fetva almalarına rağmen esir edilmelerinden ve sefer için İstanbul'dan yola revan olunan Osmanlı ordusuyla padişah otağundan bahseder;

Hatta Kral-ı bed-fi'âl tarafından sülh için gelen elçiler şerâ'it-i mûtâhîrîne müraca' [t] idüp imân-ı din-i kâom üzerine sefer itmek ca'iz olmadığı ol asırda müfti-ül inâm olan Ali Efendi hazretlerinden fetva idüp ol fetva ile d'âvâ-i şer eylediler. Vezîr-i â'zamin şer'iate inkiyâdı olmayup ol fihüveya [fetvaya] âmel eylemedi (Vekâyi-i Viyana vr. 10b-11a sr. 14-15,1-3).

...ve seferin vakt-i zamanı geldikde Pâdişâh-ı zâdu-hâh hazretlerinin otağ-ı hümayûnun İslâmbol şehrinden taşra çıkarup Çırpuci Çayırı demekle ma'ruf olan mahalle götürdüler. Vezîr-i a'zamin vesa'ir vükale-i devletin ve sefere me'mur olan 'asker-i İslâm'ın dahî çadırları mahal-i mezbûrda görüldü (Vekâyi-i Viyana vr. 11a sr. 4-9).

Sefer için Diyarbakır'dan Edirne'ye gelip orduya dâhil olacak olan Diyarbakır beylerbeyi Kara Mehmed Paşa'nın askeri birliğinin yol güzergâhındaki halka zulmünden, tecavüzlerden vs bahseder;

...ol sefere 'azîmet olundukta memâlike-i mâhrûsede olan ümmet-i Muhammed'e ve reâ'ya fırkasına bir mertebe zulm ve te'âddi eylediler ki, emmâ' nâs el kaldurup bed-dua' itmekten hali değiller idi. Ve Nemçe diyarların halkı ol esnada zulm ve te'âddiden perakende ve perişan olmuşlar idi. Ol vakitte sefere 'azîmet iden vüzerâ ve mîrimîrânlar vesa'ir ehl-i menâsib olan kimesne müte'ârrif oldukları ve murûr u ûbur eyledikleri yerde envâ-i zulm ve te'âddiler idüb ol sefere fukaranın beddu'âlarıyla gitmişler idi. Hatta Diyarbekir Beğlerbeğisi olan Kara Mehmed Paşa ol sefere hareket ettiğinde eyâlet-i mezbûrda bir mertebe zulm ve te'âddi eylemiş idi ki, el-'îyâzen billâh ehl-i şirk olanlar ol mertebe zulm itmeğe irtikâb itmezler idi. Öyle nakl olundu ki pâdişâh-ı müşârün-ileyhin tevâbi'aları eyâlet-i mezbûrda yüz elli bâkire kızın bekâretlerin 'izâle eylemişlerdir.¹¹ Pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri ol sefere hareket itmek üzere iken zikr olan Diyarbekir eyâletinden üç dört yüz mikdârı âdem gelüp kanlu çarşaflarıyla divân-ı hümayûna çıkup Kara Mehmed Paşa'nın tevâbi'aları tarafından kendülerine sâdır olan 'ukûbeti 'ârz idüb feryad-ı figânlar eylediler. Da'vâları mesmû' olmayup divan-ı hümayûndan redd olundular. Sâ'ir vükelâ-i devlet dahî te'âddileri buna göre kıyas oluna (Vekâyi-i Viyana vr. 11b-12a-12b sr. 4-9-11).

¹¹ Bu olay *Zeyl-i Fezleke'* de de bahsedilmiş ve iğfal edilen bakir kız sayısı elli kişi daha fazla verilmiştir (Türkal, 2012: 805-806).

Sefer yolu üzerinde birliklerin dağılımından bahseder;

Biz geldik bu tarafda Vezîr-i a'zam, 'asker-i İslâm ile Ösek nâm-ı mahalle gelüp dâhil olduklarında Uyvâr Kal'ası tarafından kuryâncılar gelüp düşman-ı bî-dîn Uyvâr Kal'asın muhâsara itti deyü haber virdiler. Vezîr-i a'zam dahî Budûn Beğlerbeğisi olan İbrahim Paşa'yı serasker nasb idüb, Bosna ve Temaşvar ve Eğri ve Silistre Beğlerbeğleriyle Uyvâr imdâdına irsâl eyledi. İbrahim Paşa dahî imdâda varmak üzre olduğun kâfirler istimâ' eyledikde Uyvâr Kal'asın muhâsara itmekten ferâgat idüb firâr eylediler. İbrahim Paşa, Uyvâr'a varmağa muhtâc olmayup Usturgon nâm-ı mahalde 'avdet eyledi. Vesâ'ir 'asker-i İslâm ile İstoni Belgrad yolunda mülâki oldular. Biz geldik bu tarafda Vezîr-i a'zam, 'asker-i İslâm ile Ösök'den kalkup yedinci günde İstoni Belgrad'a dâhil oldular. Ve İstoni Belgrad'[da] üç gün meks idüb andan Yanık Kal'asın doğru revân oldular (Vekâyi-i Viyana vr. 12b-13a sr. 4-12).

Yanikkale üzerine hareket durumunda olan Osmanlı ordusunun sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın kararı ile Viyana (Peç) üzerine yönlendirmesinden bahseder;

...ol mahalden Vezîr-i a'zam Peç üzerine varmağa kasd itmekle müşâvere murâd idüb 'asker-i İslâm'da mevcûd olan vüzerâ ve mîrimîrânları vesâ'ir umûr-i dinden olan kimesneleri müşâvereye dâvet eyledi. Ve Peç üzerine varmağa murâd eylediğın cem'iyetinde olan halka ağâh eyledi ki Yanık Kal'asın gerüde koyup Peç üzerine varmak zarûretinden nâşi vaz' ve hareket olmağla ol müşâverede mevcûd olan vükelâ-yı devlet vesâirlerin men' idüb Yanık Kal'asın muhâsara itmeği ma'kul gördüler. Ve mukaddimen merhûm Sultan Süleyman Han hazretleri dokuz yüz otuz altı senesinde Peç üzerine varup ve bunca eyyâm-ı muhâsara idüb âkîbet-i hâib hasır 'avdet eylediğın müzâkere eylediler. Ve bu defa dahî "nedâmet birle 'avdet olunmak mükarrerdür" deyü cevâb eylediler. Vezîr-i a'zam vükelây-ı devletine men' ettiklerinden bi-huzûr olüb bâ'de'l-yeom muâ'raza idenlerin dilin mikraz ile kat' iderum dedi. Vezîr-i a'zamın ol cevâbından sonra bir kimesne men' itmeğe kâdir olmayup ferâgat eylediler (Vekâyi-i Viyana vr. 15a-15b sr. 4-11).

Kara Mustafa Paşa'nın Viyana üzerine yönelmesindeki amacının şehri alıp kral hazinelerini elde etmek olduğundan bahseder;

Peç'e gitmeden maksûdi ol idi ki Peç Kal'ası ve Nemçe kralının tahtını alup ve Nemçe kralı cemî'an millet-i nesâranın ülusu olmağla hazinelerinin dahî nihayeti yokdur deyü kal'a-i mezbûri alup kralın hazinelerin zabt iderim deyü ol tamâhla Vezîr-i a'zam, Peç üzerine va[r]mağa heves itmiş idi. Ve Yanık

Kal'ası altından kalkup Peç üzerine 'azimet eylediler (Vekâyi-i Viyana vr. 15b 5-10).

Avusturya kralının Osmanlı ordusunun Viyana üzerine geldiğini duyunca şehirden kaçmasından ve Osmanlı ordusunun Viyana önlerine ulaşmasından bahseder;

Bu tarafta Kral-ı bed-fi'âl, 'asker-i İslâm'ın Peç üzerine gelmek üzere oldukların istima' eyledikde 'asker-i İslâm dâhil olmazdan bir iki gün mukaddem o tarihiyle çıkup firâr eyledi. 'Asker-i İslâm Temmuz'un dördüncü günü Peç'e gelüp dâhil oldular. Ve ol gece metrise girüp ceng-ü cidâle şurû' eylediler (Vekâyi-i Viyana vr. 16b 2-7).

Viyana'ya giren Osmanlı askerinin şehri terk eden halkın mahzenlerine girip şaraplarını gasp edip askerın günlerce sarhoş kaldığından bahseder;

Peç altına gelüp dâhil olduklarında Peç varoşundan dahî kıyasa gelmez gânimete na'ıl oldular. Melâ'in-i müşrikîn, 'asker-i İslâm'ın geleceklerinden gâfil olmağla eşyaların varoştan kaleye taşımağa vakit olmamış idi. Eşyalarının ekseri taşrada kalmış idi hatta kapıcılar ile evlerden ve mâhzenlerde kalan hamr dahî kıyasa gelmezdi. 'Asker-i İslâm hamrın ol mertebe-i kesrette göreceğ niçesi hamr içmeğe müsteveli oldular. Ve darü'l-harbde ve dahî câ'iz değil iken ellerinde olan esirlerin sarhoş oldukları halde nefret idüb bed- fi'âl -i şenia'dan gerek mest olanlar ve gerek ayık olanlar hali değiller idi. Bâ-husûs, Peç Kal'ası'nın muhâsara olması Ramâzan-ı şerife müsâdif gelmiş idi. Allah'tan hafif itmeyüp Ramâzan-ı şerifde bed-fi'âl-i kabîh iderlerdi. Cenâb-ı Rabbi'l-Âlemin'in kâhrına mazhâr olmak külli müşâhade olunurdu (Vekâyi-i Viyana vr. 17a-17b sr. 5-13).¹²

Sarhoş halde olan Osmanlı devlet adamlarının ellerindeki elçileri salarak Osmanlı ordusundaki vahim durumu düşmanın öğrenmesinden ve bunun nasıl büyük bir hata olduğundan bahseder;

Kral-ı bed-fi'âl tarafından sulh için Pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerine gelen elçileri ol sefere bile getürmüş idi. Ve Peç Kal'ası muhâsara olmak üzere iken elçileri bazı ğurûr sözler ile salıverdiler. Elçiler dahî kâfir 'askeri cem'iyette oldukları yere varup 'asker-i İslâm metriste za'âf üzere oldukların bildirdiler. Kâfirler dahî 'asker-i İslâm'ın âhvâline muttâlî' olduklarında müşâvere idüb

¹² Olay Zeyl-i Fezleke'de daha kerih durumlar ile anlatılmaktadır. "Vakt-i muhâsara mübârek aylara ya'nî ki mâh-ı reşene müsâdif düşmekle, Allâh'dan korkmayup, şebân- rûz zina ve livâta ve şûrb-i hamr ile mest-i müdâm olmağla, bu nî'met-i celilenin şükrün bilmeyüp, kahr-ı ilâhî'ye uğradılar" (Türkal, 2012: 884).

'asker-i İslâm üzere varmağa ittifâk eylediler. Ol vakit elçileri salıvermek akîlâne tedbir değil idi (Vekâyi-i Viyana vr. 18a sr. 4-9).

Kara Mustafa Paşa'nın, Kırım Hanı'nın oğlu Alp Giray'ı beş bin Tatar ile Tuna nehri boyuna gözlemci ve koruyucu birlik olarak yerleştirmesinden bahseder;

Vezîr-i a'zam istima' eyledikde beş bin kadar Tatar ta'yîn idüb Hüseyin Paşa'nın yanına irsâl eyledi. Ve Nehr-i Tuna'nın karşı yakasından Peç mukabelesine gelüp ve ol mahalde Nehr-i mezbûra girüp Peç altında sa'ir 'asker-i İslâm ile mülâki olasin deyü tembîh eyledi (Vekâyi-i Viyana vr. 18b sr. 2-6).

Hüseyin Paşa'nın Sadrazam Kara Mustafa Paşa'dan çekindiği için üzerine gelen büyük bir düşman ordusuna karşı koyup geri çekilmemekle hem birliği hem de kendinin bu çarpışmada Tuna nehrine kapılarak öldüklerinden bahseder;

Hüseyin Paşa dahî kâfir 'askeri tarafına birkaç âdem gönderüp kâfir 'askerin tecessüs ittirdi. Ol tecessüse varan âdemler gelüp düşman-ı bi-dinin kesrette ve ekseri piyâde oldukların haber verdiler. Ve ol mubâlâğa düşman ile muhârebeye iktidârımız yokdur deyü 'avdet itmeye ibrâm eylediler. Emmâ Hüseyin Paşa, kâfirler ile muhârebe itmedikçe Vezîr-i a'zamdân 'avdet itmeye ifrâz itmekle nâçar olub ol kalîl 'asker ile ol mubâlâğa düşman üzerine varup mukâbil oldı. Zikr ittiğimiz minvâl üzre Melâ'in-i hâsirîn bir dağa arka virmekle 'asker-i İslâm'a hucum eylediklerin asla yerlerinde durmayup 'asker-i İslâm üzerine top ve tûfeng havâle eylediler. 'Asker-i İslâm dahî top ve tûfeng harbine tahâmmül idemeyüp 'avdet eylediler. Ve mahall-i ma'rekede iki şikk olub 'askerin nusfi Nehr-i Tuna tarafına firâr eylediler. Ve nusfi dahî ol mahalle geldükleri yol ile gerüye firâr eylediler. Tuna tarafına firâr idenler Nehr-i Tuna'ya uğrayup gark oldılar. Hüseyin Paşa dahî gark oldı (Vekâyi-i Viyana vr. 19a-19b sr. 4-14).

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Viyana kuşatmasını uzatma sebebinden bahseder;

...ve iş bu inhizâm vâki' olduktan sonra Vezîr-i a'zam Peç Kal'asının cengine ikdâm idüb her taraftan kal'a divarları altına lağımlar olsun deyü emr eyledi. Andan mukaddem kal'a-i mezbûri te'ennî ile dögüp bir güne mukaddem fethine cehd olunmamış idi. Vezîr-i a'zam kal'a-i mezbûrun fethine cehd itmemeğe sebep bu idi. Kim ikdâm olursa 'asker-i İslâm yürüyüş ile alup içinde olan emvâl ve erzakı ve kral-ı bed fi'âlin hazinelerini yağma iderler deyü iş bu mulâhaza ile fethine ikdam itmeyüp emân ile almağa cehd iderler idi. Emân ile

alındıkda müşriklerin salüverüp kal'ada olan hazineleri yalnız ben zapt iderim deyü Vezîr-i a'zamın tâsâvvuri ol idi (Vekâyi-i Viyana vr. 19b-20a sr. 5-11).

Uzayan kuşatmanın iki ayı aştığından ve askerinin zor duruma düştüğünden bahseder;

Vezîr-i a'zam piyade olan 'asker-i İslâm'ı metrislerde alıkoyup süvâri olan 'asker-i İslâm ile bir mikdar piyâde sekban ile kâfir 'askerine karşı vardılar. Emmâ 'asker-i İslâm'ın atları açlıktan helâk olmağla 'askerinin nisfî yayan kalmışlar idi. Ve kalan atlar dahî zebûn olub yürümeye mecalleri yok idi. Ve 'asker-i İslâm altmış gün metris çeküp kendüleri bi-tâkat olmuşlar idi (Vekâyi-i Viyana vr. 20b 6-9).

Kırım hanı Murad Giray'ın sadrazam ile münakaşasından ve Tuna nehrinde Tatarların ihanetinden bahseder;

Muhârebeden bir gün mukaddem vezîr-i a'zam, Tatar Han'a adam gönderüp melâ'in-i hâsirîn ile muhârebe ideceklerini ifade ve 'asker-i Tatar ile gelüp yetişesün deyü dâ'vet itmiş idi. Emmâ melâ'in-i hâsirîn, 'asker-i İslâm üzerine gelmek üzere oldukları şayi' oldukda Tatar Han kâfir 'askeri tarafına Tatarlar gönderüp ve kâfirden deliller aldurup melâ'in-i hâsirîn mutlak 'asker-i İslâm kasdıyla gelmek üzere oldukları delillerden haber oldukda ol delilleri mirzâlar ile Vezîr-i a'zama gönderüp, melâ'in-i hâsirîn'in kasdını âna anlatmış idi. Vezîr-i a'zam dahî delilleri söyledik de sözlerine amel itmeyüp Tatar Han niçün bana yalan deliller gönderüp 'asker-i İslâm'a ihtilal virür deyü diller ile varan mirzâlara nice bed 'itâblar itmiş idi. Bed ecelden Tatar Han, Vezîr-i a'zama hâtırmânde olmağla 'asker-i Tatar ile muhârebeye varmadı (Vekâyi-i Viyana vr. 20b-21a sr. 7-14).¹³

¹³ Tatar Hanı Murad Giray'ın ihanetini Silahdâr Ağa şu şekilde anlatılmaktadır. " ...Ve mukaddemâ Han hazretleri ibtidâ-yı muhâsaradan berü Tatar askeriyle Beç'den altı sâ'at yukarı ve nehr-i Tuna üzere taş İskender köprüsi muhâfazasına me'mûr idi. Nemçe ve Leh askeri köprübaşına geldükde geçirtmeğe kâdir iken mâni' olmayup fevc fevc cümlesi geçüp, asâkir-i İslâm üzerine yürüdiler ve ol gün kendüsi köprüye nâzır bir mürtefî mahalde kamçı elinde tâziyânesiyle kabzasın avucuna sıkmış ve elini böğrüne koymuş at üzere durup küffârın geçdüğün seyr iderdi. İmâmı yanına varup "Han'ım şu bölük bölük geçen kâfiri kırdırsanız artık girüsi münkatı' olmaz mıydı?" didikde, "Behey efendi sen bu Osmanlı'nun bize itdüğü cevri bilmezsin. Ancak bizi bir hâle kodular ki, yanlarında Eflak ve Boğdan keferesi kadar rağbetimiz kalmadı. Bu düşmenin cem'iyet ve hareketin kaç def'adır yazup bildirdim. Düşmen çok, mukâvemet mümkün değil askeri ve topları metrisden çıkar iktizâ ider ise, saf cengi idelim ve illâ selâmet birle girü gidelim" didim, inâdından dönmeyüp söz geçüremedim. Hezâr güne yazduğı itâb-âmiz cevâblar ile gönderdüğü mektûblarında kokmuş bârgîr eti yediğimize varınca yazmış. İnşâ'allâhu ta'âlâ bu düşmenin def'i yanımda lâ-şey idi ve bilürdüm ki, dñimize de düşmez ihânetdir. Lâkin gayret beni komadı anlar da görşünler kendülerin kaç akçalık âdem imiş, Tatar kadrin bilsünler" deyüp, atn depti (Türkal, 2012: 875).

Haçlı birliklerinin Osmanlı ordusunu geri püskürtmesinden bahseder;

Zikr ittiğimiz minvâl üzre melâ'in-i hâsirîn, 'asker-i İslâm'ı ayak ayak sızdırıp çadırların olduğu mahalle geldiklerinde atâ oğûla ve oğûl atâya bakmayup kaçmağa yüz tutdular. Vezîr-i a'zam bir mikdar tevakkuf itmekle kâfirler sancağ-ı şerîfe kasd itmişler. Vezîr-i a'zamin nedimleri sancağ-ı şerîfi kapup 'asker-i İslâm tevaccüh ittikleri tarafa tevaccüh eylediler. Kâfirler 'asker-i İslâm'ı kırmağa mukâyyed olmayup ol mahalde iki şık olûb nısfî metrislere doğru varup metriste bulunan 'asker-i İslâm'ı tarumar idüb, kimin esîr ve kimin kat' eylediler. Ve iki yüzden mütecâviz toplar alunup zapt eylediler. Ve kâfirlerin nısf-ı 'askeri cümle bârutgâhı ve hâzine-i âmmeyi zapt eylediler (Vekâyi-i Viyana vr. 21b-22a sr. 8-13).

Kara Mustafa Paşa'nın muhasarayı kaldırarak ancak canlarını kurtarıp geri çekilebildiklerinden bahseder,

El-'iyâzen billah Te'âlâ müsibet-i kübrâ vâki' olduki Âl-i Osman zûhûrundan beri ve bir seferde bu denlü hezimet olmak vâki' olmuş değil idi. Ol asırda vükâlâ-yı devletin vesâ'atları kemalde olmağla ol sefere envâ'î iktâmı ile varmışlar idi. Münhezim olduklarında bunca nûkûd mâllar küberâ[ya] mahsûs olan eşyalar bârgâhlarda kalup kâfirler zapt eylediler. Sâ'ir 'asker-i İslâm'ın kalan eşyaları beyân olunmak mümkinâttan değildir. Yalnız hâzine-i âmme 'ümumen kalup bir kubbesin çıkarmağa kâdir olmadılar (Vekâyi-i Viyana vr. 21b sr. 2-7).

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın Budin beylerbeyi İbrahim Paşa'yı ihanetinden dolayı katlettiğinden bahseder;

Yanık Kal'ası altına gelüp dâhil olduklarında bu inhizâma sebep olan İbrahim Paşa'dır deyü ol mahalde Vezîr-i a'zam paşa müşârün-ileyhi katl eyledi. Ve Budûn mansubın Kara Mehmed Paşa'ya tevcih eyledi (Vekâyi-i Viyana vr. 22b sr. 2-4).

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın yaptığı hatadan dolayı ölümüne sebep olduğu bahadırlardan bahseder;

Peç'den 'avdet olundukda Vezîr-i a'zam kal'a-i mezbûrun müşriklerini ihraç itmek için İstoni Belgrad âhâlilerinden kırk âdem mikdârı irsâl eyledi. Kâfirler dahî muhalefet itmeziz deyü varân âdemleri hile ile kal'aya koydılar. Ve kal'a kapuların bağlayup cümlesin katl eylediler. Münhezim olûb firâr eyledikleri

halde kal'a talebi için kâfir kal'aların adam göndermek hakkından nâşi refi' hareket idi. Lâkin Vezîr-i a'zam kendi re'yi olmağla men' mümkün olmadı. Hatta katl olan kimesneler İstoni Belgrad Kal'asının 'âyânundan ve bahâdırılık ile meşhur olan re'islerinden idi (Vekâyi-i Viyana vr. 24b sr. 5-12).

Padişah Sultan IV. Mehmed'in Viyana yenilgisinden dolayı Kara Mustafa Paşa'yı siyaseten katlettirmesinden bahseder;

Fîmâ ba'd, ol vakit ki Padişah-ı âlempenâh hazretleri 'asker-i İslâm'ın Peç altında münhezim oldukların istima' eylediklerinde Belgrad'dan Edirne tarafına rihlet itmişler idi. Vezîr-i a'zam dahî Belgrad'a gelüp dâhil olduklarında Pâdişâh-ı âlempenâh hazretleri tarafından katline fermân sâdır olûb Belgrad'da katl olundu.¹⁴ Ve Reîsü'l Küttab'ı kayd u bend ile Âsitâne-i devlete ihzâr edüp salb olundu. Ve katl olan Vezîr-i a'zamin sâbıkan kethüdası olan Kara İbrahim Paşa vezîr nasb olundu. Ve yeniçeri ağası olan Mustafa Paşa serasker nasb olundu. Ve ol kışın Mustafa Paşa 'asker-i İslâm ile Belgrad'da ve etrafında olan kasabalarda kışlâdular. Zikr olunan âhvaller bin doksan dört senesinde vâki' oldı (Vekâyi-i Viyana vr. 26b-27a sr. 3-9).

Sonuç

Osmanlı tarihinin dönüm noktalarından başlıca biri olan II. Viyana Seferi (1683) ve bu seferi komuta eden Sadrazam Kara Mustafa Paşa'yı tenkitli bir yaklaşımı olan farklı bir kaynaktan sunan *Vekâyi-i Viyana* adlı kronik çağdaş diğer kronikler gibi büyük bir öneme sahiptir. Çorum İl Halk Kütüphanesi yazmalar katalogunda bulunan bu kronik *Sefer-i Kandiya* şeklinde yanlış bir isimle tasnif edilmiştir. Bu hatalı durum düzeltilip eser içeriğinin Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın serasker olarak çıktığı II. Viyana Seferi olduğu anlaşılmıştır. Daha önce tez çalışmamızın konusunu teşkil eden eser bu çalışmada da ana kaynak olarak kullanılmıştır.

Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın sefer öncesi tutumu ve sefer süresindeki rolünü, Osmanlı askerinin ve paşaların sefer süresinde ki genel durumlarından bahseden eserin kısa bir hülasası olarak bu çalışmaya yer verildi. Özellikle, eser müellifi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Viyana seferinde ki tutumunu kendi gözlemlerine dayanarak sunması, eseri çağdaş diğer kroniklerden

¹⁴ Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın idamını dönemin çağdaş kronikleri içerisinde en ayrıntılı anlatan kaynak Vekayi-i Beç adlı kroniktir. Eserde Paşa'nın idam edildiği 25 Aralık'a kadar olan hadiseler gün be gün anlatmıştır. Detaylı bilgi için bkz.: Yılmaz, M. (2006). *Vekayi Beç*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

ayırmaktadır. Bu çalışma Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Avusturya seferi öncesi hazırlıklarını ve II. Viyana seferi süresinde Paşa'nın genel durumuna değinmektedir. Çalışmanın son kısmında kronikte yer alan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ve II. Viyana Seferi ile alakalı bilgiler aynen verilmiştir.

Kaynakça

Aktepe, M. (1979). "Mustafa Paşa, Merzifonlu, Kara", *İslam Ansiklopedisi* (Cilt 8). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Arık, S. (2004). *Polonya Kralı III. Jan Sobieski ve Hükümdarlığında Osmanlı Lehistan İlişkileri (1674-1696)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ateş, Ş. (2015). *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Anonim Bir Tarihçe "Vekâyi-i Viyana" (1075-1099/1664-1688)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Osman Paşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Tokat.

Çaykara, E. (2019). *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalçık Kitabı*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Çolak, İ. (2008). *Bitmeyen Hesaplaşma Hilal ile Haçın Bin Yıllık Mücadelesi*. İstanbul: Nesil Yayınları.

Çolak, S. ve Ayder, M. (2020), "Savaş ve Propaganda: 1683 Viyana Kuşatması Üzerine Bir Değerlendirme". *Bellekten*, 84 (301), 1045- 1096.

Danişmend, İ. H. (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi III*. İstanbul: Türkiye Yayınları.

Derin, F. Ç. (2008). *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi-nâme Osmanlı Tarihi (1648-1682)*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.

Erdoğan, M. K. (2001) *II. Viyana Kuşatması*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

Gürcan, F. (2008). *Avrupa'daki Askeri Gelişmeler ve İkinci Viyana Kuşatması*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

İbn Haldun, (1994) *"Mukaddime"*. (Çev.: Zakir Kadiri Ugan). İstanbul: M.E.B. Yayınları Şark Klasikleri.

İnalçık, H. (2015). *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İnalçık, H. (2017). *"Kırım Hanlığı Tarihi Üzerine Araştırmalar (1441-1700)"*, (Seçme Eserleri XI), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Jorga, N. (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1640-1774)* 4. (Çev.: N. Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kreutel, R. F. (1970). "Ahmed Ağa'nın Viyana Kuşatması Günlüğü". (Çev.: E. Mermi). İstanbul: Epsilon Yayınları.

Madlen, H. E. (2005). *Viyana 1683*. (Çev.: U. Kahraman). İstanbul: Adapa Yayınları.

Özcan, A. (1977). *Defterdar Sarı Mehmed Paşa, Zübde-i Vekâyiât*. İÜ Ed.Fak. Tarih Seminer Kitaplığı, nr. 3276.

Özcan, A. (2004). *Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (Ö. 1095/1683)*, D.İ.A. 29, Ankara, 246-249.

Özcan, A. ve Diğerleri. (2013) *Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, Târîh-i Râşid ve Zeyli I*. İstanbul: Klasik Yayınları.

Öztuna, Y. (1978). *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, (1928), *Silahdar Tarihi 1-2*. (Nşr.: Ahmed Refik). İstanbul: Devlet Matbaası.

Sofuoğlu, E. (2005). "II. Viyana Kuşatmasının Sonucuna Göre Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın Değerlendirilmesi ve Duraklama Devrinin Gerçek Nedeni". *Kırım Federal Üniversitesi Bilimsel Dergisi*, 18 (3).

Stoye, J. (2004). *İkinci Viyana Kuşatması*. (Çev.: S. Atalay), İstanbul: Dilek Matbaası Yayınları.

Turan, M. (1998). "II. Viyana Muhasarası: Osmanlı İmparatorluğu'nda Siyasi, İdari ve Askeri Çözülme". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 9, 389-429.

Uzunçarşılı, İ. H. (2011). *Osmanlı Tarihi III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yılmaz, M. (2006). *Vekayi Beç*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, İstanbul.

YAZIM KURALLARI VE YAYIN İLKELERİ
AUTHOR GUIDELINES AND EDITORIAL PRINCIPLES

YAZIM KURALLARI

Dergimize gönderilecek çalışmalar, <https://dergipark.org.tr/tr/journal/2288/submission/step/manuscript/new> adresi üzerinden, tüm yazarların imzaladığı Telif Hakkı Anlaşması Formu eklenerek gönderilmelidir.

Dergimize çalışmalarını gönderecek araştırmacılar, çalışmalarını uluslararası geçerli **etik ilkeleri** doğrultusunda hazırlamalıdır. Bu noktada dergiye gönderilen çalışmaların tüm bilimsel etik ve hukuki sorumluluğu araştırmacılara ait olmakla birlikte gerekli hallerde yayın kurulu, etik kurul belgesi talep edebilir. Yayın kurlunun araştırma ve yayın etiğine uygun bulmadığı çalışmalar ise değerlendirmeye tabi tutulmamaktadır.

• **Yazar adı ve adresi:** Çalışmalar, hakemlere doğrudan sistem üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirildiği için çalışma üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına, makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır. Bu nedenle gerek çalışma içerisinde gerekse dosya adında yazar isim / isimlerine yer verilmemelidir.

• **Makale Metni:** Çalışmalar 10.000 kelimeyi geçmemeli, MS Word dosyası olarak hazırlanmalı, bazı çalışma alanlarının özel durumları dışında yazı tipi olarak mutlaka **Book Antiqua** fontu kullanılmalıdır. Çalışmada kullanılan özel bir font varsa mutlaka yazı ile birlikte gönderilmelidir. Çalışma, Giriş bölümü ile başlamalı, bu bölüm yazının hipotezi, kapsamı ve amacı üzerinde durulmalıdır. Ara ve alt başlıklara ayrılabilir Gelişme bölümü veri, gözlem, görüş, yorum ve tartışmalarla desteklenmelidir. Sonuç bölümünde ise çalışmada varılan sonuçlar, önerilerle desteklenerek açıklanmalıdır. Zorunlu hâller dışında çalışmada mutlaka Türk Dil Kurumu'nun güncel Yazım Kılavuzu esas alınmalıdır.

• **Başlık:** Çalışmalara Türkçe ve İngilizcesi olacak şekilde başlıklandırılmalıdır. Başlıklar **en fazla 12 (on iki) sözcükten** oluşmalı ve tamamen **büyük harf** ile yazılmalıdır. Metin içerisindeki başlıkların tamamı ise **ilk harfi büyük** olacak şekilde **bold** yazılmalıdır.

• **Makale İçi Başlıklar:** Makalede, konunun işlenişine göre rakam sistemi esas alınarak ana ve alt başlıklar oluşturulmalıdır.

• **Öz ve Abstract:** Çalışmada ele alınan konuyu en kısa ve öz şekilde ifade

eden, **150 - 180 kelime aralığında** olacak şekilde Türkçe ve İngilizce özet bulunmalıdır. Her iki özeti altında **en az 3 (üç) en fazla 5 (beş)** anahtar sözcüğe ve bunların İngilizcelerine yer verilmelidir. **Öz ve Abstract kısımları 9 punto** ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır.

• **Fotoğraf, Harita ve Tablolar:** Metnin içinde kullanılan fotoğraf, plan ve tabloların sayfa yapısının dışına çıkılmaması hususunda dikkat edilmelidir. Bu tür belgeler baskı tekniğine uygun çözünürlükte olmalı ve birden fazla ise numaralandırılmalıdır. Tablo, Fotoğraf ve Harita numaraları ilgili şeklin üstünde ortalı ve bold olmalıdır. (Örnek gösterim için makale şablonuna bakabilirsiniz)

• **Alıntı ve Dipnotlar:** Beş satırdan doğrudan kısa alıntılar: ya tırnak içinde: "Alıntı" şeklinde ya da italik olarak: Alıntı şeklinde gösterilmelidir. Beş satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan 1 cm içeride, 10 punto ve italik yazılmalıdır. Dipnotlar ise 9 punto, paragraf öncesi ve sonrası 3 nk, tek satır aralığı ile iki yana yaslı olarak yazılmalıdır (Örnek gösterim için makale şablonuna bakabilirsiniz).

Çalışmalarda sayfa düzeni aşağıdaki gibi olmalıdır:

Sayfa Boyutu	Kenar Boşlukları	Satır Aralığı	Paragraf Aralığı	Paragraf Girinti	Metin Boyutu
A4	Üst: 5,2 cm Alt: 4 cm Sağ: 4 cm Sol: 4 cm	1,15	Üst: 3 nk Alt: 3 nk	1 cm	10,5

ATIF

SİSTEMİ

- Dergimizde **APA Atf Sistemi** uygulanmaktadır.
- APA Atf Sistemi'nde kaynak başvurusu paragraf içinde ilgili yerde parantez içinde yazarın soyadı, eserin baskı tarihi ve sayfa numarası şeklinde verilir: (Bilgegil, 1989: 34).
- Birden **çok ciltli eserlerde** sayfa numarasından önce Romen rakamlarıyla cilt numarası da verilir: (Pakalın, 1993: II/706).

- Kaynak **iki yazarlı** ise iki yazarın da soyadları belirtilir: (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1984: 45).
- Kaynak **üç - beş yazarlı** ise ilk atıfta tüm yazar adları yazılır: (Topaloğlu, Yavuz ve Çelebi, 1998: 35), sonraki atıflarda ise ilk yazarın adı yazılır ondan sonra “ve diğerleri” anlamına gelen “vd.” kısaltması konulur: (Topaloğlu vd., 1998: 35).
- Eğer kaynak **altı veya daha fazla yazarlı** ise sadece ilk yazarın adı kullanılır “ve diğerleri” anlamına gelen “vd.” kısaltması konulur: (Harris vd., 2001: 42).
- Eğer metinde **birden fazla kaynağa gönderme** yapılmışsa bunlar aynı parantez içinde gösterilmeli ve aralarına noktalı virgül konulmalıdır: (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1984: 45; Akyüz vd., 1958: 50).
- Aynı yazarın aynı yılla ait **birden fazla çalışmasına başvuru yapılması durumunda**, baskı yılının sonuna a, b, c... gibi küçük harfler konulabilir: (Çelebioğlu, 1975a: 33) ve (Çelebioğlu, 1975b: 46).
- Metinde paragraf içinde gösterilen başvuru kaynaklarının tümü, kaynakçada verilmelidir.

- Kaynaklar yazar soyadına göre alfabetik olarak biçimde verilmelidir.
- Yapılan ön kontrollerde belirtilen kurallara uymayan çalışmalar, yazar tarafından gerekli düzeltmeler yapıldıktan değerlendirme sürecine alınacaktır.

APA	ATIF	SİSTEMİ	ÖRNEKLERİ
•	Tek	yazarlı	Eserler
Metin	İçinde:	(İnalçık,	2017: 41).
Kaynakçada:	İnalçık, H. (2017). <i>Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ</i> (1300-1600) (24. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.		
•	2	Yazarlı	Eserler
Metin	İçinde:	(Tekeli ve İlkin,	2009: 45).
Kaynakçada:	Tekeli, İ. ve İlkin, S. (2009). <i>Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı</i> (1. Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.		
•	3	-	5
		Arası	Yazarlı
Metin	İçinde:	İlk atıfta tüm yazar adları yazılır: (Topaloğlu, Yavuz ve Çelebi, 1998: 35). Sonraki atıflarda ilk yazarın adı yazılır ve “vd.” ifadesi kullanılır: (Topaloğlu vd., 1998: 35).	

Kaynakçada: Topaloğlu, B., Yavuz, Y. Ş. ve Çelebi, İ. (1998). *İslam'da İnanç Esasları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

• **6 ve Daha Çok Yazarlı Eserler**
Metin İçinde: Sadece ilk yazarın adı kullanılır ve "vd." ifadesi kullanılır: (Harris vd., 2001: 42).

Kaynakçada: Harris, P., Said, M., Kellner, P., Kennedy, M., Taylor, A., Becker, Z. (2011). *Cultural Diplomacy In Africa*. Oxford: Oxford University Press.

• **Kitap Bölümü**
Metin İçinde: (Arens, 2000: 160).

Kaynakçada: Arens, A. (2000). "The Audit Process". Randal Elder (Ed), *Auditing-An Integrated Approach*. New Jersey: Prentice Hall, 141- 217.

• **Çeviri Yayınlar**
Metin İçinde: (Pacitti, 1969: 34).

Kaynakçada: Pacitti, P. (1969). *Örgütsel Şebekeler* (Çev.: Ahmet Solaklı). New York: Prentice Hall.

• **Akademik Dergi**
Metin İçinde: (Oral, 2017: 21).

Kaynakçada: Oral, Ö. (2017). "Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkileri Tarihine Bir Katkı: 1763 Tarihli Cezayir-Venedik Antlaşması". *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2 (6), 103-130.

• **Basılı Kurumsal Yayınlar**
Metin İçinde: (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 1984: 35).

Kaynakçada: Devlet Planlama Teşkilatı. (1984). *Türkiye'de Sanayileşme Sorunları*. Ankara: DPT Yayınları.

• **Doi Uzantılı Makaleler**
Metin İçinde: (Brownlie, 2007: 1260).

Brownlie, D. (2007). "Toward effective poster presentations: An annotated bibliography". *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/03090560710821161

• **Online süreli Yayınlar**
Metin İçinde: (Kenneth, 2000: 8).

Kaynakçada: Kenneth, I. A. (2000). "A Buddhist Response To The Nature Of Human Rights". *Journal of Buddhist Ethics*, 1-9. <http://blogs.dickinson.edu/buddhistethics/files/2010/04/A-Buddhist-Response-to-the-Nature-of-Human-Rights.pdf> (15 Ocak 2012).

• **Kişi ya da Organizasyon İnternet Siteleri**
Metin İçinde: (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası [TCMB], 2019).
Kaynakçada: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (2019). *Enflasyon Verileri: Tüketici Fiyatları*.

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/> (12 Ocak 2020).

• **Yazarı Belli Basılı Gazete Yazısı**
Metin İçinde: (Kahraman, 2018: 4).

Kaynakçada: Kahraman, H. B. (2018, 9 Kasım). "Büyük Tıkınma ya da Edebiyatı Edebiyatımsılarla Öldürüş". *Sabah Gazetesi*, 4.

• **Yazarı Belli Online Gazete Yazısı**
Metin İçinde: (Kahraman, 2018).

Kaynakçada: Kahraman, H. B. (2018, 9 Kasım). Büyük Tıkınma ya da Edebiyatı Edebiyatımsılarla Öldürüş. *Sabah Gazetesi*.

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kitap/kahraman/2018/11/09/buyuk-tikinma-ya-da-edebiyati-edebiyatimsilarla-oldurus> (29 Ocak 2020).

• **Yazarı Belirsiz Basılı Gazete Yazısı/Haberi**
Metin İçinde: (Dünya Gazetesi, 2020: 7).

Kaynakçada: Dünya Gazetesi. (2020, 29 Ocak). "Honda ve Toyota, Çin'deki Üretimlerini Durdurdu". 7.

• **Yazarı Belirsiz Online Gazete Yazısı/Haberi**
Metin İçinde: (Dünya Gazetesi, 2020).

Kaynakçada: Dünya Gazetesi. (2020, 29 Ocak). "Beyaz Eşya Sektörü Ötv Muafiyeti İstiyor". <https://www.dunya.com/ekonomi/beyaz-esya-sektoru-otv-muafiyeti-istiyor-haberi-461445> (30 Ocak 2020).

• **Youtube**
Metin İçinde: (Harvard University, 2019).

Kaynakçada: Harvard University. (2019, 28 Ağustos). Soft Robotic Gripper For Jellyfish [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=guRoWTYfxMs>

• **Twitter**
Metin İçinde: (T.C. İçişleri Bakanlığı, 2020).
Kaynakçada: T.C. İçişleri Bakanlığı [@TC_icisleri]. (2020, 15 Ocak). Yabancı Terörist Savaşçıların (YTS) ülkelerine iadelerine devam edilmektedir. Bu kapsamda bugün Almanya vatandaşı 3 yabancı Terörist Savaşçı, ülkesine sınır dışı edildi. Kamuoyuna saygıyla duyurulur [Tweet].
https://twitter.com/TC_icisleri/status/1217510258601533443

Kısaltmaların Diğer Dillerdeki Akademik Çalışmalarda Karşılıkları

Türkçe	İngilizce
ss.	p.
vd.	et al.
Çev.	Trans.
baskı	edition

Writing Rules

Manuscripts to be sent to our journal should be sent via <https://dergipark.org.tr/tr/journal/2288/submission/step/manuscript/new> by attaching the Copyright Agreement Form signed by all authors.

Researchers who will send their studies to our journal should prepare their studies in accordance with internationally valid ethical principles. At this point, all scientific ethical and legal responsibility of the studies submitted to the journal belong to the researchers, but the editorial board may request an ethics committee document

when necessary. Studies that are not found to be suitable for research and publication ethics by the editorial board are not evaluated.

- **Author's name and address:** Since the studies are directed to the referees directly through the system (without making any changes in the file uploaded by the author), there should not be any information identifying the owner of the article in order to ensure author-referee confidentiality. For this reason, the author's name(s) should not be included in the work or in the file name.
- **Article Text:** Studies should not exceed 10,000 words, should be prepared as an MS Word file, Book Antiqua font should be used as font, except for special cases of some work areas. If there is a special font used in the study, it must be sent with the text. The study should start with the Introduction section, this section should focus on the hypothesis, scope and purpose of the article. The Development section, which can be divided into sub-headings and sub-headings, should be supported by data, observations, opinions, comments and discussions. In the conclusion part, the results of the study should be explained with the support of the recommendations. Except for obligatory cases, the current Spelling Guide of the Turkish Language Institution should be taken as a basis in the study.
- **Title:** Studies should be titled in Turkish and English. Titles should consist of no more than 12 (twelve) words and should be written in all capital letters. All headings in the text should be written in bold with the first letter capitalized.
- **Headings within the Article:** Main and sub-headings should be created in the article based on the number system according to the subject's treatment.
- **Abstract:** There should be an abstract in Turkish and English, in the range of 150 - 180 words, expressing the subject discussed in the study in the shortest and concise way. At least 3 (three) and at most 5 (five) key words and their English translations should be included under both abstracts. Abstract and Abstract sections should be written in 9 font size and single line spacing.
- **Photographs, Maps and Tables:** Care should be taken not to go beyond the page structure of the photographs, plans and tables used in the text. Such documents should be in a resolution suitable for the printing technique and if there is more than

one, they should be numbered. Table, Photo and Map numbers should be centered and bold on the relevant figure. (See article template for sample display)

- **Quotations and Footnotes:** Short quotations directly from five lines: either in quotation marks: "Quote" or in italics: Citation. Quotations longer than five lines should be written 1 cm from the right and left of the line, in 10 font size and italic. Footnotes should be written in 9 font size, 3 pt before and after the paragraph, single line spacing and justified (For example, you can see the article template).

Page size	Margins	Line gap	Paragraph Spacing	Paragraph Indent	Text Size
A4	Top: 5,2 cm under: 4 cm Right: 4 cm Left: 4 cm	1,15	Top: 3 nk under: 3 nk	1 cm	10,5

Citing System

- APA Citation System is applied in our journal.
- In the APA Citation System, reference is given as the surname of the author, the printing date of the work and the page number in parentheses at the relevant place in the paragraph: (Bilgegil, 1989: 34).
- In works with multiple volumes, the volume number is given in Roman numerals before the page number: (Pakalın, 1993: II/706).
- If the source has two authors, the surnames of both authors are indicated: (Çavuşoğlu and Tanyeri, 1984: 45).
- If the source has three or five authors, all authors' names are written in the first citation: (Topaloğlu, Yavuz, & Çelebi, 1998: 35), in subsequent citations the name of the first author is written, followed by "et al." abbreviation is put: (Topaloğlu et al., 1998: 35).
- If the reference has six or more authors, only the name of the first author is used. "et al." means "et al." abbreviation is put: (Harris et al., 2001: 42).

- If there is more than one reference in the text, they should be shown in the same parenthesis and semicolons should be placed between them: (Çavuşoğlu & Tanyeri, 1984: 45; Akyüz et al., 1958: 50).
- In case of applying to more than one work of the same author in the same year, lowercase letters such as a, b, c... can be placed at the end of the year of publication: (Çelebioğlu, 1975a: 33) and (Çelebioğlu, 1975b: 46).
- All reference sources shown in the paragraph in the text should be given in the bibliography.
- References should be given in alphabetical order according to the surname of the author.
- Studies that do not comply with the rules specified in the preliminary controls will be included in the evaluation process after the necessary corrections are made by the author.

Apa Citing System Examples

• Works with one author

In the Text: (İnalcık, 2017: 41).

In the Bibliography: İnalcık, H. (2017). Ottoman Empire Classical Age (1300-1600) (24th Edition). Istanbul: Yapi Kredi Publications.

• Works with 2 Authors

In the Text: (Tekeli and İlkin, 2009: 45).

In the bibliography: Tekeli, İ. and İlkin, S. (2009). 1947 Turkey Economic Development Plan in the Post-War Environment (1st Edition). Istanbul: Bilge Culture and Art.

• Works with 3 - 5 Authors

In the Text: All author names are written in the first reference: (Topaloğlu, Yavuz, & Çelebi, 1998: 35). In subsequent citations, the name of the first author is written and "et al." expression is used: (Topaloğlu et al., 1998: 35).

In the bibliography: Topaloğlu, B., Yavuz, Y. Ş. and Celebi, I. (1998). Principles of Belief in Islam. Istanbul: Marmara University Faculty of Theology Foundation Publications.

• Works with 6 or More Authors

In-Text: Only the first author's name is used and "et al." expression is used: (Harris et al., 2001: 42).

In the Bibliography: Harris, P., Said, M., Kellner, P., Kennedy, M., Taylor, A., Becker, Z. (2011). *Cultural Diplomacy In Africa*. Oxford: Oxford University Press.

• **Book Section**

In the Text: (Arens, 2000: 160).

In the bibliography: Arens, A. (2000). "The Audit Process". Randal Elder (Ed), *Auditing-An Integrated Approach*. New Jersey: Prentice Hall, 141-217.

• **Translated Publications**

In Text: (Pacitti, 1969: 34).

In the bibliography: Pacitti, P. (1969). *Organizational Networks* (Trans.: Ahmet Solaklı). New York: Prentice Hall.

• **Academic Journal**

In the Text: (Oral, 2017: 21).

In the bibliography: Oral, Ö. (2017). "A Contribution to the History of Ottoman-Venice Diplomatic Relations: The Algiers-Venice Treaty of 1763". *Journal of Eurasian Studies*, 2 (6), 103-130.

• **Printed Corporate Publications**

In the Text: (State Planning Organization [DPT], 1984: 35).

In the bibliography: State Planning Organization. (1984). *Industrialization Problems in Turkey*. Ankara: DPT Publications.

• **Articles with Doi Extension**

In Text: (Brownlie, 2007: 1260).

Brownlie, D. (2007). "Toward effective poster presentations: An annotated bibliography". *European Journal of Marketing*, 41, 1245-1283. doi:10.1108/0309056071082161

• **Online Periodicals**

In the Text: (Kenneth, 2000: 8).

In the bibliography: Kenneth, I. A. (2000). "A Buddhist Response To The Nature Of Human Rights". *Journal of Buddhist Ethics*, 1-9.

<http://blogs.dickinson.edu/buddhistethics/files/2010/04/A-Buddhist-Response-to-the-Nature-of-Human-Rights.pdf> (January 15, 2012).

- **Person or Organization Websites**

In Text: (Central Bank of the Republic of Turkey [CBRT], 2019).

In the bibliography: Central Bank of the Republic of Turkey (2019). Inflation Data: Consumer Prices.

[https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Inflation+ Data/](https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Inflation+Data/) (12 January 2020).

- **Published Newspaper Article with a Certain Author**

In the Text: (Hero, 2018: 4).

In the Bibliography: Kahraman, H. B. (2018, 9 November). "The Great Cramping, or Killing Literature with Literary-Literary". Sabah Newspaper, 4.

- **An Online Newspaper Article with a Certain Author**

In Text: (Hero, 2018).

In the Bibliography: Kahraman, H. B. (2018, 9 November). The Great Cramping or Killing Literature with Literary Emotions. Morning Newspaper. <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/kitap/kahraman/2018/11/09/buyuk-tikinma-ya-da-edebiyati-edebiyatimsilara-oldurus> (29 January 2020).

- **Printed Newspaper Article/News with Unidentified Author**

In the Text: (World Newspaper, 2020: 7).

In the bibliography: Dünya Newspaper. (2020, 29 January). "Honda and Toyota Suspend Production in China". 7.

- **Unknown Online Newspaper Article/News**

In Text: (World Newspaper, 2020).

In the bibliography: Dünya Newspaper. (2020, 29 January). "White Goods Sector Demands SCT Exemption". <https://www.dunya.com/ekonomi/beyaz-esyasektoru-otv-musađi-istiyor-haberi-461445> (30 January 2020).

- **YouTube**

In Text: (Harvard University, 2019).

In the bibliography: Harvard University. (2019, 28 August). Soft Robotic Gripper For Jellyfish [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=guRoWTYfxMs>

• Twitter

In Text: (T.R. Ministry of Interior, 2020).

In the bibliography: T.C. Ministry of Interior [@TC_icisleri]. (2020, January 15). The extradition of Foreign Terrorist Fighters (FTF) to their countries continues. In this context, 3 foreign Terrorist Fighters, who are German citizens, were deported to their country today. Respectfully announced to the public [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/TC_icisleri/status/1217510258601533443

Equivalents of Abbreviations in Academic Studies in Other Languages

Turkish	English
ss.	p.
vd.	et al.
Çev.	Trans.
baskı	edition

YAYIN İLKELERİ

- ETÜSBED'e gönderilen yazılar, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş, akademik standartlara uygun ve orijinal olmalıdır. Yayımlanmak üzere gönderilen yazı daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bir bildiri ise bu durum, makalede belirtilmeli ve dergi editörlüğü haberdar edilmelidir. Ayrıca dergide derleme, çeviri ve kitap tanıtımlarına da yer verilebilir.
- Derginin dili Türkçedir. İngilizce ve Almanca kaleme alınmış çalışmalar da yayımlanabilir.
- Dergi, Bahar ve Güz (Nisan ve Ekim) döneminde olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Gerekli hallerde Yayın Kurulu'nun kararıyla Özel Sayı olarak da yayımlanabilir. Bir yazarın bir sayıda birden fazla yazısı yayımlanamaz.
- Dergiye gönderilen yazılar, önce dergi yayın ilkelerine uygunluk açısından, konu, sunuş tarzı ve teknik bakımdan Yayın Kurulu'nca incelenir. Yayımlanmaya uygun bulunanlar, bilimsel açıdan incelenmeleri için alanında eser ve çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. Hakem raporlarından birinin olumlu diğerinin olumsuz olması hâlinde ise yazı, üçüncü bir hakeme daha gönderilir. Hakem raporlarının olumlu olması hâlinde yayımlanır. Hakemler raporlarında bazı hususların düzeltilmesini istemişlerse düzeltmelerin yapılması için makaleler yazara geri gönderilir. Hakemlere yazar adı, yazarlara hakem adı açıklanmaz ve hakem raporları 5 yıl süreyle saklanır.
- Dergideki tüm süreçler COPE (Committee on Publication Ethics)'un Sosyal Bilimler için önerdiği etik ilkeler çerçevesinde yürütülmektedir. İlgili etik ilkelere <https://doi.org/10.24318/cope.2019.4.1> bağlantısından ulaşılabilir.
- Dergiye gönderilen tüm makaleler, hakem süreci bitiminde tarafından kontrol edilmekte çalışmada benzerlik olup olmadığı ve alıntılarının ilmî usullere uygun yapıp yapılmadığı belirlenmektedir. Benzerlik oranının **%25'in (öz, abstract ve kaynakça hariç)** üzerinde olması halinde makale süreçten çıkarılır. Bunun dışında dergide yayımlanmış herhangi bir makalede etik ihlal yapıldığı **kanıtları ile** tespit edilir veya bildirilirse söz konusu makale yayımlanmış bile olsa dergiden çıkarılır.
- Yazıların bilim ve dil sorumluluğu tamamen yazarlarına aittir. Yazılarda ifade edilen görüş ve düşünceler yazarlarını bağlar, dergimizin ve kurumumuzun görüşlerini yansıtmaz. Yazarların Türk Dil Kurumu'nun imlâ kılavuzuna uyulması tavsiye edilir. Fakat yine de yazılardaki imlâdan yazarlar sorumludur.
- Makalelerde ulusal ve uluslararası geçerli olan araştırma ve yayın etiğine uyulmalıdır.
- **Sisteme yüklenen makalelerin alttaki yazım ve referans kurallarına uygun olmaması halinde editör, yayım kurulunun onayına sunmadan makaleyi reddedecektir.**

- Makale sistemine yüklenen belgede **kesinlikle** yazar ismine/isimlerine, yazarları tanıtabak bilgilere yer verilmemelidir.